Altun0q

XINJIANG ART

4 1985

شىنجاڭ سەنئىتى

شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى
تارىخى دىراما «چىن مۆدەن» نى ئورۇنلىدى.

ئاپتورى: شاھەدىن گۆھەرى
قۇرسۇنجان لېتىپ
رېژىسسور: مەخمۇت ھامىت

شىنجاڭ سەنئىتى

(قوش ئايلىق ژورنال)

5 - يىل نەشرى

4

1985 — يىل

بۇ سانىدا

ئانىنا كىرېنىنى (دىراما) .... يوگېن ئونېىلل (3)
كۆسەن ئۇسسۇلى ھەققىدە (ماقالە) .... ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەت ئىمىن (42)
قابىل سەنئەتكار، ماھىر ئىجاتكار (ماقالە) .... ئابلىز رەھىم (59)
ناخشا ئېيتىشنىڭ ئاساسى قائىدىلىرى توغرىسىدا (ماقالە) .... رابىيەم مۇھەممەت (70)
ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتى توغرىسىدا دەسلەپكى مۇلاھىزە (ماقالە)
.... مەمەت زۇنۇن (76)
قەشقەر بولبۇلى (ماقالە) .... مەمتىلى زۇنۇن (80)
ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا (ماقالە) ... تۇرسۇن يۇنۇس (86)
ماھىر سازەندىدە يوشۇرۇن سىر بولامدۇ؟ (ماقالە) .... پەتتارجان ئابدۇللا (91)
سايرا زەرەپشان بولبۇلى (ماقالە) .... مەتتوختى ئەخمەت (96)
بىپايان زېمىندىكى نەغمە ـ ناۋا (ئوبزور) .... فەن دىڭدىڭ (99)
ئېلىمىز غەربىي يۇرتلىرىنىڭ خەلق ناخشىلىرى ۋېنگىرىيە خەلق ناخشىلىرى بىلەن مەنبەداش
(ماقالە) .... (103)
تاماشىبىنلارنىڭ پىسخىكىنى تەتقىق قىلىشنى رېئاللىقنىڭ تەلىۋى (ماقالە) .... (105)
«چىن مودەن» دىراممىسى توغرىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت يىغىنىنىڭ خاتىرىسى .... (108)
گارمونىيىلىك بىر تەرەپ قىلىش (ماقالە) .... (115)

شىنجاڭ سەنئىتى

新疆艺术（维吾尔文，双月刊） 1985 .4 XINJIANG ART (قوش ئايلىق ژۇرنال)

«شىنجاڭ سەنئىتى» تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. (ئۈرۈمچى دېموكراتىيە يولى 32 - قورو) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. رەڭلىك رەسىملەر ئۈرۈمچى شەھەرلىك بىرىنچى ئۇراش شىركىتى باسما زاۋۇتىدا سىڭكىغا ئېلىندى. ئۈرۈمچى پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ. مەملىكەت بويىچە ھەممە جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ ۋە پارچە ساتىدۇ.

جۇڭگو نەشرىياتچىلىق تاشقى سودا باش شىركىتى تەرىپىدىن چەتئەللەرگە تارقىتىلىدۇ. (بېيجىڭ 614 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى) تاق ئايلارنىڭ 5 - كۈنى نەشردىن چىقىدۇ

باسما تاۋاق: 8، ژۇرنال نومۇرى: 7 — 58 تىزىم نومۇرى: 0.32 پارچە باھاسى: 0.60 يۈەن.

(تۆت پەردىلىك دراما)

يوگىن ئونېلل (ئامېرىكا)

قاتناشقۇچىلار

پوپ ژوننى
پورت ئىشچىلىرى — ئا، ب.
پوچتالىيون
لەيرى — قاۋاقخانا كۈتكۈچىسى.
كىرىستىي كىرىستوفسون
ماسسى ئوۋۋېن
ئاننا كىرىستوفسون — كىرىستىينىڭ قىزى.
مەلۇم پاراخوتنىڭ ماتروسلىرى — ئا، ب، س.
مايتېر بېرگ
جونسون — بارژا ماتروسى.

ۋاقتى: تەخمىنەن 1910 - يىل.

بىرىنچى پەردە

[سەھنە تۈزۈلۈشى: نيۇ - يورك شەھىرىنىڭ جەنۇبى كوچىسىدىكى «پوپ ژوننى» قاۋاقخانىسى. سەھنە ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، ئوڭ تەرىپىدە كىچىك ھوجرا. سول

Altunoq

تەرىپىدە قاۋاقخانىنىڭ ئالدىنقى قىسمى. كوچا تەرەپتە دەرىزە، كەينى تەرەپتە تاشقارقى ئىشىك بار، ئارقا تەرەپتىن يەنە بىر دەرىزە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئارقا تام بىلەن پاراللېل هالدا ئۇزۇن پوكەي قويۇلغان بولۇپ، پوكەينىڭ ئىچىدىكى كىچىكرەك ئىشكاپقا ئالى سورتلۇق هاراقلار تىزىلغان. بۇ هاراقلارنىڭ سېتىلىماي تۇرۇپ قالغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. پوكەينىڭ ئىچىدىكى چوڭ ئەينەكنىڭ ئالدىغا بىر ئۈستاكانى 5 تىيىندىن سېتىلىدىغان هەر خىل ئەرزان باهالىق ۋىسكىلار تۇڭتۈكى بىلەن قويۇلغان، تۇڭنىڭ هاراق قۇيىدىغان جۈمىگى بار. ئوڭ تەرەپتە ئىچكەركى هوجرىغا كىرىدىغان ئىشىك بولۇپ، هوجرىنىڭ ئوتتۇرىغا 4 دانە دۈگىلەك ياغاچ ئۈستەل قويۇلغان ۋە هەر بىر ئۈستەلنىڭ ئەتراپىغا بەشتىن ئورۇندۇق قويۇلغان. هوجرىنىڭ ئارقا ئىشىگى كوچىغا تۇتىشىدۇ.

كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى، چۈشتىن كېيىن. گۇگۇم ۋاقتى. پەردە ئېچىلغاندا ژوننى سەهنىدە كۆرۈنىدۇ. «پوپ ژوننى» دىگەن بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا بەكمۇ ماسلاشقان. ئەگەر ئۇنىڭ قىېرىسىپ قورۇق بېسىپ ياداڭغۇ يىرىزلۈك، سۇس زەڭگەر كۆزلۈك ۋە ئاپپاق چاچلىق سىياقىغا ماس هالدا، ئۇنىڭغا پوپلارنىڭ ئۇزۇن تونى كەيدۈرۈلسەن بولسا، هازىرقى بىلىگە تارتىۋالغان پەرتۇغىغا قارىغاندا تېخىمۇ ياراشقان بولاتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ گەپ – سۆزىگە ۋە تەقلى – تۇرقىغا قاراپ، چوقۇم بۇ يەرلىك ئادەم ئەمەس، دەپ ئويلاپ قېلىشى مۇمكىن. گەرچە ئۇنىڭ سۆز – هەركىتى سىپايە بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەر ئۇنىڭ يۈرەك – قەلبى كىنايىلىك، سۆرۈنلۈك ۋە شەپقەتسىزلىك بىلەن تولغانلىقىنى هىس قىلىۋالالايدۇ. مۇشۇ تاپتا ئۇ پوكەيدە ئولتۇرۇپ، كۆزەينىگىنى يۇرنىنىڭ ئۈستىگە تاقىۋېلىپ كەچلىك گېزىت ئوقۇيدۇ. سىرتتىن ئىككى نەپەر پورت ئىشچىسى كىرىپ كېلىدۇ. ئۇلار ئالدىغا پەرتۇق تارتىۋالغان، شەپكىلىرىنى خۇددى سوقۇشقاق باللاردەك قىڭغىر كىيىۋالغان. ئۇلارنىڭ شەپكىسىگە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىزنىگى قادالغان.]

ئا: (ئىككىسى بىرلىكتە پوكەينىڭ ئالدىغا كېلىدۇ) كۈچلۈكرەك هاراقتىن بىر ئىستاكان بېرىڭا، 2 – نومۇرلىقىدىن – هە. (بىر تەڭگىنى پوكەيگە تاشلايدۇ.)

ب: ماڭىمۇ ئوخشاش، ماڭىمۇ شۇنىڭدىن بېرىڭ!

[ژوننى ئىككى ئىستاكانغا ۋىسكى قۇيۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويىدۇ.]

ئا: ئامىتىڭ كەلسۇن!

[ب بېشىنى لىڭشىتىدۇ. ئۇلار هاراقنى بىرلا كۆتىرىپ ئىچىۋېتىدۇ.]

ب: (پوكەينىڭ ئۈستىگە يەنە ئازراق پۇل قويۇپ) يەنە بىر رومكىدىن بېرىڭا.

ئا: بۇ قېتىم ماڭا چوڭ باكالغا قۇيۇڭ، قارا پىۋىدىن چوڭ بىر باكال كەلتۈرۈڭ، ئۇسساپ ئۆلەي دىدىم.

ب: ماڭىمۇ.

[ژوننى كۈۋۈكلىرى تېشىپ تۇرغان ئىككى باكال قارا پىۋىنى قۇيۇپ ئىككىسىگە بېرىدۇ. ئۇلار يېرىمىنى ئىچىپلا پاراڭغا چۈشۈپ كېتىدۇ. پەس ئاۋازدا جىددي پاراڭ-

لىشىدۇ. سول تەرەپتىكى ئىشىك ئېچىلىپ لەيرى كىرىپ كېلىدۇ. بۇ 20 ياشلار چامىسىدىكى، قىزىل يۈزلۈك، قاش - كۆزلىرى كېلىشكەن ساددا يىگىت.]

لەيرى: (ژوننى بىلەن خۇشخۇي سالاملىشىدۇ) سالام، خوجايىن!

ژوننى: ھە. ياخشىمۇ سەن لەيرى، (سائەتكە قاراپ) دەل ۋاقتىدا كەلدىڭ.

[لەيرى ئوڭ تەرەپتىن پۈكەينىڭ ئىچىگە كىرىپ، چاپىنىنى يېشىۋېتىپ، پەرتۇغىنى تارتىۋالىدۇ.]

ئا: مۇشۇنى كۆتىرىۋېتىپلا، قايتىپ ئىشىمىزنى قىلايلى.

[ئىككىسى هاراقلىرىنى ئىچىپ بولۇپ سول تەرەپتىن چىقىپ كېتىدۇ. پوچتالىيون كىرىپ كېلىدۇ. ژوننىغا قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، پۈكەيگە بىر پارچە خەتنى تاشلايدۇ.]

پوچتالىيون: ژوننى، بۇ خەت سەن ئارقىلىق ئىگىسىگە تاپشۇرۇلۇشى كېرەك ئىكەن، بۇ كىشىنى تونۇمسەن؟

ژوننى: (خەتنى ئېلىپ، كۆزەينىكىنى سۈرتۈپ ئېرىنچەكلىك بىلەن ئوقۇيدۇ. لەيرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بوينىنى سوزۇپ خەتكە قارايدۇ) كىرستوف كىرستوفسون؟

پوچتالىيون: (ئۈمىتلىنىپ) بۇ شىمالى ياۋروپالىقنىڭ ئىسمىغۇ.

لەيرى: ئېھتىمال — كېرىستىي بوۋاينىڭ بولسا كېرەك.

ژوننى: شۇ، دەل ئۆزى، ئېسىمگە سالمىساڭ ئۇنتۇپ قالىدىكەنمەن. كېرىستىينىڭ ئىسمى شۇنداق ئۇزۇن. راس، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، بۇرۇنمۇ ئۇنىڭ خەتلىرى مەشەگە كېلەتتى. بۇ خېلى بۇرۇنقى ئىشلار.

پوچتالىيون: دېمەك، بۇ خەتنى جەزمەن ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بېرەلەيدىكەنسىز - دە؟

ژوننى: چاتاق يوق. ئۇ كېيىمدىن چۈشىسىلا ئۇدۇل مەشەگە كېلىدۇ.

پوچتالىيون: ئۇ كىشى دېڭىزچىكەندە؟

ژوننى: (مېيىغىدا كۈلۈپ قويىدۇ) كۆمۈر توشۇيدىغان بارژىنىڭ كاپىتانى.

پوچتالىيون: (قاقاقلاپ كۈلۈپ) پاھ، قالتىس خىزمەتكەنغۇ! ماقۇل، خوش.

ژوننى: خوش. خەتنى چوقۇم تاپشۇرۇپ بېرىمەن. (پوچتالىيون چىقىپ كېتىدۇ، ژوننى خەتنى ئۇيان - بۇيان ئۆرۈپ سىنچىلاپ قارايدۇ) سېنىڭ كۆزۈڭ ئۆتكۈر، لەيرى، قاراپ باق، نەدىن كەپتۇ؟

لەيرى: (بىرلا قاراپ) سېنت پولدىن. سېنت پول مىننېسوتا شىتاتىدا بولسا كېرەك. ئايال كىشىنىڭ پوچۇركىسىدەك قىلىدىغۇ - بۇ، ماۋۇ قېرى شەيتاننى قارا!

ژوننى: ئۇ غەربى رايوننىڭ قايسى بىر يېرىدە بىر قىزى بارلىقىنى ئېيتقانلىقى ئېسىمدە. (خەتنى نەق پۇل كىرىمىنى خاتىرلەش ماشىنىسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ قويىدۇ) ھەي، سەن دىققەت قىلىدىغىنىڭ، كېرىستىي بوۋاي خېلىدىن بېرى كۆرۈنمەيدىغۇ. (پەلتۇسىنى كىيىپ پۈكەينىڭ سىرتىغا چىقىدۇ) مەن قايتاي، ئەتە كۆرۈشەرمىز، خەير.

لەيرى: خوش، خوجايىن.

[ژوننى ئەشەك ئالدىغا بېرىشىغا، كېرىبېي كىرستوفسون ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ 50 ياشلار چامىسىدا بولۇپ، دوغىلاق، بەستلىك ئادەم. ئۇنىڭ دوگىلەك ھەم قىزىل يۈزلىرىدە بوران – چاپقۇننىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سۇس زەڭگەر كۆزلىرى نۇرسىز كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن سەمىمىلىك چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ قويۇق سېرىق ساقاللىق تۇرقىدىن بالىلارغا خاس ئۆزەمچىللىك ھەم ئاجىزلىق، جاھىللىق ھەم دوستانىلىق بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ دىخماق ۋە يوغان بويۇنلىرى خۇددى يەلكىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان تۆۋرۈكتەك قاتمال كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ قوللىرىنى قويۇق تۈك ۋە سەپكىن قاپلىغان. پاقالچەك مۇسكۇللىرى قىسقا ھەم كۆتەكتەك چىڭ بولۇپ، تۆگە تاپانلىق پۇتلىرىمۇ ئالاھىدە يوغان. ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشى كالاڭپاي ۋە تۇراقسىز بولۇپ، ماڭغاندا خۇددى دومىلاۋاتقاندەكلا كۆرۈنىدۇ. ئاۋۇشى تۇرۇپلا گۈكىرەۋاتقاندەك يەنە تۇرۇپلا شىۋىرلاۋاتقاندەك سىرلىق ئاڭلىنىدۇ. قانداقتۇر ئۇنىڭ تۇرقىدىن بىر خىل كۆڭۈل غەشلىكى سېزىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئۈستىگە زادىلا ياراشمايدىغان دېڭىزچىلارنىڭ پورلىشىپ كەتكەن قارا كىيىمىنى ۋە پاخپىيىپ كەتكەن قويۇق قوڭۇر چاچلىق بېشىغا ئۆڭۈپ كەتكەن كۆلرەڭ لاتا شەپكە كىيىۋالغان. ئۇنىڭ ھاياجانلانغان چىرايىدىن يېڭىلا ھاراق ئىچكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ژوننىغا قولىنى ئۇزىتىدۇ.]

كېرىبېي: سالامەتمۇ سەن ژوننى! بىرەر رومكىدىن ئىچەيلى، مەن سېنى مېھمان قىلىمەن. لەيرى، بىزگە ھاراق ئەكەل، ئۆزەڭگىمۇ قۇي. (قولىنى يانچۇقىغا سالىدۇ) بۈگۈن مەن ئۇتتۇم. نۇرغۇن پۇل ئۇتۇۋالدىم.

ژوننى: (كېرىبېينىڭ قولىنى قىسىپ) تازا ۋاقتىدا كەلدىڭ، بىز بايىلا سېنىڭ گېپىڭنى قىلىۋاتاتتۇق.

لەيرى: (پوكەينىڭ چېتىدىن) سالامەتمۇ سەن كېرىبېي، قېنى كۆرۈشۈپ قويايلى.

كېرىبېي: (خۇشخۇي كۆرۈنىدۇ) ھاراق ئەكەل!

ژوننى: (ھەجىيىپ) نەدە ئىچىپ شۇنچە مەس بولۇپ كەتتىڭ؟

كېرىبېي: باشقا كېمىدىكى بىر ئېرلاندىيىلىك ئاغىنە، بىر بوتۇلكا ۋىسكى تېپىپ كەپتىكەن. ئىككىمىز ئولتۇرۇپ تازا ئىچىپتۇق، پاھ، تازىمۇ كۈچلۈك ھاراقكەن! مەن تېخى ھېلىلا پىرىستانغا چىقتىم. لەيرى، ھاراق ئەكەلسەڭچۇ. مەن ئازراق كەيپ بوپقاپتىمەن، ئەمما تېخى مەس بولمىدىم، مانا ئەمدى پەيزى قىلىمەن. (خۇشخۇي كۈلۈپ دىمىقىدا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىدۇ):

كېمىگە چىققىن يوسۇفىن جېنىم،
تېزراق كەلگىن قېشىمغا مېنىڭ.
نۇر تۆكۈپ تۇرغان تولۇن ئاي كەبى،
گۈزەلدۇر ھۆسنى – جامالىڭ سېنىڭ.

ئەي — ئەي، ئەي — ئەي، ئەي — ئەي، ئەي... (ئاخىرقى جۈملىسىنى ئېيتمۋاتقاندا خۇددى چوڭ ئوركېستىرغا دىرىژورلۇق قىلىۋاتقاندەك قوللىرىنى پۇلاڭلىتىدۇ)

ژوننى: (كۈلۈپ) يەنە شۇ كونا مۇقامىمۇ كېرىبسېي.

كېرىبسېي: سەنزە، ناخشىنىڭ ياخشى - يامىنىنى پەرق قىلالمايسەندە، بۇنى ماڭا باشقا بىر كېمىدىكى ئىتالىيان يىگىت ئۆگىتىپ قويغان. ھەي، ھاراق ئەكەلگىنە! (پۈركەيىنىڭ ئۇستىگە بىر نەچچە تىيىننى تاشلايدۇ)

لەيرى: (كەسپى كۆتكۈچىلەر قىياپىتىدە) ھەر قايسىلىرىگە نىمە لازىمكىن، ئەپەندىملەر؟

ژوننى: تاتلىق ﻫﯚﯾﺪﯨﻦ، لەيرى.

كېرىبسېي: ماڭا ۋىسكى ئەكەل — 2 - نومۇرلىقىدىن.

لەيرى: (ئىستاكىنىسىگە ئايرىم - ئايرىم ھاراق قۇيىدۇ) مەن ئىچمەيمەن، تاماكىڭىزدىن بىرنى چېكەيچۇ.

كېرىبسېي: (رومكىنى كۆتىرىپ) ئىسكور!① (ئىچىدۇ)

ژوننى: ساڭا خوشاللىق تىلەيمەن!

كېرىبسېي: (ئارقىسىدىنلا) يەنە بىر رومكا!

ژوننى: بولدى قىلايلى، كېيىنچە يەنە ئىچەرمىز. مەن ئۆيگە قايتاي، سەن ئەمدىلا قىرغاققا چىقتىڭغۇ دەيمەن ھە؟ نەدىن كېلىشىڭ؟

كېرىبسېي: نورفولكتىن. بىز بەكمۇ ئاستا ماڭدۇق. ھاۋامۇ بەك ئوسال بولدى — تۇمان، كۈندىلا تۇمان. قۇرۇپ كەتكۈر ھاۋا! (كوچا تەرەپتىكى ئىشىكنىڭ قوڭغۇرىقى توختاۋسىز جىرىڭلايدۇ. كېرىبسېي چۆچۈپ - تەمتىرەپ) مەن ئىشىكنى ئاچاي، لەيرى، ماسىسى كەلدىغۇ دەيمەن. ئۇ مەن بىلەن بىرگە كەلگەن ئىدى. ئۇنتۇپ قاپتىمەن. (ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كېتىدۇ،)

لەيرى: (پىخىلداپ كۈلۈپ) بۇ تېخىچىلا ھىلىقىنىڭ بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈپتۇ - دە، ھەي، قېرى ئالۋاستى!

ژوننى: (كۈلۈپ)كېرىبسېي ئوبدان ئادەم. بولدى، مەن ماڭاي، خەير. (سىرتقا ماڭىدۇ.)

لەيرى: خەيىر - خوش، خوجايىن.

ژوننى: ھە راس، خەتنى ئۇنىڭغا بېرىشنى ئۇنتۇپ قالما، ھە؟

لەيرى: ئۇنتۇلمايمەن.

[ژوننى چىقىپ كېتىدۇ. دەل شۇ چاغدا كېرىبسېي كوچا تەرەپتىكى ئىشىكنى ئاچىدۇ، ئۇ ماسىسىنى باشلاپ كىرىپ كېلىدۇ. ماسىسى 40 — 50 ياشلار چامىسىدىكى ياغاق، ئۇستىخانلىرى يوغان، يۈزى ساپلا داغ، تومۇرلىرى كۆپۈشۈپ كەتكەن، بۇرنىسى قىزىل ھەم يوغان، دۇپ - دۈگىلەك بېشىدىكى كۆلرەڭ چاچلىرى ياخپىيىپ كەتكەن بەكمۇ سېمىز، كېلەڭسىز ئايال بولۇپ، خۇددى ھاسىراۋاتقاندەك نەپەس ئالىدۇ. سۆزلىگەندە ئاۋازى گويا ئەر كىشىنىڭ ئاۋازىدەك گۆكىرەپ چىقىدۇ ۋە تۇرۇپلا

① ئىسكور — كۆتىرەيلى.

بوغۇق ئاۋازدا كۈلۈپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆپ - كۆك كۆزلىرىدە ھاياتقا بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىش ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. ھەر قانداق جاپا - مۇشەققەتمۇ ئۇنىڭ بۇ ئىنتىلىشىنى توسيالمىغان. ھەزىل ۋە مەسخىرە يېغىپ تۇرغان چىرايىدىن ئۇنىڭ ئاقكۆڭۈل، ساددا ئاياللىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇ بېشىغا ئەرلەرنىڭ شەپكىسىنى، ئۇچىسىغا ئەرلەرنىڭ ئىككى قاتار تۈگمىلىك تۇجۇركىسىنى كىيىۋالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە گۈللۈك كىر يوپكا، يالىڭاياق پۇتىغا بولسا ئۆزىگە لايىق بولمىغان ئەرلەرنىڭ يوغان بەتىنكىسىنى كىيىۋالغان بولۇپ، بۇ كىيىم - كېچەكلەر بىلەن ئۇ ئاستا ۋە قوپال ھەرىكەت قىلىدۇ.]

ماسسى: (رەنجىپ) ھەي شىمالى ياۋروپالىق، مېنى تالادا كەچكىچە تۇرغۇزماقچىمىدىڭ؟ (ئوڭ تەرەپتىكى ئۈستەلنىڭ بىر يېنىدا ئولتۇرىدۇ.)

كېرپىسپي: (بەزلەپ) خاپا بولما ماسسى، مەن ژوننى بىلەن پاراڭلىشىپ قېلىپ سېنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن. نىمە ئىچكۈدەك بار؟

ماسسى: (تېپچىلىنىپ)، ماڭا بىر ئىستاكان تاتلىق پىۋا ئېلىپ بەر.

كېرپىسپي: ماقۇل. (پوكەينىڭ ئالدىغا كېلىپ) ماسسى پىۋا ئىچىدىكەن، لەيرى، مەن ۋىسكى ئىچىمەن. (پوكەينىڭ ئۈستىگە تىيىنلارنى تاشلايدۇ.)

لەيرى: مانا، ئېلىڭ. (خەتنى ئېلىپ كېلىپ) سىزگە مىننېسوتا شىتاتىدىكى سېنت پولدىن بىر پارچە خەت كەپتۇ. بۇ خەت ئايال كىشىنىڭ پوچۇركىسى بىلەن يېزىلىپتۇ! (كۈلىدۇ)

كېرپىسپي: (خەتنى تېز ئالىدۇ) قىزىم ئانىنادىن كەپتۇ، ئۇ شۇ يەردە تۇراتتى. (خەتنى ئەنسىزلىك بىلەن ئۆرۈپ - چۆرۈيدۇ) مەن ئانىنادىن خەت ئالمىغىنىمغا توپ - توغرا بىر يىل بولغان ئىدى.

لەيرى: (چاخچاق قىلىپ) پاھ، بۇنىڭ توقۇپ چىققان گېپىنى قارا، قىزىمىش تېخى، قەسەم ئىچىمەن، چوقۇم ھىلىقى ياۋا خوتۇنلاردىن كەلگەن خەت ئۇ!

كېرپىسپي: (ئەستايىدىل ھالدا) ياق، ئانىنادىن كەلگەن خەت! (پەرىشانلىق بىلەن خەتكە تىكىلىدۇ) يائاللا، بەك مەس بولۇپ كېتىپتىمەن جۇمۇ، ئانىنانىڭ خېتىنىمۇ ئوقۇيالمىغۇدەكمەن. بىردەم ئولتۇرۇۋالسام بولغىدەك. لەيرى، سەن ھاراقنى ئارقىدىكى ئۆيگە ئەكىرىپ قوي. (ئوڭ تەرەپتىن ئىچكەركى ئۆيگە كىرىدۇ.)

ماسسى: (دەرغەزەپ) ھەي، ماڭا بېرىدىغان پىۋاڭ قېنى؟ ھوي ھاراقكەش!

كېرپىسپي: (كۆڭلى بىسەرەمجان بولغان ھالدا) لەيرى، ھاراقنى ئەكەل! (ئۇ ماسسىنىڭ ئۇدولىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ. لەيرى ھاراقنى ئەكىلىپ ئۈستەلگە قويۇپ، ماسسى بىلەن بېشىنى ئىگىپ سالاملىشىدۇ - دە، بىر چەتتە كېرپىسپىغا قىزىقسىنىپ قاراپ تۇرىدۇ. ماسسى ئاغزىغا تولدۇرۇپ ئالغان ھاراقنى يۇتۇۋېتىپ، رازىمەنلىك بىلەن چوڭقۇر بىر تىنىۋېلىپ، قولىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى سۈرتۈۋېتىدۇ. كېرپىسپي خېلىغىچە قولىدىكى خەتكە قاراپ ئولتۇرىدۇ، ئاندىن ئۇنى ئالدىرىماي ئېچىپ ئوقۇيدۇ. لەۋلىرى بىلە-

نەر - بىلىنمەس تىترەيدۇ ۋە ئوقۇغانسىرى چىرايى ئېچىلىپ، يۈزىدە ھەم خۇشاللىق ھەم بىئاراملىق ئىپادىلىنىدۇ.)

لەيرى: خوشخەۋەرمىكەن؟

ماسى: (قىزىقسىنىپ) قولۇڭدىكى نىمە ئۇ؟ — ھە، خەتكەنغۇ.

كېرىمبېي: (خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، خۇددى ئۇنىڭدىكى سۆزلەرنى ھەزىم قىلماقچى بولغاندەك بىردەم تۇرىۋالىدۇ. تۇيۇقسىزدىن ھاياجانلىنىپ ئۈستەلنى مۇشلايدۇ) ئوھوي قاراڭلار! ئاننا شۇ تاپتا مەشەگە كېلمەن دەپتۇ. سىنت پولدىكى خىزمىتىدىن زېرىككەنلىكىنى يېزىپتۇ. بار - يوقى شۇلا. قىسقىلا يېزىپتۇ. (خوشال ھالدا) قېرىغان چېغىمدا مەن ئۈچۈن مۇشۇنچىلىك خوشخەۋەر يېتەرلىك ئەمەسمۇ! (ماسىغا قاراپ ئوڭايسىزلىنىپ) ماسى مەن ساڭا سۆزلەپ بېرىۋىدىمغۇ، ئېسىڭدىمۇ؟ ئۇ بالام كىچىككىنە ۋاقتىدا شۋېتسىيىدە قېلىۋىدى، شۇندىن بۇيان زادىلا كۆرۈشمىگەن ئىدۇق.

ماسى: ئۇ ھازىر نەچچىگە كىردى؟

كېرىمبېي: ئېھتىمال، توختا، ھېساپلاپ كۆرەي - ھە، ئېھتىمال يىگىرمىلەرگە كىرىپ قالغاندۇ!

لەيرى: ئۇنداقتا 15 يىلدىن بېرى كۆرۈشمەپسىلەر دە؟

كېرىمبېي: (تۇساتتىن غەمكىنلىشىدۇ ۋە بوغۇق ئاۋازدا) ھەئە، ئۇ تېخى كىچىككىنە چېغىدىلا مەن بىر يەلكەنلىك كېمىگە ماتروسلار باشلىقى بولۇپ چىقىپ كەتتىم. ئۇ ۋاقىتلاردا مەن بىر يىلدا ئاران بىر نەچچە قېتىملا ئۆيگە بارالايتتىم. ھەي، مەن بىر ئاخماق. ئاننانىڭ ئانىسى — شۋېتسىيىدە مېنى ساقلاپ بېقىپ، مەن قايتمىغاندىن كېيىن ئاخىرى ئامېرىكىغا بېرىپ، مىننېسوتادىكى بىر نەۋرە تۇغقىنىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدا تۇرۇپتۇ. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن مەن خىزمەتتىن بوشىنىپ ئۇ يەرگە بارسام، ئاننانىڭ ئانىسى ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەن ئاننانى خوتۇنۇمنىڭ تۇغقانلىرىغا بېرىۋەتكەن ئىدىم. چۈنكى مەن ئاننا دېڭىز دېگەن بۇ ئالۋاستىلار ئۇۋىسىنى كۆرمىسۇن، مەن بىلەن مەڭگۈ يۈز كۆرۈشمىسۇن، دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ شۇ سەھرادا تۇرۇشىنى ئەۋزەل بىلدىم.

لەيرى: (ماسىغا قاراپ كۆزىنى قىسىپ) بىراق، بۇ قىز بەلكىم بىرەر دېڭىزچىغا تېگىشىنى خالار، بۇ سىلەرنىڭ ئائىلەڭلەرنىڭ ئەنئەنىسى ئەمەسمۇ؟

كېرىمبېي: (چاچراپ تۇرۇپ، غەزەپ بىلەن ئۈستەلنى مۇشلاپ) ياق، ئاللا ئالدىدا قەسەم ئىچىمەنكى، ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن!

ماسى: (ئىستاكاننى ئىتتىك تۇتۇۋېلىپ، تېرىكىپ) ھەي ساراڭ، ئاۋايلا! مېنى پىۋىدىن قۇرۇق قوياي دەۋاتامسەن؟

لەيرى: (تەمكىنلىك بىلەن) ۋوي، نىمە بولدۇڭ؟ ئۆزەڭمۇ ماتروسقۇ، سېنىڭ ئۆمرۈڭمۇ دېڭىزدا ئۆتۈۋاتىدىغۇ؟

كېرىمبېي: (ئالدىرىماي) شۇڭلاشقا مەن بۇ گەپنى قىلىۋاتىمەن. (زورىغا كۈلۈپ) ماتروسلارنىڭ ھەممىسى ياخشى ئادەملەر. لېكىن ئۇلار قىزلار بىلەن توي قىلىشقا تېگىشلىك

ئادەملەر ئەمەس! مەن بۇنى چۈشەنمەيمەن. ئانىنىڭ ئانىسىمۇ بۇنى ئېنىق چۈشەنمەيتتى.
(غەمگە چۆمىدۇ.)

لەيرى: قىزىڭنىڭ پات ـ ئارىدا كېلەمدىكەن؟

كېرىمبېي: (باشقىدىن جانلىنىپ) ئۇھ، ئۇنتۇپتىمەن. (ئالدىراپ خەتنى يەنە بىر نۆۋەت كۆرىدۇ) پات ـ ئارىدا كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

لەيرى: ئۇ تايىنلىق سېنى ئىزدەپ مەشەگە كېلىشى مۇمكىن.

[ئۇ ئىسقىرتقىنىچە پۆكەينىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. ئۇستەلنىڭ ئەتراپىدا كېرىمبېي بىلەن ماسىي ئەككىسىلا قالىدۇ. ماسىي بىلىنىدۇر ـ بىلىنمەس سوغاق نەزىرى بىلەن كېرىمبېيىنى كۆزىتىدۇ. كېرىمبېي تۇساتتىن ئەنسىزچىلىككە چۈشىدۇ. تىرىككەن هالدا ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرىدۇ.]

كېرىمبېي: مەن لەيرى بىلەن بىر ئىشنى سۆزلىشىۋېلىپلا يېنىپ كېلىمەن. (تەمتەلىسى بىرسىپ) ساڭا يەنە بىر ئىستاكان پىۋا ئەكىلىپ بېرەيمۇ؟

ماسىي: (ئىستاكاننى بوشىتىپ) بولىدۇ، مېنىڭمۇ ئىچكۈم كېلىپ تۇراتتى.

[كېرىمبېي ئىستاكاننى ئېلىپ چىقىدۇ. ماسىي ئۇنى كەينىدىن مەسخىرە قىلىدۇ.]

كېرىمبېي: (لەيرىنىڭ قۇلىقىغا ئەنسىز سۆزلەيدۇ) ئەستا، ئانىنا كېلىشتىن ئىلگىرى مەن ماسىينى كەتكۈزۈۋېتىشىم كېرەك! ئانىنا بىلىپ قالىدىغان بولسا، جىدەزمەن غەۋغا چىقىرىدۇ، ماسىيمۇ كەتمەيمەن دەپ جېدەل قىلىشى تۇرغان گەپ. ئاھ خۇدا، قانداقىمۇ قىلارمەن!

لەيرى: (پىخىلداپ كۈلۈپ) مۇشۇ ياشقا كەلگەندە يەنە خوتۇنلار بىلەن ھەپىلىشىپ يۈركەندىكىن، ئۆزەڭگە ئاز، قېرى ئالۋاستى.

كېرىمبېي: (تىت ـ تىت بولۇپ بېشىغا ئۇرىدۇ) سەن بىر ئامال قىلىپ ئۇنى ئالداپ ـ سالداپ، مېنىڭ كېمەمدىن كەتكۈزۈۋەتسەڭچۇ.

لەيرى: سەن ئۇنىڭغا قىزىم كەلمەكچى، يوقال دېسەڭ بولمامدۇ.

كېرىمبېي: ياق ئۇنى رەنجىتىشنى خالىمايمەن.

لەيرى: ھوي، ئاخماق قېرى! ئۇنداقتا قىزىڭنى كېمەڭگە چىقارما، بەلكىم ئۇ قۇرۇقلۇقتا تۇرۇشنى خالار. (قىزىقىپ) قىزىڭ ئانىسىنا نېمە ئىش قىلىدۇ؟

كېرىمبېي: ئەككى يىلنىڭ ئالدىدا تۇققانلىرىنىڭ دېخانچىلىق مەيدانىدا تۇراتتى. كېيىن سېنت پولغا كېلىپ ئۆي خىزمىتى قىپتىكەن. (كەسكىن) ئەمدى مەن ئۇنى ھەرگىزمۇ ئىشلەتكۈزمەيمەن. ئۆز يېنىمدا تۇرغۇزىمەن.

لەيرى: (مەسخىرىدەي) ئۇ كۆمۈر توشۇيدىغان كېمەڭدە تۇرۇشنى خالارمۇ؟

ماسىي: (ئىچكىرىدىن ۋارقىرايدۇ) ھەي خۇمبەر! پىۋاڭنى ئەكەلمىدىڭ!

كېرىمبېي: (چۆچۈپ، ئېسىگە كېلىپ) مانا ـ مانا، ھازىر ماسىي.

لەيرى: (بىر ئىستاكان پىۋا قۇيۇپ بېرىپ، مەسخىرە قىلىپ) سەن ئەمدى ئەككىسى بىر پارچە ئوتنىڭ ئارىسىدا قاپسەن ـ دە، ئۇنى ئەمدى يولغا سېلىۋەتكىن!

كېرىمبېي: (ئەندىشە بىلەن) ئاھ خۇدا! (يۈزىنى ئەكسىلىپ ماسىيغا بېرىپ، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرىدۇ. ماسىي ئۇنىڭغا قارىمايدۇ. لەيلى ئاستا كېلىپ تامنىڭ ئارقىدا تۇرۇپ ھېچنېمە يېدۇ ۋە ئۇلارنىڭ گېپىگە خۇپىيانە قۇلاق سالىدۇ. كېرىمبېي نېمىلەرنىدۇ ئېيتماقچى بولىدۇ ـــ يۇ، ئاغزىدىن ئۈچقان كەلگەن سۆزنى ئېيتالماي، يىرتىۋېتىدۇ. گويا ئۆزىگە مەدەت بەرمەكچى بولغاندەك بىر ئىستاكان ۋىسكىنى بىراقلا ئىچىۋېتىدۇ. ئۇ غەمكىنلىپ ناخشا ئېيتىپ ئۆزىنىڭ خۇشۋاق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەكچى بولسىمۇ، ئاۋازىنى چىقىرالمايدۇ. ماسىي ئۇنىڭ ياسالما ھالىتىنى كۆزىتىپ «خوپ بولدى» دېگەندەك قىلىپ ئولتۇرىۋېرىدۇ. كېرىمبېي گاللىرىنى قىرىۋېتىپ سۆزلەيدۇ.)

كېرىمبېي: ماسىي ...

ماسىي: (زەردە بىلەن) نېمە دېمەكچىسەن؟ (يالغاندىن غەزەپلىنىدۇ. ئەمما ئىچىدە خۇش بولىدۇ) نېمە ئويۇن ئويناۋاتقىنىڭ ماڭا ئايان، ئاخماق. سەن تېخى مېنى تاشلىۋەتمەكچىمۇ؟ ئۇنى كېلىدۇ دەپ مېنى كېيىمدىن ھەيدىۋەتمەكچى بولىۋاتامسەن؟ مەن ساڭا شۇنى ئېيتىپ قوياي، كېيىمدىكى شىماللىق بۆرىلەرنىڭ بىرسىمۇ بۇنداق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. سەن ھاماسان بۇ ئاخماقلىقىڭنىڭ دەردىنى تارتماي قالمايسەن!

كېرىمبېي: (ئوڭايسىزلىنىپ) مەن ھېچنېمە قىلمىدىمغۇ ماسىي.

ماسىي: (ئۇنىڭغا تىكىلىدۇ ۋە بىر ھازادىن كېيىن ئۆزىچە قاقاقلاپ كۈلىدۇ) ھا، ھا، ھا! نېمە دېگەن ماماقەت ئادەمسەن، تولىمۇ كالۋا نېمە ئىكەنسەن! ھا، ھا، ھا! (تېلىقىپ كۈلىدۇ.)

كېرىمبېي: (تەمتىرەپ كېتىپ) نېمىگە كۈلىسەن، كۈلگىدەك نېمە ئىش بولدى.

ماسىي: ئەينەككە قاراپ ئەپتى ـ بەشىرەڭنى كۆرسەڭ چۈشىنىسەن. ھا، ھا، ھا! (خىرقىراپ كۈلۈپ، تېخىمۇ ئۇنىڭ زەردە تېگىدۇ) بىر دۆت ماتروس ئەمدى كېلىپ ماسىي ئۇۋۇۋېنى ئاخماق قىلماقچىمىش تېخى، بىلىپ قويۇش، ئاچاڭ 20 يىلدىن بېرى كېمىدە يۈرگەن ئادەم، سەنلەر مېنى نېمە ھىلە ئىشلەتمەكچى بولىۋاتقانلىقىڭلارنى بىلمەيدۇ، دەۋاتامسەن! مەن دېڭىز بويىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنمەن. ھەر قانداقىڭنى كۆرگەن. مېنى ئۇنچىلا ئاسان ئەپلىيەلمەيسەن! سەن مېنى ئېسىلدۇۋالارمىكىن دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ شۇنداقمۇ؟ بۇ ئۇخلاپ چۈشۈڭ! مەن نەرسىلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ، شۇ تاپىتىلا كېتىمەن. سېنى تاشلاپ كېتىمەن، ئۇقتۇڭمۇ؟ قۇلاق سال، مەن سېنىڭدىن ئاللىقاچان بىزار بولغان. سەندىن ئايرىلغانغا ھەرگىزمۇ ئۆكۈنمەيمەن، چۈشەندىڭمۇ؟ باشقا كېمىلەردە نۇرغۇن يىگىتلەر مېنى كۈتمەكتە! ئەزەلدىن شۇنداق. (ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان كېرىمبېينىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ قويۇپ) بىئارام بولما، دوستۇم! مەن جەزمەن ئاننا كېلىشتىن ئىلگىرى كېمەڭدىن چۈشۈپ كېتىمەن. شۇنىڭ بىلەن سەنمۇ مېنىڭدىن مەڭگۈ قۇتۇلىسەن، مەنمۇ سېنىڭدىن قۇتۇلىمەن. شۇنىڭ بىلەن ئىش تۈگەيدۇ، ۋەسسالام! قانداق؟ ھا ـ ھا ـ ھا!

كىرىمبەي: (ئەستايىدىللىق بىلەن) مەنمۇ ئۇنداق ئويلىمىغان ئىدىم. ماسىي، سەن ئوبدان ئايالسەن.

ماسىي: (كۈلۈپ) ياخشى ئايالمىشمەن. بولدى، ۋالاقلىما! بىراق سەنمۇ ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلمىدىڭ. بولدىلا، تۈگمەشەيلى. دەممىمىز ئوخشاش. ھەممىمىزنىڭ ـ ھەممىسىگە ھەققى قالمىدى. كۆڭلىمىزنى بۇزمايلى. يەنىلا ياخشى دوستلاردىن بولۇپ قالايلى، قانداق؟

[لەيرى پۈكەينىڭ ئارقىسىغا قايتىدۇ.]

كىرىمبەي: (كۆڭلىمىزلىكنىڭ تۈگىگەنلىكىگە خوشال بولۇپ) بولىدۇ! ناھايىتى ياخشى گەپ قىلدىڭ!

ماسىي: مانا سۆھبەت دىگەن مۇنداق بولمامدۇ! مەن ئەرلەردىن قول ئۈزگەندە ئەزەلدىن ئۇلار بىلەن زىتلىشىشنى خالىمايمەن. سەن نېمىدىن قورقاتتىڭ؟ مېنى جىدەل چىقىرارمىكىن دەپ قورققانمىدىڭ؟ ئاھ، ئۇنداقتا سەن ماسىينى چۈشەنمەپسەن. (مەغستمەي) سەن ـ زە، ماسىي مەندىن ئايرىلسا، كۆڭلى بۇزۇلۇپ، تىرىگەشىپ كېتىدۇ، ئۆلۈۋالىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟ ھىم؟ ھا ـ ھا ـ ھا! خۇدايىمەي! دۇنيادا ئەردىن تولا نېمە يوق، سەن ماسىي مېنىڭدىن ئايرىلسا ياشىيالمامدىكىن دەپ ئويلىما! (سۆرۈن كۈلۈپ ئىستاكاندىكى پىۋىنى گۈپپىلا قىلىپ يۇتۇۋېتىدۇ) يەنە بىر ئىستاكان پىۋا ئەكىلىپ بېرە، بولامدۇ؟ قىزىگىنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن ئىچىۋېتەي.

كىرىمبەي: (شۇنىلا كۈتۈپ تۇرغاندەك) ماقۇل، بولىدۇ، ھازىرلا ئەكىلىمەن. (ئىككىسى قۇرۇق ئىستاكاننى پۈكەيگە ئېلىپ بارىدۇ) يەنە بىر ئىستاكاندىن ئوخشاش قىلىپ قۇيە.

لەيرى: (ھاراق قۇيىدۇ) ئۇ خېلى جايىدىغۇ!

كىرىمبەي: (خوشال) ئۇنى ياخشى ئايال دېمەمدىمۇ! ھە! مەن ئوبدان بىر تەبرىكلىۋېتەي. ماڭا ۋىسكى بەرگىن، مەشەدىلا ئىچىۋېتەي! (پۇل بېرىدۇ. لەيرى ھاراق ئەكىلىدۇ) لەيرى، سەنمۇ بىرەر رومكا ئىچىپ قويامسەن؟

لەيرى: (جىددى تۇرۇپ) بىلسەڭغۇ، مەن ئەزەلدىن ھاراقتا يېقىن يولىغان ئەمەس.

كىرىمبەي: ھوي، ھاراق ئىچمىسەڭ زىيان تارتىسەن. كۆتەردۇق! (ھاراقنى بىر يۇتۇم ئىچىپلا، ۋاقىراپ ناخشا ئېيتىشقا باشلايدۇ): «كېمىگە چىققىن يوسىفىن جېنىم» (ماسىينىڭ ۋە ئۆزىنىڭ ئىستاكانلىرىنى ئېلىپ، غىڭشىغىنىچە دەلدەڭشىپ ئىچكىرى ئۆيگە كىرىدۇ):
«نۇر تۆكۈپ تۇرغان تولۇن ئايسەن، گۈزەلدۇر بەك ھۆسنى ـ جامالىڭ. ھەي ـــ ھ، ھەي ـــ ھا، ھاي ـــ ھا، ھاي ـــ»

ماسىي: (خىرىلداپ كۈلۈپ قولى بىلەن قۇلاقلىرىنى ئېتىۋالىدۇ) ۋايجانەي!

كىرىمبەي: (ئولتۇرۇپ) ناخشىنى خېلى يامان ئەمەس ئېيتىمەنغۇ ـ ھە؟ ئەجەب! كىرىشىۋېلىي! خوشال ـ خورام ئىچەيلى! (ئىچىدۇ) ئاننا قايتىپ كەلمەكچى. ئوبدانراق تەبرىكلىشىم لازىم. ماسىي بىلمسەڭغۇ مەن ئۇنىڭغا كەلگىن دەپ بىر پارچە خەتمۇ يېزىپ

باقمىغان ئىدىم. مەن ئۇنىڭغا ھېچقانچىلىك ئەس قاتمايمەن، دەپ ئويلايتتىم. شۇنداقتىمۇ نەچچە **يىللاردىن** بېرى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى مېنى يوقلاپ كېلىپ قالار دەپ **ئۇنى** تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن ئىدىم. مانا قارا، ئەمدى ئۇ **راستىنلا** كېلىدىغان **بولدى.** (قىن - قىنىغا پاتماي) ئۇ قانداقراق قىز بولغاندۇ ماسسى؟ ئۇ چوقۇم تازا كېلىشكەن، ساغلام، گۈزەل قىز بولدى. يېزا ھاياتى ئۇنى شۇنداق قىلىپ ئۆستۈردى. ئۇ كەلگۈسىدە بىر ئاقكۆڭۈل **دېھقان يىگىتى** بىلەن ئۆي تۇتۇپ، بالا - چاقىلىق بولىدۇ. ئۇ چاغدا مەن بالىلارنىڭ چوڭ دادىسى بولىمەن دېگىنە. ھەر قېتىم دېڭىز سەپىرىدىن قايتقاندا ئۇلارنى يوقلايمەن. (روھلىنىپ) بۇ نېمە دېگەن ياخشى ئىش - ھە! شۇڭا ئوبدانراق تەييارلىنىش كېرەك. (ۋاقىرايدۇ) ھاراق **لەيرى!** (ئۈستەلنى مۇشلايدۇ.)

لەيرى: (پوكەينىڭ كەينىدىن چىقىپ، غەزەپلىنىدۇ) ئاۋايلا، قېرى شەيتان! ئۈستەلنى چېقىۋەتمە يەنە.

كېرىستي: (كۈلۈپ، لەيرىگە ناخشا بىلەن جاۋاپ قايتۇرىدۇ): «كېمىگە چىققىن، يوسىفىن جېنىم ه

ماسسى: (كېرىستىنىڭ يەلكىسىگە تۈرتۈپ، ئاگاھلاندۇرىدۇ) ھە، دوستۇم، بەكمۇ مەس بولۇپ كەتتىڭ، چىقىپ قوسىقىڭغا ئازراق بىر نېمە يەۋال. سەگىپ قالىسەن. (كېرىستي جاھىللىق قىلىپ بېشىنى ئىلغىتىدۇ) ھەي جاھىل قېرى، قىزىڭ مۇشۇ سەت مەس ھالىتىڭنى كۆرسە نېمە دەپ قالار؟

كېرىستي: (چۆچۈپ، دەلدەڭشىپ ئورنىدىن تۇرىدۇ) شۇنى دېگىنە، راس ئېيتىسەن.

لەيرى: ھە، مانا ئەمدى دۇرۇس گەپ قىلدىڭ. كوچىنىڭ دوقمۇشىدىكى ئاشخانىغا بېرىپ كالا گۆشىدىن تويغىچە يەۋالغىن.

كېرىستي: بولىدۇ، مەن بىردەمدە كېلىمەن، ماسسى. (پوكەينى ئايلىنىپ كوچىغا چىقىپ كېتىدۇ.)

لەيرى: سەگىپ كېلىدىغان بولدى. ئاز - تولا يېمەكلىك ئېلىپ كېلەمدۇ تېخى.

ماسسى: بەلكىم.

[لەيرى پوكەيگە قايتىپ بېرىپ گېزىت كۆرۈشكە باشلايدۇ. ماسسى پىۋىنى سۈمۈرگەچ ئويغا پاتىدۇ. ئىچكەركى ئۆينىڭ قوڭغۇرىقى جىرىڭلايدۇ. لەيرى بېرىپ ئىشىكنى قىيا ئاچىدۇ - دە، ھودۇققان ھالدا بىراقلا يوغان ئېچىۋېتىدۇ. ئانىنا كرىستوفسون كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ 20 ياشلاردىكى، ئالتۇندەك سېرىق چاچلىق، تازا ۋايىغا يەتكەن، قامەتلىك ھەم شىمالىي ياۋروپالىقلارغا خاس ئېگىز بويلۇق تولغان قىز. ئەمما ئۇنىڭ ھازىرقى تۇرقىدىن سالامەتلىكىنىڭ خېلىلا ناچارلىقى ۋە ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشىدىن ئىنسانىيەتتىكى ئەڭ قەدىمىي كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقى روشەن بىلىنىپ تۇرىدۇ. قېنىق سۈرتۈۋالغان ئۇپا - ئەڭلىكى ئۇنىڭ ياش جامالىنى سۆرۈن ھەم ھەجۋى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. ئۇ غەلىتە چاكىنا كىيىم كەيگەن بولۇپ، بىر قاراشقىلا دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان پاھىشە ئايال ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

AltunOq

ئۇ ئۆيگە كىرىپلا ئىنتايىن ھارغىنلىق ھېس قىلىپ ئۈستەلنىڭ سول تەرىپىدىكى بىر يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا كېلىپ ئۆزىنى تاشلايدۇ.]

ئاننا: بىر ئىستاكان ۋىسكى بىلەن بىر ئىستاكان سوۋە سۈيى ئېپچىقسىڭىز بوپتىكەن! (لەيرىگە قاراپ زورىغا كۈلۈپ قويىدۇ) بەك بىئارام بولۇپ كەتتىم، تىنچلىنىۋالاي. ئۆزۈمنى ئاران تۇتۇۋاتىمەن.

لەيرى: (زەردە قىلىپ) بىر تۈرلۈك ئەكىلەمسەم بولارمۇ؟

ئاننا: (سوغاق كۈلۈپ) ئۇنداق قىلساڭىز بەكمۇ ياخشى بولاتتى.

[لەيرى پۈكەيگە بارىدۇ، ئىككى ئايال ھاياسىزلىق بىلەن بىر - بىرىنى كۆزىتىدۇ، لەيرى ھاراقنى ئەكىلىپ ئاننانىڭ ئالدىغا قويۇپ قايتىپ كېتىدۇ. ئاننا بىر ئىستاكان ھاراقنى بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋېتىدۇ. بىرئازدىن كېيىن ھاراق كۈچىنى كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. ئاننا ماسسىغا قاراپ دوستانە كۈلۈپ قويىدۇ.]

ئاننا: ۋاھ، بۇ ھاراق راسا ۋاقتىدا كەلدى. تازا جايىدا بولدى، نېمە دېگەن ياخشى!

ماسسى: (ھەسەتخورلۇق بىلەن) ھېرىپ قالغاندەك تۇرىسىز، بەك ئۇزاق ئويناپ ئوخشىمامسەن؟

ئاننا: ياق، پويىزدا توپ - توغرا بىر يېرىم كۈن ئولتۇرۇپ چارچىدىم. مەينەت ۋاگوندا بىر كېچە كۆز يۇممىدىم. خۇدايىمەي، بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلمەسمىكىن دېگەندىم!

ماسسى: (چۆچۈپ، سىنچىلاپ قارايدۇ) نەدىن كېلىشىڭ؟

ئاننا: مىننېسوتا، سېنت پولدىن.

ماسسى: (ھەيران بولۇپ، تىكىلىدۇ) ئۇنداقتا، سەن — (تۇساتتىنلا بوغۇق ئاۋازدا قاقاقلاپ كۈلىدۇ) ئۇھ، خۇدا!

ئاننا: راستىن مىننېسوتادىن كەلدىم. نېمىگە كۈلىسىز؟ مېنى مەسخىرە قىلىۋاتامسىز؟

ماسسى: (ئالدىراپ چۈشەندۈرىدۇ) ياق قوزام، ياق. باشقا بىر ئىش يادىمغا كېلىپ قالدى.

ئاننا: (غەزىۋىنى بېسىپ، كۈلۈمسىرەيدۇ) ئۇنداقتا سىزدىن رەنجىمەيمەن. مەن بەك زېرىكىپ كۆرۈنۈۋاتىمەنمۇ دەيمەن؟ بالىنىتسىدىن چىققىنىمغا ئىككى ھەپتىلا بولدى. يەنە بىر رومكا ۋىسكى ئىچسەم قانداق دەيسىز؟ سىزگىمۇ ئەكەلسۇن، مەن مېھمان قىلىمەن.

ماسسى: ئۇنداقتا بەكمۇ خۇرسەن بولاتتىم. رەخمەت سىزگە! (ۋاقىرايدۇ) ھەي لەيرى! مەيگە كىر! (لەيرى كىرىدۇ.)

ئاننا: ماڭا يەنە بايىقى ھاراقتىن ئەكىلىڭ!

ماسسى: ماڭىمۇ.

[لەيرى ئىككىسىنىڭ رومكىسىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ.]

ئاننا: يېقىنراق ئولتۇرسىڭىزچۇ. بۇ يەردە مېنىڭ ھېچقانداق تونۇشۇم يوق. ئىككى كۈندىن بېرى بىر ئادەم بىلەنمۇ پاراڭلىشىپ باقماپتىمەن. مۇڭدىشايلى.

ماسسى: بولىدۇ.

[ماسسى ئانناغا يېقىنراق كېلىپ ئۇدۇلىغا ئولتۇرىدۇ. لەيرى ھاراق ئەكىلىدۇ. ئاننا پۇل تۆلەيدۇ.]

ئاننا: ئىشىڭىز ئوڭۇشلۇق بولسۇن. كۆتىرەيلى! (ئىچىدۇ.)

ماسسى: بەختلىك بول! (كۆتىرىۋىتىدۇ.)

ئاننا: (سەپەر سومكىسىدىن بىر تاپ ئىسسىق تاماكا ئېلىپ) بۇ يەردە تاماكا چەكسەم بىر نېمە دېمەمسىز؟

ماسسى: (كۈلۈمسىراپ) ياق. (ئەنسىز) بىراق بىرسى ئېلىپ تاللاسا ئىتتىك تاشلىۋەتسەڭ بولىدۇ.

ئاننا: (بىر تال تاماكىنى تۇتاشتۇرۇپ، ھوزۇرلىنىپ شورايدۇ) ۋاي - ۋۇي، مۇشۇنداق بىر يەردىمۇ ئېچى تۈزۈلىدىچە قائىدە - تۈزۈم تۇرغۇزۇپ كەتكىنىنى؟ بۇ قۇرۇق پوچىلىق ئەمەسمۇ ... ھە؟ (ئاغزىدىن تاماكىنى چىقارغىنىچە ئۇستەلگە تىكىلىپ قالىدۇ. ماسسى ئادەتتىن تاشقىرى تېزلىك بىلەن ئۇنىڭ باش - ئايىغىغا، رەڭگى رويىغا سىنچىلاپ سەپسالىدۇ. ئاننا بىردىنلا ماسسىنىڭ ئۆزىنى كۆزىتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ، تىترىگىدۇ) بىرەر يېرىم بىر قانداق تۇرامدۇ نېمە؟ ماڭا قاراپ چەكچىيىپلا قالدىڭىزغۇ!

ماسسى: (ئاننانىڭ كىنايىلىك تەلەپپۇزى زېھنىغا تېگىپ، ئېچىمۇ ئۇنىڭ چىشىغا تېگىدۇ) قارىماسامۇ، سىزنىڭ ئىشىكتىن كىرگەندىلا نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىڭىزنى بىلىپ بولغانمەن.

ئاننا: (كۆزىنى يۇمۇۋېتىپ) پاھ، ھەجەپمۇ دانىشمەنكەنسەنا! ھەقىقەتەن، سىزنىڭ قانداق بىر ئىنسانلىقىڭىزنى بىر قاراپلا بىلىپ بولدۇم. مەن 40 يىلنىڭ ئالدىدا خۇددى مەندەك بولغىيدىڭ! (سوغاققىنە كۈلىدۇ.)

ماسسى: (ئاچچىقلاپ) شۇنداقمۇ؟ قوزام ئاڭلاپ قوي، ماسسى نوۋۇۋىن ئەزەلدىن ... (بىردىنلا توختاپ، ئۆزىنى مەسخىرە قىلىپ) ھەي، سەن بىلەن ئېيتىشىپ نېمە قىلاي، بولدىلا! مەن ياشقىلار بىلەن زىتلىشىشنى زادى خالىمايمەن. (قولىنى ئۇزىتىپ) كېلىڭ ئەپلىشەيلى!

ئاننا: (خۇشاللىق بىلەن قول ئېلىشىدۇ) بولىدۇ، ئەپلىشىپ قالايلى! مەنمۇ پىشكەللىكتىن قاچىمەن. يەنە بىر رومكىدىن ئىچەيلى، بولامدۇ؟

ماسسى: (بېشىنى ئېغىتىپ) مەن خېلى كۆپ ئىچتىم، زورلىما. سەن بىر نەرسە يېدىڭمۇ؟

ئاننا: ئەتىگەن پويىزدىن چۈشكەندىن بۇيان ھېچنېمە يېگىنىم يوق.

ماسسى: ئۇنداقتا ئازراق ئىچ، بولامدۇ؟

ئاننا: (بىر ئاز دىلغۇل بولۇپ) گېپىڭىز بەلكىم توغرىدۇر! مەن ئېچى بۇ يەردە بىرسى بىلەن ئۇچراشماقچىمەن! پويىزدا ئولتۇرۇۋېرىپ، بەكمۇ زېرىكتىم.

ماسسى: پالنىتىسىدىن يېڭى چىقتىم دېدىڭمۇ؟

ئاننا: ئىككى ھەپتىنىڭ ئالدىدا. (ماسسىغا يېقىنلىشىپ سىرلىق ئاھاڭدا) بىر كۈنى سانائەتچىلار تويۇقسىزلا بېسىپ كىرىپ، مەن تۇرغان خانىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ ماڭدى - دە، ھەر بىرىمىزنى 30 كۈن سولاشقا ھۆكۈم قىلدى. باشقا قىزلارغۇ

سولاقتا يېتىپ كۆنۈپ قالغاچقا پىسەنتىمۇ قىلمىدى. لېكىن ماڭا بەك ئېغىر كەلدى. شۇ خاپىلىقتا تاماقتىنمۇ، ئۇيقۇدىنمۇ قالدىم. مەن ئەزەلدىنلا باشقىلارنىڭ مېنى ئىدارە قىلىشىغا چىدىيالمايمەن. شۇ تۈپەيلىدىن ئاغرىپ يېتىپ قالدىم. ئۇلار ئاخىرى مېنى بالنىتسىغا ئاپىرىپ قۇيۇۋىدى، دوختۇرخانىنىڭ ياخشىلىقىدىن، قايتىپ چىققىسىمۇ كەلمەي قالدى.

ماسسى: بۇ يەردە بىرسى بىلەن ئۇچراشماقچىمىدىڭ؟

ئاننا: ھەئە، سەن ئويلىغاندەك ئادەملەر بىلەن ئەمەس، بەلكى دادام بىلەن ئۇچراشماقچىمەن. مەن ئۇنى كىچىكىمدىن تارتىپ كۆرۈپ باققىنىم يوق. قانداقراق ئادەملىگىنىمۇ بىلمەيمەن. ئەسادىپى ۋاقىتلاردا بىرەر پارچە خېتىنى ئېلىپ قالىمەن. دادام ماڭا مۇشۇ جاينىڭ ئادرېسىنى يېزىپتىكەن. ئۇ ھازىر مۇشۇ يەردىكى بىر چوڭ ئائىلىنىڭ كۈزەتچىسىمىش. بۇندىن بۇرۇن ماتروس بوپتىكەن.

ماسسى: (ئەجەبلىنىپ) كۈزەتچى؟

ئاننا: شۇنداق، ئۇزۇن يىلدىن بېرى ماڭا نارىسىدى. ئەمدىلىكتە ئۆزەمنى ئوقۇشۇالغىچە ھالىمدىن خەۋەر ئالار، دەپ ئويلايمەن. (ھارغىنلىق بىلەن) ئۇھ، مەن بىر مەزگىل ئوبدان ئارام ئېلىشىم كېرەك. چارچاپ ئۆلەي دىدىم! (تەقدىرگە تەن بەرگەن تۈيغۇدا) بىراق ئۇنىڭدىن ئۇنچە چوڭ ئۈمىدىمۇ كۈتمەيمەن. ئەرلەرنىڭ ھەممىسىلا ئوخشاش، ئۆلسەڭ كېلىپ تېپىپ تاشلايدۇ. (بىردىنلا ھاياجانلىنىپ) ئەركىشى دىگەندىن نەپرەتلىنىمەن! دۇنيادىكى بارلىق ئەركىشىلەردىن نەپرەتلىنىمەن. دادامنىڭمۇ باشقىلاردىن ياخشى بولۇشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. (قىزىقسىنىپ) سەن ھەمىشە مۇشۇ ئەتراپتا يۈرەمسەن؟

ماسسى: ھەئە، كېلىپ ـ كېتىپ يۈرىمەن.

ئاننا: ئۇنداقتا سەن دادامنى تونۇيدىغانسەن؟ ھىچ بولمىغاندا كۆرگەن بولغىيدىڭ؟

ماسسى: كىرىستىپى بوۋاينىمۇ؟

ئاننا: كىرىستىپى بوۋاي؟!

ماسسى: ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى كىرىستىپى كىرىستوفسون.

ئاننا: (ھاياجانلىنىپ) شۇنداق، دەل شۇ ئۆزى! مېنىڭ ئەسلى ئىسمىم ئاننا كىرىستىپى. سەن ئۇنى تونۇيدىكەنسەن ـ دە، ھە؟

ماسسى: (ئۆزىنى قاچۇرۇپ) داۋاملىق كۆرۈپ تۇرىمەن.

ئاننا: ئۇ قانداق ئادەم، ئەينەن ئېيتىپ بېرە.

ماسسى: ھە، بويى ئانچە ئېگىز ئەمەس، ھەمدە ...

ئاننا: (تاقەتسىزلىك بىلەن) ئۇنىڭ چىرايىنىڭ نىمە كېرىكى، قانداقراق ئادەم دەۋاتىمەن.

ماسىي: (سەممى ھالدا) ھە، بۇ تەرەپتىن خاتىرجەم بولغىن. ئۇ ئىككى پۇتلۇق مەخلۇقـلار ئىچىدىكى ئەڭ ياخشىسى، بۇنىڭدا گەپ يوق.

ئاننا: (خۇرسەن بولۇپ) بۇ گېپىڭ ئادەمنى خويمۇ خوشال قىلىدىغۇ. دادامنى مەن مۇ-شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرسام رازى بولارمۇ؟

ماسىي: (تەكىتلەپ) چاتاق يوق. (سەسكىنىپ) بىراق سەن ئۇنىڭ كۆزەتچى ئىكەنلىگىنى نەدىن ئاڭلىدىڭ؟

ئاننا: ئۇ خېتىدە شۇنداق دەپ يېزىپتىكەن.

ماسىي: ھە! بىكار گەپ! ئۇ ھېچقاچان كۆزەتچى ئەمەس، بىر بارژىنىڭ كاپىتانى — قول ئاستىدا بەشلا ماتروس بار.

ئاننا: (سەسكىنىپ) بارژا؟ قانداق بارژا؟

ماسىي: كۆمۈر توشۇيدىغان.

ئاننا: كۆمۈر توشۇيدىغان كېمە؟ (مەسخىرىلىك كۈلۈپ) ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشەلمىگەن دادامنىڭ خىزمىتى شۇ ئىكەن - دە! ھەي، قانداقتۇ بىرەر پىشكەللىكنىڭ چىقىدىـغانلىغىنى سەزگەن ئىدىم. مەن زادى مۇشۇنداق ئىشقىلا يولۇقمەمدىغۇ؟ بۇ يەردە دەم ئالىمەن دىگەن پىلانىممۇ يوققا چىقتى - دە!

ماسىي: بۇ نىمە دىگىنىڭ؟

ئاننا: ئۇ كېمىدە تۇرىدىغاندۇ؟

ماسىي: ئەلۋەتتە كېمىدە تۇرىدۇ. نىمە بوپتۇ، سەنمۇ كېمىدە تۇرساڭ بولىدىغۇ.

ئاننا: (مىسكىن ھالدا) مەنما؟ ئەشۇ كۆمۈر توشۇيدىغان مەينەت كېمىدىمۇ؟ سەن مېنى نىمە كۆرۈۋاتىسەن؟

ماسىي: (رەنجىپ) بارژا دىگەننىڭ نىمىلىگىنى بىلەمسەن؟ سەن پاراخوتنى كۆرۈپمۇ باقـمىغانغۇ دەيمەن. داداڭنىڭ سېنى دېڭىز دىگەن ئالۋاستىدىن نېرى قىلىپ، تىنچ شارائىتتا بېقىپ چوڭ قىلغىنىنىڭ نەتىجىسى مانا مۇشۇ — ئاھ خۇدا! (كىنايە سۆزلەر ئۇنىڭ كۈلكىسىنى قوزغاپ بوغۇق ئاۋازى بىلەن قاقاقلاپ كۈلىدۇ.)

ئاننا: (ئاچچىقلاپ) ئۇ مېنى بېقىپتىمىشما؟ ئۇ خەقلەرگە مېنى باقتىم دىدىما؟ شۇنداق دىيىشكە قانداقمۇ پېتىنالىغاندۇ؛ ئۇ مېنى ئاپامنىڭ يېزىدىكى بىر نەۋرە تۇغقانلىـرىنىڭ ئۆيىگە تاشلاپ كەتكەن. مەن ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئەتىدىن - كەچكىچە تىنماي ئىشلىسەممۇ، ئۇلار مېنى ئىت - ئېشەكتەك خورلىدى.

ماسىي: ئۇنىڭ پىكىر - خىيالى راستىنلا بەك غەلىتە. ئۇنىڭ قارىشىچە — بالىغا نىسبەـتەن يېزا ئەڭ ياخشى جايمىش.

ئاننا: توغرا دىدىڭ، ئۇنىڭ ھەر بىر پارچە خېتىدە — دېڭىزدىن نېرى تۇرۇش ئۇنـداق ياخشى - مۇنداق ياخشى دىگەندەك ئادەمنى قايمۇقتۇرىدىغان، چۈشىنىكسىز قۇرۇق گەپلەرنى يازاتتى، مەن شۇنىڭغا قاراپ، دادامنىڭ كاللىسى بىر ئاز ئېـلىشىپ قالغانمىكىن دەپ ئويلايتتىم.

ماسسى: ئۇ زادى سەل غەلىتىرەك ئادەم. (تۇساتتىن) ئۇنداقتا سېنىڭ يېزىدىكى تۇرمۇشۇڭ ئانچە كۆڭۈللۈك ئەمەس ئىكەن ـ دە؟

ئاننا: شۇ ئەمەسمۇ. مەن تۇرغان ئۆيدە بىر بوۋاي ھەم بوۋاينىڭ مومىيى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆت ئوغلى بار. مېنى ئۇلار قول ئۇسسۇلدا كۆرىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ كەمبەغەل تۇققىنى بولۇپ قالغىنىم ئۈچۈن مېنى مالايدىنمۇ بەتتەر خارلايدۇ. (ئىنتايىن ئېسكىن ھالدا) مەن ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن چېغىمدا، ئۇلارنىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى مېنى دەپسەندە قىلدى. شۇنىدىن باشلاپ مەن بۇ ئائىلىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگىلا ئۆچ بولۇپ كەتتىم. ئەگەر ئۇ ئۆيدە تۇرۇۋېرىدىغان بولسام ھەممىسىنى قوشۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايتتىم! شۇڭلاشقا كېيىن سىنت يولغا قېچىپ كېلىۋالدىم.

ماسسى: (ھېسداشلىق بىلەن ئاڭلايدۇ) كىرىپسىپى سېنى ئۇ يەردە ئائىلە خىزمىتى قىلىدۇ، دەۋاتاتتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا سەنمۇ خېتىڭدە قۇرۇق پو ئېتىپتىكەنسەن ـ دە.

ئاننا: ئاھ! ھەرگىزمۇ پو ئاتقىنىم يوق. دېمىسىمۇ مەن ئىككى يىل خەقلەرنىڭ ئۆيىدە چاكار بولۇپ ئىشلىدىم. مەن بىكاردىن ـ بىكار پاتقاققا كىرىپ كەتكىنىم يوق. چاكار بولۇپ ئىشلەش مېنى تۈگەشتۈرۈۋەتتى. خەقنىڭ بالىسىنى بېقىپ، ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئاھانەت ئىشتىۋېرىپ بەك بۇرۇختۇم بولۇپ كەتتىم. مەن تەنھا بولغانلىقىم ئۈچۈن بۇرۇختۇمچىلىقتىن قېچىپ سىرتقا چىققىم كەلدى. شۇ چاغلاردا ئېزىپ ـ تېزىپ قاۋاقخانىلارغا كىرىپ قالدىم! ئاندىن ئۇ يەردىكى قىلغۇلۇقلارنىمۇ قىلدىم! (تەرسالىق بىلەن) لېكىن مەن قىلغان ئىشىمغا ھەرگىزمۇ پۇشايمان قىلمايمەن! (سەل تىنچىلىپ، بىردىنلا غەزەپ بىلەن) بۇنىڭ ھەممىسى ئەرخەقلەرنىڭ جىنايىتى! يېزىدىكى ئەرخەقلەر مېنى ئىشلەتتى، ئۇردى، يامان يولغا باشلىدى. ئۆي چاكىرى بولۇپ ئىشلەۋاتقان چېغىمدىمۇ يەنە شۇ ئەرخەقلەر ئەتراپىمدىن نېرى كەتمەي، كەينىمگە كىرىۋالدى. ھەممىسىلا مېنىڭدىن نەپ ئېلىشنى كۆزلىدى. (سوغاق كۈلۈپ) ھەممىنى قىلغان شۇ ئەرخەقلەر! ئاھ خۇدا! مەن ئەرخەقلەردىن نەپرەتلىنىمەن! دۇنيادىكى بارلىق ئەرخەقلەردىن نەپرەتلىنىمەن! سەن ئۇلاردىن نەپرەتلەنمەمسەن؟

ماسسى: ئاھ، بىلىمەن. ئەرلەرنىڭ ئىچىدە يامانلىرىمۇ بار، ياخشىلىرىمۇ بار. بالام. سېنىڭ بېشىڭنىڭ تەتۈر بولغاچقا ھەدېگەندە يامان ئادەملەرگىلا ئۇچرايسەن، مەسىلەن سېنىڭ داداڭ كىرىپسىپى بوۋاي ياخشى ئادەم.

ئاننا: (كۈلۈمسىراپ) قېنى ئۇنىمۇ بىر كۆرۈپ باقارمىز.

ماسسى: سەن پاھىشىخانىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭغا يەنە ئۆي خىزمىتى قىلىۋاتىمەن دەپ خەت يازدىڭمۇ دەيمەن ـ ھە؟

ئاننا: شۇنداق. (مەسخىرە ئارىلاش) مېنىڭچە دادام بۇنىڭغا پەسەنتىمۇ قىلمىسا كېرەك

ماسسى: بۇنى سەن پۈتۈنلەي خاتا ئويلاپسەن. بالام. (ئەستايىدىللىق بىلەن) مەن كىرىپسىپى بوۋاي بىلەن تونۇشقىلى ئۇزۇن بولدى. ئۇ داۋاملىق سېنىڭ كەيپىڭنى قىلىدۇ. سېنى بەكمۇ چوڭ كۆرىدۇ. راس شۇنداق.

AltunOq

ئانا: ئۇھ، بولدى، مېنى بەزلىمەيلا قوي.

ماسسى: مېنىڭ ئېيتقانلىرىم ھەممىسى راس! ئۇ بەكمۇ ساددا بوۋاي. چۈشەندىڭمۇ؟ ئۇنىڭ غەلىتە خىياللىرىمۇ يوق ئەمەس. بىراق ئۇنىڭ يامان غەرىزى يوق. گېپىمگە قۇلاق سال، بالام ... (قاۋاقخانىنىڭ تالاغا چىقىدىغان ئىشىكى ئېچىلىپ، كىرپىسىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋېتىدۇ) تىش!

ئانا: نىمە بولدى؟

كىرپىسى: (قاۋاقخانىغا كىرىدۇ، ھازىر ئۇ خېلى ئۆزىگە كېلىپ قالغان) پاھ، لەيرى قالتىس مېزىلىك تاماق ئىكەنغۇ - بۇ. ماسسى ئىچكىرى ئۆيدىمۇ؟

لەيرى: ھەئە، يەنە بىر خوتۇنمۇ بار!

[كىرپىسى ئىچكىرى ئۆيگە قاراپ ماڭىدۇ.]

ماسسى: (ھودۇقۇپ ئانىنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلايدۇ) ئىۋۇ كەلدى. ئەنە ئاۋۇ شۇ. تېتىكرەك بول!

ئانا: كىمۇ؟ (كىرپىسى ئىشىكنى ئاچىدۇ.)

ماسسى: (بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەن قىياپەتتە سالاملىشىدۇ) پاھ، قانداق ئەھۋالىڭ كىرپىسى بوۋاي. (كىرپىسى ئاغزىنى ئېچىشقا ئۈلگۈرمەيلا، ماسسى چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ يېنىدىن سۈركىلىپ ئۆتۈپ، قاۋاقخانا تەرەپكە ماڭىدۇ، ھەمدە ئانىنى كۆرسىتىپ شەرەت قىلىدۇ) مەيەگە كەل، گېپىم بار. (كىرپىسى ئۇنىڭ بىلەن سىرتقا چىقىدۇ ۋە شۇ ئانىلا ئاۋازىنى پەسەيتىپ) ماڭا قارا، مەن كېيىنگە چىقىپ نەرسىلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ كېتىمەن. ئاۋۇ ئولتۇرغان سېنىڭ قىزىڭ ئانا، ھازىر كەلدى، سېنى كۈتۈۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئوبدان مۇئامىلە قىل، ئۇقتۇڭمۇ؟ ئۇنىڭ تېنى بەكمۇ ئاجىز كەن، خوش! (ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ ئانىغا) خەير بالام، مەن كەتتىم، خوش ئەمىسە!

ئانا: (ھودۇقۇپ) خوش!

[ماسسى ئىچكىرى ئۆينىڭ ئارقا ئىشىكىدىن ئالدىراپ چىقىپ كېتىدۇ.]

لەيرى: (تېڭىرقاپ قالغان كىرپىسىگە قاراپ، ئەجەپلىنىپ) ھوي، نىمە بولدۇڭ؟

كىرپىسى: (دۇدۇقلاپ) ھېچنىمە، ھېچنىمە بولمىدى. (ئوڭايسىزلىنىپ ئىچكىرى ئۆينىڭ ئىشىكىگە كېلىپ مەڭدەپ تۇرۇپ قالىدۇ - يۇ، ئارقىدىنلا بىر قارارغا كېلىپ ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ، ئىنتايىن خىجىللىق بىلەن ئانىغا قارايدۇ. ئانىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان تەققى - تۇرقى ۋە مەغرۇر قىياپىتى ئۇنى ئاجايىپ ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇ ئانىنىڭ نەزىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرغاندەك قىلىپ، قانداقتۇر بىر خىل پېقىرلىق ھەم ئەنسىزلىك تۇيغۇسى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىدۇ ۋە ئۆكۈنۈش تەلەپپۇزى بىلەن سۆزلەيدۇ) ئانا!

ئانا: (تەسلىكتە) ياخشىمۇ سەن، دادا! سېنىڭ دادام ئىكەنلىكىڭنى ماڭا ھېلىقى چىقىپ كەتكەن ئايال تونۇشتۇرغان ئىدى. مەن بۇ يەرگە يېڭىلا كەلدىم.

كېرىشبېي: (ئاستا مېڭىپ ئاننا ئولتۇرغان ئورۇندۇقنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ) شۇنچە يىللاردىن كېيىن سېنى كۆرگىنىمگە بەك خوش بولۋاتىمەن ئاننا. (ئۇ ئېڭىشىدۇ، ئېغىر سۈكۈتتىن كېيىن، ئۆز ئارا سۈيۈشىدۇ.)

ئاننا: (بىر ئاز سەمىمىي تەلەپپۇز بىلەن) سېنى كۆرۈپ مەنمۇ خوش بولدۇم.

كېرىشبېي: (ئاننانىڭ بېلىگىنى تۇتۇپ، چىرايىغا سىنچىلاپ سەپسالىدۇ. پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئاجايىپ بىر ئىللىقلىق ھېسسىياتى چۇلغىۋالىدۇ) ئاننا لىرا! ئاننالىرا! (قۇچاقلايدۇ)

ئاننا: (ئۇنىڭ قۇچىقىدىن بوشىنىپ چىقىپ ۋە ھودۇققان ھالدا) ئودوش، نېمە قىلىق بۇ، شۇنچىسىچە ئادەتقۇ بۇ؟ مەن ئۇنداق ئادەتنى ياقتۇرمايمەن. (ئۆزىنىڭ ھودۇققانلىقىنى ياپماقچى بولۇپ سۆزلەپلا كېتىدۇ) ۋاي – ۋۇي، بۇ يەرگە يېتىپ كەلگىچە تازىمۇ جاپا تارتتىم. چارچاپ ھالىمدىن كەتتىم. مەينەت پويىزدا بىر كېچە ئولتۇرۇپ، كۆزۈمنىمۇ يۇممىدىم. سېنى ئىزدەپ تاپقىچىمۇ خېلى ئاۋارە بولدۇم. ئۆزەڭ بىلىسەن، مەن بۇرۇن نيو – يوركقا كېلىپ باقمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ...

كېرىشبېي: (ئۇنىڭ چىرايىغا مەسلىكى كېلىپ قاراپلا قالىدۇ – دە، ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىمۇ قۇلىقىغا كىرمەيدۇ ۋە ئۆزىنى باسالماي) ئاننا، سەن تالتىس چىرايلىق ئادەم بوپسەن جۇمۇ! قەسەم قىلىمەنكى، ھەر قانداق يىگىت سېنى كۆرۈش بىلەنلا ئاشىق بولۇپ قالىدۇ. راس دەيمەن!

ئاننا: (گەپ زىتىغا تېگىپ، قوپاللىق بىلەن) ئاغزىڭنى يۇم! سەنمۇ خۇددى ھېلىقىدەك ئەرلەرگە ئوخشاشلا بىلجىرلايسەنغۇ.

كېرىشبېي: (كۆڭلى ئاغرىپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىدۇ) مەن سېنىڭ داداڭ بولغاندىكىن ئۇنچىلىك گەپ قىلىپ قويسام نېمە بوپتۇ، ئاننا.

ئاننا: (زورىغا كۈلۈپ) ھېچنېمىغۇ بولمايدۇ، شۇنىسى سېنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ماڭا ئاجايىپ قىزىق تۇيۇلۋاتىدۇ. ھېچنېمە ئېسىمدە قالماپتۇ. سەن ماڭا خۇددى يات ئادەمدەكلا كۆرۈنۈۋاتىسەن.

كېرىشبېي: (ھەسرەتلىنىپ) بەلكىم شۇنداقتۇ، ئۇ چاغلاردا سەن كىچىككىنە ئىدىڭ. شۇنىسى يادىكى چاغدا مەن ئۆيگە ئاندا – ساندا قايتاتتىم. شۇڭا ئېسىڭدىن كۆتىرىلىپ قالغانمەن.

ئاننا: (ئىزىشىپ) شۇ چاغلاردا سەن نېمىشقا ئۆيگە قايتمايتتىڭ؟ نېمىشقا مېنى كۆرگىلى كەلمەيتتىڭ؟

كېرىشبېي: (دۇدۇقلاپ) ئاپاڭ ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن مەن يېلىبويى دېڭىزدا بولدۇم. شۇڭا تىزىم مېنى بىراقلا كۆرمەيلا قويسۇن دەپ ئويلىغان ئىدىم. (ئاننانىڭ ئۇدۇلىدىكى ئورۇندۇققا ئۆزىنى تاشلايدۇ. ئاندىن ئاننىغا قاراپ ھەسرەتلىنىپ) ئۇ چاغلاردا نېمە ئۈچۈن شۇنىسىگە قايتىپ بارمىغىنىمنى ئۆزەممۇ بىلمەيمەن، ئاننا. ھەر قېتىم سەپەردىن قايتقان چاغدا ئۆيگە بېرىپ ئاپاڭنى ۋە ئىككى ئاكاڭنى كۆرگۈم كېلەتتى. كېيىن ئۇلار سۈيغا چۆكۈپ كېتىپ ئۆلدى. ئۇ چاغدا سەن

تېخى بۇۋاق ئىدىڭ، مەن جەنۇبىي ئامېرىكا، ئاۋستىرالىيە، جۇڭگوغا بارىدىغان نۇرغۇن پاراخوتلاردا ئىشلەپ يۈرۈپ سېنىڭ تېشىڭغا زادى بارالمىدىم. مەن دۇنيادىكى نۇرغۇن جايلارغا باردىم، ئەمما شۇنتىسىگە قايتىدىغان پاراخوتقا چىقىشقا زادى نېسىپ بولمىدى. كېيىن ئۆيگە قايتىش ئۈچۈن يول راسخودى تەييارلىغان چاغدا (ئازابلىنىپ بېشىنى ساڭگىلىتىدۇ) ھەممىسىنى ئۇنتۇدۇم - دە، پۇلنى خەجلەپ تۈگەتتىم. كېيىن يەنە ئۆيگە قايتقىم كەلگەن ئىدى، بىراق يېنىمدا پۇل قالمىدى ھەم بەك كېچىكتىم. (ھەسرەتلىنىپ) بۇنىڭ سەۋەبىنى ساڭا چۈشەندۈرۈپمۇ بېرەلمەيمەن. باشقا دېڭىزچىلارنىڭ تۇرمۇشىمۇ مانا شۇنداق ئۆتىدۇ. ئانىنا، مانا بۇنىڭ ھەممىسى دېڭىزدىن ئىبارەت ئاشۇ ئالۋاستىنىڭ كاساپىتى. بۇ ئالۋاستى كىشىلەرنى ئاشۇنداق ئەتلىدىن ئازدۇرىدۇ.

ئانىنا: (ئۇنىڭ سۆزلىرىگە سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالىدۇ ۋە مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا) ھەممە ئەيىپنى دېڭىزغا ئارتماقچىمۇسەن؟ سەن ماڭا يازغان خەتلىرىڭدىمۇ دېڭىزدىن نەپرەتلىنىدىغانلىقىڭنى ئېيتىسەن، لېكىن سەن يەنە بەربىر دېڭىزدا بولىۋاتىسەنغۇ؟ ئۇنداق ئەمەسمۇ - يە؟ بايىقى خانىم سېنى بىر كۆمۈر توشۇيدىغان چاتما كېمىنىڭ كاپىتانى دەيدۇ. ئەمما سەن ماڭا بىر چوڭ ئائىلىنىڭ كۈزەتچىسىمەن دەپ خەت يازدىڭغۇ!

كېرىسىي: (بىر ئاز ئوڭايسىزلىق ھېس قىلىدۇ - يۇ، يەنە كاززاپلىق قىلىدۇ) ھە، ئۇزۇندىن بېرى قۇرۇقلۇقتا كۈزەتچىلىك قىلىپ كەلگەن ئىدىم. يېقىندىن بۇيان ساقسىز بولۇپ قېلىپ، ساپ ھاۋادا بىرئاز ئارام ئالاي، دەپ يەنە بۇ ئىشقا چىقىۋالدىم.

ئانىنا: (ئەپسۇسلىنىپ) سەن تېخى ئاغرىپ قالدىڭمۇ؟ تاپقان گېپىڭنى قارا!

كېرىسىي: ئانىنا، مېنىڭ قىلىۋاتقىنىم ھەقىقىي دېڭىز خىزمىتى ئەمەس، مەن بىر كونا كېمىدە ئىشلەۋاتىمەن. ئۇ دېڭىزدىكى چوڭ پاراخوتلارغا پۈتۈنلەي ئوخشاشمايدۇ. بۇ كېمە خۇددى دېڭىزدىكى بىر ئارالغا ئوخشايدۇ، ئۈستىدە ئۆيلىرى بار، بۇ كېمىنىڭ ئىشىمۇ ئوكيانلاردا ئۈزىدىغان پاراخوتلارغا تولۇق ئوخشىمايدۇ. مەن ئەمدى ئۆلسەممۇ ھەرگىز ئوكيانلاردا ئۈزىدىغان پاراخوتتا ئىشلىمەيمەن. ئاناڭ ئۆلۈشتىن بۇرۇن شۇنداق دەپ قەسەم ئىچكەن ئىدىم. مەن ھازىرغىچە شۇ قەسىمىگە ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتىمەن.

ئانىنا: (چۈشىنەلمەي) بۇ گەپلىرىڭنى زادىلا چۈشەنمىدىمغۇ؟ (سۆزىنى يۆتكەپ) سەن بايا ئاغرىپ قالدىم، دېدىڭ. مانا مەن قاتتىق ئاغرىپ، ئىككى ھەپتىنىڭ ئالدىدىلا بالنىستىدىن چىقتىم.

كېرىسىي: (شۇئانلا ئىچ ئاغرىتىپ) سەنمۇ ئانىنا؟ ئاھ خۇدا! (ئەنسىرەپ) خېلى ئوڭلىنىپ قالدىڭمۇ قىزىم؟ بەك چارچاپ كەتكەندەك كۆرۈنىسەن، شۇنداقمۇ؟

ئانىنا: (ئۆپكۈسىراپ) ھەئە، چارچاپ ئۆلەي دېدىم، مەن بىر مەزگىل ئوبدانراق دەم ئېلىشىم كېرەك. بىراق ماڭا بۇنداق پۇرسەت مۇمكىن بولمايدىغاندەك قىلىدۇ.

كېرىمبېي: بۇ نىمە دىگىنىڭ ئاننا؟

ئاننا: مەن تېخى دادام كۆزەتچىلىك قىلىشۋاتقان بولسا بىرەر تۇرار جايى باردۇر، ئەگەر دادام رەت قىلمىسىلا قېشىدا تۇرۇپ بىر مەھەل ئوبدانراق دەم ئېلىپ ئوڭشالغاندىن كېيىن تايىنىپ كېتىپ خىزمىتىمنى تىلارمەن، دەپ ئويلاۋىتىمەن.

كېرىمبېي: (تاقەتسىزلىك بىلەن) مېنىڭ تۇرار جايىم بار، يەنە كېلىپ شۇنداق ياخشى دىگىنە، ئاننا. ئۇ يەردە سېنىڭ قانچە ئۇزاق تۇرغۇڭ كەلسە خالىغىنىڭچە دەم ئالساڭ بولىدىغۇ! سەن ئەمدى ئائىلە خىزمىتىنى تاشلاپ مېنىڭ يېنىمدىلا تۇرغىن بولامدۇ؟

ئاننا: (ئىززىنىڭ تىزگىن تەگلىۋى ئاننانى ھەم ھەيران قالدۇردۇ ھەم خوشال قىلىدۇ. ئاننا كۈلۈپ تۇرۇپ) شۇنداقتا مېنىڭ كېلىشىمنى خالايدىكەنسەن - دە؟ راستمۇ؟

كېرىمبېي: (قولىنى چىڭ قىسىپ) ئاننا بىلەمسەن؟ سېنى سېغىنىپ ساراڭ بولاي دىدىم مەن! ئاننا، ئەمدى سەن خىزمەت قىلىمەن دىگەن سۆزنى ئاغزىڭغا ئالما، مېنىڭ يېنىمدا تۇرغىن. مەن سېنى كۆرمىگىلى ئۇزۇن زامان بولدىغۇ. بۇنى ئۇنتۇپ قالما. (ئاۋازى تىترەپ) مەن ئەمدى قېرىدىم، دۇنيادا سەندىن باشقا تۇققۇنۇممۇ يوق.

ئاننا: (قاتتىق تەسىرلىنىدۇ. لېكىن بۇرۇندىن تارتىپ ھىس قىلىپ باقمىغان بۇ خىل تەسىرات ئۇنى قايمۇقتۇرۇپ قويىدۇ) رەخمەت. بۇ گەپلىرىڭ مېنى بەكمۇ تەسىرلەندۇردى. بىراق شۇنچىلىك يالغۇزلۇق تارتىپ تۇرۇغلۇق نىمىشقا قايتا ئۆيلىنىۋالمىدىڭ؟

كېرىمبېي: (بېشىنى ئېغىتىپ بىر ئاز توختاپ) ئاناڭغا بەكمۇ مېھرىم بولغانلىقى ئۈچۈن قايتا توي قىلىشقا كۆڭلۈم بارمىدى، ئاننا.

ئاننا: (يەنە تەسىرلىنىپ تەمكىن ھالدا) مەن ئانامنى زادى ئەسلىيەلمەيمەن. ئۇ قانداقراق ئايال ئىدى؟ سۆزلەپ بەرگىنە.

كېرىمبېي: مەن ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن. سەنمۇ بېشىڭدىن ئۆتكەننىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەرگىن. بۇيەر بىنەپ، ياش قىزلارغا زادىلا ياراشمايدۇ، ھېلىقىدەك قاملاشمىغان ماتروسلار دائىم بۇ يەرگە كېلىپ جېدەل چىقىرىپ تۇرىدۇ. (ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ، ئاننانىڭ سومكىسىنى ئالىدۇ) يۈر، ئاننا، سەن ئوبدان ئارام ئېلىشىڭ كېرەك.

ئاننا: (تۇرماقچى بولىدۇ، يەنە ئولتۇرۇپ قالىدۇ) نەگە بارىمىز؟

كېرىمبېي: كېمىگە چىقىمىز، يۈر!

ئاننا: (ئۈمىتسىزلىنىپ) سېنىڭ ئاشۇ چاتما كېمەڭگىمۇ؟ (سۈرلۈك ھالدا) ياق، چىقمايمەن! (دادىسىنىڭ ئۈمچىيىپ تۇرغان قىياپىتىگە قاراپ سۈنئىي كۈلىدۇ) سېنىڭچە ماڭا ئوخشاش بىر ياش قىز كۆمۈر توشۇيدىغان كېمىدە تۇرسا قاملىشارمۇ؟

كېرىمبېي: (ئىككىلىنىپ) قاملىشىۋېرىدۇ. (بىر ئاز ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ، يەنە سەممىي تەلەپپۇزدا يېلىنىدۇ) سەن كېمىنىڭ نەقەدەر ياخشىلىقىنى بىلمەيسەن ئاننا. سۇ ۋە يىدىغان پاراخوت كەلسە بىزنى سۆرەپ سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ بارىدۇ. ئەت-

راپنىڭ ھەممىسى سۇ، بۇ كېيىنكە قۇياش نۇرى تىك چۈشىدۇ، ھاۋاسى ساپ. ئۇ-نىڭدا ئىسىل يېمەكلىكلەرمۇ بار. سەن ئۇ يەردە تۇرساڭ تېزلا ياخشى بولۇپ كېتەسەن. كۆرۈپ باقمىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى كۆرىسەن، كەچقۇرۇنلىقى دېڭىزغا چۈشكەن ئاي شولىسى ئۇياندىن ـ بۇيانغا ئۈزتۈۋاتقان چوڭ پاراخوتلارنى، يەلكەن-لىك كېمىلەرنى كۆرىسەن، بۇلار بىر ـ بىرىدىن ھەيۋەتلىك. شۇڭا ئۇ يەر سېنىڭ دەم ئېلىشىڭ ئۈچۈن بەكمۇ قۇلايلىق. چۈنكى سەن تولا ئىشلەپ جاپا چەكتىڭ-دە، چوقۇم ئارام ئېلىشىڭ لازىم، ئېيتقانلىرىم دۇرۇسمۇ؟

ئاننا: (بارا ـ بارا ئېزىقىدۇ. لېكىن ئىككىلىنىپ) سېنىڭ بۇ گەپلىرىڭمۇ مېنى خېلى قى-زىقتۇرۇۋاتىدۇ، ئەسلىدە ئۆزەمنىڭمۇ دېڭىزدا سەيلى قىلغىم بار ئىدى. شۇنىسى چاتـما كېمە دېگەننى ئاڭلاپلا كۆڭلۈم سوۋۇپ كەتكەن ئىدى. مەيلى بولىدۇ، بىللە بېرىپ كۆرۈپ باقاي، بەلكىم ئۇ يەر كۆڭلۈمگە يېقىمۇ بالار. مېنىڭمۇ ھەممە ئىشى-نى قىلىپ باققىم كېلىدۇ.

كېربېسى: (سومكىنى يەنە قولىغا ئالىدۇ) ئەمىسە ماڭامدۇق؟

ئاننا: نېمىگە ئالدىراپسىلەر؟ كىچىككىنە تارتۇپ تۇرغىن. (يەنە ئۆزىچىلا ئەسلى قىيابىتىگە قايتىپ، كونا ئادىتى بويىچە بىر خىل غالىبلارچە سىياقتا كۈلۈمسىرەيدۇ) ئۇھ، ئە-جەبمۇ ئۇسساپ كەتتىما.

كېربېسى: (ھۇدۇقۇپ سومكىنى قويىدۇ) خاپا بولما ئاننا. نېمە ئىچكۈڭ بار... ھە؟

ئاننا: (ئۆزىنى تۇتالماي) ماڭا ـــ (تۇساتتىن خاتا تىلىپ تۈزىتىشنى ھېس قىلىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەيدۇ) بۇ يەردە نېمىلەرنى ساتىدىغانلىقىنى ھەتتا بىلمەيمەن.

كېربېسى: (كۈلۈپ) بۇ يەردە قىزلارغا لايىق ھېچنەرسە يوقتەك قىلىدۇ. ئاننا تاتلىق پىۋا ياكى كۇۋاس بولسا بولامدۇ؟

ئاننا: (زورىغا كۈلۈپ) ئەمىسە، كۇۋاستىن ئازراق ئىچەي.

كېربېسى: (ئاننانىڭ ئالدىغا كېلىپ) ئاننا، ئۇزۇن يىللار ئايرىلىپ قايتا يۈز كۆرۈشكىنىمىز-نى كۆڭۈللىنىدەك بىر تەبرىكلىسەك قانداق! (تارتىنىپ تۇرۇپ قولىغا ئاستا شى-ۋىرلاپ) ئاننا، بۇلارنىڭ ئىسىل ۋىنوسى بار، ساڭا پايدىلىق، ئازراق ئىچىپ قوي-ساڭ ئىشتىھاڭنى ئاچىدۇ، زىيىنى يوق، بىرەر رومكا ئىچكەنگە ھەرگىز مەس قىلمايدۇ.

ئاننا: (تەلۋىلەرچە كۈلۈپ) بولىدۇ، ۋىنو ئىچسەك ئىچەيلى.

كېربېسى: ماقۇل ئەكىلەي. (چىقىپ كېتىشىگە ئاننا دەس تۇرىدۇ.)

ئاننا: (سومكىسىنى ئالىدۇ. بوغۇق ئاۋازدا دۇدۇقلاپ) ئاھ، خۇدا، زادى چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. كەتكىنىم ياخشىراقتەك قىلىدۇ. (سومكىسى قولىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇ-تىنى سۆرەپ مېڭىپ ئورۇندۇققا ئولتۇرۇۋالىدۇ. يۈز ـ كۆزىنى ئېتىپ ئۆكسۈپ يىغلايدۇ.)

لەيرى: (كېربېسى ئالدىغا كەلگەندە قولىدىكى گېزىتنى قويۇپ كۈلۈمسىرەپ) ھەي، ئاۋۇ سېرىق چاچلىق قىز كىم ئۇ؟ سېنىڭ قىزىڭ ئاننا شۇمۇ؟ (كېربېسى بېشىنى ئېغى-

Altun0q

تىدۇ. لەيرى ئىختىيارسىز ھالدا ئىسقىرتقاندەك ئاۋاز چىقىرىپ چوڭقۇر پىغانلىنىدۇ.)

كېربىسىي: ئۇ چىرايلىقمىكەن، لەيرى؟

لەيرى: (تۈز كۆڭۈللۈك بىلەن) ئەلۋەتتە! گۈلنىڭ ئۆزىكەن!

كېربىسىي: توغرا ئېيتتىڭ. ئانىڭغا بىر رومكا ۋىنو بەرگىن. خوشاللىقىمىز ئۈچۈن بىر قېتىم ئىچىپ قويسۇن. ماڭا بىر ئىستاكان تاتلىق پىۋا قۇي.

لەيرى: (ھاراق قۇيغاچ) ساڭا تاتلىق پىۋا بولسىلا بولامدۇ؟ ئۇ سېنى ئۆزگەرتىۋېتىپتۇ ـ دە.

كېربىسىي: (خوشال) توغرا دېدىڭ. (ھاراقنى ئالىدۇ)

[ئاننا ئۇنىڭ كېلىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ئىتتىك كۆز يېشىنى سۈرتىدۇ. زورىغا كۈلۈمسىرەيدۇ. كېربىسىي ھاراقنى ئۈستەلگە قويۇپ، ئەندىشە بىلەن ئانناغا قاراپ ئۇنىڭ قولىغا ئاستا ئۇرۇپ قويىدۇ.]

كېربىسىي: سەن چارچىدىڭ، ئاننا. مەن جەزمەن سېنى ياخشى ئارام ئالغۇزىمەن. (پىۋىنى قولىغا ئېلىپ) سەن ۋىنو ئىچكىن، كېلە، بۇ ۋىنو ساڭا يېڭى ھايات بېغىشلايدۇ. (ئاننا رومكىنى كۆتىرىدۇ. كېربىسىي كۈلىدۇ) ئىسكور، ئاننا! (كۆتىرەيلى ئاننا) بۇ شۋېتسىيىچە گەپ. ئېسىڭدە بارمۇ؟

ئاننا: ئىسكور! (ۋېسكى ئىچكەندەك گۈپلا قىلىپ يۇتىۋېتىدۇ ـ دە، لەۋلىرى تىترەپ كېتىدۇ) ئىسكور! بۇ سۆز ئەمدى ئېسىمگە كەلدى. ئۇنىڭ مەنىسى سالامەت بولۇڭ! كۆتىرەيلى دېگەنلىك. توغرا شۇنداق!

(پەردە يېپىلىدۇ)

ئىككىنچى پەردە

[سەھنە تۈزۈلۈشى: ئالدىنقى پەردىدىن 10 كۈندىن كېيىن، ماسساچۇسېتس شتاتىدىكى پروۋىنستون پورتىدا توختىغان «سىمون ۋىنسلوپ» ناملىق بارژىنىڭ قۇيرۇق قىسمى. كېچە سائەت 10 مەزگىلى، ئەتراپنى تۇمان قاپلىغان، تىنىچ دېڭىزدا چاتما كېمىلەر بىر ئىزدا لەيلەپ تۇرىدۇ. يوغان ئارقاننىڭ تۈگۈنىگە ئورنىتىلغان پەنەرنىڭ نۇرى ئەتراپنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇرىدۇ. ئارقا تەرەپتىكى تۇمان قاپلىغان پالۇبىسىمۇ چىراق نۇرىدا غۇۋا يورۇپ دەرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. كېمىنىڭ چېتىدىكى پار قازىنىنىڭ ئېگىز تۇرخۇنى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. پورتتا توختىغان خىلمۇ ـ خىل پاراخوتلارنىڭ مۆڭگۈرۈق گۇدۇك ساداسى ئەتراپتىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇرىدۇ.

پەردە ئېچىلغاندا ئاننا چىراق قويۇلغان ئاغامچا تۈگۈنىنىڭ يېنىدا تۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭ تاتارغان چىرايى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇ قارا چاپان كىيگەن، يالاڭباشتاق ھالدا كېمىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى قويۇق تۇمانغا ئېچىنارلىق تۇيغۇ بىلەن

كۆز تىكىپ تۇرىدۇ. ئىشىك ئېچىلىپ كېرىسپي كىرىپ كېلىدۇ. ئۈستىگە مايلاشقان سېرىق چاپان، بېشىغا سۇدىن ساقلىنىدىغان قالپاق ۋە پۇتىغا ئۇزۇن قونجۇلۇق ئۆتۈك كەيگەن.]

كېرىسپي: (بۆلۈمنىڭ ئىچىدىن چىقىپ، كۆزىنى چىمچىقلىتىپ كېمىنىڭ ئاياق تەرىپىگە قارايدۇ.) ئاننا! (ھېچكىم جاۋاپ بەرمىگەندىن كېيىن، ئەنسىرەپ يەنە چاقىرىدۇ) ئاننا!

ئاننا: (چۆچۈيدۇ ۋە ئاۋازىڭنى چىقارما، دىگەندەك ئىشارەت قىلىپ پەس ئاۋاز بىلەن) ھە، مانا مەن. نىمە دەيسەن؟

كېرىسپي: (ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئەنسىزلىك بىلەن) ئۆيگە كىرىپ كەتسەڭچۇ، ئاننا! بەك كەچ بولۇپ كەتتى، تۆت قېتىم داڭ ئۇرۇلۇپ بولدى. تۇماننىڭ ئىچىدە تۇرۇۋەرسەڭ سالامەتلىكىڭگە تەسىر يېتىدۇ.

ئاننا: نىمىشقا تەسىر يېتىدىكەن؟ (ئاجايىپ مەمنۇنلۇق بىلەن) مەن تۇمانغا بەكمۇ ئامراق. شۇنداق... (مۇۋاپىق سۆز ئىزلەپ) تۇمان دىگەن شۇنداق قىزىقارلىق، شۇنداق تىنچ بولىدۇ. بۇنداق چاغلاردا مەن ئۆزەمنى خۇددى دۇنيادىن پىنھان تۇرغاندەك ھىس قىلىۋاتىمەن.

كېرىسپي: (بىزار بولغاندەك پىغانلىنىدۇ) تۇمان دىگەن رەھىمسىز، ھەي!

ئاننا: (كۈلۈپ قويۇپ) يەنىلا دېڭىزنى قاغاۋاتامسەن؟ مەن گەرچە دېڭىزنى تېخى تەلتۆكۈس كۆرمىگەن بولساممۇ، لېكىن ئۇنى بارغانسېرى ياخشى كۆرۈپ قېلىۋاتىمەن.

كېرىسپي: (ئۇنىڭغا رەنجىپ قاراپ) شۇنداقمۇ دەيسەن ئاننا. ئەگەر سەن دېڭىزنى كۆرۈۋېرىدىغان بولساڭ ھەرگىز بۇنداق دىمەيدىغان بولسەن (ئۇنىڭ تېرىكىۋاتقىنىنى بايقاپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ) بىراق سېنىڭ بۇ كېمىنى ياقتۇرۇپ قالغانلىقىڭغا بەكمۇ خوشالمەن. سالامەتلىكىڭنىڭ ياخشى بولۇۋاتقانلىقىغا خوشالمەن. سەن مەن بىلەن مۇشۇنداق يالغۇز ئۆتۈۋېرىشنى خالامسەن، ھە؟

ئاننا: ئەلۋەتتە خالايمەن، مەن بۇ يەردە بۇرۇندىن تارتىپ زادى ئۇچراتمىغان نەرسىلەرنى كۆرۈۋاتىمەن. مەسىلەن، مۇشۇ تۇماننى ئېيتايلى، ئۇنىڭغا زادىلا قانمايۋاتىمەن. قۇرۇقلۇقتىكى ھايات بىلەن كېمىدىكى ھاياتنىڭ بۇ قەدەر پەرقلىق ئىكەنلىكىنى پەقەت پەرەز قىلماپتىكەنمەن. ئاھ، ئەگەردە مەن ئەركىشى بولۇپ قالغان بولسام جەزمەن پاراخوتتا ئىشلەيتتىم. راس دەۋاتىمەن. سېنىڭ دېڭىزچى بولۇپ قالغانلىقىڭغا مەن ھەرگىز ئەجەپلەنمەيمەن.

كېرىسپي: (قىزغىن ھىسسىياتتا) مەن دېڭىزچى ئەمەس، ئاننا. بۇ يەرنى ھەقىقى دېڭىز دىگىلىمۇ بولمايدۇ. سەن پەقەت دېڭىزنىڭ ياخشىلىق تەرىپىنىلا كۆرۈۋاتىسەن. (ئاننانىڭ جاۋاپ قايتۇرمايۋاتقانلىقىغا قاراپ ھاياجانلانغان ھالدا گېپىنى داۋاملاشتۇرىدۇ) بۇ تۇمان تاڭ سەھەردە بەرىبىر يوقاپ كېتىدۇ.

ئاننا: (ھاياجانلىق تەلەپپۇزدا) مەن بۇ تۇماننى ياخشى كۆرىمەن! مېنىڭچە بولسا مەڭگۈ يوقالمىسۇن! (كېرىسپي خاتىرجەمسىزلىنىدۇ. تۇرۇپ - تۇرۇپ كۈچ - سالمىغىنى ئۇ

پۈتەسدىن ـ بۇ پۈتىغا يۆلكەيدۇ. ئانىنا سۆكۈتتىن كېيىن سۆزىنى ئاستا داۋاملاشتۇ-
رىدۇ) بۇ يەردە تۇرسام خۇددى سۇغا چۆمۈلگەندەك ئۆزەمنى ئىنتايىن يېنىك ۋە
راھەت ھېس قىلىمەن.

كىرىستىي: (سەل تولختىۋېلىپ) ئەڭ ياخشىسى ئۆيگە كىرىپ كىتاپ كۆرگىن. شۇنداق قىلغاندا
ئۇخلىيالايسەن.

ئانىنا: ئۇخلىغۇم يوق. سىرتتا تۇرۇپ بىردەم خىيال سۈرۈۋالاي.

كىرىستىي: (ئىچكىرىگە قاراپ مېڭىپ يەنە توختاپ قالىدۇ) بۈگۈن ئاخشام غەلىتە بولۇپ
قاپسەنغۇ، ئانىنا؟

ئانىنا: (بىردىنلا چېچىلىدۇ) نېمە دېمەكچى سەن؟ بىرەر ئىش چىقارماقچىمۇ ـ يا سەن؟
نەچچە كۈندىن بۇيانغۇ ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلدىڭ. ئەمدى ماڭا بۇندىن ئارتۇق
ياخشىلىقنىڭ ھاجىتى يوق. سېنىڭدىن بەكمۇ خۇرسەنمەن. بىراق بۇ خىل ياخشى
كەيپىياتقا ھەرگىزمۇ تەسىر يەتكۈزۈپ قويمىغىن. (كىرىستىينىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇ-
ۋاتقانلىقىنى سېزىپ زورىغا كۈلۈپ) مەيەگە كېلىپ ئولتۇرغىنا، بىردەم مۇڭدىشايلى.
(ئاغامچا ئورامىلىرىنى كۆرسىتىدۇ.)

كىرىستىي: (ئۇھ تارتقىنىچە ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ) بەك كەچ بولۇپ كەتتى، ئانىنا.
بەشىنچى داڭ ئۇرۇشقا ئاز قالدى.

ئانىنا: (قىزىقىپ) بەشىنچى داڭ قايسى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ؟

كىرىستىي: سائەت 10 يېرىمغا.

ئانىنا: ھەجەپ قىزىق، دېڭىزچىلىق جەھەتتىكى كەسپى تىللارنى ئازراقمۇ بىلمەيدىكەنمەن.
ھىلىقى بىر نەۋرە ئاكىلار كەچكىچە زىرائەت ـ پىرائەت، دەپ سۆزلەيتتى. ئۇ
سۆزلەر ماڭا شۇنچىلىك زېرىكىشلىك ئاڭلىناتتى. ئاڭلىغانسېرى چىشىم قېيىشىپ كېتەتتى.

كىرىستىي: ئانىنا، ئەمدى سەن يېزىدا تۇرۇشنى خالىمامسەن؟

ئانىنا: مەن يېزىدىن بىزار بولغانلىقىمنى يۈز قېتىم ئېيتتىمغۇ. (كەسكىن ھالدا) دۇنيادى-
كى ھەر قانداق يېزا ـ قىشلاقتىن دېڭىزنىڭ بىر تامچە سۈيى ئەۋزەل! راس دە-
ۋاتىمەن، سەنمۇ يېزىنى ياخشى كۆرمەيسەن، چۈنكى سەن مۇشۇ يەرگە تەۋە ئادەم.
(قولى بىلەن دېڭىزنى ئىشارەت قىلىدۇ.) بىراق، سەن بۇ خىل كۆمۈر توشۇيدىغان
كېمىگە ئەمەس، بەلكى دېڭىز ـ ئوكيانلارنى كېزىدىغان ھەقىقى پاراخوتلارغا مەن-
سۇپ ئادەمسەن.

كىرىستىي: (چوڭقۇر قايغۇ بىلەن) مەن ئۇزۇن يىل ماتروس بولۇپ دېڭىز ـ ئوكيانلارنى كەز-
دىم. بىراق ئانىنا، ئۇ ۋاقىتلاردا مەن ئاخماق ئىكەنمەن.

ئانىنا: (نەپرەت بىلەن) ھوي، ھەممىسى قۇرۇق گەپ! (بىر ئاز توختاپ ئويلانغان ھالدا)
بىزنىڭ ئەركەك ئەۋلادىمىزنىڭ ھەممىسلا دېڭىزچى بولغانمۇ؟ سەن بىلىدىغان نەچ-
چە ئەۋلات ئەجداتلىرىمىزنىڭ ھەممىسلا شۇنداقمىدى؟

كىرىستىي: (كەسكىن ھالدا) شۇنداق، ھۆ ئاناڭنى، ئۇلارنىڭ ھەممىسلا ئاخماقلار ئىكەن! بىز-

نىڭ شۇنتىسىيدىكى ئۆيىمىز دېڭىزنىڭ بويىدا بولغاچقا، ئۇ يەردە دېڭىزدا ئىشلەشـ تىن باشقا ئىش يوق ئىدى. دادام ھىندى ئوكيانغا قاتنايدىغان پاراخوتتا ئۆلۈپ كېتىپ جەسەدى دېڭىزغا دەپنە قىلىنغان ئىكەن. بۇ ئىش مېنىڭ ئازراقلا ئېسىمدە بار. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈچ ئاكامۇ پاراخوتتا ئىشلىدى. مەنمۇ ھەم شۇنداق قىلدىم. ئاچام يالغۇز قېلىپ ئازاپ ـ ئوقۇبەتكە چىدىيالماي ۋاقىتسىز ئالەمدىن ئۆتتى. شۇ چاغدىمۇ بىز ھەممىمىز دېڭىزدا ئىدۇق، (ئۆزىچە توختاپ قېلىپ) ئىككى ئاكام بېلىقچىلار كېمىسىدە دېرەكسىز يوقالدى. سىنىڭ ئىككى ئاكاڭمۇ ئەنە شۇنداق بېلىقچىلار كېمىسىدە سۇغا چۆكۈپ ئۆلۈپ كەتتى. مېنىڭ يەنە بىر ئاكام پاراخوتتا ئىشلەپ ئازراق پۇل تاپقاندىن كېيىن ئۆيگە يېنىپ كېلىپ ئاغرىپ ئۆلدى. بىزنىڭ ئائىلىمىزدە دېڭىز ئالۋاستىسىغا يەم بولمىغان بىردىن ـ بىر ئادەم ئەنە شۇ ئىدى. (خىتاپ قىلىپ) مەن ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايكى ئاننا، مەن جەزمەن قۇرۇقلۇقتا قايتىپ كېتىپ كارۋىتىمدا جىم يېتىپ جان ئۈزىمەن!

ئاننا: ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئادەتتىكى دېڭىزچىلارمىدى؟

كېرىسپي: ئۇلارنىڭ كۆپچىلىگى قابىل دېڭىزچىلار ئىدى. (مەغرۇرلۇق بىلەن) ئۇلار بىر ـ بىردىن ھۇشيار، ئەقىللىق ئادەملەر ئىدى. مەنمۇ ھەم شۇنداق، (بىرئاز ئىككىلىنىپ ئىمزا تارتىپ) شۇڭا مەن ماتروسلارنىڭ باشلىقى بولغان.

ئاننا: ماتروسلارنىڭ باشلىقى؟

كېرىسپي: ئۇ بىر خىل مەنسەپ.

ئاننا: ۋىيەي، ھەجەپ ياخشىغۇ. بۇ خىل مەنسەپكە ئېرىشكەنلەر نىمە قىلىدۇ؟

كېرىسپي: (بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن، ئۇنىڭ قىزغىنلىقىغا قاراپ ئەندىشىگە چۈشىدۇ) ئەڭ جاپالىق ئىشلارنى قىلىدۇ. ساڭا ئېيتايكى، دېڭىزدا ئىشلەشنىڭ ئۆزى بىر پالاكەتـ چىلىك! (ئۇنى دېڭىزدىن سەسكەندۈرۈشكە تىرىشىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرىدۇ) ئائىلـ ىمىزدىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا ھاماقەت ئادەملەر، ئۇلار مانا مۇشۇنداق يىرگىنىشلىك ئىشقا ئۆزىنى ئۇرۇپ ھەدىسە دېڭىزغا چېپىشىدۇ. جاپا تارتىپ ئىشلەپ يانچۇقىغا تۆت تەڭگە پۇل كىرسىلا مەيخانىدىن چىقمايدۇ. يانچۇقلىرى قۇرۇغدالغاندا يەنە دېڭىزغا چېپىشقان. ھەتتا ئۆز ئۆيلىرىنىمۇ تاشلىغان. ئاقىلانە ئادەملەر ھەرگىزمۇ بۇنداق قىلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى نىمە بولدى، ھەممىسى دېڭىز ئالۋاستىسىغا يەم بولۇپ تۈگىدى.

ئاننا: (ھاياجانلىنىپ كۈلىدۇ) بۇ ماڭا ھەجەپمۇ قىزىق تۇيۇلىۋاتىدۇ. (ئالدىراپ) ھەي، ماڭا قارا، ئايال جەمەتىمىزنىڭ ھەممىسىمۇ دېڭىزچىلارغا ياتلىق بولغانمۇ؟

كېرىسپي: (ئۆزىنىڭ كۆز قارىشىنى چۈشەندۈرۈشكە ئالدىرايدۇ) شۇنداق، بىراق ئەرلىرى كەتكەندىن كېيىن ئۇلار ئۆيدە يالغۇز قالاتتى. ئۇزۇن ۋاقىتلار ساقلىسىمۇ ئەرلىرى بىلەن بىرەر قېتىم يۈز كۆرۈشەلمىگەندىن كېيىن، ئۇلارغا ئەلەم بولاتتى. ھەتتا باللىرى چوڭ ـ چوڭ بولغىچىمۇ ئەرلىرىنى ساقلاپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى.

(ھاياجانلىنىپ) دېڭىزچىغا ياتلىق بولغان قىزلارنىڭ ھەممىسى ئۆتۈپ كەتكەن ئاخماق! ئەگەر ئاناڭ ھايات بولسىدى، بۇ ھەقتە ساڭا ئوبدانراق سۆزلەپ بەرگەن بولاتتى. (چوڭقۇر غەمگە پاتىدۇ.)

ئاننا: (بىر ئاز سۈكۈتتىن كېيىن چۈشەنگەندەك سۆزلەيدۇ) قىزىق گەپ! بۈگۈن مەن خۇددى ئالجىغاندەكلا بولۇپ قالدىمغۇ. ئۆزەمنى بىردىنلا قېرىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن.

كېرىسپى: (سىرلىق قىلىپ) قېرىپ كېتىۋاتقاندەك؟

ئاننا: شۇنداق. مەن گويا ئۇزۇندىن بۇيان مۇشۇ تۇماننىڭ ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن. (تىت - تىت بولۇپ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ) مەقسىدىمنى ساڭا قانداق چۈشەندۈرۈشنىمۇ بىلمەيۋاتىمەن. تۈرۈپ ئۆزەمنى خۇددى قەيەردىدۇر بىر يەرلەردە ساياھەت قىلىپ ئەمدى ئۆيگە قايتىپ كەلگەندەك تۇيغۇغا كېلىمەن. يەنە بىر ئويلىسام ئۇزۇندىن بېرى مۇشۇ يەردە، مۇشۇ پاراخوتتا، مۇشۇ تۇمانلىقتا ياشاۋاتقاندەك سېزىمەن. (كۈلۈپ قويۇپ) ئېھتىمال ساڭىمۇ غەلىتە كۆرۈنۈۋاتقاندىمەن؟

كېرىسپى: ھەر قانداق بىر ئادەم بۇنداق تۇماننىڭ ئىچىدە ياشاۋەرسە شۇنداق غەيرى تۇيغۇغا كېلىپ، غەلىتىلىك ھېس قىلىدۇ.

ئاننا: (تەرسالىق بىلەن) سەن ئېيتىپ باقە، مەن نىمە ئۈچۈن مۇشۇنداق تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندىمەن؟ ماڭا خۇددى ئۇزۇندىن بېرى يوقىتىپ قويغان نەرسەمنى ئاخىرى ئىزلەپ تېپىۋالغاندەك، ئۆتكەنكى ئىشلارنىڭ بەرىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، ئۇ پۈتۈنلەي ئەھمىيەتسىز ئىشلاردەك تۇيۇلۇۋاتىدۇ ھەمدە گويا ھازىرلا مۇنچىغا چۈشۈپ چىققاندەك يېنىك بولۇپ قالدىم. مەن ئۆزەمنى تۇنجى قېتىم بەختلىك سېزىۋاتىمەن، شۇنداق. دەل شۇنداق! مەن بۇ يەردە بۇرۇنقى تۇرغان ھەممە جايدىن بەختلىك ھېس قىلىۋاتىمەن! (كېرىسپى جىم تۈرۈپ ئاڭلايدۇ. ئاننا ئەجەپلەنگەن ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇرىدۇ) بۇ ھېسسىيات ۋۇجۇدۇمنى چۇلغاۋاتىدۇ. سەن، بۇنى ھېس قىلمايۋاتامسەن؟

كېرىسپى: (كۆز ئالدىدىكى پىشكەللىكنى ئالدىن پەرەز قىلغاندەك) سېنى دېڭىزغا باشلاپ كېلىپ تازا ئاخماقلىق قىپتىمەن - دە، ئاننا.

ئاننا: (كېرىسپىنىڭ سۆزى تەسىر قىلىپ) ئۇنداقتا بۈگۈن ئۆزەمۇ باشقىچە بولۇپ قاپسەن - دە، خۇددى بىر كېلىشمەسلىككە يولۇققاندەك قورقۇپلا تۇرىسەنغۇ؟

كېرىسپى: ئۇنى خۇدايىم بىلىدۇ، ئاننا.

ئاننا: (سەل مەسخىرە ئارىلاش تەلەپپۇزدا) ئۇنداقتا پوپلار ئېيتقاندەك كېلىشمەسلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ قىسمىتى بىلەن بولىدىكەن - دە!

كېرىسپى (دەس تۈرۈپ قاتتىق نارازىلىق بىلەن) ياق، بۇ ئاللانىڭ قىسمىتى ئەمەس! دېڭىز ئالۋاستىسىنىڭ كاساپىتى! (شۇ چاغدا جىمجىتلىق ئىچىدە بىر ئەركىشىنىڭ بوغۇق ھارغىن ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ: «ئايھاي...!» بۇ زەئىپ ئەكس سادا ئاۋاز تۇماننى يېرىپ ئۆتىدۇ. كېرىسپى چۆچۈپ ۋاقىرىۋېتىدۇ.)

AltunOq

ئاننا: (سەكرەپ تۇرۇپ) نىمە بولدى؟

كېرىسپي: (ئۆزىگە كېلىپ، ئوڭايسىزلىنىدۇ) ۋايجان، ھەجەپمۇ چۆچۈپ كەتتىم. بىر دېڭىزچىنىڭ ۋاقىرىغان ئاۋازى ئىكەن، ئۇ، تۇماندا يولدىن ئېزىپ قالغان ئوخشايدۇ. جەزمەن بېلىقچى كېمىسى، بەلكىم ماتوردىن چاتاق چىققان بولۇشى كېرەك. («ئايھاي» دەپ ۋاقىرىغان ئاۋازنىڭ ئەكس سادا سى يېقىنراقتىن سەل - پەل ئاڭلىنىدۇ. كېرىسپي سول قاناتقا بارىدۇ) ئاۋاز مۇشۇ ياقتىن كېلىۋاتىدۇ. بۇ دېڭىزدىن كەلگەن پاراخوت. (قولىنى ئاغزىغا كاناي قىلىپ ۋاقىرايدۇ) ئايھاي! نىمە بولدى؟

سىرتقى ئاۋاز: (كېمىنىڭ باش تەرىپىدىن ئاڭلىنىدۇ) بىز يېنىڭلارغا بارغاندا ئاغامچا تاشلىۋېتىڭلار (زەردە بىلەن) نەدە سىلەر؟ ھوي خۇمپەرلەر!

كېرىسپي: مەن ئۇلارنىڭ پالاق ئۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاۋاتىمەن. ئۇلار بىزنىڭ كېمىنىڭ باش تەرىپىدىن ئۆتىدىغاندەك قىلىدۇ! (ۋاقىرايدۇ) ھاي! ماۋۇ تەرەپتىن ئۆتۈڭلار.

سىرتقى ئاۋاز: ماقۇل! (كېمىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنى ئاڭلىنىدۇ.)

ئاننا: (جۇدۇنى ئۆرلەپ ئۆزىچە سۆزلەيدۇ) بۇ بىرنىمىلەر نىمىشقىمۇ ئۆز جايىدا جىم تۇرۇشمايدىغاندۇ؟

كېرىسپي: (ئالدىراپ) مەن باش تەرەپكە باراي. دېڭىزنىڭ باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئۇخلاپ قالدى، مەن ھېلىقى ماتروسقا ئاغامچا تاشلاپ بېرەلەيتتىم.

[بىر ئارام ئاغامچىنى كۆتىرىپ تېز مېڭىپ كېمىنىڭ باش تەرىپىگە كېتىدۇ. ئاننا كېمىنىڭ ئاياق تەرىپىدىكى بىر بۇلۇڭغا بارىدۇ. ئۇنىڭ يەككە - يىگانە تۇرغۇسى كېلىپ، كېمىنىڭ باش تەرىپىگە ئارقىسىنى قىلىپ تۇمانغا نەزەر سالىدۇ. سىرتتىن يەنە «ئايھاي» دەپ ۋاقىراۋاتقانلىقى ۋە كېرىسپينىڭ «ماياقتا» دەپ جاۋابەن ۋاقىراۋاتقانلىقى ئاڭلىنىدۇ. بىر ئاز جىملىقتىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ ھاياجان بىلەن سۆزلىشىۋاتقانلىقى ھەم ئۇلارنىڭ ئاياق تاۋۇشى ئاڭلىنىدۇ. كېرىسپي ماشىنا بۆلۈمىنىڭ سول تەرىپىدە پەيدا بولىدۇ. ئۇ ھالسىزلانغان بىر ئادەمنى يۆلەشتۈرۈپ ئېلىپ كېرىدۇ. ئۇ يىرىك توقۇلغان كۆك رەختتىن كىيىم كىيگەن ئادەم بولۇپ، بىر قولى بىلەن كېرىسپينىڭ بوينىغا ئېسىلغىنىچە مېڭىپ چىقىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن شۋېتىسارىيىلىك قىزغۇچ يۈزلۈك ماتروس يىگىت — جونسونمۇ يەنە بىر ھالسىزلانغان ماتروسنى قولتۇقلىغىنىچە مېڭىپ چىقىدۇ، ئاننا بۇرۇلۇپ ئۇلارغا زەڭ قويىدۇ.]

كېرىسپي: (توختاپ) ئاننا! سەنمۇ ياردەملەشكىن، ماڭ يۈگۈر، سەن ئۆيگە (كېمىدىكى بۆلۈمى) كىرىپ ئازراق ۋىسكى ئېلىپ چىققىن! بۇ ئاغىنىلەر چېنىدىن ئايرىلغىلى تاسلا قاپتۇ. ئازراقتىن ۋىسكى ئىچسە ئارام بولىدۇ.

ئاننا: (دەرھال كېلىدۇ) قاراشسام قارىشاي، بىراق بۇ نىمە ئادەملەر؟ نىمە ۋەقە بوپتۇ؟

كېرىسپي: ھەممىسى ماتروسلار. ئۇلارنىڭ كېمىسىدىن چاتاق چىقىپ كىچىك قولۋاقتا 5 كۈن لەيلەپ يۈرۈپتۇ، ئۇلار ئەسلى 4 كىشى ئىكەن — ھازىر بىرسىنىڭلا ئۆرە تۇرغۇچىلىكى قاپتۇ. بېرى كەل، ئاننا. (ئالدىدا بېرىپ ئىشىكنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇلارنى

بۆلمىگە كىرگۈزۈۋېتىپ ئىشىكنى يېپىپ قويىدۇ. ئىشىك قايتا ئېچىلىدۇ. جونسون يېنىپ چىقىدۇ. كېرىپىپي ئىچكىرىدىن ۋاقىرايدۇ) جونسون، چاققان بېرىپ ئاۋۇ ئىككىسىنى باشلاپ كەل!

جونسون: خوپ ئەپەندىم. (چىقىپ كېتىدۇ.)

[ئىشىك يېپىلىدۇ. سول تەرەپتىن بېرگ دەلدەڭشىپ مېڭىپ چىقىدۇ. ئۇ سول قولىدا كېمىنىڭ رىشاتكىسىنى چىڭ تۇتۇپ ئىنتايىن ئاستا ماڭىدۇ. بېرگنىڭ ئۇستى يالىڭاچ بولۇپ، ئاستىغا يىرىك توقۇلغان كۆك رەختتىن شىم كىيگەن. ئۇ ئىگىز بويلۇق، بەستلىك، كېلىشكەن يىگىت. ئۇنىڭ تۇرقىدىن بىر خىل قەيسەرلىك، باتۇرلۇق ۋە ھېچنىمىگە پىسەنت قىلمايدىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ 30 ياشلار چامىسىدىكى قاتتىق مۇسكۇللۇق ھەم قۇدرەتلىك يىگىت. ئۇنىڭ كۆزى قانغا تولۇپ، بىر خىل ياۋايى تۈس ئالغان. ئۇنىڭ بىلىگىدىكى تۇرۇم - تۇرۇم گۆشلىرى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ. كۆپۈپ تۇرغان قول تومۇرلىرى خۇددى كۆك تاناندەك روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، ئۇ ئاغامچا دۆۋىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ بۆلۈم تەرەپكە قاراپ ئولتۇرىدۇ. ھارغىنلىقتىن ئۇنىڭ گەۋدىسى ئىگىلىپ، بېشى ئالدىغا ساڭگىلاپ تۇرىدۇ.]

بېرگ: (ئۇنلۈك توۋلاپ) ئۇرۇڭلار! ئۇرۇڭلار! ھوي ئالۋاستىلار! بېشىنى كۆتىرىپ تۆت ئەتراپقا قارايدۇ) بۇ قانداق كېمىدۇ! ھەي، ئىسسىق بولسۇن خەتەردىن قۇتۇلۇپ قالدۇق. خۇدانىڭ ھىممىتى بىلەن خەتەردىن ساق قالدۇق. (شەكلەن ھالدا ئىبادەت قىلىدۇ. جونسون تۆتىنچى ماتروسنى يۆلىگىنىچە پالۇبىنى بويلاپ رىشاتكا تۇۋىگە كېلىدۇ. ھېلىقى ماتروس ئالىبىرىسىلەرنى دەپ سۆزلەيدۇ. بېرگ ئۇنىڭغا مەڭسىتمەستىن قاراپ)

بېرگ: ھوي، يۇندا پۇرۇش، ھارامتاماق! سېنىڭ ئەقلى - ھوشۇڭ نەگە كەتتى؟ (ھېلىقى ئىككىيلەن ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ بۆلۈمگە كىرىپ كېتىدۇ. ئىشىك يېپىلمايدۇ. بېرگ بارغانچە ھالسىراپ بوشىشىپ كېتىدۇ) مەن بەك بوشىشىپ كېتىۋاتىمەن، مەن پالەچ بولۇپ قالغان ئوخشىمامدىمەن.

ئاننا: (تۆتتىن بىر قىسمىغىچە ۋىسكى قۇيۇلغان بىر دانە رومكىنى كۆتىرىپ بۆلۈمدىن چىقىدۇ. ئۇ ئۆزىگە يېقىنلا يەردە ئولتۇرغان بېرگكە كۆزى چۈشۈپ، چۆچۈپ كېتىدۇ. ئىشىك ئۇچۇق بولغاچقا بۆلۈمدىكى چىراق نۇرى ئۇلارنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ. ئاننا ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىدۇ) ھەي، مەڭ، بىر رومكا ئىچىڭ. قارىغاندا سىزگە مۇشۇ كېرەكتەك قىلىدۇ.

بېرگ: (بېشىنى ئاستا كۆتىرىپ ھەيران بولۇپ) مەن چۈش كۆرۈۋاتمايدىغاندىمەن؟

ئاننا: (كۈلۈمسىرەپ) مەڭ، بۇنى ئىچىڭىز، ئاندىن چۈش كۆرمەيۋاتقانلىقىڭىزنى بىلىسىز.

بېرگ: قۇرۇپ كەتسۇن ھاراق دېگەن كاساپەت! ھىم، شۇنداقتىمۇ ئىچىۋېتەي. (گۇپپىلا قىلىپ ئىچىۋېتىدۇ) ئۇھ! مەن ئىچەي! ھاراق دېگەن ئاجايىپ نەرسە جۇمۇ! (بېشىنى

كۆتىرىپ، كۈلۈمسىرەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ سەبى كۆزلىرىدە مىننەتدارلىق تۇيغۇسى پەيدا بولىدۇ) مېنىڭ چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن دېگىنىم ھاراقنى ئەمەس، سىز كۆزۈمگە گويا مېنى ئازاپلاش ئۈچۈنلا دېڭىزدىن چىققان سۇ پەرىسىدەك كۆرۈنۈۋاتىسىز. (قولىنى ئۇزىتىپ ئۇنىڭ بىلىكىنى سىلايدۇ) ئوھوي، سىز ھەجەپمۇ تولغان قىز ئىكەنسىز!

ئاننا: (سوغاققىنا قاراپ قويۇپ ئۇنىڭدىن ئۆزىنى تارتىدۇ) ۋالاقلىما.

بېرگ: ئېيتىڭا، مەن ھازىر چاتما كېمىدىغۇ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟

ئاننا: شۇنداق.

بېرگ: ئۇنداقتا سىزدەك چىرايلىق ئوبدان ئايال بۇ كېمىدە نىمىش قىلىدۇ؟

ئاننا: (سۆرۈن تەلەپپۇزدا) كارىڭ بولمىسۇن. (ئىختىيارسىز قىزىقسىنىپ ھەي، راستىمنى ئېيتسام سەن قالتىس ئادەم ئىكەنسەن. نەچچە كۈن ئازاپ چېكىپ، ئەمدى بىزە ياخشى بولۇۋىدىڭ، خەق بىلەن ئويناشقىلى تۇردۇڭغۇ؟

بېرگ: (مەغرۇر ۋە خوشاللىق بىلەن) بۇ قانچىلىك گەپ ئىدى؟ مەندەك بىر باتۇر ئەزىمەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇنچىلىك گەپ قىلىپ قويغانىنىڭ نىمە كارايىتى بار، (كۈلۈمسىرەپ) بۇ ئادەتتىكىلا ئىشقۇ سۆيۈملۈكۈم! (ئەستايىدىل، لېكىن يەنىلا كۆرەڭلىگەن ھالدا سىرلىق قىلىپ) بۇ قېتىملىق سەپىرىمىزدە ئاجايىپ خەتەرگە يولۇقتۇق، داۋىت جونس بىلەن ئىككىمىز دېڭىزدا غەرق بولۇپ كەتكىلى تاسلا قالدۇق دەڭا، ئاناڭنى، ئەگەر مەن بولمىغان بولسام ياكى مەن ئۆز غەيرەت ـ جاسارىتىمنى كۆرسەتمىگەن بولسام ئاللىقاچان بېلىقلارغا يەم بولۇپ كەتكەن بولاتتۇق.

ئاننا: (مەسخىرەي) بۇ گەپچە سەن ئۆزەڭدىن نەپرەتلىنىدىكەنسەن ـ دە. شۇنداقمۇ؟ (پەرۋاسىزلىق بىلەن ئۇنىڭ يېنىدىن نېرى كېتىدۇ) سەن ئەڭ ياخشىسى بۆلۈمگە كىرىپ بىردەم يېتىپ ئارام ئېلىۋالغىن.

بېرگ: (دەلدەڭشىپ تەستە ئورنىدىن تۇرىدۇ ۋە كۆكرىگىنى كېرىپ، بېشىنى ئىگىز كۆتىرىپ نارازى بولغان ئاھاڭدا) يېتىپ ئۇخلا؟ مەن دېگەنچۇ، ئاناڭنى، ئىككى كېچە ـ كۈندۈز كۆز يۇممىدۇم. ھازىرمۇ قىلچە ئۇيقۇم كەلگىنى يوق. سەن مېنىمۇ ئاۋۇ ئۈچ نەپەر لامزەللىلەرگە ئوخشاشمىكىن دەپ قالما، مەن مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ تۇرۇپمۇ ئۇلارنى بىر قولۇم بىلەنلا جايلاپ يېرىم جان قىلىپ قويالايمەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى كاردىن چىققىنى بىلەن قارا، مەن تېخى ھېچنىمە بولمىدۇم. ئىككى سوتكىدىن بېرى كېمىنى مەنلا ھەيدەپ كەلدىم. ئۇلار بولسا سۇنايلىنىپ يېتىشىپ قىمىرلاپمۇ قويغىنى يوق. (قىلىۋاتقان شۇنچە گەپلىرىنىڭ قارشى تەرەپكە قىلچە تەسىر كۆرسەتمىگىنىگە قاراپ جۇدۇنى ئۆرلەيدۇ) مۇشۇنداق چارچاپ كەتكەن چېغىمدىمۇ، كېمىدىكى ماتروسلارنىڭ ھەممىسىنى قويماي ئۇرۇپ يىقىتالايمەن!

ئاننا: (زىنتىغا تېگىپ) بولدى، سەن قالتىس باتۇر يىگىتكەنسەن ـ دە! (ئۇنىڭ ماغدۇرسىزلىنىپ دەلدەڭشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز ھالدا سەل ئىچ ئاغرىتىدۇ) سەن مۇشلىشىدىغان پاراڭنى قوي! گېپىڭنىڭ راستلىقىغا مەن ئىشەندىم. ئەگەر ئۆيگە كىرىپ دەم ئېلىشنى خالىمىساڭ، ئاۋۇ يەردە ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىۋال. (بېرگ ھالسىزلىنىپ ئاستا ئولتۇرىدۇ) تولا كۆچىنىپ كەتمە، مادارسىزلىنىپ كېتىپسەن.

بېرگ: (تەلۋىلىك بىلەن) ئاناڭنى، كىمنىڭ مادارى قالماپتۇ؟!

ئاننا: (تەرىنى تۈرۈپ) بوپتۇ ئەمىسە، ئۆز شورۇڭ، ئولتۇرۇۋەر، مېنىڭ نېمە كارىم؟ ئەمما بايىقىدەك قوپاللىق قىلىدىغان بولساڭ، مەن كۆتۈرەلمەيمەن. مەن ئۇچراتقان ئەرلەرنىڭ ھېچقايسىسى خانىملارنىڭ ئالدىدا ساڭا ئوخشاش ياۋايىلىق قىلغان ئەمەس.

بېرگ: (يەنە دەلدەڭشىپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن) خانىم دەمسىنا! ھاھا! ساڭا جىن چاپلىشىۋالغانمۇ نېمە، مېنى ئۇنداق ئاسان ئاخماق قىلىمەن دېمە. بۇنداق كېمىدە خانىملار نېمە ئىش قىلسۇن؟ (ئاننا كىرىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بېرگ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ) مېنىڭ مۇنداقلا پەرەز قىلىشىمچە سەن ھېلىقى ياۋروپالىقنىڭ ئويناشىسى دەيمەن، شۇنداقمۇ؟ ئەگەر مەن خاتالاشمىسام شۇنىڭ بىلەن بىللە يۈرۈۋاتىسەنغۇ دەيمەن؟ (ئاننانىڭ غەزەپلەنگەن قىياپىتىگە قاراپ، دەرھال مۇلايىملىشىپ) بىراق مەن سېنى بىر كۆرۈپلا مۇشۇنداق چىرايلىق بىر ياخشى ئايال ئۆزىنىڭ ياشلىق باھارىنى بىر تومپاي قېرى ئۈچۈن زايە قىلسا، ئۆتۈپ كەتكەن ئاخماقلىق بولماسمۇ دەپ ئويلىغانتىم. كېمىدىكى شۇنچە نۇرغۇن قاۋۇل، چىرايلىق يىگىتلەر سېنىڭ بىر سۆيۈپ قويۇشۇڭ ئۈچۈن ئۆزىنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ بېرىشكە تەييار تۇرۇپتۇ.

ئاننا: (مەسخىرە قىلىپ) سەندەك يىگىتلەرمۇ؟ ھە؟

بېرگ: (كۈلۈپ) دۇرۇس، دەل كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىڭ. قارىشىمچە پەقەت مەنلا ساڭا ئەڭ لايىق ئادەم. (ئىككى قولى بىلەن ئۇنىڭ بېلىنى تۇتۇپ قۇچاقلىۋالىدۇ) ئۇھ، گۈزىلىم! ئۇ ئۆينىڭ ئىچىدىغۇ! مېنى بىر سۆيۈپ قويغىن، پەقەت سەن بىرنى سۆيۈپ قويساڭلا مېنىڭ ھاردۇغۇم چىقىدۇ. گۈزىلىم، بىر سۆيۈپ قويغىن! (ئۇنى چىڭ قۇچاقلاپ سۆيمەكچى بولىدۇ.)

ئاننا: (كۈچەپ يۇلقۇنىدۇ) قويۇپ بەر، خۇمپەر! (بارلىق كۈچى بىلەن ئۇنى ئىتتىرىۋېتىدۇ. بېرگ قاتتىق ھالسىزلانغانلىقتىن قارشىلىق قىلىشقا چامىسى يەتمەي دەلدەڭشىپ يىقىلىپ چۈشۈپ، بېشى رىشاتكىغا قاتتىق تېگىدۇ. ھوشسىزلىنىپ بىردەم جىم ياتىدۇ. ئاننا بىر تەرەپتە ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ قالىدۇ، ئارقىدىنلا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ بېرگنىڭ بېشىنى ئۆزىنىڭ تىزىغا ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكلىكىنى بىلەلمەي ئەنسىزلىنىپ ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسالىدۇ.)

بېرگ: (مەدىرلاپ غۇدۇڭشىيدۇ) خودا جاجاڭنى بەرسۇن! (كۆزىنى ئېچىپ ئاننىغا قاراپ ھەيران قالىدۇ.)

ئاننا: (بېرگنىڭ بېشىنى تاختايغا قويۇپ چوڭقۇر تىنىدۇ) ھوشۇڭغا كەلدىڭمۇ؟ سېنى ئۆلتۈرۈپ قويغان ئوخشايمەن دەپ بەك قورقۇپ كەتتىم.

بېرگ: (گەۋدىسىنى تەسلىكتە كۆتىرىپ ئۆرە بولىدۇ. كىنايىلىك ئاھاڭدا) ئۆلتۈرۈپ قويىدۇمىكىن دەپ قورقتۇم دېدىڭما؟ شۇنداقمۇ؟ مېنى ئۆلتۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن قاتتىق سۆڭەكلىرىمگە كومشۇتۇپ ئۇرۇشۇڭغا توغرا كېلىدۇ. (بىر خىل قايىل بولغان ھېسسىياتتا ئاننىغا تىكىلىپ تۇرۇپ) جايىدا! بۇ نازۇك بىلەكلىرىڭ نېمە دېگەن كۈچلۈك! بۇ دۇنيادا تېخى بىرەر ئادەممۇ يېتىر بېرگنى يىقىتالىدىم دەپ ئېيتالىغان ئەمەس، لېكىن ئەمدى سەن بۇ گەپنى ئېيتىشقا ھەقلىق!

ئاننا: (قاتتىق ئۆكۈنۈپ) بۇ ئىشنى ئېسىڭدىن چىقىرىۋەتكىن، مەن ئازاپلىنىۋاتىمەن، ئۇقتۇڭمۇ؟ (بېرگ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ گەپنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلايدۇ) بىراق سېنىڭ ماڭا يولسىزلىق قىلىشىڭغا ھەققىڭ يوق، چۈشەندىڭمۇ؟ مەن دادام بىلەن ساياھەت قىلىش ئۈچۈن بۇ كېمىگە ئولتۇرۇپ كەلگەن. بۇ كېمىنىڭ كاپىتانى مېنىڭ دادام. ئۇقتۇڭمۇ؟

بېرگ: ھىلىقى ياۋروپالىق شۋېتنى دەۋاتامسەن؟

ئاننا: شۇنداق.

بېرگ: (ئاننانى كۆزىتىپ) توغرا. مەن تۇغما ئاخماق بولمىسام بۇنىڭغا ئەقلىم يەتكەن بولاتتى. ھوي، ئەمىسە سېنىڭ گۈزەل چاچلىرىڭ نېمىشقا سېرىق؟ بۇ چاچلىرىڭ باجەيىكى ئالتۇن تاجىنىڭ ئۆزىلىغۇ؟

ئاننا: (جىددى قىياپەتتە) سەن زادى بىر ئاغزىڭ بېسىلمايدىغان نېمە ئىكەنسەنغۇ! قىلغان سۆزلىرىڭ ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراش لازىملىقىنى بىلمەيۋاتامسەن؟ كەچكىچە ئېيتىقىسىز، قۇرۇق گەپلەرنى قىلىپ مېنى بوزەك قىلماقچىمىدىڭ ـ يا؟

بېرگ: (ئۆزىنى تۇتالماي) قۇرۇق گەپ! (ئىنتايىن سەمىمى ھالدا ئاننىغا يېقىنلاپ بارىدۇ) راس مەن سېنىڭدىن مىڭ قېتىم ئەپۇ سوراشقا تەييار. ئەگەر خالىساڭ ئالدىڭدا تىزلىناي، باياتىن بۇيانقى قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمنىڭ ھەممىسى غەرەزسىز. پەقەت سېنى خاپا قىلىدىغان نىيىتىم يوق. (جۇدۇنى ئۆرلەپ) پورتتىكى ھىلىقى خوتۇنلار قۇرۇپ كەتسۇن! ئاشۇلار مېنى ئاخماق قىلىپ مۇشۇ ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغان!

ئاننا: (مەسخىرە قىلغان ئاھاڭدا) چۈشەندىم، سەن ئۆزەڭچە، ھەر قانداق ئايالنى ئىندەككە چىقىرالايمەن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى چۆگىلەپ كېتەلمەيدۇ، دېمەكچىمۇ؟ شۇنداقمۇ؟

بېرگ: (ئاچچىقى كېلىپ، ھاياجىنىنى باسالماي) مېنى ئازاپلىمىساڭ بولمامدۇ! مۇشۇنداق قىلىۋەرسەڭ، چىشىمغا تېگىپ قويىسەن. (ئەستايىدىللىق بىلەن) مېنىڭ ئاياللار توغرىلىق ئېيتقىنىمنىڭ ھەممىسى راس گەپ. (پۇشايمان بىلەن) مەن ھەقىقەتەنمۇ

AltunOq

بەك ھاماقەت ئادەممەن. سىنى خاتا چۈشىنىپ قېلىپ چېچىلىپ قويۇپتىمەن. سەن بىلمەيسەن، ھاياتىمدا كۆرگەن ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ پورتىتىكى بىر خىل ئىنەكلەردىنلا ئىبارەت، خالاس. (ئاننا بۆگەپنى ئاڭلاپ ئارقىغا داجىيىدۇ. بېرگ ئۆز سۆزىنى يەنىلا سەمىمىلىك بىلەن داۋاملاشتۇرىدۇ) مەن بىر تەنتەك، قوپال ئادەم. مەن ئۆزەمنى ساڭا ئوخشاش مەرتىۋىلىك گۈزەل قىزلارنىڭ ئايىغىنى سۆيۈشكەمۇ لايىق ئەمەس، دەپ قارايمەن. مەن ساڭا ئوخشاش ئاياللار بىلەن تونۇشۇپ چۈشىنىشمىگەچكە، خاتا ئويلاپ قاپتىمەن. خۇدا ھەققىدە مېنى ئەپۇ قىلغىن. كەل، ئىككىمىز دوس بولايلى! (ھاياجانلىنىپ) سىنىڭ بىلەن دوس بولۇشنى ئۆزەم ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەخت ھىساپلايمەن! (ئەيمەنگەن ھالدا ئۇنىڭغا ئىككى قولىنى سۇنىدۇ.)

ئاننا: (ھەيران بولۇپ ئوڭايسىزلىنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ھاياجىنىنى باسالماستىن ھەم خوشال بولۇپ ھەم ئىككىلىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئۇنىڭغا قول بېرىدۇ) بولىدۇ!

بېرگ: (كۆزدەكلەرچە شاتلىققا چۆمۈپ) رەھمەت ساڭا! (ھاياجانلىق ئىلكىدە ئاننانىڭ قولىنى چىڭ سىقىدۇ.)

ئاننا: ۋايجان!

بېرگ: (دەرھال قولىنى قويۇۋېتىپ ئەپسۇسلىنىپ) ئەپۇ قىلىڭ، خېنىم، مەن بولسام بىر كالاڭپاي ھايۋان. (ئۆزىنىڭ ئۈستى - بېشىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ مەغرۇرلۇق بىلەن) قاراڭا، مەن ھەقىقەتەنمۇ قارا كۈچكە تولغان ئادەم. بەزىدە بۇنى ھەتتا ئۆزەممۇ سەزمەي قالىمەن.

ئاننا: (قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەكلىرىگە كۆز تاشلايدۇ ۋە ئۇنىڭدىن زوقلانغانلىقىنى يوشۇرالمايدۇ) ۋايەي، راسلا بەك قاۋۇلكەنسىز.

بېرگ: (دېدىللىشىپ) راس شۇنداق، يالغان سۆزلەپ نىمە قىلاي؟ بالا ۋاقتىمدا پىيارا خوت ئۇچىغىغا نەچچە ئون مىڭ تۇننا كۆمۈر تاشلىيالايتتىم. (ئاغامچا توگۈنىنىڭ ئۈستىنى كۆرسىتىپ) خېنىم مايەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭا. مەن سىزگە ئۆزەم توغرىلىق سۆزلەپ بېرەي. سىزمۇ ئۆز ئەھۋالىڭىزنى سۆزلەپ بېرىڭ. بىر سائەتكە قالماي بىز خۇددى بىر ئۆيدە چوڭ بولغان قەدىناسلاردەك بوپكېتىمىز. (بىر ئاز ئەيمەنگەن ھالدا ئاننانىڭ يېنىدىن تارتىدۇ) خالىسىڭىز مەيەردە ئولتۇرۇڭ.

ئاننا: (چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولۇپ) ماقۇل... (ئولتۇرىدۇ) بىراق مېنىڭ ئەھۋالىم توغرىلىق سۆزلەشمەيلى بولامدۇ؟ سىز ئۆز ئەھۋالىڭىزنى ۋە بۇ قېتىم دېڭىزدا يولۇققان ھادىسىلەر توغرىلىق سۆزلەپ بېرىڭ بولامدۇ؟

بېرگ: (رازىمەنلىك بىلەن) ئەلۋەتتە. ئەلۋەتتە سۆزلەپ بېرىمەن. بىراق ئالدى بىلەن مەن ئۇقۇشقا بەك تەقەززا بولۇپ كېلىۋاتقان بىر ئىشنى سىزدىن سوراشقا رۇخسەت قىلىسىڭىز قانداق خانىم؟

ئاننا: (ئۆزىنى قاچۇرغان ھالدا) ھە، دەڭ، نىمىنى سورىماقچىسىز؟

بېرگ: سىز دادىڭىز بىلەن بۇ قېتىمقى ساياھەتكە چىقىشتىن بۇرۇن نىمە ئىش بىلەن شۇغۇللىناتتىڭىز؟ سىزگە ئوخشاش بىر ياخشى قىز ھەمىشە بۇنداق چاتما كېمىدە يۈرمىسە كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

ئاننا: (قورۇنۇپ) ياق، ئەلۋەتتە ئۇنداق بولمايدۇ. (ئۇنىڭ غەرىزىدىن گۇمانلىنىپ، كەيپىياتىنى سىنىچىلاپ كۆزىتىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىنىڭ دۇرۇس ئىكەنلىكىنى بايقاپ كۆڭلى تىنجىيدۇ) بولىدۇ، ئېيتىپ بېرەي. مەن ئەسلى ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى ئىدىم. چۈشەندىڭىزمۇ؟ كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ بالىلىرىنى ئوقۇتۇپ تەربىيىلەيتتىم.

بېرگ: (قىزىقىپ) ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى؟ شۇنداقمۇ؟ ئۇنداقتا، سىز ئاجايىپ ئۆتكۈر ئىكەنسىز ـ دە؟

ئاننا: بەس، ئەمدى بۇ توغرىلىق گەپلەشمەيلى. كېمەڭلارنىڭ قانداق قىلىپ خەتەرگە يولۇققانلىقىنى سۆزلەپ بېرىڭ. باياتىن بۇنىڭغا ماقۇل بولغان ئىدىڭىزغۇ؟

بېرگ: (جىددى تۇستە سۆزلەيدۇ) بۇ ئىش شۇنداق بولدى، خېنىم. ئىككى ھەپتىنىڭ ئالدىدا پاراخودىمىز دېڭىزدا ناھايىتى قاتتىق بوران ـ چاپقۇنغا يولۇقتى. پاراخوتنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ھەدەپ سۇ كىرىشكە باشلىدى. بىز يەنە بورانغا يولۇقۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، دەرھال بوستون تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق، دىگەندەك ئون كۈننىڭ ئالدىدا، يەنە بىر قېتىم قاتتىق بوراننىڭ ھۇجۇمىغا يولۇقتۇق. بۇ قېتىمقى بوران ئۆتكەن قېتىمقىدىنمۇ دەھشەتلىك چىقتى. پاراخودىمىز ئۇدا تۆت كۈن شىددەتلىك دولقۇنلار ئارىسىدا پىقىراپ يۈردى. دېڭىز دولقۇنى كەينى ـ كەينىدىن پاراخوتنىڭ بىردەم ئالدىدىن، بىردەم كەينىدىن ھەدەپ ئۇرۇۋەردى. ئەنە شۇ ئەڭ مۈشەققەتلىك پەيتلەردە خۇدايىم بىزگە ئامانلىق ئاتا قىلدى. (مەغرۇرانە ھالدا) مەن بولمىغان بولسام، مېنىڭ مۇشۇ كۈچ جاسارىتىم بولمايدىغان بولسا — راس دەۋاتىمەن. ئوتخانىدىكى ھېلىقى نىمىلەر ئەسكىلىك قىلاتتى. مەن ئۇلارنى مۇشلاپ ئۇرۇپ يۇرۇپ ئاخىرى ئىدارە قىلدىم. ئۇلار ھېلىقى تېخنىكلارغا پىسەنت قىلمىغان بىلەن مېنىڭ مۇشتۇمۇمدىن بەك قورقىدۇ. ئۇلار مېنىڭ شاپىلىغىمدىن دېڭىزدىنمۇ بەكرەك قورقىدۇ. (ئەنسىزلىك بىلەن ئانناغا قاراپ قويىدۇ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ماختىشىنى تاما قىلىدۇ.)

ئاننا: (بېرگنىڭ ساددا ماختانچاقلىقى كۈلكىسىنى قوزغايدۇ ـ يۇ، ئەمما ئۇ كۈلكىسىنى باسىدۇ) سىز بەكمۇ جاپا تارتىپسىز ـ دە؟

بېرگ: (سەگەكلىك بىلەن) ھە، ھەئە! بوشاڭ ئادەملەردىن خېلىسى جىقى تۈگەشتى، مەنلا بەرداشلىق بېرەلىدىم! شۇڭا ھەممىسى مېنىڭ پايدامنى كۆردى، لېكىن ئاخىرىدا يەنە جان بىلەن ئېلىشىدىغان جەڭ باشلاندى. شۇ پاراكەندىچىلىكتە نىمە ئىشلارنىڭ يۈز بەرگەنلىكى ئېسىمدە يوق. بىز تۆتەيلەن بىر كىچىك قولۋاققا چۈشۈۋالدۇق. شىددەتلىك دېڭىز دولقۇنى قولۋىقىمىزنى ئىگىزگە كۆتەرگەندە تۆت ئەتراپىمغا شۇنداق قارىۋىدىم، ئادەمنىڭ قورقىسى كەلگىدەك دەھشەتلىك مەنزىرە كۆز ئالدىمدا ئايان بولدى.

ئاننا: (چۈشكۈن تەلەپپۇزدا) قالغانلارنىڭ ھەممىسى چۆكۈپ كەتتىمۇ؟

بېرگ: ھەئە، چۆكۈپ ئۆلدى.

ئاننا: (شۈركىنىپ) نىمە دىگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋال – ھە!

بېرگ: (ئانناغا بۇرۇلۇپ) ھەي، بۇ بەلكىم قۇرۇقلۇقتىكى ئاخماقلارغا ئېچىنىشلىق تۇيۇلۇشى مۇمكىن، لېكىن بىزگە ئوخشاش دائىم دېڭىزدا لەيلەپ يۈرگەنلەر ئۈچۈن ياخشى ئەھۋال. مەن سىزگە دەپ قويايكى، بۇنداق كەلگەن ئۆلۈم ناھايىتى ئاسان ئۆلۈم!

ئاننا: (بۇ سۆز ئۇنىڭغا تەسىر قىلىدۇ) راسلا ئاسان ئۆلۈم بولىدۇ. مەنمۇ شۇنداق ھېس قىلىمەن.

بېرگ: سىز دېڭىزنى دىمەكچىمۇ؟ (قىزىقىپ) مېنىڭچە سىزنىڭ ۋۇجۇدىڭىزدىمۇ شۇنداقىراق روھىي ھالەت بولسا كېرەك. سىزنىڭ ئاتىڭىزمۇ پۈتۈن ئۆمرىنى مۇشۇ چاتما كېمىدە ئۆتكۈزگەن بولسا كېرەك. ئەپۇ قىلىڭ — ئۇنىڭ ئەپتىدىن شۇنداق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

ئاننا: ياق ئۇ ئۇزۇن يىل ئوكيانلاردا ماتروسلار باشلىقى بولغان. مېنىڭ ئاتا – ئانامنىڭ جەمەتىدىن نەچچە ئەۋلات ئەرلەرنىڭ ھەممىسى دېڭىزچى بولۇپ ئۆتكەن. دادامنىڭ ئېيتىشىچە ئائىلىمىزدىكى بارلىق ئاياللارمۇ دېڭىزچىغا تۇرمۇشلۇق بوپتىكەن.

بېرگ: (ئىنتايىن رازىمەنلىك بىلەن) شۇنداقمۇ؟ ئۇنداقتا ئۇلارنىڭ ھەممىسى خېلى جىگەرى بار ئادەملەر ئىكەن – دە. ھەقىقى جىگىرى بار ئاقىلانە يىگىتلەرنى پەقەت دېڭىزدىنلا تېپىش مۇمكىن. پەقەت مۇشۇنداق يىگىتلەرلا چىرايلىق، ۋىجدانلىق قىزلار بىلەن توي قىلىشقا مۇناسىپ. (يۈرەكلىك ھالدا قوشۇپ قويىدۇ) يەنى مانا سىزگە ئوخشاش قىزلارنى دىمەكچىمەن.

ئاننا: (كۈلۈپ) قاراڭ سىزنى، يەنە جۆيلىگىلى تۇردىڭىزغۇ. (ئۇنىڭ خىجىل بولۇۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ دەرھال سۆزىنى يۆتكەيدۇ) سىز ئۆزىڭىز توغرىلىق سۆزلەپ بېرىمەن دىگەن ئىدىڭىزغۇ. مېنىڭ قارىشىمچە سىز ئېرلاندىيىلىكدەك قىلىسىز، شۇنداقمۇ؟

بېرگ: (قەتئىيەتلىك بىلەن) شۇنداق. خۇداغا شۈكرى. بىراق مەن ئۆز يۇرتۇمنى كۆرمىگىنىمگە 15 — 16 يىل بولۇپ قالدى.

ئاننا: (چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ) دېڭىزچىلار زادىلا ئۆيگە قايتمايدىكەن، راسما؟ داداممۇ شۇنداق دىگەن ئىدى.

بېرگ: ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى تامامەن توغرا. (بىردىنلا ئەپسۇسلىنىپ) دېڭىزدىكى ھايات بەكمۇ جاپا – مۇشەققەتلىك بولىدۇ. پەقەت پورتلارغا يېتىپ بارغاندىلا ئاياللارنى ئاندا – ساندا كۆرۈپ قالىسىز. بىراق دېڭىزچىلار بىلەن ئالاقە قىلىدىغان ئاياللارنى ھەرگىز ئايال دىگىلى بولمايدۇ. سىز گېپىمنى چۈشىنىۋاتامسىز؟ ئۇلارنىڭ ھەممىسى نامرات ۋە ئوسال خوتۇنلار. ھەي، خۇدا ئۇلارنى كەچۈرسۇن. ئۇلار پەقەتلا پۇل تېپىشنىڭلا كويىدا بولىدۇ.

ئاننا: (تەتۇر قارىۋالىدۇ. بۇ گەپلەر ئۇنىڭغىمۇ تەسىر قىلىدۇ - دە، ئورنىدىن دەس تۇ-
رۇپ) مەن ئىچكىرىگە كىرىپ قاراپ باقسام بولامدىكىن؟

بېرگ: (ئۇنىڭ رەنجىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يېلىنىپ) ئۆتۈنۈپ قالاي، كىرىپ كەتمەڭ.
مېنىڭ قىلغان گەپلىرىم، كۆڭلىڭىزگە تەگدىمۇ نىمە؟ ئۆتۈنۈپ قالاي، ھەرگىز ئېغىر
ئالماڭ. سىزدەك بىر قىز بىلەن پاراڭلاشقىنىمغا خوش بولۇپ كېتىپتىمەن، تۈزۈك قى-
لالمايۋاتىمەن. شۇنداق بولماي مۇمكىنمۇ؟ مەن ئۆيدىن ئايرىلغاندىن بېرى، سىز-
گە ئوخشاش ھەقىقى مەرتىۋىلىك قىزلار بىلەن پاراڭلىشىشىم تۇنجى قېتىم. بىز ئەم-
دى دوست بولۇپ قالدۇقمۇ، سىز مېنىڭدىن ھەرگىزمۇ يۈز ئۆرىمەڭ.

ئاننا: (ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ زورىغا كۈلۈپ) مەن سىزدىن پەقەت رەنجىمىدىم، راس.

بېرگ: (تەسىرلىنىپ) خۇداغا شۈكرى!

ئاننا: (توساتتىن سۆزنى ئەپقېچىپ) سىز دېڭىزدىكى تۇرمۇشنى بەك جاپالىق دەيدىكەن-
سىز - يۇ، ئۇنداقتا يەنە نىمە ئۈچۈن بۇ يەرنى تاشلاپ كەتمەيسىز؟

بېرگ: (ھەيران بولۇپ) قۇرۇقلۇقتا چىقىپ ئىشلىسەڭ بولامدۇ، دىمەكچىمۇ سىز؟ (ئاننانىڭ
بېشىنى لىڭشىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ مەگسىتمىگەندەك ئىسقىرتىپ قويىدۇ) قۇرۇقلۇقتا
چىقىپ كەچكىچە گەندە - ئەخلەتتە، توپا - توزاڭ بىلەن ھەپىلىشىپ تىنماي ئىش-
لەپ يۈرەيمۇ؟ (كەسكىن ھالدا) مەن ئۇنداق ئىشلارنى قىلىدىغان ئادەم ئەمەسمەن
خانىم!

ئاننا: (كۈلۈپ) سىزنىڭ مۇشۇنداق دەيدىغىنىڭىزنى ئالدىن ۋۇرۇن پەرەز قىلغانىمەن.

بېرگ: (تەگەپ) قۇرۇقلۇقتىكى ئىشلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، دېڭىزدىكى ئىشلارنىڭ ياخشى
تەرىپىمۇ بار، يامان تەرىپىمۇ بار. ئەگەر چوڭ پاراخوتنىڭ ئوت-خانىسىدا ئىشلەشكە
توغرا كەلسە، ئۆي تۇتۇشقىمۇ بولىدۇ. ئۇنداقتا 4 ھەپتىنىڭ ئىچىدە بىر ھەپتە
ئۆيدە تۇرغىلى بولىدۇ. ئەگەردە مېنىڭ پىشانەم ئوڭدىن كېلىپ قېلىپ سىزگە ئوخ-
شاش مەرتىۋىلىك بىرەر قىز بىلەن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ قېلىشىممۇ مۇمكىن.

ئاننا: (كۈلۈپ نېرى قاچىدۇ ۋە سۇنئىيلىك بىلەن) ھەئە، ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ. بۇ نى-
مىشقا مۇمكىن بولمىسۇن؟

بېرگ: (بىردىنلا كۆڭلى سۆيۈنۈپ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىدۇ) ئۇنداقتا، سىزگە ئوخشاش بىر ياخ-
شى قىز مېنىڭ ئۆتكەن كۈنلىرىمنى كۆڭلىگە ئالماي، ئۆزىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆز-
گىرىۋاتقان ھازىرقىدەك ياخشى ھالىتىمنى نەزەرگە ئالارمۇ؟

ئاننا: (ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا خوشاللىنىپ) ھەئە، ئەلۋەتتە.

بېرگ: (ئۆزىنى باسالماي) ئۇ بۇندىن كېيىن ھەرگىزمۇ پۇشايمەن قىلمايدۇ. قەسەم ئىچى-
مەنكى ئەمدى بۇرۇنقىدەك هاراق ئىچىپ، ئەخلاقسىزلىق قىلمايمەن. ئىشقان پۇلۇمنىڭ
ھەممىسىنى ئۇنىڭغا بېرىمەن. پاراخوت قىرغاققا يېتىپ بارغاندىن كېيىنلا مەن كۈندە
كەچتە ئۇنىڭ بىلەن ئۆيدە بولۇپ، ئۇنىڭغا قوزىدەك ئىتائەت قىلىمەن.

ئاننا: (تەسىرلىنىپ كېتىدۇ، بۇ خىل ئارسالدى ھالدىكى تەلەپكە نىسبەتەن قانداق مۇئامىلە قىلىشنى بىلمەي، زورىغا كۈلۈپ) ئەمىسە، ھازىر قىلىۋاتقان ئىشىڭىزنىڭ ھەممىسى شۇنداق بىر قىزنى تېپىش ئۈچۈنكەن ـ دە.

بېرگ: مەن ئۇنى تاپتىم.

ئاننا: (ھودۇقىۋاتقانلىقىنى يېپىش ئۈچۈن زورلاپ كۈلىدۇ) راسما؟ قاچان تاپتىڭىز؟ تېخى ھازىرلا...

بېرگ: (دادىللىق بىلەن) بۈگۈن ئاخشام. (تەۋەززۇلۇق بىلەن بېشىنى ئېگىدۇ) بىراق ئۇ قىز مېنى يارىتامدۇ قانداق چۈشىنەلمىدىم. (بېشىنى كۆتىرىپ ساددىلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ) مېنىڭ دەۋاتقىنىم سىزغۇ.

ئاننا: (ئۇنىڭ كۆزىگە بىردەم تەلمۈرۈپ قاراپلا قالىدۇ. ئاندىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، غەيرى بوغۇق ئاۋازدا كۈلىدۇ) نېمە دەۋاتىسىز؟ ئاينىپ قالدىڭىزمۇ نېمە؟ مېنى مازاق قىلىۋاتامسىز؟ ياكى سىز؟ مېنىڭ بىلەن توي قىلىشنى ئويلاۋاتامسىز؟ ۋاي خۇدايىمەي! بىز تېخى ئەمدىلا تونۇشتۇققۇ...

[كېرىبېي بۆلۈمدىن چىقىدۇ. كېمىنىڭ ئاياق تەرىپىگە تىكىلىپ قارايدۇ. ئاننانىڭ ناتونۇش بىر ماتروس بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، جۇدۇنى ئۆرلەيدۇ.]

بېرگ: (ئاننانىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ ئۇنىڭغا مەقسىدىنى شەرھلەيدۇ) بۇنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ قىسمىتى. مېنىڭ مۇشۇنداق بوران ـ چاپقۇندا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ، سىز تۇرغان يەرگە كېلىپ قېلىشىم ئاللاتائالانىڭ قىسمىتى ئەمەسمۇ، بۇ بىر كارامەت ئەمەسمۇ؟

كېرىبېي: ئاننا! (مۇشتۇملىرىنى تۈككىنىچە، ئۇلارغا يېقىنلاپ كېلىپ غەزەپ بىلەن) ئاننا، بۆلۈمگە كىرىپ كەت، ئاڭلىدىڭمۇ؟

ئاننا: (ئۇنىڭ زالىملىقىدىن ئەرۋايى ئۇچۇپ) سىز ئۆزىڭىزچە كىمگە گەپ قىلىۋاتىسىز؟ قۇلىڭىزغىمۇ؟

كېرىبېي: (رەنجىپ بوغۇق ئاۋازدا يېلىنىدۇ) سەن دەم ئېلىشىڭ كېرەك ئاننا، كىرىپ بىردەم ئۇخلىۋال. (ئاننا قىمىرلىمايدۇ. بېرگقا قاراپ، قوپاللىق بىلەن) ھەي ماتروس، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرۈيسەن؟ سەن ئاۋۇلاردەك ئاجىزلاپ كەتمەپسەن ـ ھە، ماڭ، ياتاققا كىر، ئۇلار ساڭا كارۋات بېرىدۇ. (تەھدىت بىلەن) چاققانراق ماڭ، ئاڭلىدىڭمۇ؟

ئاننا: (ئۆزىنى تۇتالماي) بۇ كىشى بەكمۇ ئاجىزلاپ كېتىپتۇ، قارىڭا ئۆرە تۇرالمايۋاتقىنىنى.

بېرگ: (قەددىنى رۇسلاپ، مەيدىسىنى كېرىدۇ ۋە دېدىللىق بىلەن كۈلۈپ) سەن تېخى ماڭا بۇيرۇق قىلىۋاتامسەن مۇي خۇمپەر، كۆزۈڭنى ئېچىپ قارا، مەن كىم؟ ھەرقانچە ئاجىزلاپ كەتسەممۇ سەندەكلەرنى بىر قولۇم بىلەنلا كۆتىرىپ تاشلاپ، ئەبجىغىڭنى

AltunOq

چىقىرىپ، دېڭىزغا تاشلىۋېتەلەيمەن، ھەتتا ماتروسلىرىڭ بىلەن بىللە قوشۇپ تاشلىۋېتەلەيمەن! (تۇساتتىنلا توختاپ قالىدۇ) ھە راس، ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن. ھە، سەن بۇياقنىڭ دادىسىغۇ دەيمەن. بۇنداقتا سېنىڭ بىر تال مويىڭغىمۇ تەگمەيمەن. (تىزلىرى پۈكۈلۈپ، دەلدەڭشىپ يىقىلىپ چۈشمىدىغاندەكلا كۆرۈنىدۇ. ئاننا ئەنسىز ۋاقىراپ ئۇنىڭ يېنىغا يۈگرەپ كېلىدۇ.)

ئاننا: (ئۇنىڭ بىر قولىنى مۈرىسىگە ئېلىپ) ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى. ئورۇن يوق بولسا مېنىڭ كارۋىتىمدا ياتارسەن.

بېرگ: (چەكسىز شاتلىقتا چۆمۈپ، سۆيۈنۈش ئىلكىدە ئىچكىرىگە قاراپ ماڭىدۇ) ئاھ مېھرى - شەپقەتلىك خۇدا! ئاننا، سىز مېنىڭ قولۇمنى بويىنىڭىزغا ئالدىڭىز - ھە! ئاننا! سىز بەكمۇ ياخشى ئىكەنسىز! ئاننا! بۇ سىز ئۈچۈن ئەڭ مۇناسىپ ھەم ئاجايىپ يېقىملىق ئىسىم ئىكەن!

ئاننا: (ئېھتىياتلىق بىلەن يۆلەپ) تېچ! تېچ!

بېرگ: گەپ قىلما دەمسىز؟ ياق، ياق! مەن قويۇق تۇمان - تۈتەك ئىچىدە ياڭراۋاتقان گۇدۇك ساداسىدەك بولۇشقا ۋاقىراپ داۋراڭ سېلىۋېرىمەن. سىز بۇ دۇنيادا تەڭداشسىز ئېسىل قىز. بىز پات ئارىدا توي قىلىمىز. ئۇندىن باشقا ھېچنېمە بىلەن كارىم يوق!

ئاننا: (ئۇنى يۆلەپ بوسۇغىدىن ئاتلاپ ئۆتىدۇ) تېچ! ئەمدى ئۇ گەپىڭىزنى قويۇڭ، بېرىپ ئۇخلاڭ! (ئۇلار كىرىپ كېتىدۇ.)

[كىرىستىي بېرگنىڭ يۇقۇرقى گەپلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارغا قاراپ داڭ قېتىپ ئاغزى ئېچىلىپلا قالىدۇ.]

كىرىستىي: (بىردىنلا دېڭىز تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، مۇشتۇمىنى نوچۇيدۇ) بۇ سەن دەيۇزنىڭ كاساپىتىدىن بولىۋاتقان رەزىل ئويۇنغۇ! ھۇ خۇدا ئۇرغۇر ئالۋاستى! (غەزەپ بىلەن نىدا قىلىپ) ئېھ خۇدا! بۇنداق قىلمىغىن، ھېچ بولمىغاندا مەن دەرگاھىڭغا بارغىچە بۇنداق رەزىللىكنى كۆرسەتمىگىن. مەن تىرىسىك چېغىمدا بۇنداق قىلما! ئېھ خۇدا، ھەرگىز بۇنداق قىلما!

(پەردە يېپىلىدۇ.)

ئاپتور ھەققىدە:

يوگېن كىرستون ئونېيل [1888 — 1953] — ئامېرىكىنىڭ ھازىرقى زامان ئاتاقلىق دىراماتورگى. ھازىرقى زامان ئامېرىكا تىياتىر سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئونېيللىنىڭ بۇ جەھەتتە قوشقان زور تۆھپىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

يىلى ئونىۋېرسىتېتى «ئەدەبىي پەنلەر دوكتورى» دەپ ئۇنۋان بەرگەن چاغدىكى بېغىشلىمىسىدا «ئۇ كىلاسسىك سەنئەتكە يارقىن ۋە تەسىرلىك شەكىل كىرگۈزۈپ ئامېرىكىنىڭ ياۋروپا سەھنىسىدە تۇنجى قېتىم كۆپچىلىكنىڭ ئالاھىدە قەدىرلىشىگە ئېرىشكەن دىراماتورگى بولغانلىقى ئۈچۈن» دەپ يېزىلغان ئىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 4 نۆۋەت ئامېرىكىنىڭ پۇرتىسى مۇكاپاتىغا ۋە ئامېرىكا سەنئەت پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

ئۇ، 1936 - يىلى نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەندە مۇكاپات بېغىشلىمىسىدا: «ئەنئەنىۋى تىراگېدىيىلەردىكىدەك سېھرى كۈچنى نامايەن قىلغانلىقى، ھەممە تەبىئى ۋە چوڭقۇر ھېسسىياتنى ئىپادىلەشكە قادىر بولغانلىقى ئۈچۈن» دەپ يېزىلغان ئىدى.

ئونېلل 1888 - يىلى نيۇ-يوركتا تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئامېرىكىنىڭ ئاتاقلىق ئارتىستى ۋە تىياتىر ئۆمىكىنىڭ مۇدىرى ئىدى. ئانىسى بولسا پىئانىنو چېلىشقا ئۇستا، ئاقكۆڭۈل خىرىستىيان ئايال ئىدى. ئونېلل كىچىك چېغىدىن باشلاپلا دادىسى بىلەن بىللە ئويۇن قويۇش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىپ يۈرۈپ دراما كەسپىدە مەلۇم ئىقتىدارغا ئىگە بولۇپ قالغان ئىدى.

1906 - يىلى ئونۋېرسىتېتقا ئوقۇشقا كىرىپ، بىر يىلدىن كېيىن بەزى سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن ئوقۇشتىن توختاپ قالغان. كېيىن ئىسپانىيىگە بېرىپ مەدەن كانلىرىدا ئىشلىگەن. ئاتىسىنىڭ تىياتىر ئۆمىكىدە ئارتىستمۇ بولغان. توقۇمىچىلىق فابرىكىلىرىدىمۇ ئىشلىگەن. گېزىتخانىدا مۇخبىر بولۇپ خەۋەر ۋە شېئىرلارنىمۇ يازغان، ئومۇمەن ئۇنىڭ ئىجتىمائى پائالىيىتى ئىنتايىن كەڭرى بولغان. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ ئىجادىي ئىشلىرى ئۈچۈن تەسىرى ئەڭ چوڭقۇر بولغىنى دېڭىزچىلىق هاياتى بولۇپ، ئۇ، ئارگېنتىنا، ئەنگلىيە قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، كۆپلىگەن دېڭىزچىلار ۋە ئىشچىلار بىلەن دوست بولغان. 1912 - يىلى ئونېلل ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ساناتورىيىدە يېرىم يىلغا يېقىن يېتىپ قالدى، بۇ، ئۇنىڭ هاياتىدىكى بىر بۇرۇلۇش باسقۇچى بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇ، ئۆزىنىڭ سەرگۈزەشتلىرىنى ئەسلەپ، ئۆزىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان تونۇشى ۋە تەسىراتلىرى ئۈستىدە چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزگەن. ئۇ ساناتورىيىدىن قايتىپ چىققاندىن كېيىن نۇرغۇنلىغان سەهنە ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ۋە ئۇنىڭ ئىلهامى بىلەن 1913 - يىلى بىر يىل ئىچىدىلا 11 پارچە بىر پەردىلىك دراما، ئىككى پارچە يىرىك دراما ۋە نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان. لېكىن ئۇنىڭ يېزىپ چىققان بۇ سەهنە ئەسەرلىرى سەهنىلەشتۈرۈش ۋە مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىغان.

ئونېللنىڭ ئاتىسى ئۇنىڭ كۆپرەك بىلىم ئېلىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، 1914 - يىلدىن 1915- يىلغىچە ئۇنى خارۋ ئونۋېرسىتېتىگە ئوقۇشقا بەرگەن. ئۇ مەكتەپتىكى ئوقۇش جەريانىدا ئاتاقلىق ئەدىبلەردىن سەهنە ئەسىرى يېزىشنى ئۆگەنگەن. ئۇ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن نيۇ-يوركتىكى ئىشچىلار هەركىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار، ئانارخىستلار، دۇنيا ئىشچىلار ئويۇشمىسىنىڭ ئاكتىپلىرى، نېگىرلار، ئىتالىيىلىكلەر ۋە يېڭى تىياتىر هەركىتىنىڭ تەشەببۇسكارلىرى قاتارلىقلار بىلەن تونۇشقان. ئۇ پولۇۋىستىن تىياتىر ئۆمىكى بىلەن هەمكارلىشىپ ئىشلەش جەريانىدا، نۇرغۇنلىغان يېڭى يول ئىزلىگۈچى مەسلەكداشلار بىلەن تونۇشقان. بۇ ئۆمەكتىكىلەر ئەنئەنىۋى مۇتەئەسسىپلىككە قارشى تۇرغۇچىلار بولۇپ، پۇل تېپىشنى مەقسەت قىلمايتتى، ئۇلار ئامېرىكىنىڭ يېڭى درامىسىنى يارىتىش يولىدا كۈرەشكۈچىلەر ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار دېڭىز بويىدىكى بېلىقچىلىق مەيدانىدا سەهنە تۈزۈپ، بىرىنچى بولۇپ ئونېللنىڭ «شەرققە يۈرۈش» ناملىق سەهنە ئەسىرىنى ئوينىدى، بۇ ئونېللغا زور ئىلهام ۋە كۈچ بېغىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، تېخىمۇ تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن سەهنە ئەسىرى يېزىشقا كىرىشىپ كەتتى. دېمەك بۇ سەنئەت ئۆمىكى ئۇنىڭ دراماچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشىغا بىۋاستە تەسىر كۆرسەتتى ۋە ئۇنىڭ بۇ جەهەتتە ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن زور تۈرتكە بولدى.

ئونېلل ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، 40 نەچچە پارچە سەهنە ئەسىرى يازدى. ئۇنىڭ «ئانىنا كېرىستىي» ناملىق دراممىسى پورتىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. دېڭىز ئارقا كۆرۈنۈش

قىلىنغان بۇ ئەسەردە دېڭىز ئىشچىلىرىنىڭ ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن كېرىبىسپي بوۋاي — روھىي جەھەتتە دەرت - ئەلەم دەستىدىن قاتتىق چۈشكۈنلۈككە ئۇچرىغان دېڭىزچىلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى. ئۇلار ئۆزلىرى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە دېڭىزدا ھايات كەچۈرگەنلىكى ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇن - قىزلىرىمۇ يىل بويى ئائىلىدە يالغۇز قېلىپ مېھرىبان كىشىلىرىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ قايغۇ - ئەلەمدىن خالى بولالمىغانلىقى ئۈچۈن، ھەممە بالا - قازانىڭ سەۋەبچىسى «دېڭىز» دەپ تونۇيدۇ. شۇڭا ئۇلار دېڭىزدىن بەكمۇ نەپرەتلىنىپ دېڭىزنى «قېرى ئالۋاستى» دەپ تىللايدۇ. بۇ ھالەتنى ئەسەردىكى كېرىبىسپي بوۋاينىڭ ئوبرازىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بىردىن - بىر قىزى ئاننانىڭ شۇ خىل ئېچىنىشلىق تەقدىرگە يولۇقماسلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ دېڭىزدىن يىراق تۇققىنىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشىنى ۋە دېخانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. كېرىبىسپي بوۋاي ئۆزىمۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى قۇرۇقلۇقتا ئۆتكۈزۈشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن جاھالەتلىك دۇنيادا ئەمگەكچىلەر ئۈچۈن جانغا ئارام بولغىدەك جاي تېپىلمايدۇ. كېرىبىسپىنىڭ قىزى ئاننا — ئۆزىنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى تەرىپىدىن دەپسەندە قىلىنغانلىقتىن، ئامالسىز شەھەرگە قېچىپ كېلىدۇ. لېكىن شەھەردىمۇ ئوخشاشلا ھاقارەتلىنىپ، ھاياتلىق يولى تاپالمىغانلىقتىن، ئاخىرى پاھىشە يولىغا كىرىپ قالىدۇ. ئاننا ئاغرىپ قېلىپ، دادىسىنى ئىزلەپ كەلگەندە دېڭىزچى يىگىت بېرگ بىلەن تونۇشۇپ ئۇنىڭغا كۆڭلى باغلىنىپ قالىدۇ. لېكىن دادىسى ئۇنىڭ بېرگ بىلەن توي قىلىشىغا زادى قوشۇلمايدۇ. ئاننا سۆيگۈنىگە ئۆزىنىڭ ئېچىنىشلىق ۋە سەسكىنەرلىك سەرگۈزەشتىلىرىنى سەمىمىيلىك بىلەن ئىقرار قىلىدۇ. بۇ — دادىسى ۋە سۆيگۈنىنىڭ قەلبىدە زور داۋالغۇش پەيدا قىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ ئۈچەيلەن قاتتىق ماجىرالىشىپ، ئاخىرى يەنە يارىشىپ قالىدۇ ...

كېرىبىسپي بوۋاي ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا: «تۇمان، تۇمان، يەنىلا شۇ تۇمان! سەن ئۆزەڭنىڭ نەگە كېتىۋاتقىنىڭنى بىلمەيسەن. بۇنى پەقەت مۇشۇ ئالۋاستى — دېڭىزلا بىلىدۇ!» دەيدۇ. دېمەك بۇ بىر جۈملە سۆز دېڭىزچىلارنىڭ ئىجتىمائىي زۇلۇم سىقىقىدا زىدە بولغان قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىققان ئېچىنىشلىق نالىسىدۇر.

ئاپتور دېڭىزچىلارنىڭ بۇ نالە - پەريادى ۋە قايغۇ - ھەسرەتلىرىنىڭ سەۋەبچىسىنى — تەقدىر دەپ خۇلاسىلايدۇ. بۇ ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكى ئىخچام، ئوبرازلارنىڭ روشەن، دىراماتىك توقۇنۇشى كەسكىن، تىلى لېرىك بولۇپ، ئونېيلنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىدىكى سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ بىرىدۇر.

ئونېيلنىڭ ئىجادىيىتى ئىنتايىن باي مەزمۇنغا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ دۇنيا دىراماچىلىقىدا تۇتقان ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى. بولۇپمۇ ئىزدىنىشكە ۋە يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلىش روھى كىشىنى ئالاھىدە قايىل قىلىدۇ.

ئونېيلنىڭ «ئاننا كېرىبىسپي» ناملىق سەھنە ئەسىرى 1981 - يىلى مەركىزىي تىياتىر ئىنستىتۇتى ئاكتيورلۇق فاكۇلتېتىنىڭ شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن سەھنىلەشتۈرۈلۈپ پايتەخت تاماشىبىنلىرى ۋە جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئامېرىكىلىق دوستلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەت ئىمىن

1 ـ سەنئەت تارىخىدىكى مۇنەۋۋەر نامايەندە

قەدىمقى كۈسەننىڭ مۇزىكا ـ ئۇسسۇل، رەسساملىق ۋە ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى تارىخىدا پارلاق ئېستېتىك قىممەت ياراتقان مۇھىم بىر سەنئەت تارىخى كاتېگورىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. غەربىي ياۋروپالىقلار گىرىك مەدەنىيىتى ۋە رىم مەدەنىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تاكى مەدەنىيەت ئويغىنىشى دەۋرىگىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي مەزگىل ئىچىدە يەنى ئۇلار تېخى خىرىستىيان نىگىلىزىمى ئويقىسىغا غەرق بولغان چاغلاردا، خۇددى دوكتور ئالبېرت. رىگېل دېگەندەك «رىم خارابىسى سىياقىدىكى خارابە» گە ئايلىنىپ كەتكەن قەدىمقى كۈسەن شەھەر ـ قەلئەلىرىدە تارىخنىڭ شۇ زامانلاردىكى پەخرى ـ ئىپتىخارى سۈپىتىدە پارلاق كۈسەن سەنئىتى بارلىققا كەلگەن ۋە روناق تاپقان ئىدى.

شۇنى تەكىتلەش ھاجەتكى، ئومۇمەن مەدەنىيەت تارىخىدا، خۇسۇسەن سەنئەت تارىخىدا گىرىك ـ رىم مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتىدىن كېيىن جاھانشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان يەنە بىر گۈللەنگەن مەدەنىيەت ۋە سەنئەتنىڭ نامايەندىسى سۈپىتىدە كۈسەن مەدەنىيىتى تەتقىق قىلىنماقتا. دەرۋەقە كۈسەن مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى گىرىك ـ باكتىرىيە ئونىۋېرسالىزمى بىلەن ھىندى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى ئونىۋېرسالىزمى ئاساسىدا ياۋچى خانلىقىنى گەۋدە قىلغان يېڭى بىر مەدەنىيەت تىپىنى مەيدانغا كەلتۈردى. ۋاھالەنكى، بۇددىزىم ئەپسانىلىرىنى پوستىلاق قىلغان بۇ خىل سەنئەت مۆجىزىسى پەقەت كۈسەن مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى سەمىرىلىرىدىلا ئۆزىنىڭ ئەڭ يۇقىرى تىپىك نامايەندىسىنى گەۋدىلەندۈرەلىگەن ئىدى. كۈسەن بۇددىزىم سەنئىتى كوشان بۇددىزىم سەنئىتىنىڭ ئۆلگىلىك نامايەندىسىلا ئەمەس، يەنە ئۇنىڭ ئىلھامبەخش مەنبەلىرىنىڭ بىرسى بولغانلىقىمۇ مۇھاكىمىدىن يىراق ئەمەس، ئەلۋەتتە. مانا مۇشۇ ئاساستا قەدىمقى جۇڭگو ۋە يىراق شەرق مەدەنىيىتى تۆپرىقىدا ئوتتۇرا ئەسىر مەدەنىيەت ۋە سەنئەت تارىخىنىڭ ئەڭ پارلاق گۈلزارلىقىنى ياراتـ

قان ئالەمشۇمۇل تارىخىي قىممەتكە ئىگە تاڭ سۇلالىسى مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى روياپقا چىقتى. ئەلۋەتتە، غەربىي ياۋروپا مەدەنىيەت ئۈزۈلمىشكىچە بولغان بىر مۇھىم تارىخىي باسقۇچتا ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان مەدەنىيەت ۋە سەنئەتنىڭ تۆتىنچى تىپىگە، ئەرەپ خەلىپىلىكلىرى تەسىر دائىرىسىدىكى ۋەزىيەتنىڭ «ئەرەپ مەدەنىيىتى» دەپ ئىستىمال قىلىنىۋاتقان مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ۋەكىللىك قىلغان ئىدى.

قەدىمقى كۇسەن سەنئىتى نۇقۇل يەردىكى تەسەۋۋۇرلىرى ۋە دىنى مەزمۇنلىرىنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئىپادىسى ۋە كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى بولماستىن، بەلكى ئەينى زاماندىكى كۇسەن ئىجتىمائىي مۇھىتى ۋە رىيال ھاياتىنىڭ بىۋاستە ياكى دىنى ئىللىۋزىيىلەر بىلەن يوپۇقدالغان بەدىئىي ئىپادىسىدۇر. ئۇ ئۇيغۇر خەلقى ۋە بۇ ئېتنىكى گەۋدىگە بىرلەشكەن ھەر قايسى قەبىلىلەر ۋە خەلقلەرنىڭ كۆپ ئەسىرلىك مەدەنى ھاياتىنىڭ دىنى ئىستېتىكىسى شەكلىنى ئالغان تاش كېمىر سەنئەت سارىيىدىكى شولىسىدىن ئىبارەت.

قەدىمقى كۇسەن سەنئىتى ئالەمشۇمۇل تارىخىي قىممەتكە ئىگە بولغان بىر پۈتۈن مەدەنىيەت تىپىنىڭ ئۈلگىسى دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن نەرسە، قەدىمقى سەنئەت سۆيەر كۇسەن خەلقىنىڭ مەمەللۇي ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا راۋاجلاندۇرۇلغان قەدىمقى گىرىك ئېللىنىزم سەنئەت ئۇسلۇبى، كوشان مەدەنىيىتىدە نامايەن قىلىنغان ئىران ۋە ھىندى سەنئەت ئۇسلۇبى شۇنىڭدەك كۇسەن سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرىدا ئۆزىنىڭ ئەكس سادىسىنى ئىپادىلىگەن سۇي ـ تاڭ سۇلالىلىرى سەنئىتىنىڭ ئۇسلۇبى قاتارلىقلارنىڭ تارىخىي يىرىسۇندا مۇجەسسەملەشكەن ئارىلاشمىسى ئىكەنلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك. روشەنكى، مەھەللى ۋە مىللىي مەدەنىيەتلەرنىڭ ئۆز ئارا تەسىرى بولماي تۇرۇپ جاھان مەدەنىيىتىنىڭ مۇئەييەن شەكلىدىكى تارىخىي تىپىنىڭ مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر قانۇنى ۋە مەنتىقىسىدۇر.

2 ـ كۇسەن ئۇسۇل سەنئىتىنىڭ ئىپتىدائىي مەنبەلىرى

قەدىمقى كۇسەننىڭ بىناكارلىق ۋە ھۈنەرۋەن سەنئىتى، ھەيكەلتىراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتى، مۇزىكا ـ ئۇسۇل ۋە تىياتىر سەنئىتى بۇددىزىم ۋە كوشان مەدەنىيىتىدىن ئىلگىرىكى ئەڭ ئىپتىدائىي ۋە ئەڭ قەدىمقى ئېتنىك تۇرمۇشى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن.

قەدىمقى «ناخشا ـ ئۇسۇل ماكانى» بولغان بۇ «غەربىي دىيار» دىكى قەدىمقى ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەر يېڭى تاش قورال دەۋرىدىلا ئىپتىدائىي سەنئەتنىڭ، بولۇپمۇ مۇزىكا ـ ئۇسۇل سەنئىتىنىڭ ماھىرلىرى بولغان. ئۇلار برونزا دەۋرىدىلا تۆتمىزىم ئىدىيىۋى تۈزۈمنى كۆتۈرۈپ چەۋاندازلار مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان.

ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر شۇنى كۆرسەتتىكى، خان تەڭرىنىڭ شەرقىي ئېتىكىدىكى قەدىمى كۇسەن ـــ (Kushina، Kueichi) شەھەر ـ قەلئە مەملىكىتى جايلاشقان ئۈچ دەريا، قىزىل دەريا، مۇزات دەريا، كاچۇك دەريا، ئۆگەن دەريا ۋە تارىم دەريا ۋادىسىدىكى بىپايـ

AltunOq

يان كەڭ زېمىندا يېڭى تاش قورال دەۋرىدىلا «خەننامە» دا تىلغا ئېلىنغان «يەرلىك ئاھاللار» ياشىغان جاي ئىدى. كۆسەننىڭ ئاساسلىق پايتەختى مۆلچەرلىنىۋاتقان قارا دۆڭ (چوڭ تۆپە) دىن تاش پىچاق، تاش ئوغاق، قوپال ساپال ئىدىشلار، رەڭدار ساپال ئىدىشلار، سۆڭەك بىگىز، سۆڭەك يىڭنە، ئوقيا بېشى، دەندان - سۆڭەك ۋە مىس زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى قاتارلىق يېڭى تاش قورال دەۋرى ۋە تاش برۇنزا ئارىلاش قوراللار دەۋرى يادىكارلىقلىرى تېپىلغان، بۇ خىل ئاسارە - ئەتىقىلەر قەدىمقى كۆسەن بوستانلىقلىرىدىكى باشقا دۆڭ - تۆپىلەر، ساي ۋە تۇرالاردىمۇ كۆپلەپ تېپىلغان.

بىز مىلادىدىن ئىلگىرىكى بىر تۈمەن يىللارنىڭ ئەتراپىدا تەخمىن قىلىنغان ھازىرقى كۇچارنىڭ شىمالىدىكى قۇرۇقتاغ قىيا تاشلىرى بىلەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى ھەم ئالتاي تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى سارچوقا، تانبالتاش جىلغا قىيا تاشلىرىغا سىزىلغان ئەڭ قەدىمقى تۇرمۇش سۈرەتلىرى بىلەن ئۇسۇللۇق ئوبرازلارغا نەزەر سالغىنىمىزدا، يەرلىك ئاھالىنىڭ يېڭى تاش قورال دەۋرىدە، ئۇرۇقداشلىق ئانىلىق جامەسىدىلا رەسىم سىزىپ، قونچاق ۋە ئىلاھە ئوبرازلىرى ياسىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەگەر بۇنىڭغا قەشقەر دەريا قاسناق قىيالىرىغا سىزىلغان ئوۋچىلىق ئۇسۇلى، زاراتساي، سايمالتاش، چىرچىق (تاشكەنت يېنىدا)، سارمىش تاغ (ناۋايى شەھىرىنىڭ شىمالىدا) قىيالىرىغا سىزىلغان ئۇسۇللۇق ئوبرازلارنى قوشۇپ قارىغىنىمىزدا قەدىمقى «غەربىي دىيار» نىڭ ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ باشلىنىش دەۋرلىرىدىلا ناخشا - ئۇسۇل ئاپىرىدىگاھلىرىنىڭ بىرى بولغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئەگەر بۇنىڭغا يەنە ھون ۋە تۈركى قەبىلىلەرنىڭ مۇقەددەس قارارگاھى ھېساپلانغان ئۆتۈكەن تېغى قىيالىرىغا سىزىلغان ئوۋچىلىق، دىنى مۇراسىم ۋە ئىشقى لىرىك ئۇسۇللۇق سۈرەتلەرنى قوشۇپ قارىغىنىمىزدا مەسىلە پۈتۈنلەي ئايدىڭلىشىدۇ. ئۆتۈكەن تېغى ئېتىكىدىكى ئۇرات ئايمىقى جىڭگۇنخەلىستەي جىلغىسىغا، دىڭگۇ ناھىيىسى گېچى سالا تاش تېمىغا، ئېلىستەي جىلغىسىغا، گولوبىتلوگەي تاغ قىياسىغا سىزىلغان يالغۇز كىشىلىك، ئەر - ئايال، كوللىكتىپ ۋە ھەتتا يالىڭاچ قىياپەتلىك ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر ماھارەت ۋە گۈزەللىكنى ئىپادىلەشنىڭ بىر قەدەر مۇرەككەپ پانتومىيىلىك ھالەتلىرىنى ئىپادىلىگەن.

بۇ ئۇسۇللۇق قىياپەتلەردىن بىز ئەينى زامان تەبىئەت ئىلاھچىلىقى (ئانىمىزىم) ئامىللىرىنى، كۆپ خۇدالىق ئەپسانىۋى ئېستېتىكىلىق قاراشلارنى بايقايمىز. قەدىمقى «غەربىي دىيار» ئاھالىسى، جۈملىدىن كۆسەنلىكلەر يەر ئىلاھى ئاناختى، سۇ ئىلاھى خۇببىي، جەڭ ۋە غەلىبە ئىلاھى مىررىخ توغرىسىدىكى ئەپسانىۋى تەسەۋۋۇرلارغا بەنت بولۇشقان. ئۇلار ئوت ئىلاھى «چەلبەك تۇس» نى ئاساس قىلىپ شامان ئېتىقادىغا، كېيىنچە ئاتەشپەرەسلىك ئېتىقادىغا ئۆتكەن.

ئوتقا سېغىنىش يالغۇز ئەڭ ئىپتىدائىي ئورتىزات قارىشىغا ئاساس سېلىپلا قالماستىن، ئۇ يەنە پۈتكۈل ساپال پۇشۇرۇش، برۇنزا ۋە تۆمۈردىن پايدىلىنىش، ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىنى تەشكىللەشتىمۇ رىيال مەسىلە ئىدى. ئوت — تەبىئىي يوسۇندا شامان باخشى ئۇسۇللىرىنىڭ رىيال ھەم رومانتىك، ھەقىقىي ۋە خىيالىي ئىجادىيەت تېمىسى بولۇپ قالغان ئىدى.

تۆمۈرنىڭ كەشپ قىلىنىش ھارپىسىدىلا كۆسەن (شەھەر - قەلئە) مەملىكىتى شەكىللىنىشكە باشلىغان. كۆسەن شەھەرلىرى — كوچا، يەرنامىلىرى بىلەن ياكى قەلئە تۆپىلىكلىرى نامى بىلەن «ئاق كوچا» دەپ ئاتالغان دەپ پەرەز قىلىنىدۇ. كۆسەننىڭ نامى مىلادىيىدىن 3 ئەسىر ئىلگىرىكى ئاشوكا پادىشالىقىدىكى ھىندىستانغا مەلۇم ئىدى. بۇ شەھەر توغرىسىدىكى تۇنجى يازما مەلۇمات ئېلىمىزنىڭ «خەننامە»، «غەربىي دىيار تەزكىرىسى» دە تەپسىلى تونۇشتۇرۇلغان.

ئەگەر ئەپسانىۋى دەۋردىكى سەنئەت يېڭى تاش قورال ۋە بىرونزا (تۇچ) دەۋرىنىڭ قىياپىتىنى ئىپادىلىگەن بولسا، قەھرىمانلىق دەۋرىدىكى سەنئەت — تۆمۈر قوراللىرى دەۋرى ۋە ئىپتىدائىي شەھەر - قەلئەلەر دەۋرىنىڭ ھالىتىنى ئىپادىلەيدۇ. «رىگاۋېدا»، «ئاۋستا»، «چىستانى ئىلىك بەگ»، «ئوغۇزنامە»، «تومارىس» ھەققىدىكى رىۋايەتلەر كىشىلىك سىڭىنىشىنىڭ ئوبيېكتى قىلىپ ئىلاھىيەت ئوبرازلىرىنى ئەمەس، بەلكى قەھرىمانلىق ئوبرازلىرىنى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغانلىقىنى كۆرسەتتى. «زارىئادىر ۋە ئادادىكا»، «زەرىنا ۋە ستىرىئانگىيە» دىن تاكى «قۇتادغۇبىلىك»، «گۈل ۋە نەۋرۇز»، «خەمسە ناۋايى»، «نىزارى مۇھەببەت» داستانلىرىغىچە ئىزچىللاشقان كىلاسسىك ئەسەرلەر ئىنسانلار تەقدىرىنى ئوبيېكتى قىلغان سەنئەت تېمىسىنىڭ ھەقىقىي ئۈلگىسىگە ئايلانغانلىقىنى كۆرسەتتى.

بۇددىزىم — غەربىي دىيار، جۈملىدىن كۆسەن سەنئىتىگە يېڭى تۈس قوشتى. ئوخشاشلا غەربىي دىيار سەنئىتىمۇ بۇددا تەلىماتلىرىغا يېڭى بەدىئىي تۈس قوشۇپ، ئۇنى ئوبرازلاشتۇردى، سۈرەتلەشتۈردى، ئۇسسۇللاشتۇردى، مۇزىكىلاشتۇردى، دىراممىلاشتۇردى، ئومۇمەن سەنئەتلەشتۈردى.

بۇددىزىمنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ سەنئەت قىياپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى ئىنسان ۋە ئۇنىڭ گۈزەللىكىنى، ئىنسانلارنىڭ تەقدىرى توغرىسىدىكى تارىخىي تىماتىكىنى، جۈملىدىن سەنئەتنىڭ قەھرىمانلىق دەۋرىدىكى ئۇتۇقلىرىنى يوقىتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەپسانىۋى ساماۋى ئىلاھلار توغرىسىدىكى ئانىمىزىملىق قاراشلارنى تىكلىگىنى يوق. ئەكسىچە بۇددا - ساكيامۇنى (سىددخارتخا) ۋە ئۇنىڭ مۇخلىسلىرى ئىنسانى تەبىئەت، ئىنسانى گۈزەللىك، ئىنسانى روھىيەت بويىچە ئىزاھلاندى. بۇددىزىم، قەدىمقى كۆسەن سەنئەتچىلىرىنىڭ نەزىرىدە قەھرىمانلىق دەۋرىدىكى سەنئەتنىڭ پەقەت دىنى تۈستىكى رىيال داۋامى ئىدى، خالاس.

بۇددىزىم دەۋرىدىكى قەدىمى كۆسەن مەدەنىيىتى

بۇددىزىم — مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 560 — 480 - يىللىرى شىمالىي ھىندىستان ساكلىرى تەرىپىدىن مەيدانغا كەلدى. ئۇنىڭ ئىجاتچىسى كاپىلوۋاستۇ مەملىكىتىنىڭ شاھزادىسى سىددخارتخا بولۇپ، ئۇ «ساك خەلقىنىڭ دانىشمىنى» (ساك يامۇنى) دەپ ئاتالغان، بۇددا دىنى مەيدانغا كېلىپ بىر يېرىم ئەسىردىن كېيىن ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 356 — 323 - يىللىرى) ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغان ۋە قەدىمقى باكترىيە تىرىتورىيىسىدە گىرىك - باكترىيە دۆلىتى تەشكىل قىلغان. بۇ چاغلاردا بۇددىزىم تېخى كىچىك تەسىرگە ئىگە بولمىغان ئابىستىراكىت مەھەللىي تەلىمات ئىدى. ئۇنىڭ سەنئەتلەش

تۇرۇلىشى ۋە خەلقارا دىنغا ئايلىنىشى، گىرېك - باكترىيە خانلىقىنى غۇلاتقان غەربىي دىيارلىق ئۇلۇق ياۋچى - كۇشان ئىمپېرىيىسى دەۋرىدىن باشلاندى. ئاشۇكا گەرچە بۇددىزىمنى قوبۇل قىلىپ ئۇنى دۆلەت دىنى دەرىجىسىگە كۆتەرگەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا خەلقارا دىنى ئىدىئالوگىيە خاراكتېرىنى ئالمىغان ئىدى. غەربىي خەن دەۋرىنىڭ مەشھۇر دىپلوماتى جاڭ چيەن ئۇلۇق ياۋچىلار زېمىنىگە بارغان چاغلاردا بۇ يەر تېخى بۇددىزىم تەسىرىگە ئۆتمىگەن بولۇپ، «5 يابغۇ» لىق ھالىتىدە تۇرغان ئىدى.

ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر بۇددا مۇتەخەسسىسى لۈي ۋېي ئەپەندى ئۆزىنىڭ «ھىندى بۇددىزىمىنىڭ مەنبە ۋە تارماقلىرى توغرىسىدا» ناملىق كىتاۋىدا كۆرسەتكەندەك كۇشان ئىمپېرىيىسىنىڭ 3 - خانى «چېن تان» (真檀) لىق كانىشكا (مىلادىنىڭ ئالدىدىكى 58 — 1 - يىللىرى خانلىق سەلتەنىتىدە بولغان) سىياسەتچىلىكىدە ئۆتكۈزۈلگەن بۇددا قۇرۇلتىيىدىن كېيىن، ياۋچىلار ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتى بولغان غەربىي دىيارلىقلار ئارقىلىق بۇددىزىم خەلقارا تۈسكە كىرگەن. كۇشان خانلىقىدا تۇرۇشلۇق سۇلى (كاشغار) لىق بارىمتاي چېن پەن بۇددىزىمنى قوبۇل قىلىپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ خان بولغاندىن كېيىن، بۇددىزىمنى يولغا قويدى. خوتەنلىكلەرنىڭ سودا كارۋىنى بىلەن بىللە كەلگەن ۋايروچانا ناملىق كەشمىرلىك راھىپ خوتەن شاھى ۋىجاياسامبا ھاۋانى بۇددىزىمغا قوبۇل قىلدۇرۇپ، سارما ئىبادەتخانىسىنى سالدۇردى. تارىخىي خاتىرىلەردە، ئاشۇكا ۋاقتىدىلا كۆسەن بىلەن ھىندىستان ئارىسىدا بۇددىزىم ئالاقىسى بولغانلىقى مەلۇم، روشەنكى، ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئەڭ دەسلەپكى بۇددا دەستۇرلىرىنى تونۇشتۇرغان بۇددا ئالىملىرىدىن بويان بىلەن بوسىرىمتىرالار كۆسەنلىك ئىدى.

شۇ نەرسىنى تەكىتلەش ھاجەتكى، گەرچە كۇشان ئىمپېرىيىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە بۇددىزىم ئومۇمىيۈزلۈك سەنئەتلەشتۈرۈلگەن ۋە خەلقارالىشىش باسقۇچىغا قەدەم قويغان بولسىمۇ، بۇ دەۋرنىڭ قەندىھار بۇددا سەنئىتىنى ئۈلگە قىلغان، ئاجانتا، مافۇرا ۋە بامىيان قاتارلىق بۇددا كېمىرلىرى خۇددى ئاتاغلىق فرانسۇز ئالىمى، ئاكادېمىك رېنې گرۇۋسېت ئۆزىنىڭ «ھىندى مەدەنىيىتى» ناملىق ئەسىرىدە (خەنزۇچە 1965 - يىللىق نەشرى، 59 - بەت) كۆرسەتكىنىدەك پەقەت «ئوتتۇرا ئاسىيا سەنئىتىنىڭ ئالدىنقى ھوجرىسى بولغان» ئىدى، خالاس.

گەرچە ماۋرەننەھرىگە بۇددىزىم كۇشان ئىمپېرىيىسى ۋاقتىدا كىرگەن بولسىمۇ تىرمىز ساھىلىدىكى قارا تۆپە خارابىلىكىدىن بىراخما يېزىقىدىكى سارۋاستىۋادا تەلىماتى پارچىلىرى تېپىلغان بولسىمۇ شۇنىڭدەك فاياز تۆپە بىلەن مەرغىناندىكى گىياۋۇرقالا خارابىسىدىن بۇددا ساتۇۋا ھەيكىلى ۋە ئۇنىڭ باش قىسمى تېپىلغان بولسىمۇ، ئەمما كۇشان سەنئىتىنىڭ ھەقىقىي ئىچكى يېتۈك سارىيى خوتەن، تۇرپان، دۇڭخۇاڭ بولۇپمۇ كۇچەندە شەكىللەندى. بۇددىزىم سەنئەت سۈپىتىدە كۆسەن بىنالىرىدا (بۇددا ئىبادەتخانىلىرىدا)، چايتىلىرىدا (كېمىر ئۆيلىرىدە)، تەسۋىرى سەنئىتىدە ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ئېستېتىك ئۈلگىسىنى تاپتى.

قەدىمقى كۆسەن ھىنايا مەزھىپىنىڭ قارارگاھى ئىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ كاشىندا ئاچقان ماھايانا مەزھىپى ئاساسىدىكى بۇددا قۇرۇلتىيىدىن ئىلگىرىلا ئاشۇكا ۋە گىرېك - باكترىيە

بۇددا سەنئىتى بىلەن ئالاقە باغلىغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. كۇسەنلىكلەر ئۆز پادىشالىرى بورتا (مىلادىنىڭ 91 - يىلى ئۆلگەن)، بوبا، بوئىن (124 - يىلى ئۆلگەن)، بوسان (280 - يىلى ئۆلگەن)، بوچۇن (ئاقارى پاك، لۈيگۇاڭ تەرىپىدىن 383 - يىلى ئۆلتۈرۈلگەن)، بوچىن بوسۋارنات (719 - يىلى ئۆلگەن)، بوناپ (721 - يىلى ئۆلگەن) ۋە بوساۋ دەۋرلىرىدە گۈللەنگەن بۇددىزىم سەنئىتىنى ياراتتى.

تارىخىي خاتىرىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، كۇسەن مەملىكىتىنىڭ پايتەختى ئۈچ قەۋەت سېپىل بىلەن قورشالغان بولۇپ، خان ئوردىسى ھەشەمەتلىك ياسالغان، شەھەر ئىچى - سىرتىدا مىڭلىغان بۇددا مۇنارلىرى ئاسمانغا بوي تارتقان ئىدى. ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر يالغۇز قارادۆڭ (يانتۆپە، كىنچە ئىلولۇ) شەھىرى 3 قەۋەت سېپىل بىلەن ئورالغان بولۇپ قالماي، يەنە ئاراماچىن، يانتاقچىن كونا شەھەرلىرىمۇ 3 قەۋەت سېپىل بىلەن ئورالغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. بۇ شەھەرلەردە، جۈملىدىن بىزەنتۇر، ساماساقتۇر، ئۇچتۇر، قۇمتۇر قاتارلىق جايلاردا ھەشەمەتلىك ئىبادەتخانىلار، ئىستىقامەت (دايانا) ئورۇنلىرى قەد كۆتىرىپ تۇراتتى.

تارىخىي خاتىرىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، كۇسەن بۇددىزىم گۈللەنگەن مەزگىللەردە غەربىي قوۋۇق سىرتىدىكى نىلۇپەر بۇتخانىسى (莲花寺)، قۇت تىلەش بۇتخانىسى (崇福寺)، فاخۇي ئىستىقامەت قىلغان ئالتۇن گۈل بۇتخانىسى (پادىشا بوسۋارنات نامىغا سېلىنغان 金花寺)، كۇمراجىۋا تۇغۇلغان جام خانلىق يېڭى بۇتخانىسى (剑慕王新寺)، تام بۇتخانىسى (达慕寺)، شىمالىي تاغ بۇتخانىسى (北山寺)، ئونسۇ خانلىق بۇتخانىسى (温宿王寺)، ھال - قىزىل ئىبادەتخانىسى (输若干蓝)، شورکەنت ئىبادەتخانىسى (阿丽蓝)، ئالبو ئىبادەتخانىسى (阿丽跋蓝)، يۈنما ئىبادەتخانىسى (云慕蓝)، چۆل تاغ چوڭ بۇتخانىسى (雀梨大寺) قاتارلىقلار مەيدانغا كېلىپ كۆپلىگەن راھىپ ۋە پامىر شەرقىدىكى ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قىزلىرىدىن تەشكىل تاپقان بىكسۇنىلار ئوقۇغان. ھازىرقى تەتقىقاتچىلار شۈەنجۇاڭنىڭ «ئۇلۇق تاڭ دەۋرىدىكى غەرپكە ساياھەت خاتىرىلىرى» ناملىق كىتاۋىدا تىلغا ئالغان ۋە راھىپ ئاسوخارا ئىستىقامەت قىلغان جاۋخولى (昭怙厘) بۇتخانىسىنى داۋيۈەننىڭ «شۈيجىڭجۇ» (水经注) ناملىق كىتاۋىدا تىلغا ئېلىنغان چۆل تاغ بۇتخانىسى بىلەن بىر ئىبادەت دەرگاھى سۈپىتىدە قۇمتۇر مىڭ ئۆيلىرى دەپ پەرەز قىلىشماقتا. بۇ بۇتخانا ۋە ئىبادەتخانىلارنىڭ كۆپچىلىكى كۇمراجىۋا زامانىدا ئۇنىڭ دەسلەپكى دەۋردىكى ئۇستازى، كېيىنكى مۇخالىپى بۇتۇشما ئاقارى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان ئىدى.

كۇسەن ھىنايانا مەركەزلىرى كۆپلىگەن بۇددا مۇتەپەككۇرلىرى ۋە تەرجىمەشۇناسلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى، بۇ يەردە مىلادىنىڭ 3 - ئەسىرلىرىدە ياشىغان بۇددا ئالىملىرى، شاھزادىلار بويان ۋە بوسىرىمىتىرالارنىڭ نامىنى، 3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى (4 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان بۇددا ئالىمى بۇفاچۇيىننىڭ نامىنى، كۇمراجىۋانىڭ ئۇستازى ۋە كۇسەن ھىنايانا سارۋاستىۋادا (—切有部) تەلىماتىنىڭ ئەڭ چوڭ نوپۇزى بوتۇشمانىڭ نامىنى، شۇ دەۋردىكى مەشھۇر بۇددا ئۇستازلىرىدىن كۇبىرالابدا، ۋاسومىترا، سامگاراكا قاتارلىقلارنىڭ نامىنى، كۇمراجىۋا ۋە ئۇنىڭ قەشقەردىن كېلىپ ئىستىقامەت قىلغان ساۋاقداشلىرىدىن سۇلىئى باھادىرا ۋە

داھارىما باھادىرانىڭ نامىنى، پادىشا بوسۋارنات ۋاقتىدا كېسەندە ئىستىقامەت قىلغان تورپانلىق بۇددا ئالىمى فاخۇيىنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىش كۇپايە.

بۇددىزم ئەينى زامان غەربىي دىيار شەھەر ـ قەلئە مەملىكەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت غورۇرى ھىساپلانغان ۋە يىپەك يولى بويىدىكى ئەڭ چوڭ خەلقارا سودا مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان كۇسەننىڭ ئاپىرىدىگاھىدا يېتۈك بەدىئىي بالاغەتكە ئېرىشتى. ۋاھالەنكى، بۇچاغلاردا ھىندىستان بۇددا مەدەنىيىتى چۈشكۈنلەشكەن ۋە كوشان سەنئىتى ئېختالىتلار تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنىشقا باشلىغان ئىدى.

4 ـ قەدىمقى كۇسەن ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تەسۋىرى ئوبرازى

بىز تارىخىي خاتىرىلەرگە ئەمەس، بەلكى كۆپ ئەسىرلىك تەبىئىي ۋە سۈنئىي خاراپلاشتۇرۇشتىن كېيىن ساقلىنىپ قالغان كۇسەن (كۇچار) تاش كېمىرلىرىدىكى ئۇسسۇللۇق سۈرەتلەرگە نەزەر تاشلىغىنىمىزدا ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ كىندىگىدىكى قۇملۇق دېڭىزىغا يۈزلىنىپ تۇرغان بۇ قەدىمقى شەھەر ـ قەلئە دۆلىتى، خۇددى ئىگەي دېڭىزى بويىدىكى قەدىمقى ئافىنا شەھەر خارابىسىدەك كۆز ئالدىمىزدا جىلۋىلىنىدۇ. لېكوك 277 ساندۇقتا، ستەيىن 100 ساندۇقتا قاچىلاپ كەتكەندىن كېيىنكى يەنە ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا 60 — 70 خىلغا يېقىن ئوخشىمىغان ھېكايەتلىك مەزمۇننى ئىپادىلەيدىغان 10 مىڭ كۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق ماكاننى ئىگەللىگەن تام سۈرەتلىرى ئۆزىنىڭ نەپىسلىگى جەھەتتىنلا بىزنى مەھلىيا قىلىپ قالماي، بەلكى سەنئەت تارىخىدىكى تەڭداشسىز ئىجادىيەت تۆھپىسى ۋە ئېستېتىك قىممىتى جەھەتتىنمۇ بىزنى چوڭقۇر ئويلاندۇرىدۇ.

قەدىمقى كۇسەن ئۇسسۇللىرىنىڭ بەدىئىي ئوبرازى تارىخىي تەزكىرىلەردە، بۇددا ئىستىقامەتچىلىرى ۋە سایاھەتچىلىرىنىڭ خاتىرىنامىلىرىدا، ئۇسسۇل تاماشىچىلىرىنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرى ۋاستىلىق تەسۋىرى كۆرۈنۈشكە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ھازىر ساقلىنىپ قالغان تاش ـ كېمىر سۈرەتلىرىدە، يەر ئاستىدىن قېزىلىپ چىققان تۇرمۇش بۇيۇملىرى، زىننەت بۇيۇملىرىدا، جەسەت كۆملى قۇتىلىرىدا ئۆزىنىڭ بىۋاستە تەسۋىرى ئىپادىسىگە ئېرىشكەن ئىدى.

كۇسەن ئۇسسۇللىرى، كۇسەن مۇزىكىسى بىلەن بىللە تارىخنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھازىرقى ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇللىرىدا ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى كۆرسىتىپ كەلمەكتە. كۇسەن ئۇسسۇللىرى «ئۆلگەن سەنئەت» ئەمەس، ئەكسىچە «تىرىك سەنئەت» راۋاجىنىڭ كىلاسسىك، تارىخىي نەمۇنىسىدىن ئىبارەت، خالاس.

كۇسەننىڭ ئۇسسۇللۇق سەنئەت كۆرۈنۈشلىرى شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن كېمىر سەنئەت يادىكارلىقلىرىدا، جۈملىدىن ئالدىنقى چىڭ جەنيۈەن 2 ـ يىلى (366 ـ يىلى) دىن تاكى شىمالىي ۋېي تەيخې 1 ـ يىلى (477 ـ يىلى) شاۋۋىندى ئىسلاھاتىغىچە ئارىلىقتىكى دۇڭخۇاڭ ـ موگاۋ كېمىر سۈرەتلىرىدە يېتەرلىك ئىپادىلەنگەن. ئىسلاھاتتىن كېيىن بۇ سۈرەتلەردىكى كۇسەنچە ئېتنىك ئامىللار بىلەن ھىنايا مەزھىبىگە خاس سەنئەت ئامىللىرى ئۆزگەرتىلىپ، تەقۋالاشتۇرۇلغان.

خەن سۇلالىسىنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىسى خوچۈيبىڭنىڭ شەنشى ئۆلكىسى شىڭچىڭ ناھىيىسىدىكى قەۋرىسىنىڭ يېنىغا قويۇلغان تاشقا قاڭشا بۇرۇن، چوڭقۇر كۆز غەربىي دىيار

AltunOq

ئەر ئۇسۇلچىسى بىلەن زىلۋا گەۋدىلىك، ئۇزۇن كۆينەكلىك ئايال ئۇسۇلچىنىڭ 4 سازەندىنىڭ تەڭكەشلىكىدە ئۇسۇل ئويناۋاتقان ئۈلگىلىك سۈرىتى ئويۇلغان. خېنەن ئۆلكىسى ئەنياڭ ناھىيەسى فەنشۇي قەۋرىگالىقىدىن تېپىلغان سىرلىق ياپىلاق چۆگۈننىڭ يان تەرىپىگە قايرىمىلىق ئۇزۇن دەريايى تون كىيگەن، بېشىدا بۆكى بار، بېلىنى پوتا بىلەن باغلىغان بەرباپ چەللا، نەي چالغان سازەندىلەر ئوتتۇرىسىدا جوزىدا ئۇسۇل ئويناۋاتقان ئەر ئۇسۇلچىنىڭ ئۈلگىلىك سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن. جېجياڭ ئۆلكىسى رۇيئەن ناھىيەسىدىن تېزىۋېلىنغان ئاشلىق قاچىلايدىغان ساپال ئىدىشقا ھازىرقى ئۇيغۇر ئۇسۇلچىلىرىدەك كىيىنگەن، بىر قولىدا دوپپىسىنى تۇتۇپ قىزىق مىمىكىلىق ھەركەتلەرنى ئىپادىلەۋاتقان ئۇسۇلچى بىلەن سازەندىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن. كۇچاردىن تېپىلىپ، ياپونىيەدە ساقلىنىۋاتقان جەسەت كۆلى قۇتىسى قاپقىقى ۋە سىرتىغا قەدىمقى كۈسەن ئۇسۇللۇق تىياترىنىڭ سۈرىتى سىزىلغان.

كۇچار كېمىر سۈرەتلىرىدە ئۇسۇللۇق ئوبرازلار كۆپ تەرەپلىمە ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئومۇمەن ئۇنى 2 خىلغا بۆلۈش مۇمكىن:

ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى — بۇددا — ساكيامۇنى ھاياتىغا دائىر يارالمىش قىسسىلىرى (جاتاكا) گە قىستۇرۇلغان كۈسەنچە ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەردىن ئىبارەت. بۇ ماھىيەتتە كۈسەن ئۇسۇل سەنئىتىنىڭ دىنىي ئىدىيىللاشتۇرۇلغان بىر خىل ۋارىيانتى بولۇشى مۇمكىن.

بىز قىزىل مىڭ ئۆيىنىڭ 99 ـ كېمىردىكى شاھزادىنىڭ (سادداخارتخا ساكيامۇنى) تۇغۇلۇشى ھەققىدىكى رەسىمنىڭ شاھزادىنىڭ ئانىسى، ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ گۈزەل مايانىڭ لومبىنى باغچىسىدا بىر كېنىزەكنىڭ دولىسىغا ئېسىلىپ تۇرغان يالىڭاچ ھالەتتە ئىپادىلەنگەنلىكىنى كۆرىمىز. گۈزەل مايا پۈتۈنلەي ئەۋرىشىم ئۇسۇللۇق قىياپەتتە سىزىلغان. كۈسەن رەسساملىرى نەزىرىدە پەقەت يالىڭاچ ئۇسۇللۇق قىياپەت ئارقىلىقلا مۇقەددەس ساكيامۇنىنىڭ ئانىسىدىكى گۈزەللىكنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە ئىپادىلەش مۇمكىن ئىدى.

76 ـ كېمىردىكى «ئۈچ ئايال ئالۋاستىنىڭ چۈشى» ناملىق سۈرەتتە، شاھزادە سىددىخارتخا بۇددىزىم يولىغا قەدەم قويۇپ ئىستىقامەتكە (دايانا) ئولتارغاندا، ساماۋى ئىسلاھدۋارجا 3 گۈزەل قىز شەكلىدىكى 3 ئالۋاستىنى ئەۋەتىپ ئۇنى ئاداشتۇرماقچى بولغانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ، كۈسەن رەسساملىرى بۇ 3 گۈزەل قىز قىياپىتىنىمۇ يالىڭاچ ئۇسۇللۇق قىياپەت بىلەن ئىپادىلىگەن.

175 ـ كېمىردىكى «شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش» ناملىق سۈرەتتە، سىددىخارتخانىڭ تەركى دۇنياچىلىق يولىغا چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ دادىسى سۇددىمۇدانانىڭ كۆڭۈل ئېچىش ئويۇشتۇرغانلىقى سۈرەتلەنگەن. بۇ كۆرۈنۈشنى كۈسەن رەسساملىرى ئوتتۇرىدا خىيالغا چۆمگەن ۋە تەقۋادار قىياپەتلىك شاھزادىنى چۆرىدىگەن ئوردا كېنىزەكلىرىنىڭ يالىڭاچ ئۇسۇللۇق سۈرىتى بىلەن ئىپادىلىگەن.

110 ـ كېمىردىكى «گوپانىڭ ئۇيقىغا غەرق بولۇشى» ناملىق سۈرەتتە، سىددىخارتخانىڭ 29 يېشىدا ياخشى ئات ـ ھارۋا تەييارلاتقۇزۇپ، بىر كېچىدىلا ئورنىدىن تەركى دۇنياچىلىققا چىقىپ كېتىش ۋاقتىدا ئايالى گوپانىڭ بىر توپ كېنىزەكلەر بىلەن ئۇيقىغا غەرق بولغان

ياتاقخانىدىن ئۆتكەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. كۆسەن رەسساملىرىمۇ بۇ كۆرۈنۈشنى ياتقان ھالەتتىكى يالىڭاچ ئۇسۇللۇق قىياپەت بىلەن سىزغان ئىدى.

175 - كېمىرگە «ئۇسۇل ماھىرىنىڭ بىكسۇن بولۇشى» ناملىق سۈرەت سىزىلغان. رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ناھايىتى گۈزەل، ئەقىللىق، چاققان ئۇسۇلچى ۋە خۇش ئاۋازلىق بىر ناخشىچى قىز بولۇپ، ئۇ ساكيامۇنىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشى ئارقىلىق ئۆز كەسپىدىن ۋاز كېچىپ، بىكسۇن (روپاش) بولغان. كۆسەن رەسساملىرى بۇنى شۇ قىزنىڭ سازەندىلەر تەڭكەشلىكىدە ئۇسۇل ئويناۋاتقانلىق كۆرۈنۈشى بىلەن ئوبرازلاشتۇرغان.

يوقۇرقىلاردىن تاشقىرى 163 - كېمىرگە ناخشا - ئۇسۇل ۋە مۇزىكا مۇئەككىلى ھېساپلانغان گانداراۋا ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى ئاپسارانىڭ ئۈستىگە نېپىز لىبىسلار تاشلىغان ھالەتتىكى يالاڭ ئۇسۇلچى قىياپەتلىك كۆرۈنۈشى سىزىلغان. كۆسەن رەسساملىرى 47 - 48 ۋە 196 - كېمىرلەردىكى «كۆكتە پەرۋاز قىلىش» ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلىرىنى ئەينى زامان «پىقىراتما ئۇسۇلى» تۇپرىغى ئاساسىدا ساماۋى تەسەۋۋۇرلاشتۇرۇش ئارقىلىق، كۆسەن ئۇسۇلىنىڭ جەۋلانلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى مۇبالىغىلەشتۈرۈپ ئىپادىلەشنىڭ تىپىك ئۈلگىسىنى ياراتتى. ئۇ گەرچە نىرۋانا (بۇددىزىملىق غايىۋى مۇھىت) شارائىتىدىكى كۆڭۈل ئازادىلىكلىرىگە سىمۋول قىلىنغان بولسىمۇ ئۇنىڭدا يەنىلا رېئال ئۇسۇللۇق ھەركەتلەر ئاساس قىلىنغان.

كۇچار كېمىر سۈرەتلىرىدىكى ئۇسسۇللۇق ئوبرازلارنىڭ ئىككىنچى خىلى كۆسەن خەلق ئۇسۇللىرى ۋە ئوردا ئۇسۇللىرىدىن ئىبارەت.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان شائىر شى بوخۇا ئۆزىنىڭ «كونا كورلا قەلئەسىدە ئويۇن كۆرۈش» ناملىق شېئىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇسۇل ۋە مۇزىكىغا بولغان ئەنئەنىۋى ماھارىتىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن ئىدى:

«ئالتە ياشتا ئۇيغۇرلار ئۇسۇلدا قىلۇر پەرۋاز،
ئۇزۇن ساقال بوۋايلار تەڭكەش قىلۇر دۇمباق - ساز.
ئۇسۇل ئەۋجى پىقىراپ توختىمايدۇ قۇيۇندەك،
كىم بىلىدۇ تۆكۈلگەن چېچەكلەرمۇ ئەمەس ئاز.»

بىز قىزىل مىڭ ئۆيلىرىدىكى كۆپلىگەن كېمىرلەردىن بولۇپمۇ مۇزىكا - ئۇسۇل كېمىرى ھېساپلانغان 38 - كېمىر بىلەن 101 - كېمىردىكى مۇزىكا - ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەردىن بۇ «ناخشا - ئۇسۇل ماھىرلىرى» نىڭ ئۇسۇللۇق ئوبرازىنى كۆرۈۋالالايمىز.

بۇ رەسىملەردىكى چالغۇ قوراللىرى تارىخىي كىتاپلاردا قەيت قىلىنغان كۆسەن چالغۇلىرى بولۇپ، ئۇنى چالغۇچىلارمۇ كۆسەن سازەندىلىرى. ئۇلارنىڭ كىيىنىش - تارىنىش ئەھۋالى كۆسەننىڭ ئەينى زامانىدىكى رېئال تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئومۇملاشتۇرغان، سەنئەتلەشتۈرگەن.

كۇچار كېمىر سۈرەتلىرى ئىچىدىكى «كۆسەن پادىشاسىنىڭ

بۇدداغا سوغا يوللىشى» (69 ـ كېمىر) نامىلىق سۈرەت ئەينى زاماندىكى كۆسەن تۇردا ھاياتىنىڭ يىغىنچاق كۆرۈنۈشى بولۇپ قالماي، ھەتتا 175 ـ كېمىردىكى «شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش» نامىلىق سۈرەت بىلەن، قوغدىغۇچى باتۇر ـ پالۋانلار، ساۋۇت ـ دوبۇلغۇق جەڭچىلەرمۇ كۆسەن رېيال ھاياتىنىڭ بەدىئى ئىپادىسىدىن ئىبارەت.

شۇنى تىلغا ئېلىش ھاجەتكى، خانلىق ئوردىلىرى ۋە تۇرمۇشنىڭ يادىكارلىقلىرى پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان قەدىمقى كۆسەندە يەقەت ناش ـ كېمىر تۈپەيلى ساقلىنىپ قالغان بۇ بىر قاتار بۇددا رەسىملىرىدىن ئەينى زامان كۆسەن ھاياتى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ھەقىقى گەۋدىسىگە نەزەر سېلىش ئۈچۈن، ماركىسنىڭ روگىغا يازغان خېتىدىكى مۇنۇ جۈملىنىڭ مەنىسىگە يېتىش مۇھىم: «شۇنى بىلىش لازىمكى، دىندا ھېچقانداق مەزمۇن يوق. ئۇنىڭ ئاساسلانغىنى ئەرش ئەمەس، بەلكى كىشىلىكتىن ئىبارەت». كۆسەن رەسساملىرى ئاساسلانغان ئادەم قىياپىتى، تۇرمۇش پۈرىتى، چالغۇ ۋە ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر ۋە ئوردا ھاياتىنىڭ ھەقىقى ئەندازىسى ئىلىق يىللار ئىلگىرىكى كاپىلۋاستۇ نامىلىق كىچىككىنە كىنەزلىك بولماي، بەلكى لوي گۈلاڭ تەرىپىدىن يېگىرمە مىڭدىن ئارتۇق تۆگە، ئون مىڭدىن ئارتۇق قۇلان بىلەن توشۇپ كېتىلگەندىن كېيىنمۇ باياشات ۋە گۈزەل تۇرمۇش مۇھىتىنى تېزلا ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالغان ئاجايىپ سەنئەت تىلسىمى بولغان كۆسەن ئىدى. بۇنىڭسىز كۆسەن رەسساملىرى بىرەر ئوردا مەنزىرىسىنىمۇ، بىرەر كىيىم ياكى چاچ شەكلىنىمۇ ياكى بىرەر ئۇسۇللۇق پانتومىمىسىنىمۇ سىزىشقا كىرىشىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ماركس توغرا ئېيتقان: «مىسىر ئەپسانىلىرى ھەرگىز گىرىك سەنئىتىنى پەيدا قىلىدىغان تۇپراق ياكى بالىياتقۇ بولالمايدۇ».

كۆسەن رەسساملىرى سىزغۇچىلىك سەنئىتىدە يېڭىلىق ياراتقۇچىلار ئىدى. ئۇلار بۇددىزىم تەركى دۇنياچىلىقىدىكى «يوقلۇق»، «قۇرۇغلۇق» كۆز قاراشلىرىنى تەرغىپ قىلىدىغان سۆيىناتا تەلىماتلىرىغا «بارلىق»، «تولۇقلۇق» (　) كۆز قاراشلىرى (رۇپا) بىلەن جاۋاب بەردى. ئۇلار «سويناتادا رۇپانىڭ مەۋجۇتلۇقى» ياكى «سويناتانى رۇپا بىلەن تولدۇرۇش» يولىنى تۇتتى. ۋاھالەنكى، يوقلۇق بىلەن ھېچ نەرسىنى تەسۋىرلەپ بولمايتتى. كۆسەن سەنئەتكارلىرى بىلەن كۆسەن رەسساملىرىدىن يالىڭاچ رەسىم سىزىش ۋە مەنىۋى ئىسىلدارلىق بىلەن جىسمانى گۈزەللىكنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى ئۇستىلىق بىلەن ئۆگەندى. بۇنداق يالىڭاچ (node) رەسىم سىزىش ياكى ھەيكەل قوچاقلارنى ئىشلەش ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى تېخى بىر قەدەر سادىدا ھالەتتە ئىدى. ئەمما گىرېك ھەيكەلتاراشلىقى ۋە رەسساملىقىنىڭ بۇ ماھارىتىنى كۆسەن رەسساملىرى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ، ئەسلىدە كىيىم كىيىندۈرۈپ سىزىلىدىغان مۇھىتتىكى بىر قاتار رەسىملەرنىمۇ «كىيىمسىز ئىپادىلەش» (naked) دىن ئىبارەت يېڭى ئۇسۇلدا گەۋدىلەندۈردى. «شاھزادىنىڭ تۇغۇلۇشى» (99 ـ كېمىر)، «شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش» (175 ـ كېمىر)، «گۇپانىڭ ئۇيقىدا غەرق بولۇشى» (10 ـ كېمىر) ئەنە شۇنداق «كىيىمسىز» (يېشىندۈرۈپ) سىزىلغان. بۇنىڭدا «ئاجاتاساترونىڭ ھېكايىتى» نامىلىق سۈرەت تىپىك مىسال بولالايدۇ. كۆسەن رەسساملىرى پادىشا ئاجاتاساترونىڭ ئۆز رەپىقىسى بىلەن تەختتە ئولتۇرۇپ، ئوردا مەمۇرىنىڭ دوكلادىنى تىڭشاۋاتقانلىقىنى بىر كۆرۈنۈشتە كىيىندۈرۈپ سىزغان

بولسا، ئىككىنچى كۆرۈنۈشتە يالىڭاچ سىزغان. دىمەك يالىڭاچ ھالەتتە تۇرۇشقا لايىق بولمىغان كۆرۈنۈشلەرنىمۇ يالىڭاچ ھالەتتە سىزىش ئارقىلىق تېخىمۇ يۇقىرى بەدىئىي قىممەت يارىتىشقا ئىزدەنگەن. بۇنداق سىزىش ئۇسۇلى «كىيىمسىز سىزىش ئۇسۇلى» دېيىلىدۇ. بۇ تەبىئىي يالىڭاچ سىزىش ئۇسۇلىدىن پەرقلىنىدۇ. كۆسەنلىكلەر بۇ جەھەتتە گرېكلاردىن يىراقلاپ كەتكەن ۋە جاھان يالىڭاچ سۈرەتچىلىكىنىڭ ئالدىغا ئۆتكەن ئىدى. ئۇلار سەنئەتنىڭ ئەڭ ئالىي پرىنسىپىنى رېيال ئادەمنىڭ غايىۋى، ئۆلچەملىك گۈزەللىكىنى ئىمكان قەدەر ئۇسۇللۇق قىياپەت شەكلىدە ئىپادىلەش دەپ قارايتتى. ئەگەردە كۆسەننىڭ شىمالىدىكى تەڭرى تاغلىرىدىن سۈزۈك مەرمەر تاشلىرى چىققان بولسا، ئۇ چاغدا قانچىلىك سېھىرلىك ھەيكەللەرنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ماتېرىيالى بولۇپ قالغان بولاتتى.

5 - قەدىمقى كۆسەن ئۇسۇل سەنئىتىنىڭ شېئىرى ئوبرازى

كۇچار قىزىل مىڭ ئۆي 17 - كېمىرىغا، بېشىغا كىچىككىنە بۆك، پۇتىغا ئۆتۈك، ئۇچىسىغا ياقىسىز تون كىيگەن ساقاللىق ئىككى كىشىنىڭ ئۈستىگە لىق يۇڭ ئارتىلغان تۆگىنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان، ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككى قولىدا ئوت كۆتىرىپ، سەپەر خەيرىتى تىلەۋاتقان بىر كىشىنىڭ سۈرىتى سىزىلغان. قىزىل مىڭ ئۆينىڭ 161 -، 188 - كېمىرىغا كۆسەن سەنئەتچىلىرىنىڭ يىراق سەپىرىنى ئىپادىلەيدىغان مەنزىرىلىك سۈرەت سىزىلغان. بۇنىڭدا 20 — 30 تۆگىلىك چوڭ كارۋان، تۆگىلەر شايى - دۇردۇنلار بىلەن يوپۇقدالغان، ئۈستىگە تاختا تەكچە كارۋات بېكىتىلگەن، ھەر بىر تۆگىدە 4 — 5 دىن سازەندە ۋە ئۇسۇلچىلار ئولتۇرغان بولۇپ، سازەندىلەر ساز چېلىۋاتقان ھالدا يىراققا نەزەر تاشلىغان، بۇ خىل پۈشۈرۈلگان قورچاق شەكلىدىكى تۆگىگە مىنگەن بىر توپ سەنئەتچىلەرنىڭ يىراققا نەزەر تاشلىغان ھەيكەللى قەۋرىلەرنى قېزىش جەريانىدا تېپىلدى ۋە «ئارخېئولوگىيە تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1958 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىندى. بۇنىڭدىن باشقا ئىچكى ئۆلكىلەردىن غەربىي دىيار ئۇسۇلچىلىرىنىڭ ئوبرازىغا ئائىت كۆپلىگەن سىزما سۈرەتلەر ۋە پۈشۈرۈلگان قورچاقلار تېپىلدى.

كۆسەن ئۇسۇلچىلىرى بىلەن كۆسەن مۇزىكىسى توغرىسىدا تاڭ دەۋرىدىكى دۇەن ئەنجىيې يازغان «مۇزىكا مۇئەسسەسىنىڭ خاتىرىلىرى»، گاۋماۋچىڭ يازغان «مۇزىكا مۇئەسسەسىنىڭ نەزىم توپلىمى»، سۇي لىڭچىن يازغان «ئوقۇتۇش يۇرتى خاتىرىلىرى»، چېڭ يىاڭ يازغان «مۇزىكا بېغى»، چېڭ گو يازغان «مۇڭ جى خاتىرىلىرى»، چېڭ داچاڭ يازغان «يەن فەنلۇ»، دۇەن چېڭشى يازغان «يۇيياڭدا يېزىلغان خاتىرىلەر» ناملىق كىتابلار بىلەن «سۇي نامە، مۇزىكا تەزكىرىسى»، «كونا تاڭ نامە، مۇزىكا تەزكىرىسى»، «يېڭى تاڭ نامە، مۇزىكا تەزكىرىسى»، «تاڭ تارىخىنىڭ مۇھىم بايانلىرى» قاتارلىق تارىخنامىلاردا كۆپلەپ مەلۇمات بېرىلگەن. بىز «ئومۇمىي تاڭ نەزمىلىرى» ناملىق 10 توملۇق تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنى ۋاراقلايدىغان بولساق ئومۇمەن غەربىي دىيار، خۇسۇسەن كۆسەن ئۇسۇللىرىغا ئائىت كۆپلىگەن گۈزەل شېئىرىي جۈملىلەرنىڭ ساقلانغانلىقىنى كۆرىمىز.

كۆسەن ئۇسۇللىرىنىڭ ئېستېتىك تەسىرىدىن زوقلانغان ئاتاقلىق شائىرلاردىن لىبەي، بەي جۈيىي، يۈەن جېڭ، لىۋ يەنشى، ۋاڭ جيەن، جاڭ خۇ، چېن سىن قاتارلىقلار بۇ ئۇسۇللارغا ئاتاپ بېغىشلىما نەزمىلەر يېزىشقان.

ۋاڭ جيەن ئۆزىنىڭ «لياڭفۇغا سایاھەت» ناملىق شېئىرىدا:

«تاڭ سەھەر ئاڭلاپ خورازنىڭ چىللىغان ئاۋازىنى،
شەھرى لوياڭدا جىمى ئۆي مەشق قىلار خۇ سازىنى.»

دەپ يازسا، يۈەن جېڭ «لىيەنچاڭ قەسىر نەزمىسى» ناملىق شېئىرىدا:

«تۈن يېرىم تاقتاقچى لياڭ جۇدا قىلار سەييارىنى،
ئاڭلاپ ئۆتكەچ ئۇ كۆسەنىڭ خىلمۇ - خىل ئەننەغمىسىنى».

دەپ يازدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «فاچۈي» ناملىق شېئىرىدا تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ:

«بولدى ئۇيغۇرچە ياسانماق قىز - ئاياللار مەشغۇلى،
زور ماھارەت بولدى چالماق سازنى ئۇيغۇرلارسىمان.»

دەپ يازىدۇ.

كۆسەن ئۇسۇللىرى كۆسەنىڭ مۇزىكا، رەسساملىق سەنئىتىگە ئوخشاشلا سۇي - تاڭ سۇلالىلىرى سەنئىتىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن، ۋەتەن مەدەنىيىتىگە ھۆسۈن قوشقان ئىدى.

بۇ مەنزىرە يۈەن جېننىڭ «پىپا» ناملىق شېئىرىدا مۇنداق يىغىنچاقلانغان:

«تىل بىلەن سازەندە ئۇيغۇر قاش - تېشى چالغۇ چېكىپ،
تۇردۇ گەنجۇ ئۇسۇلى بىزنى شۇنچە جەلپ ئېتىپ.
ھەزرىتىم ئىش جىقلىغىدىن ئۆزلىرىگە كايىماي،
تىڭشىماق ئەۋزەل بۇ سازنى ئۇيقۇلۇق تۈندىن كېچىپ.»

ئەينى زامان كۆسەن ئۇسۇللىرىدىن داپ بىلەن ئوينىلىدىغان ئاياللار ئۇسۇللىرىغا ئىچكى ئۆلكىدىكى تاماشىبىنلار ئومۇملاشتۇرۇپ «ئۇيغۇرلارنىڭ پىقىرىما ئۇسۇلى» دەپ نام بەرگەن ئىدى. «قامۇسنامە» دە كۆرسىتىلىشىچە، بۇ ئۇسۇل ئاياللار تەرىپىدىن ھەم يالغۇز كىشىلىك ھەم 3 — 4 كىشىلىك شەكىلدە ئورۇنلانغان بولۇپ، ئۇسۇلچى زەرباپ يەڭلىك قىزىل نىمچا، يېشىل تاۋار تامبال، قىزىل ئۆتۈك كىيىگەن.

بەي جۈيىي ئۆزىنىڭ «پىقىرىما ئۇسۇلچى قىز» ناملىق شېئىرىدا:

«پىقىرىما ئۇسۇلچى قىز، پىقىرىما ئۇسۇلچى قىز،
دىلى تەڭكەش پەيتارىغا، قولى چۈشكەن داپقىمۇ تېز.
چېپچەك چېچىپ ئۇچقان قاردەك پىقىرايدۇ تاپماي تىنىم،
داپ - تارىنىڭ ناۋاسىدا كۆتىرىلىپ قولى ئىگىز.»

دەپ يازسا، يۈەن جېڭ شۇ ناملىق شېئىرىدا مۇنداق يازىدۇ:

Altun0q

«پىقىرىما ئۇسۇلنىڭ مەنىسىنى بىلمەس كىشى،
سىياقىنى تەسۋىر قىلىپ بېرەلمەيمەن سىزگە بىراق.
ئۆز ئىزىدا بوران بولۇپ پىقىرىغان ئىلۇپەرنىڭ،
يالتىرىشى چۆگىلىگەن تەخسە ياكى پانۇس چىراق.
نۇر چاقناتسا ھەسەن ـ ھۈسەن رەڭگىدىكى بىزەك ئېگىن،
يالت ـ يۇلت قىلىپ ئۇنچە ـ مارجان چاچار ئۇچقان يۇلتۇزسىياق.
قۇيۇن بولۇپ كەڭ بوشلۇقتا دولقۇن ياساپ ئويىنار ئۇسۇل،
تەھتى دېڭىز ئۇچقۇنلىرى توزغىغاندەك دولقۇن شۇ چاغ.»

بۇ خىل ئۇسۇلنىڭ ئەرلەر ماھارىتى بىلەن ئويىنالغان نۇسخىسىنى ئەينى زامان تاماشىبىنلىرى «ئۇيغۇرلارنىڭ تاقلىما ئۇسۇلى» دەپ ئاتىشاتتى. بۇ خىل تاقلىما ـ سەكرىمە ئۇسۇل ھازىرقى ئۇيغۇر ئەرلەر ئۇسۇللىرىدىكى پوتا باغلاپ، كۆينەكنىڭ پېشىنى قايرىپ، ئۆتۈك ۋە دوپپا كىيىپ، يەڭلىرىنى شىمايلاپ، پىقىراپ دەسسەپ، تىزىنى قويۇپ، بىر قولىنى بەلگە تاقاپ، بىر قولىنى باش ئۈستىگە ئالىدىغان ئۇسۇللۇق ھەرىكەتنىڭ پۈتۈن جەريانى بىلەن ئوخشاش بولغان.

لى رۇيى ئۆزىنىڭ شۇ ناملىق شېئىرىدا بۇ ھالەتنى تولىمۇ روشەن تەسۋىرلىگەن:

«لياڭجۇنىڭ ئۇيغۇرلىرى قايناپ ئۇسۇل ئوينىغان،
قاڭشا بۇرۇن، ئەتلىرى ئاپپاق تاشتېشى سىمان.
يەرگە تېگىپ سۈرۈلۈپ تۇرسا شۇگىدەك پوتىسى،
كاناپ كۆينەك پەشلىرى قايرىلىپتۇ ئىككى يان.
چېدىرنىڭ ئالدىدا ئۇ ئۆز تىلىدا شۇدرلاپ،
كۆكرەك سىلاپ، يەڭ شۇمىۇپ چۈشتى ئۇسۇلغا شۇ ئان.

... ...

قاش ئۇچۇرۇپ، كۆز ئېتىپ شىرداق كىگىز ئۈستىدە،
مارجان بۆكى يېنىدىن ئاقتى تەرلىرى راۋان.
يالتىرىدى ئۆتۈكى يورۇق چىراق ئالدىدا،
مەس كىشىدەك ئۆزىنى تاشلىغاندا ھەر تامان.
پىقىرىسا تىز قويسا چۈشەر چالغۇ پەدىگە،
بەلگە قويسا قولىنى خۇددى ئايغا ئوخشىغان.»

چوڭ پەدىلەرگە ئويىنىلىدىغان نەپىس ـ لەرزان لىرىك ئۇسۇللاردىن كۆسەنلىك بومانىدا (ماندا ئاقارى) نىڭ مۇزىكىسىغا ئويىنالغان «باھار بۇلبۇل ناۋاسى» ئۇسۇلى بىلەن «رومال ئۇسۇلى» ئاياللار ئۇسۇلى ئىدى. «مۇزىكا ئوقۇتۇش يۈرتى خاتىرىسى» دا يېزىلىشىچە، ئۇسۇلچى قىز ئۈستىگە سېرىق يىپەك كۆينەك كىيىپ، بېلىگە قىزىل يىپەك گۈل چەككەن پوتا

باغلاپ، بېشىغا گۈللۈك تاج قاداپ بۇلبۇل قىياپىتىدە ئۇسۇلغا چۈشەتتى. بۇ ئۇسۇل ھەققىدە چاۋ-شەنىڭ «بەزمە - زىياپەتكە كىرىش قائىدىلىرى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق نەزمە قىلىنغان:

«ماگىدۇ ئاي ئاستىدا قەد - قامىتى گۈل نازىنىن،
ئۇچىدۇ ئۇسۇل چېغى شامال قۇچۇپ نازۇك ئېگىن.
كۆرسە شاھلار مەھلىيا بولماي تۇرالماس ھېچقاچان،
بەك ھوزۇر گۈل ئالدىدا تۇرغان سىياقى ھەممىدىن.»

«رومال ئۇسۇلى» خۇددى ھازىرقى «نىم پەدە» ئۇسۇلىدەك دەسلەپتە ئۇسۇلچى تاماشىچىلارغا ئارقىسىنى قىلىپ ئالدىن ناز بىلەن قىيا بېقىپ، پۇتىدا ئاستا چېكىپ دەسسەپ، يەڭلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئۇسۇلغا چۈشۈش بىلەن باشلانغان. بەش دەۋر (907 — 960 - يىللار) رەسسامى گۇ خۇڭجۇڭ سىزغان «خەن شىزەينىڭ كەچكى زىياپىتى» دېگەن رەسىمدە ئۇيغۇرچە رومال ئۇسۇلىنىڭ كۆرۈنۈشى بېرىلگەن. قايناق ساز ۋە تەڭكىس ئۇسۇللۇق ھەركەت بىلەن داۋام قىلىدىغان بۇ ئۇسۇل ھەققىدە بەي جۈيىي مۇنداق يازغان ئىدى:

«تارى، نەي، چاۋاك ئىچىدە شايىسى ئويناپ تۇرار،
تاكى نەغمە پۈتكىچە رومالچى نازۇك تولغىنار.
ئەيلىگەچ رومال كۈيىنىڭ پەدىسى دىللارنى شات،
پەستىكى سانسىز قىزلار ئىختىيارسىز ئاھ ئۇرار.»

كوللىكتىپ مەشرەپ ئۇسۇللىرى ۋە ھەر خىل قىزىقارلىق نىقابلىق ئۇسۇللار ھەققىدىمۇ تاڭ دەۋرى شائىرلىرى گۈزەل نەزمىلەرنى يېزىشقان، چىن سىن ئۆزىنىڭ «بەشبالىق ناخشىلىرى» ناملىق شېئىرىدا بۇ ئۇسۇلنىڭ شىنجاڭدىكى مەنزىرىسىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

«ئۇچۇرۇپ كۆيىنەك ئۇسۇلغا چۈشمىگى گويا پەرى،
قانچە كۆرسەكمۇ يەنە بەرگەي يېڭى ھېس ھەر بىرى.

... ...

بۇ جاھان رەققاسلىرى بىلدى ئۇسۇل ئويناشنىلا،
قامىتى خۇلقى جەھەتتە ئۇڭا يەتمەس ھېچبىرى.»

«شىر ئۇسۇلى» نىقابلىق ئۇسۇللارنىڭ بىرى بولۇپ، كۆسەننىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسۇلى ئىدى. بەي جۈيىي بىلەن يۈەن جېڭ ئۆزلىرىنىڭ «غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى» سەرلەۋھەسىدىكى شېئىرلىرىدا شىر قىياپەتلىك نىقابلانغان ئۇيغۇر ئۇسۇلچىلىرى توغرىسىدا توختالغان.

شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، كۆسەن بۇددا كېمىرلىرىدىكى ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر بىلەن يەر ئاستىدىن چىققان ئاسارە - ئەتىقىلەرگە سىزىلغان ئۇسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر يازما مەنبەلەردە تەسۋىرلەنگەن ئۇسۇللۇق بايانلار بىلەن بىردەك بولۇپلا قالماي، يەنە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن يېزىلغان كۆسەن ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى شېئىرلارنىڭ مەزمۇنى بىلەنمۇ

بىردەك بولغان. بىز سۇڭ سۇلالىسى شائىرى چىن لياۋنىڭ «كۆسەن ئۇسسۇللىرى» ناملىق شېئىرى، مىڭ سۇلالىسى شائىرى زىڭ چىننىڭ شېئىرلىرى ۋە چىڭ سۇلالىسى شائىرى شاۋ شۇننىڭ ئۇيغۇر ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى توغرىسىدىكى شېئىرلىرىدىن بۇ ئىزچىللىقنىڭ ساقلانغانلىقىنى، ئۇلار يەنىلا كۆسەن ئۇسسۇل ـ نەغمىلىرىنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇپ تىلغا ئالغانلىقىنى كۆرىمىز. روشەنكى، ھازىرقى ئۇيغۇر ئۇسسۇللىرى كۆسەن ئۇسسۇللىرىنى ئۆرنەك قىلغان غەربىي دىيار ئۇسسۇللىرىنىڭ تارىخىي داۋامىدىن ئىبارەت.

6 - ئۇيغۇر كلاسسىك ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تەۋەرۈك غەزىنىسى

يۇقۇرىدا بايان قىلىنغانلاردىن روشەنكى، قەدىمقى كۆسەن ئۇسسۇل سەنئىتى «ۋاقتى ئۇزاق، سەنئىتى مۇنەۋۋەر، قىممىتى يۇقۇرى» كلاسسىك سەنئەت. ئۇنى كلاسسىك سەنئەت قىلىپ تۇرغان نەرسە يالغۇز ئۇنىڭ تارىخىي جەھەتتىكى، ئېتنىك جەھەتتىكى ۋە ئەنئەنە جەھەتتىكى قېدىملىقى ھەم ئىزچىل داۋام قىلىپ كەلگەنلىكى ئەمەس، بۇ ئالدى بىلەن ئۇنىڭ گۈزەللىكنى بىلىش، سەنئەت يارىتىش تارىخىدا ئالدىنقى مۇنەۋۋەر سەنئەت تىپىدىكى ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئېستېتىك ھەقىقەتلەرنى قوبۇل قىلغانلىقى ۋە سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ يېڭى يۈكسەكلىكىدە بۇ ھەقىقەتلەرنى كەشىپ قىلغان ۋە ئىپادىلىگەن بىر يۈرۈش سەنئەت سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ، باشقا خەلقلەرنىڭ ئېستېتىك زوقىنى قوزغاپ، ئۇلارنىڭ تېخىمۇ يېڭى ئىگىزلىكتىكى مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىشقا ئىلھام بېغىشلىغانلىقىدا، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتىنىڭ بىرلىككە كېلىش، ۋارىسلىق قىلىش ۋە راۋاجلىنىش قانۇنىغا ئۆلمەس تۆھپە قوشقان مانا مۇشۇ تۈپ ئېستېتىكلىق روھ كۆسەن ئۇسسۇل سەنئىتىگە كلاسسىكلىق ئامىل بېغىشلىغانلىقىدىن ئىبارەت.

بىز كۆسەن ئۇسسۇللىرىدىن ئادەم بەدىنىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئادەم قەلبى ۋە خاراكتېر گۈزەللىكىنىڭ بىردەكلىكى پىرىنسىپىنى، ئۇسسۇللۇق ھەركەت گۈزەللىكى بىلەن مىمىكىلىق گۈزەللىكنىڭ بىردەكلىكى پىرىنسىپىنى، ئۇسسۇللۇق سەنئەت گۈزەللىكى بىلەن تەبىئەت ۋە تۇرمۇش گۈزەللىكىنىڭ بىردەكلىكى پىرىنسىپىنى كۆرۈۋالالايمىز. بۇلارنىڭ ھەممىسى سەنئەتنىڭ چىنلىقىنى ئىمكان قەدەر ئېستېتىك غايە ئاساسىدا، ئېستېتىك غايىدىكى گۈزەللىكنى ئىمكان قەدەر چىنلىقتىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئۆلچەملىك، ئەڭ ئۆلگىلىك نەپىس قىياپەت ۋە ھەركەتلەر ئاساسىدا، مۇنداق نەپىس قىياپەت ۋە ھەركەتلەرنى بولسا، ئىمكان قەدەر ئەركىن ۋە ئازادىلىك ئاساسىدا گەۋدىلەندۈرۈشنى ئۆزىگە قىبلىنامە قىلغان.

بىز كۆسەن ئۇسسۇللىرىدىكى قىياپەت ۋە ھەركەتلەرنىڭ ھەقىقەتەن ئەركىن ـ ئازادىلىككە تەلپۈنگەن «قەلب مونولوگى» ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز. كۆسەن ئۇسسۇللىرىدىكى «ئۇسسۇل گۈزەللىكىدە بەدەن گۈزەللىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش»، «بەدەن گۈزەللىكىدە ئەركىن ـ ئازادىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈش» نى ئاساس قىلغان «S» شەكىللىك قىياپەت ۋە بەدەن ھەركىتىنىڭ گۈزەللىكى ئەركىن ـ ئازادىلىكتىن ئىبارەت كلاسسىك ئۇسسۇل گۈزەللىكى مۇشۇ ئىككى ئەنگۈشتەردىن چەتنىگەن ياكى ئۇنى تەۋالىق تەلەپلىرى بويىچە چەكلىگەن «T» شەكىللىك قىياپەت ۋە ھەركەتلەردىن ئۆزىنىڭ ئۈستۈنلىكى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

كۆسەن ئۇسسۇللىرىدىكى قىياپەت ۋە ھەركەتلەر باي ۋە رەڭگا ـ رەڭ، ئۇنىڭ قول، پۇت، بېغىش، بارماق، نەزەر، ئىما شەكىللىرى نەپىس، رىتىمدار ۋە كۆپ خىللىققا ئىگە،

كۆسەن ئۇسسۇللىرىنىڭ چاچ شەكىللىرى، گىرىم - پەدەز شەكىللىرىمۇ خىلمۇ - خىل. بىز كۆسەن ئۇسسۇللىرىدىن ئىبارەت ئۇيغۇر كىلاسسىك ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ بۇ مۇنەۋۋەر تارىخى غەزىنىسىنى كۆسەنشۇناسلىق ئىلمى تېمىسى بويىچە، سەنئەتشۇناسلىق كەسپى تېمىسى بويىچە چوڭقۇر تەتقىق قىلىدىغانلا بولساق، ئۇنىڭدىن ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇللىرىنى يىپ - يېڭى تارىخى ۋە ئېستېتىك سەۋىيىگە ئېلىپ چىقىشنىڭ ئۈمىتلىك يولىنى، ۋاستىلىرى ۋە ئامىللىرىنى تاپالايمىز. ۋاھالەنكى، چەتئەللىك شەرقشۇناسلار ۋە سەنئەت تارىخشۇناسلىرىنى شۇنچىلىك زور دەرىجىدە جەلپ قىلغان بۇ تېمىغا ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقى بىلەن شوغۇللىنىۋاتقان كۆپلىگەن كىشىلەر تېخىچە بىپەرۋالىق قىلىشماقتا. سەنئەت تارىخى مۇنداق نادانلىق ۋە پەرۋاسىزلىقنى جازالايدۇ. چۈنكى بۇ خىل بىپەرۋالىق زاماندىن ئارقىدا قېلىشتىن ئىبارەت.

يېقىندا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى «كۆسەن ئۇسسۇلى» ناملىق يىرىك ئۇسسۇللۇق تىياتىرنى تەييارلاپ چىقتى. بۇ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئۇسسۇل سەنئىتىنى قايتا ھاياتقا ئېرىشتۈرۈشنىڭ ئۈمىتلىك مۇقەددىمىسى بولۇپ، قۇتلۇقلاشقا ئەرزىيدىغان يېڭىلىق يارىتىش خاراكتېرىدىكى جاسارەتلىك خىزمەت.

«كۆسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىر ئەينى يىللاردا كۆسەنگە كەلگەن چاڭئەن، رىم، ئىران سودىگەرلىرىنى قىزغىن كۈتىۋالغان كۆسەنلىك مېھماندوست ساھىپخانلارنىڭ ھەر خىل كۆسەن ئۇسسۇللىرىنى مېھمانلارغا ئويناپ بېرىشى ۋە بىر قىسىم كۆسەن سەنئەتچىلىرىنىڭ تەكلىپ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە سەپەرگە چىقىشى ئاساسى سيۇژېت قىلىپ ئىشلەنگەن.

«كۆسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىرنىڭ قىممەتلىك يېرى ئۇنىڭ بىر پۈتۈن تىياتىر تۈزۈلمىسىدە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئۇسسۇللۇق كۆرۈنۈشىدە گەۋدىلەنگەن. تارىخ تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇش خەۋپىگە يولۇققان رەڭگا - رەڭ كۆسەن ئۇسسۇللىرىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش، ئۇنى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتۈرۈش — بۇ خىزمەتنىڭ تۈپ قىممىتىدۇر. تىياتىرۋىلىق قۇرۇلما مەسىلىسىگە كەلگەندە بۇ ھازىرقى زامان سەنئەت سەۋىيىسى ۋە ماھارىتى ئۈچۈن قىيىن مەسىلە ئەمەس، ئەلۋەتتە. «كۆسەن ئۇسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىر ئەگەر بىر پۈتۈن تىياتىر شەكلى بويىچە ئىپادىلەنگەن بولسا ئېھتىمال مۇنچىلىك زور قىممەتكە ئىگە بولالماس ئىدى.

«كۆسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىر قەدىمقى كۆسەن ئۇسسۇللىرىنى قايتا ھاياتقا ئېرىشتۈرۈشنىڭ سىناق يولىدىكى بىرىنچى قەدىمى، ئەلۋەتتە. بۇنىڭدا ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن تەرەققىيات ئىچىدە ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك. شۇنى ئېيتىش كېرەككى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەققىيات ئاساسىدىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈش. ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەققىيات ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئەسلىگە كەلتۈرۈش بولۇشى لازىم. «كۆسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق تىياتىرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇل گۈلزارىدا ئەنئەنىۋى خەلق ئۇسسۇللىرى بىلەن كىلاسسىك ئۇسسۇللارنى بىللە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ يېڭى ۋەزىيىتىنى پەيدا قىلىشى مۇقەررەر. ئەنئەنىۋى خەلق ئۇسسۇللىرىمۇ، كۆسەنچە كىلاسسىك ئۇسسۇللارمۇ ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇل سەنئىتىدىكى بىر بەرگىدە ئېچىلغان ئىككى گۈل، تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ئۇسلۇب ۋە پۇرىقىدا پەرقلەر ساقلانغان بولسىمۇ، ئۇلار يەنىلا بىللە راۋاجلاندۇرۇلۇشى، ئۆز ئارا ئىجابىي ئامىللارنى قوبۇل قىلىشى، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇل سەنئىتىنى يېڭى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈشكە ئورتاق ھەسسە قوشۇشى لازىم.

قەدىمقى كۆسەن مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى غـايەت زور تېما، ئۇنى ئېچىش ئالىملىرىمىز، سەنئەتچىلىرىمىز ئالدىدىكى ئىپتىخارلىق ۋەزىپە.

پايدىلىنىش ئەدەبىياتلىرى:

— بەنگۇ: «خەننامە. غـەربىي دىيار تەزكىرىسى»
— «كېيىنكى خەننامە. غەربىي دىيار تەزكىرىسى»
— «ۋېينامە. غـەربىي دىيار تەزكىرىسى»
— «جىن نامە. لۈيگۇاڭ تەزكىرىسى، كۆسەن تەزكىرىسى»
— خۇي جاۋ: «كۇمىراجىۋا تەزكىرىسى»
— «سۇي نامە. مۇزىكا تەزكىرىسى»
— «كونا تاڭ نامە. مۇزىكا تەزكىرىسى»
— «يېڭى تاڭ نامە. مۇزىكا تەزكىرىسى»
— «تاڭ تارىخىنىڭ مۇھىم بايانلىرى»
— فاشيەن: «بۇددا ئېلى خاتىرىسى»
— شۈەنزاڭ: «ئۇلۇق تاڭ دەۋرىدە غەرپكە ساياھەت خاتىرىسى»
— دۇەن ئەنجيې: «مۇزىكا مۇئەسسەسىنىڭ خاتىرىلىرى»
— سۇي لىگچىن: «ئوقۇتۇش يۇرتى خاتىرىسى»
— گاۋ ماۋچىڭ: «مۇزىكا مۇئەسسەسىنىڭ نەزمىلەر توپلىمى»
— چىڭ ياڭ: «نەغمە نامە»
— دەۋەن چىڭشى: «يۇيـياڭ خاتىرىلىرى»
— چىڭ داچاڭ: «يەن فەنلۇ»
— «تاڭ نـەزمىلىرىنىڭ ئومۇم دىۋانى»
— «تاڭ شائىرلىرى تاللىغان تاڭ نەزملىرى»
— «تاڭ نەزملىرىدىكى مۇزىكا - ئۇسۇل ماتىرىياللىرى»
— «غەربىي شىنجاڭ ھەققىدە نەرمىلىك بايان»
— شياڭدا: «چاڭئەن ۋە غەربىي دىيار مەدەنىيىتى»
— ياڭ يىنلۇ: «جۇڭگو مۇزىكا تارىخى پىروگىرامىسى»
— رېنىي گرووۇست: «ھىندىستان مەدەنىيىتى»
— يۇجى لىياۋدى: «غەربىي دىياردا بۇددىزىم»
— م. راخمانوۋ: «ئۆزبېكىستاننىڭ تىياتىر تارىخى»
— «كوشەن دەۋرىدىكى ئـوتتۇرا ئاسىيا ماقالىلار توپلاملىرى»
— پوگا چىنكوۋا، رېمپىل: «ئوتتۇرا ئاسىيا سەنئەت تارىخى ئوچېرىكى»
— «كۆسەن مۇزىكا - ئۇسۇل ماتىرىياللىرى»
— «دۇڭخۇاڭدىكى رەڭلىك ھەيكەللەر»
— «ئوتتۇرا ئاسىياشۇناسلىق ژورنىلى» 1 - سان.
— «شىنجاڭنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا - ئۇسۇل سەنئىتى»

قابىل تەشكىلاتكار، ماھىر ئىجاتكار

ئوچېرك

ئابلىز رەھىم

ئىيۇن ئېيىنىڭ ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى. ئۈرۈمچىنىڭ كوچىلىرى خۇددى چىنىدەك پاكىزە تازىلانغان ئىدى. ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈپ كېتىۋاتقان ھەر خىل پوسۇندىكى رەڭگا - رەڭ پىكاپلار، چوڭ - كىچىك ئۇلانما ئاپتوۋۇزلار، پۈزۈر ۋە رەتلىك كىيىنگەن، چىرايىدىن شاتلىق جىلۋىسى يېغىپ تۇرغان نەۋقىران قىز - يىگىتلەر، قېرى - ياش ئەر - ئاياللار، كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا ياپ - يېشىل كۆككۆرۈپ تۇرغان دەل - دەرەخ، قارىغايلار ۋە ھۇپپىدە ئېچىلىپ خۇشپۇراق چېچىپ تۇرغان قىزىل گۈللەر؛ ئاۋات بازارلار، كۆككە تاقاشقان مىللى شەكىلدىكى ھەيۋەتلىك بىنالار شەھەرگە ئاجايىپ جانلىق، كۆركەم تۈس بەرگەن ئىدى. مەن شەھىرىمىزنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، بىر نەچچە كىتاپ سېتىۋېلىش نىيىتى بىلەن كىتاپخانا تەرەپكە پىيادە ماڭدىم.

كىتاپخانىغا توختاۋسىز كىرىپ - چىقىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. چۈنكى خەلقىمىزنىڭ بولۇپمۇ مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى، چەكسىز تەشنالىقى دېڭىز دولقۇنىدەك تېخىمۇ ئەۋج ئۇرۇپ تۇراتتى. مەن كىتاپ تاللاۋېتىپ بىر قانچە يىگىتلەرنىڭ: «بۇ كىتاپ ھەقىقەتەن تىياتىر سەنئىتىنى ئۆگىنىشتە پايدىلىنىشقا تېگىشلىك دەرسلىك بولالايدىكەن.» دېيىشكىنىنى ئاڭلاپ قالدىم - دە، ئىختىيارسىزلا كۆرۈۋاتقان كىتاپنى قويۇپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم. ئۇلارنىڭ كۆرۈۋاتقىنى تالانتلىق دراما ئارتىستى، خۇش ئاۋاز ناخشىچى — ھېيتەم ھۇسەيىن يازغان «تىياتىر ۋە تىياتىر ئارتىستلىقى» دېگەن كىتاپ ئىكەن.

مەن سەنئەت ئەھلى بولغانلىقىم ئۈچۈنمۇ دەرھال بۇ كىتاپتىن بىرنى ئالدىمدە، ئەينەك ئۈستەلگە ئېگىشىپ شۇ يەردىلا، ئۇنى پۈتۈن دىققىتىم بىلەن ئوقۇشقا باشلىدىم.

بىر چاغدا بىرسى تويۇقسىز دولامغا ئۇردى. مەن چۆچۈپ ئۇنىڭغا قارىدىم.

— بولدى قىل ئاداش، قارىسام خېلىدىن بېرى بۇ كىتاپقا بېرىلىپلا كەتتىڭ. سېنى شۇنچە مەھلىيا قىلىۋالغىدەك نىمە كىتاپكەن، — دىدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ. بۇ ئەدىبىيات - سەنئەتكە ئىشقىۋاز، ئاغىنەم — كازىم ئىدى.

مەن كىتاپنى ئۇنىڭغا بەردىم. ئۇ كىتاپنىڭ مۇقاۋىسىنى ۋە مۇندەرىجىسىنى بىرقۇر كۆرۈپ چىقتى.

— پاھ، بۇ قالتىس ئېسىل ئىش بوپتىغۇ! — دىدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، — بۇ كىتاپ، ياش سەنئەت ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن تازىمۇ مۇھىم پايدىلىنىش ماتىرىيالى بولىدىكەندە.

— شۇنداق، بۇ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت ساھەسىدە، تىياتىر سەنئىتى ھەققىدە يېزىلغان تۇنجى ئەسەر. بۇ كىتاپنى مىللى سەنئەتچىلەر ئۈچۈن، بولۇپمۇ ياش تىياتىر ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن ئۆز تىلىمىزدا يېزىلغان تۇنجى «ئاساسى ساۋات» ۋە پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە دەرسلىك دىسەك بولىدۇ، — دىدىم.

ھەقىقەتەنمۇ، ھېيتەم ھۇسەيىن 19 باپلىق بۇ كىتاۋىدا، تىياتىر سەنئىتى ۋە ئارتىستلىق ماھارىتىگە دائىر ئاساسى بىلىملەرنى ۋە نەزىرىيىۋى، ئەمىلى مەسىلىلەرنى رىيال ھەم ئىلمىي ئاساستا ئىخچام، چۈشىنىشلىك، ئاممىباپ تىل ۋە قىزىقارلىق، جانلىق مىساللار بىلەن شەرھلەپ، رولنى قانداق ئىجرا قىلىش، ئوبرازنى قانداق يارىتىش، سەھنىدە پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى - تاشقى ھەركىتىنى قانداق قىلىپ تەبىئى، ئىشەنچلىك ۋە تەسىرلىك ئىپادىلەپ بېرىش كېرەكلىگى قاتارلىق بىر قاتار تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ئىنچىكە يەشكەن ۋە تەپسىلى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن ئىدى.

مانا، يەنە بىر قانچە يىگىت - قىز بۇ كىتاپنى قولدىن - قولغا ئېلىپ، كۆرۈشكە باشلىدى. بۇ كىتاپنى سېتىۋالغۇچىلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتاتتى. كازىم ئىككىمىزمۇ دەرھال تالۇن كەستۈرۈپ، كىتاپ ساتقۇچىنىڭ ئالدىغا باردۇق.

كىتاپخانىدىن قايتىپ چىققاندا مەن كازىمغا، ھېيتەم بىلەن بولغان كەسىپداشلىق ھۆرمىتى ئۈچۈنمىكىن، قانداقتۇ قەلبىمدە يېڭىدىن ئۇرغۇۋاتقان بىر خىل خۇشاللىق، ئۇنى تەبرىكلىشىمگە ئالدىرىتىۋاتقانلىغىنى ئېيتتىم ۋە:

— كازىم، سەنمۇ ھېيتەمنى تونۇيسەنغۇ، يۈرە، ئىككىمىز بىللە ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ چىقايلى، — دىدىم. كازىم بۇ تەكلىۋىمگە دەرھال قوشۇلدى.

ھېيتەمنىڭ ئىشىگىنى چەككىنىمىزدە، يېشى ئاتمىشقا يېقىنلاشقان ئاق يۈزلۈك، خۇشخۇي، مۇلايىم بىر موماي ئىشىكنى ئېچىپ، ناھايىتى قىزغىن ھالدا بىزنى ئۆيگە باشلىدى. بۇ، ھېيتەمنى چەكسىز ئانىلىق مېھرى بىلەن ئاجايىپ يۈكسەك ئارزۇ - ئۈمىتلەردە تەربىيىلەن ئۆستۈرگەن سۆيۈملۈك ئانا — تۇرسۇنخان ئىدى. بىز تۇرسۇنخان ئانا بىلەن ئېچىلىق - ئامانلىق سورۇشۇپ، كىرىسلودا ئولتاردۇق. تۇرسۇنخان ئانا دەستۇرخان سېلىۋېتىپ، ھېيتەم ئەر - ئايال ئىككىسـ

نىڭ ھېلىراقتا ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ئۇيۇشتۇرغان چاي زىياپىتىگە كەتكەنلىكىنى ئېيتتى ۋە بىزنى دەستۇرخانغا تەكلىپ قىلدى.

— تۇرسۇنخان ھەدە، سىلى ھەقىقەتەن بەختلىك ئانىكەنلا جۇمۇ. سىلىنى، ھېيتەمنىڭ بۇ كىتاۋىنىڭ نەشردىن چىققانلىقى بىلەن تەبرىكلەيمىز دېدىم ئورنۇمدىن تۇرۇپ.

— ھېيتەمدەك تالانتلىق بىر سەنئەتكارنى تەربىيلەپ ئۆستۈرگەنلىكلىرى، كاتتا خوشاللىق دېسىلە، — دېدى كازىممۇ ماڭا ئەگىشىپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

تۇرسۇنخان ئانا يېقىندىلا غۇلجىدىن كەلگەن بولۇپ، ئوغلىنىڭ يازغان بۇ كىتاۋىدىن تېخى بىخەۋەر ئىدى. ئۇ بىزنىڭ قىزغىن تەبرىك سۆزىمىزنى ئاڭلاپ، ئوغلىنىڭ كىتاۋىنى قولىغا ئېلىپ، چەكسىز شاتلىق ئىچىدە ئۇنى سىلاشقا باشلىدى. قەلبىدە تىنىمسىز دېڭىز دولقۇنىدەك ئۇرغۇپ تۇرغان خوشاللىقتىن، ئۇنىڭ كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش ئەگىيتتى. شۇ تاپتا بۇ كۆيۈمچان، بەختلىك ئانىنىڭ كۆز ئالدىدىن ھېيتەمنىڭ بالىلىق كارتىنىلىرى بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى...

ھېيتەم ھۇسەيىن 1944 - يىلى سىنتەبىردە قورغاس ناھىيىسىنىڭ لوسىكۇن كەنتىدە ئىشچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۈچ - تۆت ياشلارغا كەلگەندە ئائىلىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بايانداي يېزىسىغا كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقتىن، ئۇنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرى ئاشۇ يەردە ئۆتتى. گۈزەل ئىلى دەرياسى بويىغا جايلاشقان، سۈيى مول، يېرى مۇنبەت، تەبىئىي شارائىتى ئېسىل بايانداي، ئەينى يىللاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر تارىخىي قەھرىمانى، ئاتاغلىق قوشاقچى سادىر پالۋان زوراۋانلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، ھەر قايسى يۇرتلاردىن جان بېقىشقا كېلىپ، كۆمۈر كانلىرىدا ئات - ئۇلاق ئورنىدا ئىشلەۋاتقان نەچچە مىڭلىغان مۇساپىرلار توپلاشقان، ئۈچ ۋىلايەت جەڭچىلىرى ئازاتلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان، خەلق غەزەللىرى، ئەلنەغمىلىرى ۋە خەلق قوشاقلىرى ناھايىتى كەڭرى تارقالغان بىر قەدىمى جاي ئىدى.

ھېيتەمنىڭ دادىسى ھۇسەيىن ئاكىمۇ مانا بۇ جايدا، يازدا شائىيۇلارنىڭ ئېتىزلىقىدا قىزدىق ئاپتاپتا كۆيۈپ ئىشلەپ، ئوما ئورىسا، قىشلىقى كۆمۈر كانلىرىدا ئىشلەيدىغان ئىشچان، ئاقكۆڭۈل، غەيرەتلىك، خۇشئاۋاز، قوشاقچى ۋە غەزەلچى ئادەم ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كىچىككىنە ھېيتەمنىڭ سەبى كۆڭلىدە ئەدەبىيات - سەنئەتكە بولغان تۇنجى ئىشتىياقنى قوزغىدى. شەمشات قەددىنى يادەك پۈكۈپ، ماڭلىيىدىن تەر، كۆزىدىن قان - ياش تۆكۈپ كېچە - كۈندۈز خامانلاردا ئىشلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ ئارزۇ - ئارمانلار ئۇرغۇپ تۇرغان مۇڭلۇق ناخشىلىرى، تىنجىق، قارا يەر تېگىدە نەپەسلىرى قىسىلىپ، قارا تەرگە چۆمۈپ، بەللىرى دۈمچىيىپ ئىشلەۋاتقان كان ئىشچىلىرىنىڭ قەلبىدىن قايناپ چىقىۋاتقان ھەسرەتلىك غەزەل قوشاقلىرى ئۇنىڭ نازۇك يۈرەك تارىلىرىنى چېكىپ ئۆتەتتى ۋە قەلبىگە تامغا باسقاندەك ئورناپ باراتتى. ئۇنىڭ بەش - ئالتە ياش ۋاقتىدىكى ناخشىلارنى ئاجايىپ مۇڭلۇق ئېيتىشى، ناھايىتىمۇ كۆپ قوشاقلارنى شۇنچە ئېنىق، توغرا تەلەپپۇز بىلەن جاراڭلىتىپ ياتلاپ بېرەلىشى، تونۇش - بىلىش، خوشنا - خولۇملارنى بەكمۇ ھەيران قالدۇراتتى، خوشال قىلاتتى ۋە ھاياجانلان‍

دۇراتتى. خوشنىلارنىڭ سەممىي تەبرىكىنى ئاڭلىغان ھۆيەيسن ئاكا بىلەن تۇرسۇنىخان ھەدە كۆڭۈل شاتلىقىنى قەلبىگە سىغدۇرالماي، دىللىرى سۆيۈنۈپ، ئۆز ئوغلىغا تولىمۇ زوقلىناتتى ۋە تۈگىمەس بەخت تىلەيتتى.

تۈن زۇلمىتى يىمىرىلىپ، ئازاتلىق تېڭى ئاتتى. بەخت نۇرىغا چۆمگەن مىليونلىغان يوقسۇزلارنىڭ بالىلىرىغا ئوخشاش كىچىككىنە ھېيتەممۇ، چەكسىز شاتلىق ئىلكىدە يۈرىكى ئويناپ بىلىم تەشنالىقى بىلەن مەكتەپ دەرۋازىسىغا قەدەم تاشلىدى.

ئۇ، 1951 - يىلىدىن 1957 - يىلغىچە، باياندىاي ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئاجايىپ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇدى. ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە سەنئەتكە بولغان ھەۋەس، ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياق ھامانەم گۈلخان بولۇپ ياناتتى.

يازلىق تەتىلنىڭ بىر كۈنى، ئەندىلا و ياشقا كىرگەن كىچىككىنە ھېيتەم، يېزا ھۆكۈمىتى تەشكىل قىلغان سەنئەت كىرژوكىغا ئەگىشىپ، يىراق بىر مەھەللىگە ماڭدى ۋە يول بويى كىرژوكتىلەرگە مۇڭلۇق ناخشىلارنى ئوقۇپ، كۆپ قوشاقلارنى يادلاپ بېرىپ، ئۇلارنى بەكمۇ تاڭ قالدۇردى. بىراق، بۇنىڭدىن بىخەۋەر ئاتا - ئانا ئۇنى ئىزلەپ، كوڭۈللىرى پاراكەندە، ئىچى تىت - تىت بولۇپ، كىرمىگەن ئۆيى، بارمىغان يېرى قالمىدى. تۈن يېرىم بولدى. ئوغلىدىن تېخىچە دېرەك ئالالمىغان دادا ئازاپلىنىپ ئارقا - ئارقىدىن ئۇزمەي تاماكا چېكەتتى. بىچارە ئانىنىڭ كۆڭلىگە ھەر خىل ۋەھىملىك خىياللار كېلىپ تېنىنى سۇر باساتتى ۋە يۈرەك - باغرى ئۆرتىنىپ كۆزىدىن مۇنچاقتەك ياش تۆكۈلەتتى.

— ئەسسالام، — دەپ كىرىپ كەلدى كىرژوك مەسئۇلى ھېيتەمنى يېتەكلىگەن پېتى، — ئوغلۇڭلارنى تازىمۇ ئىزلىگەنسىلەر. مانا، بۇ يىگىتنى باشلاپ كەلدىم.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، بىچارە ئاتا - ئانا ئورۇنلىرىدىن چاچراپ تۇرۇشتى. ھېيتەم قورققان ھالدا ياپراقتەك تىترەپ يەرگە قاراپ تۇراتتى. ھۆسەيىن ئاكىنىڭ چىشلىرى غەزەپ بىلەن غۇچۇرلاپ كەتتى. لېكىن باغرى يۇمشاق ئانا بولسا، ئىنتىزار كۆزلىرىنى ئوغلىغا تىكىپ، يۈگۈرگەن پېتى، ھېيتەمنى باغرىغا بېسىپ، يۈز - كۆزلىرىگە سۆيۈپ يىغلاشقا باشلىدى.

— ھۆسەيىن ئاكا، تۇرسۇنخان ھەدە، ئوغلۇڭلار ھەقىقەتەن زېھنى ئۆتكۈر بالا بوپتۇ. ئۇنى سەنئەت ئۈچۈنلا ياراتقان ئىكەنسىلەر. ئۆزىمۇ بەكمۇ ئىشقىۋاز بالا بوپتۇ. كەلگۈسىدە بۇ، چوقۇم ياراملىق، تالانت ئىگىسى بولۇپ چىقىدۇ. ئوغلۇڭلارنى بىزنىڭ كىرژوكقا بېرىڭلار. قانداق؟ — دېدى كىرژوك باشلىقى شۇنچە قىزغىن كۈلۈپ تۇرۇپ.

بۇنى ئاڭلىغان ئاتا - ئانا ياكى خاپا بولۇشنى ياكى خوشال بولۇشنى بىلمەي بىر ھازاغىچە ھەيكەلدەك قېتىپ قالدى.

شۇنداق قىلىپ، ھېيتەم سەنئەت كىرژوكىغا قاتنىشىپ، دەسلەپتىلا «يېتىملار كۆز يېشى» ناملىق دىرامىدا يېتىم بالىنىڭ رولىنى ئىشنەرلىك، تەسىرلىك ئويناپ، تاماشىبىنلارنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ھېسداشلىق قوزغىدى ۋە تۇنجى قېتىم تىياتىر ئويناش تالانتىنى كۆرسىتىپ كىشىلەرنى ھەيرەتتە قالدۇردى.

ئۇ مەكتەپتىمۇ دەرسنى ياخشى ئوقۇش بىلەنلا قالماستىن، ناخشا ئېيتىش، دېكلاماتسىيە ئوقۇش قاتارلىق مەدەنىي پائالىيەتلەردىن ئايرىلىپ قالمايتتى، ھەتتا ئۆزى شېئىر - قوشاقلارنى توقۇيتتى. مەيلى دەرستە بولسۇن، مەيلى مەدەنىي پائالىيەتلەردە بولسۇن، زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلىكى، ئەستە قالدۇرۇش ئىقتىدارىنىڭ كۈچلۈكلىكى بىلەن ئوقۇتقۇچى، ساۋاقداشلىرىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە مۇيەسسەر بولاتتى.

ھېيتەمنىڭ سەنئەتكە بولغان مۇھەببىتىنىڭ شۇقەدەر قىزغىنلىقى ۋە پەۋقۇلئاددە ماھارىتى تۆپەيلىدىن 1957 - يىلى، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقىنىدىلا، ئۇنى ھەۋەسكارلار قاتارىدا غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلدى. بۇ خوشخەۋەرنى ئاڭلىغاندا ئۇنىڭ سەنئەتخۇمار قەلبى خوشاللىق ھاياجان ئىلكىدە يايراپ، ئويناق كۆزلىرىدە بەخت نۇرلىرى چاقناپ كەتتى.

13 ياشلار چامىسىدىكى بۇ «بالا ناخشىچى» نىڭ زوق - شوق بىلەن شۇنچە مۇڭلۇق ۋە شۇنچە ھېسسىياتلىق ئېيتقان «يار سېنىڭ دەردىڭ يامان»، «ئامان بولسۇن»، «قارا دەيدۇ»، «ئاق بىلىق»، «جۇنۇن»، «مۇدەنخان» «سادىر ناخشىسى»، «قادىر مەۋلان» قاتارلىق ناخشىلىرى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ كەڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا ياڭراپ، كىشىلەرگە ئاجايىپ ھوزۇر بېغىشلىدى ۋە كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇپ، ئۇلارنى بىئىختىيار ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

ئۇنىڭ سەنئەت ماھارىتى ئۈزلۈكسىز ئۆسۈپ باردى. 1958 - يىلى، ئەتىياز ئايلىرى. غۇلجا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى، ئاتاغلىق يازغۇچى، دراماتورگ — زۇنۇن قادىرنىڭ «گۈلنىسا» ناملىق دراممىسىنى ئويناپ چامائەتچىلىكنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىۋارىنى قوزغىدى. بۇ چاغدا، ھېيتەم دارامىدا سوپىلىيورلۇق قىلاتتى. بىر كۈنى، درامىدىكى قادىرنىڭ ھاراقكەش بۇرادەرلىرىنىڭ رولىنى ئوينايدىغان بىر ئارتىست تۇيۇقسىز قاتتىق ئاغرىپ قالدى. ئۆمەكتىكى ئارتىستلارنىڭ ھەممىسى جىددىيلىشىپ، بۇ رولنى ئويناشقا بىرەر ئادەمنى بېكىتەلمەي، پىتىراپ كېتىشتى. ئويۇن باشلىنىشقا ئازلا ۋاقىت قالغان ئىدى. تۇساتتىنلا:

— ئاكىلار، ھەدىلەر، ئەندىشە قىلماڭلار. بۇ رولنى مەن ئويناپ چىقالايمەن، — دېگەن ئاۋاز بىلەن ھەممىسى تەڭلا ھېيتەمگە قاراشتى. ھېيتەم ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا مەردانىلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەستە قالدۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك بولغاچقا، سوپىلىيورلۇق قىلىۋېتىپ كۆرۈۋالغىنى بويىچە، درامىدىكى ھاراقكەش رولىنىڭ ھەر بىر سۆز - ھەركەت، خاراكتېرىگىچە ناھايىتىمۇ ئەينەن ئىجرا ئەتتى. بۇنىڭدىن رازى بولۇشقان ئارتىستلار ئويۇن تۈگىشى بىلەن:

«يارايسەن شاكىچەك! بارىكاللا ساڭا! ئاتاڭغا رەھمەت!» — دېيىشىپ كەتتى ۋە ھېيتەمنى قوچاغلاپ سۆيۈپ، ئاسمانغا ئېتىپ، تەنتەنە قىلىشتى. ھېيتەمنىڭ گۆدەك قەلبى شاتلىناتتى، ھاياجانلىناتتى. ئۇ شۇ كۈنى ئاخشىمى خېلى بىر ھازاغىچە يەنىمۇ تىرىشىش توغرىسىدا ئۆز - ئۆزىگە ۋەدە بېرىپ ئاخىرى تاتلىق ئۇيقىغا كەتتى.

1958 - يىلى، ياز. شىنجاڭ سەنئەت مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش گۇرۇپپىسىدىكىلەر ھېيتەمنىڭ تەبىئىي سەنئەت ماھارىتىگە ۋە ئىجادىي پائالىيىتىگە قايىل بولۇپ، ئۇنى ئوقۇغۇچىلىققا قوبۇل قىلىپ، ئۈرۈمچىدىكى سەنئەت مەكتىۋىگە ئېلىپ كەلدى ۋە بۇ يەردىن

AltunOq

تاللىنىپ 29 نەپەر ساۋاقدىشى بىلەن بىللە بېيجىڭ مەركىزىي تىياتىر ئىنىستىتۇتىغا ئوقۇشقا كەتتى. قەلبىدە سەنئەت ئىشتىياقى بۇلاق سۈيىدەك ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ تەلەپكار ياش سەنئەت ھەۋەسكارىنىڭ ئىنتىزار بولۇپ كۈتكەن ئۇلۇغ ئارزۇسى ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى. ئۇنىڭ ھېسسىياتى تىنىمسىز دېڭىز دولقۇنىدەك مەۋج ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۆزىگە كەلگەن بەخت ـ سائادەتتىن قىن ـ قىنىغا پاتماي بىردەم پۈتۈن جاھانغا ۋاقىرىغىسى كەلسە، بىردەم يېشىل مەخمەلدەك پايانسىز كەتكەن چىمەنزارلىقتا كېيىك بالىسىدەك سەكرەپ، يۈگرەپ ئوينىغىسى ۋە بىر دەم سېرىكچىلەردەك موللاق ئاتقۇسى كېلەتتى...

تۇرسۇنخان ئانا زوق بىلەن سۆزلەيتتى. سۆزلىگەنسېرى مېھرىدە تەبەسسۇم شۇنچە جىلۋە قىلاتتى. ئۇ پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئوغلىنىڭ بالىلىق كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەشكە بەنت بولۇپ كەتكەچكىمۇ، گويا بىزنى ئەندىلا كۆرگەندەك ھودۇقۇپ كەتتى ۋە:

— بالىلىرىم. گەپ بىلەنلا بولۇپ كېتىپتىمەن. قېنى، چېيىڭلارنى يۈتكەپ قوياي. تاتلىق تۇرۇملاردىن يەڭلارچۇ، — دېدى ئۇ، — بىر ئاز ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار. سىلەرگە تاماق ئېتىپ بېرەي. ئۇنىڭغىچە ھېيتەممۇ كېلىپ قالار.

— رەخمەت ھەدە. سىلىنى ئاۋارە قىلدۇق، ئەمدى بىز چىقايلى، — دېيىشىپ، ئورنىمىزدىن تۇردۇق. بىز قورودىن چىقىۋاتقىنىمىزدا تۇرسۇن ئۇچراپ قالدى.

— شەھەرنىڭ كەچقۇرۇنلۇق يەيزىنى كۆرەيلى دەپ مېڭىپسىلەردە، — دېدى تۇرسۇن بىز بىلەن بىللە ماڭغاچ چاخچاق قىلىپ.

— قارارسىز كېتىۋاتىمىز، — دېدىم مەن بۈگۈنكى قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىشىمنىڭ ئالدىراچان ۋاقتى ئۆتكەنلىكىنى ئېسىمگە ئېلىپ.

— ئۇنداقتا، ياشلار باغچىسىغا بېرىپ ئايلىنىپ كەلمەمدۇق، — دېدى تۇرسۇن.

تۇرسۇن ھېيتەمنىڭ بېيجىڭ مەركىزىي تىياتىر ئىنىستىتۇتىدا بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ۋە ھازىرقى كەسىپدىشى ئىدى. شۇڭلاشقا مەن ئۇنىڭدىن ھېيتەمنىڭ مەكتەپتىكى ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى تەپسىلى بىلىش ئىستىكى بىلەن ئۇنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلدىم ۋە:

— كازىم، يۈر بۈگۈن ئاخىرىغىچە بىللە بولايلى، — دېدىمدە ئۈچىمىز بىللە ياشلار باغچىسىغا قاراپ ماڭدۇق.

كەچكى غۇر ـ غۇر شامال خۇددى پەرىزاتنىڭ قولىدەك يۈزلەرنى شۇنچە ئىللىق، يۇمشاق سىيپاپ ئۆتەتتى. قاياقتىندۇر بىر ئۇنئالغۇدىن ئاڭلىنىۋاتقان ناخشا، مۇزىكىلار كىشىلەرگە لەززەت بېغىشلايتتى. مانا، ئوركېستىرنىڭ تەڭكەش قىلىنىشىدا، ھېيتەم ھۇسەيىن ئورۇنلىغان «غېرىپ ـ سەنەم» ئوپېراسىدىكى غېرىپنىڭ ناخشىلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ئەي يارەنلەر، قەدىردانلار، نە بولدى يايرىم كەلمىدى،
ئىشقى ئوتىدا كۆيدى جانلار نە بولدى يايرىم كەلمىدى.
چىدىمەن دەپ ۋەدە قىلدى، چىقار ۋاقتىدىن ئۆتتى،
ئەر تە بىرلەن چاشكا بولدى، نە بولدى يايرىم كەلمىدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىگىنىڭ
ئومۇرلىرىدىن تاللانما

چىلك نەيىو تارتقان

غەجەك كۈيى
ئايالىلار يۇقۇرى ئاۋازلىق ناخشىسى
ئەسكەرىيچكا بىلەن ئورۇنلانغان مۇزىكا
چوك تىپتىكى ئۇسسۇل «قەشقەردە باھار»

2
1
3
4

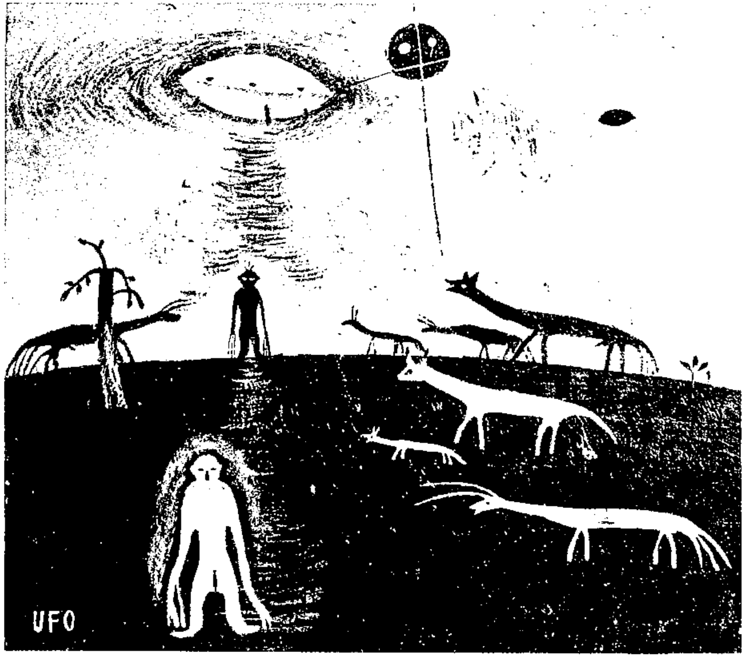

1	2
8	3
7	4
6	5

ئۇچار تەخسە (ماي بوياق رەسىم) جاڭ يۈكچى سىزغان
مەنزىل (سۇ بوياق رەسىم) جاڭ يۈكچى سىزغان
بازاردا (ماي بوياق رەسىم) جاڭ يۈكچى سىزغان
يول (يېزەك تەخسە) جاڭ يېلك سىزغان
ئۆزچاق ۋە كالا (يېزەك تەخسە) جاڭ پېيك سىزغان
قىش (سۇ بوياق رەسىم) لىۋ جى سىزغان
كۈز (سۇ بوياق رەسىم) لىۋ جى سىزغان
ئارزۇ (ساپال ئويما) جاڭ پېيك ئويغان

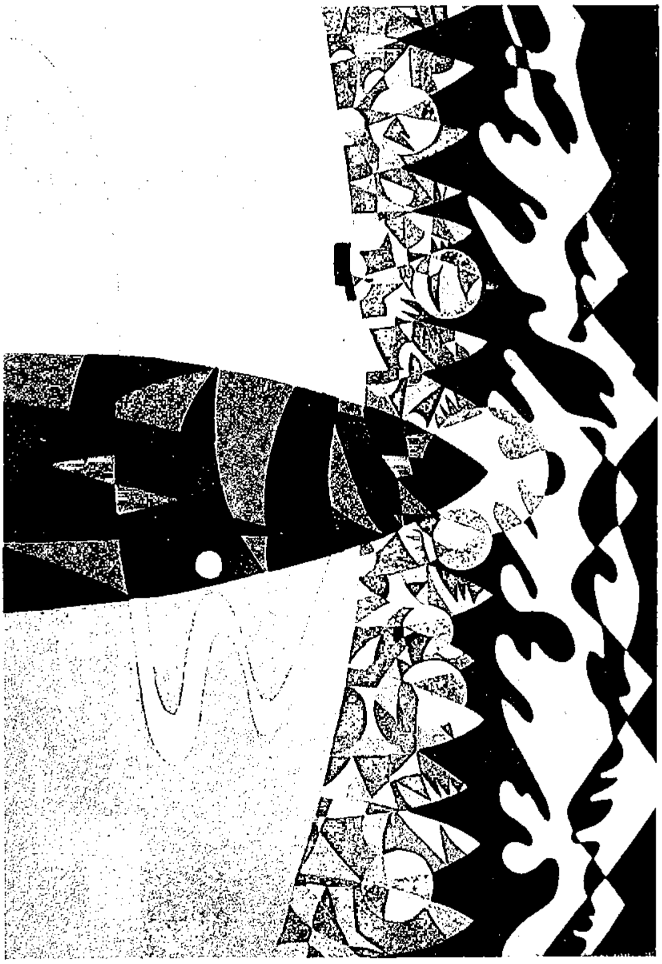

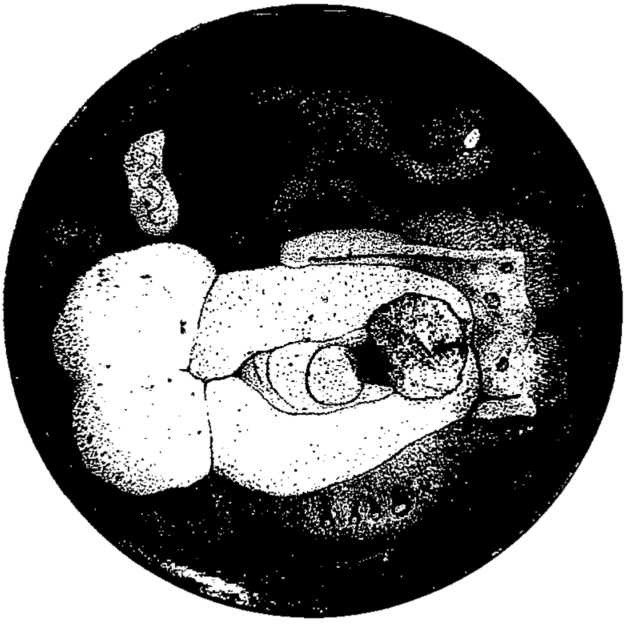

ياشلارنىڭ گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىدىن

١- سەھەر كۇيى (دەي زىڭخى تارتقان)
ئىككى كىچىك ئارتىست (ۋاڭ دىجۇن تارتقان)
٣- چىلىك گاۋۋا شىنجاڭدا (ۋاڭ دىجۇن تارتقان)

— خۇشئاۋاز، قابىل سەنئەتكاردە، — دېدى كازىم ناخشىنى ئاڭلاپ كېتىۋېتىپ.

— شۇنداق. ھېيتەم ھەقىقەتەن بىر تالانت ئىگىسى، — دېدىم مەن كازىمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ ۋە تۇرسۇندىن سورىدىم:

— تۇرسۇن، ھېيتەم مەكتەپتىمۇ ناھايىتى تىرىشچان ئىدىغۇ، دەيمەن؟!

— ئۇ مەكتەپكە بېرىپلا، ئالدى بىلەن خەنزۇ تىلىنى ۋە خەنزۇ يېزىقىنى پۇختا ئىگەللىدى. تىياتىر كەسپىنى ئەستايىدىل تىرىشىپ، قېتىرقىنىپ ئۆگەندى، — دېدى تۇرسۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ — بۇ جەرياندا ئۇ، جۇلىبونىڭ «جۇدۇن - چاپقۇن» ناملىق رومانىغا ئاساسەن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن شۇ ناملىق دىرامىدا پومىشچىكنىڭ يالاقچىسى — خەن چاڭبۇنىڭ ئوبرازىنى شۇنچە تەبىئىي يارىتىپ، ئۇنىڭ خوشامەتچى، قارا نىيەت، ئاچكۆزلۈكتىن ئىبارەت ئىچكى دۇنياسىنى ناھايىتى روشەن ئېچىپ بەردى. ئۇ يەنە «دوست ۋە دۈشمەن» ناملىق دىرامىدا ئىشپىيون، «ياش گۋاردىيە» دىرامىسىدا ۋالكا، «مالەنخۇا» دىرامىسىدا كىچىك بالىسى قاتارلىق روللارنىمۇ ئىنتايىن مۇۋاپىپەقىيەتلىك ئىجرا قىلدى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن تەييارلانغان «يايلاقتىكى بۈركۈت» دىرامىسىدا، ھېيتەم — ئەلى (باش رول) نىڭ ئوبرازىنى تەبىئىي ۋە جانلىق ئورۇنلىدى. ئۇ، مەيلى ئىجابىي ياكى سەلبىي پېرسوناژلارنى بولسۇن ۋە ياكى ئوخشىمىغان تىپتىكى پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىشتا بولسۇن كۆپ ئويلىنىپ، ۋەقەلىككە چوڭقۇر چۆكۈپ، تەبىئىي ۋە چىن ھېسسىيات بىلەن مۇۋاپىپەقىيەتلىك ئوينايتتى. شۇڭا مۇئەللىملەرنىڭ: «ئۇ ھەر خىل ئوبرازلارنى ئەينەن يارىتىپ چىقالايدىغان، رول ئېلىش يولى كەڭ، ئارتىستلىق ئىجادىي پائالىيىتى كۈچلۈك، تالانتلىق ئارتىست بولىدۇ.» دېگەن ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن ئىدى. دېگەندەكلا، ئۇ شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكىگە تەخسىم قىلىنغاندىن كېيىن، — دېدى تۇرسۇن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — دەسلەپ 1975 - يىلى «قىزىل چىراق» ناملىق مۇزىكىلىق دىرامىدىكى ياپون ئەمەلدارى جۇسەننىڭ ھەم ياۋۇز ھەم ھىلىگەرلىكتىن ئىبارات ساتىرىك ئوبرازىنى جانلىق، تەبىئىي يارىتىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. كېيىن، مەلۇم زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن لى يۈخې رولىنى ئىجرا قىلىشقا بېكىتىلىپ، بۇ رولنىمۇ تەلەپكە لايىق ماھارەت بىلەن تاماشىبىنلار ئالدىدا گەۋدىلەندۈردى.

— ھېيتەم، ھازىرغىچە كۆپ دىرامىلاردا ھەر خىل روللارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىجرا قىلىپ كەلدىغۇ دەيمەن؟ — دېدى كازىم تۇرسۇنغا قاراپ.

— ھېيتەم ھۆسەيىن، قىسقىغىنە ئون نەچچە يىل ئىچىدە تىنىمسىز ئىزدىنىپ، ئۆز قەھرىمانلىرىنى كونكرېت ئالاھىدىلىكلەر بىلەن بېيىتىپ باردى، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى تۇرسۇن، — ئۇيغۇر تىياتىر سەھنىسىدە گاھى «كۆرەش يولى» ئوپېراسىدا باتۇر، كۆرەشچان تۇرغان، گاھى «ئانا ۋە بالا» دىرامىسىدا پىشقەدەم ئىشچى قاسىم، گاھىدا «قەھرىمان ياڭ» دىرامىسىدا پىشقەدەم كوممۇنىست ۋۇدېيىڭ، گاھىدا «تىمتاس ئەمەس بۇ ماكان» دىرامىسىدا پۇرسەتپەرەس، ھىلىگەر، شەخسىيەتچى خې شىجې، گاھىدا «رابىيە - سەيدىن» ئوپېراسىدا ئاقكۆڭۈل، ۋاپادار، ساپ ۋىجدان، ئىسيانكار ئۇيغۇر يىگىتى سەيدىن ۋە گاھىدا «ئارشىن مال ئالان» كومېدىيىسىدە پاك سۆيگۈ ئىگىسى، شوخ ئەزەربەيجان يىگىتى ئەسقەر قاتارلىق روللارنى ئې-

لىپ چىقىپ ئۆزىنىڭ ئارتىستلىق ئىجادى پائالىيىتىنى نامايەن قىلىپ، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

— ھېيتەم «غېرىپ - سەنەم» ئوپېراسىدىكى غېرىپنىڭ ناخشىلىرىنى ئەجەپمۇ كاتتا ئورۇنلاپتۇ، دېگىنە، — دېدى كازىم تامغىنى چاكىلدىتىپ تۇرۇپ.

دەرۋەقە، 1979 - يىلى مايدا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كىلاسسىك ئەسىرى «غېرىپ - سەنەم» ئوپېراسى قايتا ئوينالغاندا، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرى بولۇپمۇ، ئۇيغۇر تاماشىبىنلىرى ئايرىلىشىغا ئۇزۇن يىللار بولغان قەدىناس دوستى بىلەن قايتا يۈز كۆرۈشكەندەك چەكسىز شاتلىققا چۆمدى. شۇڭا ئۇلار مەزكۇر ئوپېرانى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن ئىجرا ئەتكەن ئارتىستلارغا جۈملىدىن غېرىپنىڭ ئوبرازىنى ئۆزىگە خاس بەدىئى ئۇسلۇپ ۋە ماھارەت بىلەن مۇكەممەل يارىتىپ، غېرىپنىڭ ناخشىلىرىنى مۇڭلۇق، يېقىملىق، تەسىرلىك ئورۇنلىغان ھېيتەم ھۇسەيىنگە قىزغىن تەشەككۈر - ئاپىرىن ياغدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورۇنلاش سەنئىتىنى قىزغىن ئالقىشلىدى ۋە يۇقۇرى باھالىدى. مانا شۇنىڭ بىلەن ھېيتەم ھۇسەيىن خەلقنىڭ تېخىمۇ بەك ھۆرمىتىگە مۇيەسسەر بولدى.

— كېيىنكى كۈنلەردە مەن ھېيتەمدىن «سىز غېرىپ رولىنى قانداق قىلىپ ياخشى ئويناپ چىقتىڭىز؟» دەپ سورىغان ئىدىم:

— شۇ يىلى ماي ئېيىنىڭ باشلىرىدا، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ھېيتەم تاماكىغا سەرەڭگە يېقىۋېتىپ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن خۇشخۇي كۈلۈمسىرەپ، — چوڭ تىپتىكى ئوپېرا «غېرىپ - سەنەم» نى تەييارلايدىغانلىقىمىزنى ۋە غېرىپ رولىنىڭ ماڭا تەقسىم قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىغىنىمدا تولىمۇ ھاياجانلاندىم. شۇ كېچىسى تۈن نىسپىغىچە كىرپىك قاقمىدىم. ھەممىگە ئايانكى، «غېرىپ - سەنەم» ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىغا كەڭرى تارقالغان، خەلق سۆيىدىغان ھەم ۋەقەلىگى ھەممىگە ئايان بولغان داڭلىق تىياتىر. ئەگەر غېرىپ رولىنى خەلقنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئېلىپ چىقالمىسام ئۇيات ئەمەسمۇ؟ — دېگەن خىياللار مېڭەمدىن نېرى كەتمىدى. چۈنكى مەن، ھازىرقى زامان دراملىرىنى تولا ئوينىغىنىم بىلەن، «غېرىپ - سەنەم» ئوپېراسىدەك ئەنئەنىۋى كىلاسسىك ئوپېرانى ئويناپ باقمىغان - دە، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئەسەرنىڭ تارىخى ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە قەدىمى تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەت، سۆز - ھەركەت، قائىدە - يوسۇن قاتارلىقلار بىلەن تونۇشلىغىم يوق. شۇڭلاشقا «بۇ خەلق ئاممىسى مەندىن ئالىدىغان بىر قېتىملىق چوڭ ئىمتىھان» دەپ ئويلىدىم - دە، بۇ قېتىم ئۆتكەلدىن ئۆتۈش ئۈچۈن ئاۋال ئەسەرنى ئەستايىدىل ئوقۇدۇم. ئاندىن ئىجتىمائى پەن خادىملىرىدىن سوراش ھەمدە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخى تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بەزى فىلىملەرنى كۆرۈپ مۇلاھىزە قىلىش ئارقىلىق، بۇ ھەقتە مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم. ئاندىن غېرىپنىڭ خاراكتېرى، روھىي ھالىتى، مىجەز - خۇلقى بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇپ، ئۇنىڭ ئوبرازىنى تولۇق ئىپادىلەش ئۈستىدە كۈندۈزنى

كىچىكىگە ئۇلاپ جاپالىق مەشىق قىلدىم. تېكىست يادلىدىم. قىلىچۋازلىق مەشىقى ئېلىپ باردىم. زىكرى ئەلپاتتا، ئابلىزخان ماخۇت، غىياسىدىن بارات قاتارلىق پىشقەدەم كومپوزىتور، ناخشىچىلاردىن ناخشا ئۆگەندىم. غېرىبنىڭ خاراكتېرى، روھىي ھالىتى ۋە مىجەز - خۇلقىنى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلەپ بېرىدىغان ھەسسىيات، ھەركەت ئۆزگىرىشلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ئىپادىلەش سەنئىتىنى ئۈزلۈكسىز بېيىتىشقا تىرىشتىم، رېژىسسورلار، پىشقەدەم ئارتىسلار ۋە ئاممىدىن پىكىر ئالدىم. تەنقىتلەرنى سەمىمى قوبۇل قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن غېرىب رولىنىڭ سۆز - ھەركەتلىرىنىڭ ھەسسىياتچانلىقى، تەبىئىيلىكى، ناخشىنىڭ مۇڭلۇق، يېقىملىق، قويۇق مىللى پۇراقتا ئىگە بولۇشى قاتارلىق مۇھىم، ئىنچىكە تەرەپلەرگىچە دىققەت قىلدىم....

— ھېيتەم ئۆزىنىڭلا كەسپى ماھارىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىپ قالماي، ياش ئارتىسلارنىڭمۇ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ، — دېدى باياتىن بېرى ئېيتىلغان سۆزلەرگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ كېلىۋاتقان تۇرسۇن. ئۇ ھېيتەمنىڭ ياخشى خىسلەتلىرى توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق دېدى:

— ئارتىستلىق سەنئىتىدە ئۆزىلا ئاتاغلىق بولغان نوچى ئەمەس، باشقىلارنى ئاتاغلىق قىلغان نوچى، — دەيتتى ھېيتەم ھەر دائىم. «تاشۋاي» دىرامىسىدا رەھبەرلىك ئەسلىدە ھېيتەمگە تاشۋاي رولىنى تەقسىم قىلغان ئىدى. بىراق ھېيتەم سەمىرىپ كەتكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، «مەن ئاچلىقتا، غۇربەتچىلىكتە ۋە يوقسىزچىلىقتا ئۆتكەن تاشۋاينىڭ رولىنى ئويناشقا مۇناسىپ كەلمەيمەن. رولنى ئويناپ چىقىشىم مۇمكىن. بىراق ئۆزەم ئىشەنمىگەن رولدىن تاماشىبىنلارمۇ رازى بولمايدۇ. تاماشىبىنلار رازى بولمىغان رولنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمايدۇ. ئىككىنچى تەرەپتىن ئېيتقاندا ھەممە باش رولنى ئۆزىمىزلا ئويناپ كېتىۋەرسەك ئۆمىگىمىزدىكى ياش ئارتىسلارنىڭ كەسپى ماھارىتىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە زىمىن ھازىرلانمايدۇ.» دەپ، تاشۋاي رولىنى ياش ئارتىسلارنىڭ ئىجرا قىلىشىغا ئۆتۈنۈپ بەردى ۋە ئۆزىگە مەنچىڭ خانلىقىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارى زالىم جۇمەشنىڭ رولىنى ئويناشنى تەلەپ قىلدى.

— ھازىر خېلى كۆپ ياش ئارتىسلار باش روللارنى ئويناپ جامائەتچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىۋاتىدۇ. بۇنى ھېيتەمدەك پىشقان ئارتىسلارنىڭ ياردىمىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ، — دېدى كازىم سۆز ئارىلاپ.

— شۇنداق، ئۇ ھەر دائىم ياش ئارتىسلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە خالىسانە ياردەم بېرىدۇ، — دېدى تۇرسۇن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بىر كۈنى رەپتىس زالىدا بىر نەچچە ياش ئارتىسلارغا ھەدەپ سۆزلەۋاتاتتى: «رول ئېلىشنىڭ باشقا ئالاھىدە سىرى يوق. ئارتىست ئۆزى ئوينىماقچى بولغان رولغا ھەقىقى چۆكۈپ، مەن رول ئېلىۋاتىمەن، ئىككىنچى بىر شەخسنى دوراۋاتىمەن، دېگەن تۇيغۇدا ئەمەس، بەلكى مەن نەق شۇ رولنىڭ ئۆزى، دېگەننى چىقىش نۇقتا قىلىپ، ئۆزى ئويناۋاتقان پېرسوناژ بىلەن بىر تەن، بىر جان بولۇپ، ئورۇنلاش سەنئىتىنىڭ ‹راس كۆرۈش، راس ئاڭلاش، راس ئويلاش› تىن ئىبارەت ئۈچ ئاساسى ئېلېمېنتىنى ھەقىقى ئىگەللىگەندىلا، سەھنىدە خۇددى تۇرمۇشتىكىدەكلا ئەركىن، تەبىئىي، بىمالال ھەركەت قىلىش، رولنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. بىزنىڭ

تىياتىر سەنئىتىمىزدە بۈرۈنقىغا قارىغاندا ئىلگىرىلەشلەر خېلى بولغان بولسىمۇ، يەنىلا ياسالمىلىق، سۈنئىيلىك، نوقۇل ھالدا كەيپىياتنى دوراش، تاماشىبىنلارغا چىنلىق تۇيغۇسى بېرەلمەسلىك، مۇبالىغە، قىلىپبازلىق، شەكىلۋازلىق، ھېسسىياتنىكى ياسالمىلىق قاتارلىق ئىللەتلەر ھېلىمۇ ساقلانماقتا. شۇڭا بىز، تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ پەن - مەدەنىيىتىنى، ئۇلارنىڭ سەنئەت ساھاسىدىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنى بولۇپمۇ، كىنو - تىياتىرلاردا تۈرلۈك ئوبراز، تىپلارنى ئىنتايىن تەبىئىي، ئىشەنەرلىك، تەسىرلىك، تۇرمۇشلۇق ئويناشتەك رول ئېلىش ماھارىتىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىشىمىز كېرەك.»

— ھېيتەم چەتئەلنى زىيارەت قىلىشقا چىققىنىغۇ دېمەن — دېدى كازىم تۇساتتىنلا.

— 1976-يىلى ئۇ شىنجاڭ ناخشا - ئۇسۇل ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە پاكىستان، ئافغانىستان، جەنۇبىي يەمەن، شىمالىي يەمەن، سۈرىيە، ئىراق، كۇۋەيت قاتارلىق دۆلەتلەرگە زىيارەت يۈزىسىدىن ئويۇن قويغىلى چىقىپ، ئېلىمىز خەلقى بىلەن ھەر قايسى ئەللەر خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسە قوشتى. ئۇنىڭ ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، ئەينەن مۇڭلۇق ئېيتقان ئەرەپ، پارس، ئوردۇ ناخشىلىرى شۇ ئەللەر خەلقلىرىنىڭ گۈلدىراس ئالقىشى ۋە يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى، — دېدىم مەن.

— راس، ئۇ ئېيتقان ئافغانىستان ناخشىلىرىدىن «خەندان فەرخارى»، ئىراق ناخشىسى «خورما دەرىخى ئۈستىدە»، سۈرىيە ناخشىسى «سۈرىيە مەھبۇبىتى»، پاكىستان ناخشىلىرىدىن «پاكزەر زېمىن»، «بىزنىڭ گۈزەل تۇپرىقىمىز» قاتارلىق ناخشىلارنى رادىيو - تېلېۋىزوردىن كۆرۈپ ئاڭلىغىنىمىزدا ھەقىقەتەن ئەينەن، ئۆز پۇرىقى بىلەن ئورۇنلانغانلىقىنى ھېس قىلىمىز، — دېدى كازىم.

— ھېيتەم ناخشىچىلىق كەسپىدىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئىگە. ئۇنىڭ ئورۇنلىشىدا رادىيو - تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى ئاڭلىتىۋاتقان «ۋەتىنىم»، «ئادارگۈل»، «ئىنتىزارلىق ناخشىسى»، «دۇتارىم» «كۆچ - كۆچ ناخشىسى»، «ئاھ دېمەن»، «تەنلىرىم ياپراق»، «مىزانگۈل»، «گۈلزارەي» قاتارلىق ناخشىلىرى ئادەمگە بەكمۇ يېقىملىق، — دېدىم مەن خۇددى ھازىر شۇ ناخشىلارنى ئاڭلاۋاتقاندەك ھېس - تۇيغۇغا چۆمۈپ.

— ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت، ئەدەبىي تەرجىمە بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدىكەن - ھە؟ ئۆتكەندە «تارىم» ژورنىلىدا بىر نەچچە شېئىرىنى كۆرۈپ قالدىم، — دېدى كازىم.

— ئۇ مەكتەپتىكى چاغلىرىدا، ۋاقىت تاپسىلا داۋاملىق قىرائەتخانىغا كىرىۋېلىپ كىتاب كۆرەتتى. ھازىرمۇ، قاچانلا بولمىسۇن ئۆيىگە كىرسەم، ئۇنىڭ كىتاب كۆرۈپ تۇرغانلىقىنى ياكى بىرەر شېئىر ياكى تەرجىمە ئۈستىدە ئىشلەپ تۇرغانلىقىنى كۆرەتتىم، — دېدى تۇرسۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۇ، شېكسپىر، موللىر، چېخوپ، ساۋيېي قاتارلىق جۇڭگو ۋە چەتئەلنىڭ ئاتاغلىق يازغۇچى، دراماتورگلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگىنەتتى. شېئىرىيەت جەھەتتە ناۋايى، فۇرقەت، ئۆمەر ھەييام، پۇشكىن، لېرمونتوۋ، ل. مۇتەللىپ، نىم شېھىتلارنىڭ شېئىرلىرىنى بېرىلىپ ئۆگىنەتتى ۋە بىر قىسىم شېئىرلىرىنى يادلىۋالاتتى. بۇ ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتىگە ئاساس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى 1964 - يىلدىن باشلاپلا، «شىنجاڭ گېزىتى»، «تارىم» ژورناللىرىدا ئېلان قىلىنىشقا باشلىغان.

— ئۇنىڭ «ئوتتۇرا ياشتا»، «ئانىجان»، «نېفىتچى قىز»، «يۈرەك ناخشىسى»، «جەڭچىنىڭ خېتى»، «گۈل ئوغرىسى» قاتارلىق شېئىرلىرى، ھاجى راخمان، ئابلىزخان ماموت، ئابلا ماموت قاتارلىق سەنئەت ئەھلىلىرىنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلاپ يازغان تەسىرلىك مەرسىيىلىرى ئېلان قىلىندى. يېقىندا ئۇنىڭ «ھىجران» ناملىق شېئىرلار توپلىمى نەشىردىن چىقماقچىكەن، — دېدىم.

— ئۆتكەندە مەن ئۇنىڭ، شولوخوپنىڭ «ئاليوشكانىڭ يۈرىكى» دېگەن ھېكايىسىنىڭ تەرجىمىسىنى ئوقۇدۇم. تىلى ئاممىباپ، راۋان ئىكەن، — دېدى كازىم.

— ھېيتەم شېكىسپىرنىڭ «ۋېرونادىكى ئىككى جاناپ»، «ۋېنتسىيە سودىگىرى» قاتارلىق دىراما ھېكايىسىنى، چېخوپنىڭ «گىلاسلىق باغ» ناملىق ئاتاغلىق دىراممىسىنى، — دېدى تۇرسۇن سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — سۇشۇياڭنىڭ «قىزىل قەلبكە مەدھىيە» ناملىق دىراممىسىنى، جاڭ نيەنيىنىڭ «سۇر بۆرە»، «رۇڭ شېڭ ئۆيدە» ناملىق باللار دىراممىسىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى، فرانسىيە، مىسىر، ھىندىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىكى ئاتاغلىق يازغۇچىلارنىڭ بىر مۇنچە ھېكايىلىرىنى تەرجىمە قىلىپ، كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى.

— ھېيتەم ھەقىقەتەن قابىل سەنئەتكار، ھارماس ئىجاتكار ئىكەن، — دېدى كازىم. ئۇ ھېيتەمنىڭ ئارتىستلىق ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىدىن بەكمۇ تەسىرلەنگەن ئىدى.

— ئۇ، 1964 - يىلى بېيجىڭ مەركىزي تىياتىر ئىنىستىتوتىدا ئوقۇۋېتىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا ئەزا بولغان ئىدى. 1981 - يىلى 1 - ئىيۇلدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە شەرەپ بىلەن ئەزا بولدى. ئۇ جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو تىياتىر جەمئىيىتى 4 - قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ۋە جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، — دېدى تۇرسۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۇ ھازىر يېڭىدىن قۇرۇلغان «شىنجاڭ ئاممىۋى سەنئەت سارىيى»نىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ھەمدە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژورنىلىنىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى ئۆتىمەكتە ۋە تىياتىر سەنئىتى ھەققىدىكى ئىككىنچى كىتاۋى ئۈستىدە جىددىي ئىشلىمەكتە.

— ۋاي - ۋۇي! نېمە دېگەن كۆپ ئادەملەر بۇ، — دېدى كازىم، ياشلار باغچىسىغا كىرىپ چىقىۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ.

بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان بۇ باغچا كىشىلەرنىڭ كەچقۇرۇنلۇق سەيلىگاھىغا ئايلانغان ئىدى. بۈگۈن يەكشەنبە بولغاچقىمۇ، سەيلى قىلغۇچىلار ھەقىقەتەن نۇرغۇن ئىدى. ئېرىق بويىدىكى دەرەخزارلىققا ئورالغان تار يولدا مۆكۈدىشىپ كېتىۋاتقان كۆل بويىدىكى مەجنۇن تاللارنىڭ تۈۋىدە جۈپ - جۈپى بىلەن گۈزەل ئارزۇ - ئىستەكلەر توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقان قىز - يىگىتلەر كىشىنى تولىمۇ زوقلاندۇراتتى. ئېھ! دەۋرىمىز نېمە دېگەن گۈزەل - ھە.

مانا شۇ تاپتا، قەلبىمدىن ئۇرغۇپ تۇرغان، ھېيتەم ھۈسەيىننىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىدە تېخىمۇ تىرىشىپ، ئۇلۇق ئارزۇ - ئۈمىتلەر بىلەن تالانت سۇمرۇقىغا مىنىپ، كامالەت كۆكىدە پەرۋاز قىلىشىغا بولغان سەمىمىي تىلەكداشلىقىم، ناخشا بولۇپ ئاڭلىنىۋاتاتتى.

AltunOq

ناخشا ئېيتىشنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى توغرىسىدا

رابىيە مۇھەممەت

ئۇيغۇر سەنئىتىدە ناخشا كەسپى مۇھىم ئورۇننى ئىگەللىگەن بولۇپ، ماھارەتلىك ناخشىچىلار ئاز ئەمەس. لېكىن ناخشا كەسپىدە ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ناخشا ئېيتىش تېخى ئومۇملىشىپ كەتمىدى. ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ناخشا ئېيتىشنى ئىگەللەش بىر قەدەر قىيىن بولۇپ ئۇنى پەقەت تۇيغۇ، ھېسسىيات ۋە ئەقىل-پاراسەتكە تايىنىپ توغرا چۈشەنگىلى ۋە ئىگەللىگىلى بولىدۇ. ناخشا كەسپى پۈتۈن ئورگانىزمنىڭ بىر-بىرىگە ماسلىشىپ ھەرىكەتلىنىشى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇڭا ناخشا كەسپىنى ھەم سەنئەت ھەم تەنھەرىكەت دېيىشكە بولىدۇ. مەن تۆۋەندە ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ناخشا ئېيتىشنىڭ ئاساسلىق قانۇنىيەتلىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىمنى كىتابخانلار بىلەن ئورتاقلاشماقچىمەن. ناخشا ئېيتىشنىڭ نەپەس، ئاۋاز، سادادىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ قانۇنىيىتى بار.

1 - نەپەس

ناخشا ئېيتقاندا نەپەسنى توغرا، چوڭقۇر ئېلىش ۋە نەپەسنى ناخشا بىلەن بىرلەشتۈرۈش بىر كەسپىي ناخشىچىنىڭ ئۆمرىدە قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ۋەزىپىسى. نەپەسنى ئىگەللەشتە ناخشا كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئىچىدە ئۇقۇم ئوخشاش ئەمەس. بەزىلەر نەپەسنى تېيىز ئالىدۇ، بەزىلەر چوڭقۇرراق ئالىدۇ، بەزىلەر ھەتتا نەپەسكە ئەھمىيەت بەرمەيدۇ. بەزىلەر ناخشا ئېيتقاندا كۆچىمەسلىك، ئۆزىنى ئەركىن، بوش تۇتۇش كېرەك، دەپ قاراپ پۈتۈن بەدەننى بوش قويۇپ بېرىپ نەپەسنىڭ رولىغا تايانماي كېكىردەكنىڭ رولىغىلا تايىنىپ ئاۋاز چىقارغاچقا ئاسانلا ئاۋازى پۈتۈپ قالىدۇ - دە، ئاۋاز پەردىسىنى زەخىملەندۈرۈپ قويىدۇ. شۇڭلاشقا نەپەسنى چىڭقۇر، توغرا ئېلىشتەك ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن مەشىق قىلىشنى ئۇزۇن مۇددەت داۋاملاشتۇرۇش لازىم. توغرا نەپەس ئېلىشتا، نەپەس ئالدى بىلەن دىئافراگما (كۆكرەك قەپەز بىلەن قوساقنى ئايرىپ تۇرىدىغان پەردە) ئىچىگە قاچىلىنىدۇ. يەنى ناخشا ئېيتىشتىن بۇرۇن ھاۋانى ئىنتايىن كۈچلۈك سۈمۈرۈپ، دىئافراگما ئىچىگە قاچىلاش كېرەك ۋە ناخشا ئېيتقاندا ئۇنى باشتىن - ئاخىرغىچە تولۇق ساقلاش لازىم.

نەپەسنى چىڭقۇر، توغرا ئالغاندا ئىككى مۈرە كۆتىرىلىپ كەتمەي، كۆكرەك قىسمى ئەركىن بوش تۇرۇشى كېرەك. دىئافراگما ئىچىگە قاچىلانغان ھاۋا تۆۋەنگە ئىتتىرىپ تۇرۇشى، كىچىك قوساق نەپەسنى يۇقۇرىغا يەتكۈزۈپ بېرىش رولىنى ئوينىشى كېرەك. بۇ چاغدا ئىككى

بېقىنىنىڭ ئەتراپىدىكى ھاۋا چاق پىلەكتەك ئۈزلۈكسىز ھەركەتلىنىپ تۇرىدىغان سېزىمنى پەيدا قىلىدۇ. ناخشا ئېيتقاندا ئۇ ھەر بىر مىسرا ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىش بەلگىلىرىگە ئاساسەن نەپەسنى كونترول قىلىپ تۇرۇشى لازىم. نەپەسنى چوڭقۇر ھەم تولۇق ئېلىش لازىم. نەپەسنى يۆتكىگەندە تولۇق چىقىرىپ، تېز يۆتكەش كېرەك. ئەگەر نەپەسنى چوڭقۇر، توغرا ئالماي ئېغىزنى ئېچىپ تېيىز نەپەس ئالغاندا، نەپەس دىئافراگما ئىچىگە تولۇق قاچىلانماي، كۆكرەك قەپەزى قىسمىدا تۇرۇپ قالىدۇ ـ دە، ئىككى مۈرە كۆتىرىلىپ كېتىدۇ. كىكىردەك ئەتراپىدىكى مۇسكۇللار ۋە زاڭاق جىددىيلىشىپ كىرىشىپ قالىدۇ ـ دە، ئاۋاز كىكىردەككە قاپلىشىپ قالىدۇ. نەتىجىدە بوش قويۇپ بېرىشكە تېگىشلىك ئورگانىزىم بوش قويۇپ بېرىلمەي كىكىردەك ئەتراپىغا كۈچ كېلىپ ئاۋاز ئېغىز بېسىمىغا ئۇچرايدۇ. بۇ چاغدا ئىككى، ئۈچ ناخشا ئېيتسىلا ئاۋاز غاراڭ ـ غۇرۇڭ بولۇپ چىقىپ ئاسان پۈتۈپ قالىدىغان، گال قۇرۇيدىغان، ئاۋاز پەردىسى ئاسانلا كېسەلگە دۇچار بولىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. ماھارەتلىك ناخشىچى بولۇش ئۈچۈن ئىلمىي ئۇسۇلدا نەپەس ئېلىشنى كۈندە مەشق قىلىش كېرەك. يەنى ھەر كۈنى خۇددى خۇشپۇراق گۈلنى قېنىپ پۇرىغاندەك ھالەتتە بۇرۇن ئارقىلىق چوڭقۇر سۈمۈرۈپ نەپەس ئېلىپ ھاۋانى دىئافراگما ئىچىگە چوڭقۇر قاچىلاپ، ئاندىن ئېغىز ئارقىلىق ئاستا پۈلەپ تەكشى (نەپەسنى پۈلىگەندە قولنى ئېغىزنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ نەپەسنىڭ تەكشى چىقىۋاتقانلىقىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش كېرەك) چىقىرىشنى مەشق قىلىش كېرەك، ياكى تۈپ ـ تۈز ھالەتتە ئوڭدا يېتىپ بۇرۇن ئارقىلىق چوڭقۇر نەپەس ئالسىمۇ بولىدۇ.

نەپەس ئېلىشنى بىلىش ناخشا كەسپىدىكى ئاساسلىق ۋەزىپە بولۇپ، ئۇ ناخشىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەيلى خەلقارادىكى ياكى دۆلەت ئىچىدىكى كانسېرۋاتورىيىسىدە ھەر قانداق ناخشا ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئوقۇغۇچىغا بېرىدىغان تۇنجى دەرسى چوڭقۇر جايدىن توغرا نەپەس ئېلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، تاكى ئوقۇغۇچى مەكتەپ پۈتتۈرگەنگە قەدەر بۇ دەرس داۋاملىشىدۇ ۋە چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ.

مەيلى ئەر، مەيلى ئايال ناخشىچى بولسۇن، مەيلى ئىنچىكە ئاۋازلىق، ئوتتۇرا ئاۋازلىق ياكى تۆۋەن ئاۋازلىق ناخشىچى بولسۇن، مەيلى ياۋروپا ئۇسلۇبىدا ناخشا ئېيتقۇچى ياكى مەيلى مىللىي ئاۋازدا ناخشا ئېيتقۇچى ۋە ياكى ئارىلاشما ئاۋازدا ناخشا ئېيتقۇچى بولسۇن ئومۇمەن ئېيتقاندا ئىلمىي ئۇسۇلدا نەپەس ئېلىشنى ئۆگىنىۋېلىش ئىنتايىن زۆرۈر. نەپەس ـ ناخشىنىڭ ئەۋجىسىگىلا لازىم بولۇپ قالماستىن، ئوتتۇرا ئاۋاز قىسمى ۋە تۆۋەن ئاۋاز قىسمىغىمۇ ئوخشاشلا زۆرۈر. ناخشىنىڭ ئەۋج قىسمىدا نەپەسنى قىسىپ ئىشلىتىپ تۆۋەن قىسمىغا كەلگەندە نەپەسنى بوش قويۇپ بېرىشكە بولمايدۇ. بەلكى ئاۋازنىڭ يۇقىرى، ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن قىسىملىرىنىڭ ھەممىسىدە نەپەسنى بىر خىل تەكشى ئۆلچەمدە ئىشلىتىش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئاۋاز باشتىن ـ ئاخىرى تەكشى، راۋان چىقىدۇ. ئاۋاز تۇسىمۇ يېقىملىق گۈزەل بولۇپ، كىكىردەك ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مۇسكۇللار زورۇقماي ئاۋازنى ئۇزۇن مۇددەت ئاسراپ ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

پىشقەدەم ئۇستازلاردىن ئابدۇۋەلى جارىللايوپ ۋە نىساخان ئاچام قاتارلىق ناخشىچىلارنىڭ ھەر قايسىسىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ناخشا ئېيتىش ئۇسلۇبى بار. ئۇلار كىكىردەككە كۆپ زورلىماي، چوڭقۇر، توغرا نەپەس ئېلىش ئارقىلىق ناخشا ئېيتقاچقا ئۇلارنىڭ يېشى 70 — 80 دىن ھالقىپ كەتكەن بولسىمۇ ناخشىنى يەنىلا شۇنچە يېقىملىق ئېيتىپ كەلمەكتە.

مەملىكىتىمىزگە ئىتالىيىدىن تەكلىپ قىلىنغان ئەرلەر ئوتتۇرا ئاۋازلىق ناخشىچىسى گىنوبېچى (CINoBECHI) نەپەس ئېلىشنىڭ ناخشا ئېيتىشتىكى رولى توغرىسىدا دەرس سۆزلەۋېتىپ «ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئۆرۈلۈپ كەتكەن ئاكوپ ئىچىدە قالغان بىر نەپەر ئاتاغلىق باس ئاۋازلىق ئەر ناخشىچى 32 سائەت «مېنى قۇتقۇزۇڭلار» دەپ ۋاقىرىغانلىقى، ئاخىرى ئۇ قۇتقۇزۇلۇپ چىقىرىلغانلىقى، ئۇنىڭ شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىراپمۇ ئاۋازىنىڭ پۈتۈپ قالمىغانلىقى نەپەس رولىدىن بولغانلىقى» نى شەرھىيلەپ ئۆتكەن. نەپەسنىڭ رولى توغرىسىدا يەنە مۇنداق ئەمەلىي مىساللارمۇ بار. يېڭى تۇغۇلغان بەزى بوۋاقلارنى ئۆيدە ياتقۇزۇپ قويسىڭىز خېلى ئۇزۇن يىغلىسىمۇ ئاۋازى پۈتۈپ قالماي بارغانسېرى كۈچلۈك چىقىدۇ. ئۇنى كۆرگەن چوڭلار «قارا بۇنى، كىچىككىنە تۇرۇپ ئاۋازىنىڭ يامانلىقىنى» دېيىشىدۇ. دېمەك بۇ بوۋاقنىڭ دىئافراگما پەردىسى ئىچىگە تەبىئىي ھالدا نەپەس قاچىلىنىپ، كېكىردەك ۋە باشقا جايلىرى كۈچەنمىگەنلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. دېمەك، خۇددى سانائەتنىڭ جان تومۇرى نېفت؛ دېخانچىلىقنىڭ جان تومۇرى سۇ بولغانغا ئوخشاش ناخشا ئېيتىشتا توغرا نەپەس ئېلىش ئىنتايىن مۇھىم.

2 - ئاۋاز

سۆزلەش ئىقتىدارى بار كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدە تاۋۇش پەردىسى بولىدۇ. نەپەس تاۋۇش پەردىسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئاۋاز چىقىدۇ. ئاۋاز پەردىسى كىشىلەرنىڭ بەدەن شارائىتىغا قاراپ بىر نەچچە خىلغا بۆلۈنىدۇ. ئاۋاز پەردىسى قىسقا ۋە نېپىز بولغانلار — يۇقۇرى ئاۋازلىق ياكى كۆلكىسىمان يۇقۇرى ئاۋازلىق، ئاۋاز پەردىسى ئۇزۇن ھەم تومراق بولغانلار — ئوتتۇرا ئاۋازلىق بولىدۇ. ئاۋازلار ئىلمىي قائىدە بويىچە ئاۋاز پەردىسىنىڭ شەرت - شارائىتىغا ئاساسلىنىپ تۆۋەندىكى بىر نەچچە خىل ئاۋاز تۈرىگە ئايرىلىدۇ.

(1) ئاياللار يۇقۇرى ئاۋازى — كۆلكىسىمان يۇقۇرى ئاۋاز، ئىككىنچى خىل ئاياللار يۇقۇرى ئاۋازى (تومراق كەلگەن يۇقۇرى ئاۋاز)؛ (2) ئەرلەر يۇقۇرى ئاۋازى — ئوپېراغا باپ ئەرلەر يۇقۇرى ئاۋازى، ئەرلەر لىرىكىلىق يۇقۇرى ئاۋازى؛ (3) ئاياللار ئوتتۇرا ئاۋازى — يۇقۇرى ئاۋازغا يېقىنراق بولغان ئاياللار ئوتتۇرا ئاۋازى، باس ئاۋازغا يېقىنراق بولغان ئاياللار ئوتتۇرا ئاۋازى؛ (4) ئەرلەر ئوتتۇرا ئاۋازى — يۇقۇرى ئاۋازغا يېقىنراق بولغان ئەرلەر ئوتتۇرا ئاۋازى، باس ئاۋازغا يېقىنراق بولغان ئەرلەر ئوتتۇرا ئاۋازى؛ (5) ئەرلەر باس ئاۋازى.

خەلقارالىق ناخشا مۇسابىقىلىرىدا ھەر بىر ناخشىچى يۇقۇرىقىدەك ئىنچىكە ئايرىلغان ئاۋاز تۈرلىرى بويىچە ئۆز ئاۋاز كۆيلىرىگە ماسلىشىدىغان ناخشىلارنى ئېيتىدۇ، ھەرقايسى كونسېر-

ۋاتورىيە ۋە ناخشا پاكولتېتلىرىنىڭ ئوقۇش ماتېرىياللىرىمۇ يۇقۇرىدىكى ئاۋاز بۆلۈملىرى بويىچە تۈزۈلىدۇ ۋە قوللىنىلىدۇ.

ئۇزۇن تارىختا ئىگە بولغان ئىتالىيىچە «گۈزەل ئاۋاز» ناخشا قائىدىسى پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. 1980 - يىلدىن بۇيان مەملىكىتىمىزدىكى ناخشا ساھەسىمۇ خەلقارالىق ناخشا ئېيتىش قائىدىسى بويىچە يېڭى تەرەققىياتلارغا يۈزلەنمەكتە.

بىزنىڭ ئۇيغۇر ناخشىچىلىرىمىزنىڭ ئاۋاز شارائىتى ئىنتايىن ياخشى. لېكىن يۇقۇرقىدەك ئىلمىي قائىدىلەرگە ئەھمىيەت بەرمىگەچكە ناخشىچىلىرىمىزنىڭ ئاۋاز تەرەققىياتى بەزىبىر توسالغۇلارغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇر ناخشىلىرى ئىنتايىن مۇڭلۇق، مېلودىيىلىرى گۈزەل. ناخشىدىكى ئۇششاق ئوينۇتۇش، ئىنچىكە ئەگىتمىلەر كۆپ بولۇپ روشەن مىللى ئالاھىدىلىككە ئىگە. بىراق ناخشىلارنىڭ ئاۋاز دائىرىسى ئانچە كەڭ ئەمەس، جەنۇپ ناخشىلىرى 1 —3 كىچە ئون گىرادۇس دائىرىدە، شىمال ناخشىلىرى 1 — 5 كىچە ئون ئىككى گىرادۇس دائىرىدە ئېيتىلىدۇ. ئىجادى ناخشىلارمۇ ئون ئۈچ گىرادۇستىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. بىرەر كۈينى ئالساق مەيلى ئۇ كۆتىرىلسۇن ياكى چۈشۈرۈلسۇن 1 — 3 كىچە بولغان ئون گىرادۇسلۇق ناخشىلار ئوتتۇرا ئاۋازلىقلارغا، 1 — 5 كىچە بولغان ئون ئىككى گىرادۇسلۇق ناخشىلار يۇقۇرى ئاۋازلىقلارغا ماس كېلىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، ھەر ئىككى خىل ئاۋازلىقلار ئۈچۈن ناخشا ئېيتىش قىيىنغا چۈشىدۇ، ناخشا گۈزەل ھەم راۋان ئاڭلانمايدۇ. بۇ ئەھۋال داۋاملىق تەكرارلانسا، ئاۋاز بۇزۇلۇش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ. شۇڭا ھەر بىر ناخشىچى ئۆزىنىڭ ئاۋاز شارائىتىغا ئاساسەن — ئاۋازى تومراقلار ئاۋاز ئارىلىقى قىسقاراق كەلگەن تۆۋەنرەك ناخشىلارنى، ئاۋازى ئىنچىكە، ئىگىزرەك ناخشىچىلار ئاۋاز ئارىلىقى ئۇزۇن، ئىگىزرەك ناخشىلارنى تاللاپ ئېيتىشى، ناخشىنىڭ ئۆز ئاۋازىغا ماس كەلگەن - كەلمىگەنلىكىگە دىققەت قىلىشى لازىم. ناخشا ئېيتقاندا، پۈتۈن بەدىنى قىينالماي، ئەركىن، ئازادە، كېكىردەك قىسمى بوش، خىرامان تۇرۇشى كېرەك. مەيلى ئەر، ياكى ئايال ناخشىچىلار بولسۇن ناخشا ئېيتقاندا بوغدىيىگى يۇقۇرى كۆتىرىلىپ كەتمەسلىكى لازىم. مانا بۇ ناخشا ئېيتىشنىڭ ئىلمىيەتلىكىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ ۋە شۇنداق قىلغاندىلا ناخشا مۇڭلۇق ۋە راۋان ئاڭلىنىپ، ئاڭلىغۇچىلارغا ئېستېتىك زوق بېغىشلايدۇ.

3 - ئەكس سادا

ناخشىدىكى ئەكس سادا (MASCER) — خۇددى تاغ ئىچىدە تۇرۇپ «ئا!» دەپ توۋلىغاندا جاراڭلىشىپ قايتقان ئاۋازغا ئوخشاش، ئاۋاز چىقىرىش ئەزالىرىدىكى مەلۇم تەرەپلەرگە ئۇرۇلۇپ - قاڭقىپ چىققان ئاۋازغا ئېيتىلىدۇ. ئۇ باش سادا، يۈز سادا، كۆكرەك سادا دەپ 3 كە بۆلۈنىدۇ:

(1) باش سادا - باش قىسمىمىزدىكى بارلىق بوشلۇقلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ، قاتتىق تاڭلاي ئارقىلىق گەژگە تېمىغا سۈركۈلۈپ ئۆتۈپ ئۇدۇل مېڭىگە ئۇرۇلۇپ چىققان جاراڭلىق ئاۋاز باش سادا دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ چاغدا مېڭىنىڭ ئۈستى خۇددى بوشلۇقتەك تۇيۇلىدۇ. باش ساداغا كۆپىنچە يۇتۇرى ئاۋازلىق ناخشىچىلار كۆپ ئەھمىيەت بېرىدۇ. باش سادا ئاۋازنىڭ ئورنى يۇقۇرىراق بولۇپ، ئاۋازنىڭ يىراققا تېيىش كۈچى كۈچلۈك بولىدۇ. ناخشىچىلار بۇنىڭ-

دىن پايدىلانغاندا ئاۋازنىڭ دەل تەلەپ قىلغان ئورۇندىن چىقىشىغا پايدىلىق بولىدۇ. ئاۋاز يولى ئىنچىكە، ئاۋاز ئېقىمى توچكىدەك كىچىك، لېكىن چىققان ئاۋاز كۈچلۈك، جانلىق بولىدۇ. شۇڭا كۆلكىسىمان يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچىلار ناخشا ئېيتقاندا باش سادادىن كۆپرەك پايدىلىنىشى لازىم.

(2) يۈز سادا — يۈز قىسمىمىز ۋە بۇرۇن قىسمىمىزنىڭ بارلىق بوشلۇقلىرىنى تولۇق ئېچىپ يۇمشاق تاڭلايدىكى كىچىك يول بىلەن كەينى تەرەپكە ئورۇلۇپ چىققان جاراڭلىق ئاۋاز يۈز سادا دەپ ئاتىلىدۇ. يۈز سادا ئوتتۇرا ئاۋازلارنى چىقىرىشتا ناھايىتى مۇھىم. ناخشىدىكى يۇقىرى ئاۋاز، ئوتتۇرا ئاۋازغا يۆتكەلگەندە، چوقۇم باش سادانى يۈز ساداغا بىرلەشتۈرۈشكە ياكى ئالماشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. يۈز سادا باش ساداغا قارىغاندا تومراق بولىدۇ.

(3) كۆكرەك سادا — كۆكرەك قىسمىدىكى بوشلۇقلار تولۇق ئېچىلىپ، كۆكرەك قەپەزگە ئورۇلۇپ چىققان ئاۋاز — كۆكرەك سادا دەپ ئاتىلىدۇ. كۆكرەك سادا — ئاۋازنىڭ يىلتىزى. ئەگەر بىز كۆكرەك سادادىن پايدىلانمىساق، مەيدىمىزنى تۈز تۇتۇپ باقساق، كۆكرىكىمىزنىڭ يېنىك تىترەۋاتقانلىقىنى ۋە جىر سالىدىغان ئاۋازنىڭ چىقىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز. يۇقىرىدا بىز ئېيتىپ ئۆتكەن ئۈچ خىل سادانىڭ ھەممىسىلا ناخشا ئېيتىشتا ئىنتايىن مۇھىم ناخشىچى ھەر قانداق بىر ناخشىنى ئېيتقاندا ئەشۇ 3 خىل سادانى ئۆز نۆۋىتىدە مۇۋاپىق ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى كېرەك. ئۇنداق قىلمىغاندا ناخشا جاراڭسىز، تۇتۇق ۋە يېقىمسىز چىقىدۇ.

باش سادا ياۋروپاچە ناخشا ئېيتىدىغانلار ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. شۇنداقتىمۇ 3 خىل سادانىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشنى ئۇنۇتماسلىق كېرەك. ئاۋاز باش سادا، يۈز سادا ۋە كۆكرەك سادا بويىلاپ بىر تال تۈز يىپتەك باغلىنىش ھاسىل قىلىشى لازىم. يولداش دىلبەر يۇنۇس مانا مۇشۇ ئۇسلۇپ بويىچە ناخشا ئېيتقانلىقى ئۈچۈن خەلقارادا دۆلىتىمىز ۋە مىللىتىمىز ئۈچۈن زور شان - شۆھرەت قازاندى. ئۇنىڭ كۆلكىسىمان ناخشىلىرىدا باش سادا ئاساس قىلىنغان، ناخشىلار باش سادا بىلەن باشلىنىپ، باش سادا بىلەن ئاياقلاشقان.

مەن مىللىي ئۇسۇلدا ناخشا ئېيتىش بىلەن ئىلمىي ئۇسۇلدا ناخشا ئېيتىشنى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ئارىلاشما ئاۋازنى ئومۇملاشتۇرۇشتا تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ مەلۇم ئىزلىنىشلەرنى ئېلىپ باردىم. ئارىلاشما ئاۋازدىكى مىللىي ناخشىلارنى ئېيتىشمۇ ئوخشاشلا 3 خىل سادا بىر - بىرىدىن ئايرىلمىغان ھالدا ئۆز ئارا ماسلىشىدۇ. لېكىن مەن بىر قەدەر مىللىيەتلىكى كۈچلۈكرەك ناخشىلارنى ئارىلاشما ئاۋازدا ئېيتىشتا كۆكرەك سادانى چىڭ ئىگەللەشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلدىم. مېنىڭ قارىشىمچە بۇ خىل ناخشىلاردا ئاۋاز خۇددى بىز يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، باش سادا بىلەن كۆكرەك سادا ئارىلىقىدا بىر تۈز يىپتەك باغلىنىش ياسىشى، ناخشا كۆكرەك سادادىن باشلىنىپ، كۆكرەك ساداغا قايتىپ كېلىشى لازىم. بۇنىڭدا ئاۋازنىڭ كۈچى جانلىق بولۇپلا قالماي، ناخشىدىكى مىللىي پۇراق ۋە ئالاھىدىلىكنىڭ رولىنىمۇ تولۇق جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ. يۇقىرى - تۆۋەن ئاۋازمۇ راۋانلىشىدۇ. بۇ ئۇسۇل مەيلى ياۋروپاچە ناخشا ئېيتقۇچىلارغا بولسۇن، مەيلى ئارىلاشما ئاۋازدا ناخشا ئېيتقۇچىلارغا بولسۇن ئوخشاشلا ماس

AltunOq

كېلىۋېرىدۇ. يېغىپ ئېيتقاندا كۆكرەك سادانى يېلتىز قىلىپ، ھەر بىر ئاۋازنى كۆكرەك قەپەزىنىڭ ئاستى تەرىپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، نەپەسنى چوڭقۇر ئېلىپ ناخشا ئېيتقاندا، ئاۋاز تولۇق، جاراڭلىق ۋە يېقىملىق چىقىدۇ. مەن تەرىپ ناخشىچىلىرىدىن ئومم گۈلسۈم، نىروزا ۋە ئافغانىستان ناخشىچىسى فەرىدە ماخۋاش ئېيتقان ناخشىلارنى ئاڭلىدىم. ئۇلارنىڭ پۇراق ئالاھىدىلىكىدە بىزنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان نۇرغۇن جايلىرى بار ئىكەن. ئۇلاردىكى ئورتاق ئالاھىدىلىك شۇكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى نەپەسنى چوڭقۇر ئېلىپ، ناخشىنى كۆكرەك سادا بىلەن باشلاپ، كۆكرەك سادا بىلەن ئاياقلاشتۇرىدىكەن. سوۋېت ئۆزبېكىستاندىكى ئۇيغۇر ناخشىچى خالىسخانىمۇ، ئۇيغۇرچە مۇقام ۋە ناخشىلارنى چوڭقۇر نەپەس ئېلىش ئارقىلىق كۆكرەك سادانىڭ رولىدىن تولۇق پايدىلىنىپ مەلۇم نەتىجە ياراتقان. بولداش پاشاقىز ئىشان، پاتەم قۇربانلارنىڭ ئاۋازىنىڭ تولۇق، جانلىق، يېقىملىق ۋە جاراڭلىق چىقىشى، ئۇلارنىڭ تەبىئىي تالانتى ۋە ئالاھىدىلىكىدىن باشقا نەپەس ۋە كۆكرەك سادالىرىدىن پايدىلىنىشىنىڭ توغرا بولغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. يەنە شۇنىمۇ ئېيتىپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇكى، بىر خىل ساداغا كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىپ، يەنە بىر خىل سادانى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە قەتئىي بولمايدۇ، ئۇنداق بولمىغاندا، بەزىلەرنىڭ ئاۋازى تۆۋەنگە چۈشمەيدىغان، بەزىلەرنىڭ ئاۋازى يۇقۇرى چىقمايدىغان ھالەت كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا 3 خىل سادانىڭ ئورنىنى توغرا ئىگىلەشكە، قايسىسى زۆرۈر بولغاندا، شۇنى دەرھال ئىشلىتىشكە ماھىر بولۇشىمىز لازىم.

مەن يۇقۇرىدا ئوتتۇرىغا قويغان ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ناخشا ئېيتىشنىڭ 3 ئاساسىي قانۇنىيىتى، گەرچە ئاۋاز ئىلمىنىڭ دەسلەپكى بىلىمى ھېساپلانسىمۇ، نەپەس، ئاۋاز ۋە سادادىن ئىبارەت بۇ ئۈچ ئەڭگۈشتەرنى توغرا ۋە پۇختا ئىگىلەش ھەر بىر ناخشىچى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

يۇقۇرىدىكىلەر مېنىڭ مۇزىكا كانسېرۋاتورىيىدە ئۆگەنگەن ۋە ئەمەلىيەت جەريانىدا باشتىن كەچۈرگەن تەجرىبە - ساۋاقلىرىمنىڭ بىر قىسىم يەكۈنى. يولداشلارنىڭ تەنقىدى پىكىر بېرىشىنى، يېقىندىن ياردەمدە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

(بېشى 90 - بەتتە)

قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت. لېكىن بۇ ئۇيغۇر يەرلىك تىياتىرى كامالەتكە يەتكەن سەنئەت شەكلى، ئوپېرانىڭ ئارتۇقچىلىق جايلىرىنى زادىلا قوبۇل قىلماسلىقىمىز كېرەك، دېگەنلىك ئەمەس. يەرلىك تىياتىرىمىزنىڭ مۇكەممەللىشىش جەريانىدا ھەر خىل سەنئەت شەكىللىرىدىن جۈملىدىن ئوپېرا ۋە شىجۇي تىياتىرلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىدىن مۇۋاپىق تۈردە پايدىلىنىشىمىزغا شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر تىياتىرلىرىنى تەدرىجى يېتىشتۈرۈشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. خەلقىمىز كۆپ خىل سەنئەت شەكلىگە مۇھتاج بولماقتا. ئەگەر يۇقۇرقى ئۇقۇمنى ئايدىڭلاشسا ھەر خىل سەنئەت شەكىللىرىنىڭ ھەم ئۆز ئارا ئورتاقلىقى ھەم خاراكتېر جەھەتتىن ئوخشىماسلىقى ئېنىق بولىدۇ - دە، كۆپ خىل سەنئەت شەكىللىرىنىڭ بەرپا بولۇشى ۋە تەرەققى قىلىشى ئۈچۈن يول ئېچىلىدۇ ۋە بىزنىڭ سەنئەت بېغىمىزدا ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىشتەك گۈللىنىش مەنزىرىسى بارلىققا كېلىدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتى توغرىسىدا دەسلەپكى مۇلاھىزە

مۇھەممەت زۇنۇن

شەيئىنىڭ ماھىيىتى — شۇ شەيئىنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتى دېمەكتۇر. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي ماھىيىتى ۋە ئېستېتىك ماھىيىتىدىن ئىبارەت ئىككى ئاساسىي تەرەپ قوشۇلۇپ ئۇنىڭ بىر قەدەر چوڭقۇر ۋە ئىزچىل قانۇنىيىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بۇ ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى دىئالېكتىك بىرلىك مۇناسىۋەت بولۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغىنىمىزدىلا ئاندىن ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە بولغان تونۇشىمىز ئۆسىدۇ. مەن تۆۋەندە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىگە بولغان بەزى تونۇشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن.

1

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتى — تۇرمۇش گۈزەللىكىدىن ھوزۇرلىنىش ۋە ئۇنى ئېسىل گۈزەل، ئېسىل ئېسىل، قايناق ھېسسىياتقا تولغان بەدىئىي ئوبرازلار بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت. يولداش ماۋ زېدۇڭ: «ئىدېئولوگىيە ھېسابلىنىدىغان ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى — مەلۇم ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئىنسانلار مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەھسۇلى» دېگەن ئىدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتى — يازغۇچىنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، ئېستېتىك قارىشى بىلەن شەيئىلەرنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتىنىڭ بىرلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزەرىيىسى توغرىسىدا يېزىلغان نۇرغۇن كىتاپ ۋە ماقالىلاردا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتى ئوبراز ۋە تىپ ئارقىلىق تۇرمۇشنى بىلىش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت دەپ چۈشەندۈرۈلىدۇ. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى ئەنە شۇنداق چۈشىنىشتە كۆپىنچە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ رېئال تۇرمۇشنى ئوبراز ئارقىلىق قايتا نامايەن قىلىش تەرىپى كۆزدە تۇتۇلغان بولۇپ ئوبرازنىڭ ئوبيېكتىپلىقى تەكىتلەنگەن. بېلىنسكىي بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن ئىدى: «پەيلاسوپ سىللوگىزىم ئۇسۇلى (ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى) نى قوللىنىدۇ، شائىر بولسا ئوبراز ۋە مەنزىرە بىلەن سۆزلەيدۇ، ۋاھالەنكى ئۇلارنىڭ دەۋاتقىنى ئوخشاشلا بىر ئىش. سىياسىي ـ ئىقتىساتچىلار سانلىق مەلۇمات ماتېرىياللىرى بىلەن قوراللىنىپ، كىتاپخانلار ياكى تىڭشىغۇچىلارنىڭ ئەقلىگە مۇراجىئەت قىلىپ، جەمئىيەتتىكى مەلۇم بىر سىنىپ ئەھۋالىنىڭ مەلۇم بىر خىل سەۋەپتىن زور دەرىجىدە ياخشىلانغانلىقى ياكى ناچارلاشقانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرسە، شائىر جانلىق

ۋە روشەن بولغان رېئال تەسۋىرلەر بىلەن قوراللىنىپ، كىتابخانلارنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشىغا مۇراجىئەت قىلىپ، جەمئىيەتتىكى مەلۇم بىر سىنىپ ئەھۋالىنىڭ مەلۇم بىر خىل سەۋەپتىن زور دەرىجىدە ياخشىلانغانلىقىنى ياكى زور دەرىجىدە ناچارلاشقانلىقىنى ھەقىقىي مەنزىرە ئىچىدە كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىرى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ، بىرى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. لېكىن ھەر ئىككىسىدە سۆز بىلەن قايىل قىلىنىدۇ، ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، بىرى لوگىكىلىق يەكۈندىن پايدىلىنىدۇ، يەنە بىرى مەنزىرىدىن پايدىلىنىدۇ — خالاس. روشەنكى، بېلىنسكىي: ئەدەبىيات - سەنئەت باشقا ئىجتىمائىي پەنلەرگە ئوخشاش ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئىنكاس قىلىدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا نىسبەتەن ئەقلىي بىلىشكە يېتىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ باشقا ئىجتىمائىي پەنلەر بىلەن ئوخشىمايدىغان تۈپ ئالاھىدىلىكىنى پەقەت ئۇنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلىدا ۋە تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش شەكلىدە — دەپ قارايدۇ. چېرنىشېۋسكىمۇ «تۇرمۇشنى قايتا نامايەن قىلىش سەنئەتنىڭ ئومۇمىي خاراكتېرى ماھىيىتى» دېگەن ئىدى. دېمەك بۇ خىل قاراشلارنىڭ ھەممىسى ئەدەبىيات - سەنئەتنى بىر خىل ئەقلىي بىلىش پائالىيىتى، تونۇشنىڭ پەۋقۇلئاددە شەكلى دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى پەقەت ئوبرازغىلا مەركەزلەشتۈرىدۇ.

ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى ئەنە شۇنداق چۈشىنىش ماتېرىيالىستىك ئىنكاس نەزەرىيىسىگە ئۇيغۇن بولسىمۇ، لېكىن ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى پەقەتلا ئوبرازغىلا مەركەزلەشتۈرۈپ قويۇش ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ باشقا ئىجتىمائىي پەنگە ئوخشىمايدىغان مۇرەككەپ مەزمۇنىنى، خىلمۇ - خىل شەكىللىرىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلمەيلا قالماي، يەنە ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنىمۇ تولۇق ئېچىپ بېرەلمەيدۇ. ئوبراز ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى، لېكىن ئۇ بىردىن - بىر ئالاھىدىلىكى ئەمەس، چۈنكى ئەدەبىيات - سەنئەتكىلا خاس نەرسە ئەمەس، باشقا ئىجتىمائىي پەنلەرمۇ ئوبرازغا مۇھتاج؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوبراز يالغۇز شەكىل مەسىلىسى بولماستىن مەزمۇن بىلەن شەكىلنىڭ بىرلىكىدۇر. ئەدەبىيات - سەنئەتنى تۇرمۇشنىڭ قايتا نامايەن بولۇشى دەپ چۈشەنگەندە كۆپىنچە ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ تەرىپى تەكىتلىنىپ، سۇبيېكتىپ تەرىپىگە دىققەت قىلماسلىق، بولۇپمۇ ئوبرازغا سىڭدۈرۈلۈش زۆرۈر بولغان ھېسسىيات ئامىلىغا سەل قاراشتەك بىر تەرەپلىمىلىك ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. چۈنكى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى چۈشىنىشتە ھېسسىيات ئىنتايىن مۇھىم ئامىل. ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنىڭ جەۋھىرى. ئەدەبىيات - سەنئەت ژانىرلىرىنىڭ كۆپ خىللىقى، تىپىك شارائىت ۋە تىپىك خاراكتېرنىڭ ئوخشىماسلىقى، يازغۇچىلار ئۇسلۇبىنىڭ ئۆزگىچىلىكى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىدىكى ھېسسىياتنىڭ تۇتقان ئورنى، ھېسسىياتنى ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمايدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ھېسسىيات ۋە تىپىك ئوبراز قان بىلەن گۆشتەك بىر - بىرىگە سىڭىشكەن، تىپىكلىك بىلەن ئوبراز بىر گەۋدىگە ئايلانغان. لېكىن نۇرغۇن ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھېسسىيات

بىلەن تىپىك ئوبرازنى سىپلىشتۇرغاندا ھېسسىياتنى گەۋدىلەندۈرۈش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، ئوبراز بولسا قىستۇرما بولۇپ كېلىدۇ.
مەسىلەن:

«ئاھ ئۇۋارمەن، ئاھ ئۇۋارمەن، ئامىلىرىم تۇتقاي سېنى،
كۆز يېشىم دەريا بولۇپ، بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى»
«خەلق قوشىقى»

يىللار دېڭىزى دولقۇنلۇق بولساڭمۇ،
ئۈپقۇنلىرىڭنى يارىدۇ بىزنىڭ كاراپ.
بىلىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پورقىتىپ باقساڭمۇ،
ئىجات يىللارنى قىرىتىدۇ، دەپ بېرىمىز جاۋاپ.
(ل.مۇتەللىپ «يىللارغا جاۋاپ»)

يۇقىرىقىدەك شېئىرلاردا ھېسسىيات ئاجايىپ چوڭقۇر گەۋدىلەنگەن، ئوبراز بولسا سىپلىشتۇرما قىلىنغان. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئىرسالنامىلار، كلاسسىك ئەدەبىياتتىكى نەسىھەتنامىلار، ھازىر يېزىلىۋاتقان نەسرى شېئىرلار ۋە نەسرلەردە مۇكەممەل ئوبراز يوق، لېكىن ھېسسىيات بىر قىزىل يىپ بولۇپ پۈتۈن ئەسەرگە سىڭدۈرۈلگەن. بەزى ئەسەرلەردىكى ئوبراز جانلىق ۋە كونكرېت ئەمەس، ئۇنىڭدا چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرلەرمۇ بولمايدۇ. لېكىن ئۇنىڭدا ساغلام روھىي ھېسسىيات ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

بىزنىڭ باغدا جىنەستە،
تۆگەپ كەتتى يېمەستە،
يار ئىگىزدە مەن پەستە،
ئۆتۈپ كەتتى كۆرمەستە.
«خەلق قوشىقى»

يوللۇغۇم بولسۇن ساڭا،
قويىنۇڭغا سالغىن ئالمىنى،
ھەر سېغىنغاندا پۇراپ،
يادىڭغا يايىرىم ئال مېنى.
(ت.ئېلىيوپ)

مۇنداق ئەھۋال تەبىئەت لىرىكىلىرى، رەسىم ۋە مۇزىكىلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ. ھېسسىياتنى ئاساسىي ئورۇندا قويۇپ گەۋدىلەندۈرۈشنى ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىنىڭ بىر مۇھىم ئېستېتىك ئالاھىدىلىكى دەپ قاراش مۇمكىن. بۇ يەردە تەكىتلىنىۋاتقان ھېسسىيات — تۇرمۇشنى گۈزەللىك نۇقتىئىنەزىرى بىلەن باھالاشتىن كېلىپ چىققان ئېستېتىك ھېسسىيات بولۇپ ئۇ تۇيغۇ، سەزگۈ، تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر، ئېتىقات، غايە، ئىرادە ۋە ھېسسىيات قاتارلىق ئامىللار تەبىئىي بىرلەشكەن ئاڭنىڭ ئالىي شەكلى. بۇ مۇئەييەن ئىجتىمائىي مەزمۇنغا ئىگە، مۇئەييەن ئەخلاق ۋە دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. ھېسسىيات — مۇئەييەن ئەخلاق ۋە دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە چەكلىمىسىدىن ئايرىلسا، خەلق ئاممىسى ئۈچۈن پايدىسىز بولغان شەخسنىڭ خۇنۇك، پەس ئارزۇ - ھەۋەسىگە ۋە چاكىنا ئىشتىياقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

گوركى ئەدەبىيات - سەنئەتنى «دەۋر تۇرمۇشى ۋە ھېسسىياتىنىڭ تارىخى» دەپ باھالاپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي ماھىيىتى ۋە ئېستېتىك ماھىيىتىنى تولۇق ئېچىپ بەرگەن. ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مەقسىدى، رېئال تۇرمۇشتىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈشلا ئەمەس، بەلكى سۇبيېكتىپ ئېستېتىك پوزىتسىيە، ئېستېتىك ھېسسىيات ئارقىلىق رېئال تۇرمۇشتىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى قايتا ئۆزگەرتىپ، يىغىنچاقلاپ، خىلمۇ-خىل تىپىك ئوبرازلارنى يارىتىپ، ئاممىنىڭ تارىخنى ئالغا سۈرۈشكە ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت. شۇڭا ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى ھېسسىي، ئەقلىي، ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ، ھېسسىيات ۋە ئەقىدىنىڭ دىئالېكتىك بىرلىكى بويىچە چۈشىنىشىمىز لازىم.

2

ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىنى توغرا چۈشىنىش ۋە ئىگىلەش ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي رولىنى قانداق جارى قىلدۇرۇش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. لۇشۈن: «ئەدەبىيات - سەنئەت خەلق روھىدىن پارلىغان نۇر، شۇنىڭدەك خەلق روھىنى ئىستىقبالغا يېتەكلەيدىغان مەشئەلدۇر» دېگەن ئىدى.

ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا بىۋاستە رول ئوينىماستىن، بەلكى كىشىلەرنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە روھىي ھالىتىگە نىسبەتەن بىلىندۇرمەستىن ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتىش رولىنى ئويناپ، شۇ ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى ۋە ئۆز ئەتراپىدىكى مۇھىتنى ئۆزگەرتىشكە ئىلھاملاندۇرۇپ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر ئوخشاش بىر داۋلى ۋە ئوخشاش مەسىلە چۈشەندۈرۈلگەن ماقالىلارنى كۆرىدۇ ۋە شۇ داۋلى ھەم مەسىلىلەر يورۇتۇپ بېرىلگەن ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىمۇ كۆرىدۇ. بىراق ئۇلار ئالدىنقىسى بىلەن قانائەتلەنمەي كېيىنكىسىنى تەلەپ قىلىدۇ؛ بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، ئەدەبىيات - سەنئەتتىكى «تەربىيە كۆڭۈل ئېچىش ئىچىدە بولىدۇ.» (جۇ ئېنلەي) ئادەتتىكى ئەھۋالدا كىتابخانلار دەسلەپتە ئەدەبىي ئەسەرنى كۆپىنچە ئارام ئېلىش، شات - خوراملىققا ئېرىشىش ياكى بىرەر بىلىم ئېلىش مەقسىتىدە ئوقۇيدۇ. لېكىن ئۇلار ئەسەردىكى پېرسوناژلار، ۋەقەلىكلەرگە مەپتۇن بولۇپ كېتىپ، ھېسسىيات جەھەتتە كۈچلۈك تەسىراتقا ئىگە بولىدۇ - دە، ئەنە شۇ تەسىراتنىڭ تۈرتكىسى ئارقىسىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيىسى، ھېسسىياتى، خاراكتېرى، ئەخلاقى ۋە پىسخىكا ئادىتىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزگەرتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىيە ۋە بىلىش جەھەتتىن مەلۇم تەربىيىگە ئىگە بولىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي ئەسەرلەر كىتابخانلاردا ئېستېتىك تۇيغۇ قوزغىيالمىسا، كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىنى تىترىتەلمىسە، كىشىلەرگە لەززەت بېغىشلىيالمىسا، مۇنداق ئەسەرلەرنىڭ سىياسىي خاھىشى قانچە ياخشى بولغان بىلەنمۇ ئۇ ئۆزىنىڭ ئىدىيە ۋە باشقا جەھەتتىكى رولىنى جارى قىلدۇرالمايدۇ. بۇ ھال، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تەربىيىۋى رولى، بىلىش رولى — ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك رولى ئارقىلىقلا ئىشقا ئاشىدىغانلىقىنى، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك رولى غايەت زور ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بىز ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي ماھىيىتىگە بولغان تونۇشنى ئۆستۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئېستېتىك ماھىيىتىگە نىسبەتەن نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي ئىجادىيەت جەھەتتە يېڭى ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىشتىكى ئالاھىدە رولىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشىمىز لازىم.

Altun0q

قەشقەر بۇلبۇلى

(ئوچېرك)

مەمتىلى زۇنۇن

كىشىلەر سۆيۈنۈش ۋە ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى بىلەن «قەشقەر بۇلبۇلى» دەپ تەرىپلەيدىغان پاتىمە قۇربان — خەلقىمىزنىڭ چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە مېھرى - مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولغان پېشقەدەم سەنئەت ئەربابى ۋە جامائەت ئەربابى. ئەمگەكچان، سەنئەت سۆيەر خەلقىمىز بۇ ئابرويلۇق تۆھپىكارنى تولىمۇ قەدىرلەيدۇ. بۇ ھەقتە مەن سىلەرگە ئۈچ ھېكايە سۆزلەپ بېرەي.

«بۇلبۇل كەپتۇ!»

1965 - يىلىنىڭ ئوما پەسلى. بۇ — مېنىڭ قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ زەمىن گۆكشى قىزىللىق داۋىيىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە قاتنىشىۋاتقان ۋاقتىم ئىدى. پۈتۈن داۋىي تەۋەسىدىكى ئەر - ئايال ياش - قېرىلار رەت - رەت قىرلىق تۈۋرۈكلۈك كاتتا جامە ئىچىگە لىق تولغان ئىدى. جامە ئۆگزىسى، پەشتىقى ۋە دەرۋازىسىدا مىلتىق تۇتقان خەلق ئەسكەرلىرى سىختەك تۇراتتى. خىزمەت گۇرۇپپىمىز تەربىيىلىگەن «ئوق يىلتىزلار» (تايانچىلار) يىغىن مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى. بىزنىڭ بۇ «سىياسەت تاپشۇرۇش» يىغىنىمىز بەئەينى ئوچۇق سوت يىغىنىغىلا ئوخشايتتى. يىغىن ئەھلى قۇيرۇغى ئۈزۈلمەس دەبدەبىلىك نۇتۇقنى ئۇزۇن - تىنىمسىز ئاڭلاشقا، بەلگىلەنگەن «تايانچ»لار تەرىپىدىن ئارىلاپ - ئارىلاپ توۋلانغان ۋەھىمىلىك شوئارلارغا بار ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇشقا، تۈگۈلگەن مۇشتۇملىرىنى ئىگىز - ئىگىز كۆتىرىپ قويۇشقا مەجبۇر ئىدى.

كاتىپ ئىدىم. «سىياسەت تاپشۇرغۇچى» ئۆز نۇتقىنى يېزىملاشتۇرماستىنلا مېنى قىسانداقتۇ بىر ماتېرىيالنى ئېلىپ كىرىشكە بۇيرىغان ئىدى. ئالتە - يەتتە مىنۇتتىن كېيىن قايتىپ كېلىپ

قارىسام، پۈتۈن يىخىن ئەھلى توغانىنى بۇزۇپ كەتكەن تومۇز كەلكۈنىدەك دەرۋازا تەرەپكـە ئېتىلىۋېتىپتۇ. دەرۋازىدىن چىقىپلا چوڭ يول تەرەپكە قاراپ چېپىشىۋاتقانلارنىڭ بىرىدىن ئالدىـ راش سورىدىم مەن:

— نىمە ئىش بۇ؟

— بۇلبۇل كەپتۇ!

— نىمە؟

— پاتىمە قۇربان كەپتۇ! ...

بەش - ئالتە مىنۇتتەك ۋاقىت ئىچىدىلا پۈتۈن جامە قويىنىدا خىزمەت گۇرۇپپىسى خادىمـ لىرىدىن باشقا ئىككى نەپەر پومىشىك بىلەن توققۇز نەپەر گۇناكار ئاساسقاتلام كادىر قالغان ئىدى. ئەجەپلىنەرلىكى شۇكى، بىز شۇنچە تەربىيىلىگەن تورالىدىق - قورالسىز تايانچىلارنىڭ ھەممىسى باشلانغۇچ مەكتەپ تەرەپكە قاراپ ئۇچۇۋاتقان خەلقنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا ئىدى.

ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئارتىستلىرىنىڭ بۈگۈن چۈشتىن كېيىن كېلىدىغانلىقىدىن خەۋىرىـ مىز بار ئىدى. بۇ خەۋەرنى بىز يىغىندىن كېيىن ئاممىغا ئۇقتۇرماقچى ۋە ياردەمـلىشىش ئىشـ لىرىنى ئورۇنلاشتۇرماقچى ئىدۇق. ئۇلارنىڭ چاشكا ۋاقتى بىلەنلا كېلىپ قالىدىغانلىقىنى خىيالـ مىزغىمۇ كەلتۈرمىگەن ئىكەنمىز.

باشلىغىمىزنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە مەن ئىككى پومىشىكنى ئويۇن كۆرۈش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىپ ئائىلىسىگە قوغلىۋەتكەندىن كېيىن بايىقى توققۇز «گۇناكار»نى باشلاپ مەكتەپ مەيدانىغا كەلدىم. قارىسام، ئارتىستلار ئاللىقاياقلاردىن خىش - كېسەكلەرنى تېپىپ كېلىپ سەھنىنىڭ يىقىلغان تاملىرىنى ئوڭلاۋېتىپتۇ، تورەك - ئازگاللارنى تىندۇرۇۋېتىپتۇ. ئارتىستكىلار بولسا، ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ كەتكەن مەيداننى تۈزلەپ، سۇ چېچىپ سۈپۈرۈۋېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا بىر توپ قىز - چوكانلار توپارەك خادانى كوپتا، مىخچا گۈللۈك ئاق چىت كۆيـ نەكلىك نەۋ جۇۋاننىڭ قولىدىكى ئۈزۈن سۈپۈرگىسىنى تالىشىۋېتىپتۇ:

— خېنىم، بىز تۈرۈپ، سىلىنىڭ سۈپۈرگە كۆتىرىپ يۈرگەنلىرى قانداق گەپ؟ بۇ ئىشنى بىزگىلا قويۇپ بەرسىلە.

— بىز «خېنىم» ئەمەس، ھەر بىرىڭلارنىڭ چاكىرى، — دەپ جاۋاپ بېرەتتى بۇ نەۋ جۇۋان، — مەنمۇ دىخان بالىسى، يېزىدىن كەلگەن.

راست، ئۇ 1932 - يىلى مەكىت ناھىيىسىدە كەمبەغەل دىخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، ئەمـ گەكچىلەر ئارىسىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان دىخان قىزى، 1950 - يىلىنىڭ باھار پەسلىدىن باشلاپ بىزنىڭ سەنئەت گۈلزارىمىزغا ئۆزىگە خاس ئاۋازى بىلەن مەردانە سايرايدىغان خۇشـ ئاۋاز بۇلبۇل — پاتىمە قۇربان كىرىپ كەلدى.

«بۇلبۇل كەپتۇ! ...» — بۇ سادا پۈتۈن زەمىن گۈكشي تەۋەسىنى چاڭ كەلتۈرگەن ئىدى. ھەر قايسى قېرىنداش داۋۇي دىخانلىرى قىزىللىق تەرەپكە قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار مەيـ دانغا كىرە - كىرمەيلا «قېنى؟»، «قايسىكەن؟» دەپ تەقەززالىق بىلەن سورىشاتتى. قىزىلـ

لىقنىڭ قىز ـ چوكانلىرى بولسا، بۇ قەدىر ـ قىممەت ئىگىسىنى بىرەر سائەت بۇرۇن كۆرۈپ، تونۇۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزلىرىنى خېلىلا پەخىرلىك ھېس قىلاتتى. قول ئېلىشىپ، يۈز يېقىشىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋالغانلارنىڭ خوشلۇقىغا گەپ توغرا كەلمەيتتى.

شۇ كەمگىچە ۋىلايەتلىك ئۆمەكنىڭ ئويۇنلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغان بۇ چەت، قاقاس، نامرات يۇرت بۈگۈن قايناپ ـ تاشقىنلىقتا چۆمگەن ئىدى. ئانچە كەڭ بولمىغان مەيداندىن 4 مىڭدىن ئوشۇغراق كىشى ئورۇن ئالغان، مەيدان ئەتراپىدىكى تام، سۆگەت، قاپاق تېرەكلەرمۇ تاماشىبىنلارنىڭ قوندىقىغا ئايلانغان ئىدى.

بۇلبۇل سەھنىدە ناۋا ئەيلەشكە باشلىدى. «يارۇ»، «گۈل ئايشەمگۈل بالا»، «ئاسىگۈل»، «لەيلىگۈل» ...، ئۇنىڭ ئاغزىدىن گۈل تۆكۈلەتتى، بۇ «گۈللەر»دىن تۆكۈلگەن ئەتىر ـ ئىپار كىشىلەر كۆڭلىگە چەكسىز راھەت ـ ھوزۇر بېغىشلىماقتا ئىدى. شۇ كۈنىلا ئۇ، كۆپچىلىكنىڭ تەلەپ ساداسى، ئۈزۈلمەس ئالقىشلىرى ئىچىدە ئىككى نۆۋەت سەھنىگە چىقىپ، بىر قېتىمدىلا 17 ناخشا ئوقۇپ بەردى. ئۇنىڭ ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىغا بولغان يۈكسەك ھۆرمەت ـ ئېھتىرامى، خۇشخۇي تەبەسسۇمى، مەردانە ئاۋازى تاماشىبىنلار قەلبىنى زىل ـ زىلىگە كەلتۈرگەن ئىدى.

سەنئەتچىلەر ئەتىسى سەھەردىلا جىددىي پائالىيەت باشلىۋەتتى. ئەرلەر ياماقچىلىق، سەتەراچىلىق قىلاتتى. پاتىمە قۇربان قاتارلىقلار مەھەللىمۇ ـ مەھەللە، ئۆيمۇ ـ ئۆي يۈرۈپ ئاخشامقى ئويۇنغا بارالمىغان كېسەللەر ۋە يېڭىلا تەۋەللۇت قىلغان ئاياللاردىن قىزغىن ھال ـ ئەھۋال سورىدى، ئۇلار ئايسى ناخشىنى تەلەپ قىلسا شۇنى، قانچە قېتىم تەلەپ قىلسا شۇنچە قېتىم ئوقۇپ بېرىپ خەلقنىڭ رەخمەت ـ مەشقاللىسىنى ئالدى.

ھېلىمۇ ئېنىق ئېسىمدە، ئارتىستلار «ناس» دادۇيىگە يۆتكەلمەكچى بولغاندا، 124 ياشلىق تاجىنىساخان ئانا بىلەن 107 ياشلىق مامۇت بوۋاي ئالاھىدە ئۇزىتىشقا كەلگەن، تاجىنىساخان ئانا پاتىمە قۇرباننىڭ يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ: «جېنىم قىزىم، ئاۋازىڭنى كانايدىلا ئاڭلاپ ئۆزەڭنى بىر كۆرۈشكە شۇنچە تەشنا بولغان ئىدىم. مانا ئەمدى كۆرۈۋالدىم، مۇرادىمغا يەتتىم. 120 ياشتىن ئاشتىم، سېنى يەنە بىرەر قېتىم كۆرەلەرمەنمۇ؟» دەپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەن ھەم «خۇدايىم ساڭا مېنىڭدىنمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر بەرسۇن!» دەپ دۇئا قىلىپ قالغان ئىدى.

ـــ بىزنىڭ يۇرتقا بۇلبۇل كەلگەن! ـــ چەكسىز سۆيۈنۈش ۋە ئىپتىخارلىنىش بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆز بىز ئۇ يەردىن ئايرىلغانغا قەدەر پات ـ پات قۇلىقىمغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

«ئۇ، ھايات ئىكەن ...»

يەكشەنبە، بازار كۈنى ئىدى. ئارا ماشىنىمىز ئۆزلۈكسىز سىگنال بېرىپ ئاخىرلىق بازار رايونىغا كىرىش بىلەن تەڭ توپ ـ توپ كىشىلەر كەينىمىزدىن ئەگىشىشكە، بارا ـ بارا سەلدەك ئېقىشقا باشلىدى. ماشىنا ئۈستىدىكىلەر ئېنىق ئاڭلىدۇكى، ئۇلار ھەيران قالغان ۋە

شادىمان بولغان هالدا مۇشۇ سۆزنىلا قىلىشاتتى ۋە يېڭىدىن قوشۇلغانلارغا خۇشخەۋەر يەتكۈزەتتى:

— ئۇ هايات ئىكەن! ... پاتىمە قۇربان هايات ئىكەن! ...

بۇ، 1976 ـ يىلىنىڭ باهار پەسلى ئىدى. بىز تۆۋەنگە چۈشۈپ ئويۇن تەييارلاش مۇددىتاسى بىلەن بۇ ناهىيىنىڭ جايتېرەك گۇڭشېسىغا راۋان بولماقچى ئىدۇق. ماشىنىمىز ناهىيىنىڭ بازار رايونىدىكى شاقىراتمىلىق ئېرىق بويىدا، يېڭىلا تۆكۈلگەن تېرەك پوتىلىرى ئۇستىدە توختىغان هامان ئادەملەر قېرىپى ماشىنىمىزنى قورشىۋالاتتى. ئۇلار يەنە شۇ سۆزنى تەكرارلىشاتتى ۋە بۇ قەدىرلىك كىشىنى تېخىمۇ ئېنىقراق كۆرۈۋېلىشنى ئارزۇ قىلىشاتتى. پاتىمە قۇربان ماشىنىدىن چۈشۈپ كۆپچىلىككە ئېهتىرام بىلدۈرگەندە، جاپاكەش خەلقنىڭ بوز توپا ئۆرلەپ تۇرغان چىرايلىرىنى شاتلىق نۇرى، ئون يىللىق ئازاپ ـ كۈلپەت ئىچىدە ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆز چاناقلىرىنى هاياجان ياشلىرى قاپلىغان ئىدى. دەستىلەنگەن قېتىق تاۋاقلىرىنى بۆز ياغلىققا چىگىۋالغان 60 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئايال ئىستىلىپ ئالغا ئۆتتى ـ دە، تاۋاقلىرىنى قويۇپلا پاتىمە قۇربانغا ئۆزىنى ئاتتى: «خېنىم، هايات ئىكەنلا! — دەيتتى ئايال دىلىنىڭ يېرىدىن تۆكۈلۈپ، — سىلىنىمۇ كۆرىدىغان كۈنلىرىمىز بولىدىكەن! ... ئۆلۈپ كېتىپتىمۇ دەپ ئاڭلاپ، بۇلبۇل سۈپەت ئاۋازىنى ئەمدى ئاڭلىيالمامسىزمۇ؟ دەپ يىغلىغان ئىدىم. تۆت سەر ـ يېرىم جىلىڭ ياغ تاپسىلا ئەرۋاهلىرىغا ئاتاپ تۇرغان ئىدىم تېخى، — ئايالنىڭ يىغىسى كۈلكىگە ئالماشتى، — هەر نىمە بولسا، هايات ئىكەنلا، ئاياغلىرىدىن شامال ئۆتۈپ تۇرۇپتۇ. خۇدايىم تەنلىرىنى ساق قىلسۇن، ئاۋازلىرىنى ئامان قىلسۇن! ...»

ئۇنىڭ هايات ئىكەنلىكىگە كىشىلەر نىمە ئۈچۈن شۇنچە تەنتەنە قىلىشىدۇ؟ ئاتالمىش «مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىنقىلاپ» كىمنىڭ بېشىغا بالايى ـ ئاپەت كەلتۈرمىدى دەيسىز؟ 50 ـ يىلىدىن خەلق ناخشىلىرىنى ئۆزمەي ئوقۇپ «فېئودالىزمنى تەشۋىق قىلغان گۇناكار» نىڭ بۇ ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەردىن ئامان قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ يەنە كېلىپ ئۇ، 1956 ـ يىلى ۋەكىللەر ئۆمىكى قاتارىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستان، تۈركمەنىستان قاتارلىق ئالتە رېسپوبلىكىسىدا زىيارەتتە بولۇپ، قېرىنداش مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ ئالاهىدە ئالقىشىغا ئېرىشكەن تۇرسا!

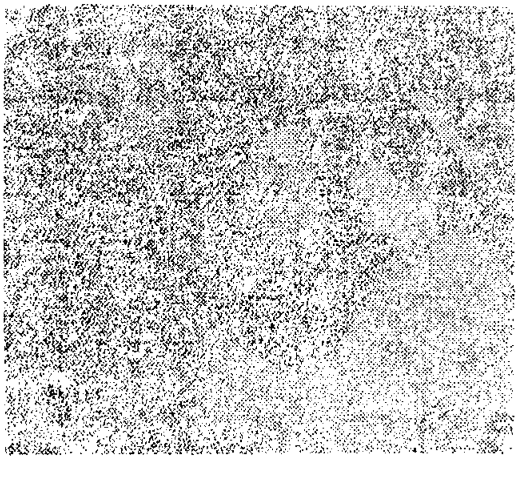

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك چوڭ يىغىنىغا قاتنىشىپ، سەلتەنەتلىك خەلق سارىيىدا جۇئېنلەي، ليۇشاۋچى، دېڭ شياۋپىڭ، جۇدې قاتارلىق پارتىيە ـ هۆكۈمەت رەهبەرلىرىمىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەن ۋە ھەتتا خاتىرە رەسىمگە چۈشكەن تۇرسا! مۇنداق «قاتمۇ ـ قات جىنايەت» ئۆتكۈزگەن كىشىنىڭ رەھىمسىز پىچەن، شىددەتلىك كۈرەش، دەهشەتلىك ئازاپلاردىن خالى بولۇشى مۇمكىنمۇ؟!

جاھالەتلىك يىللارنىڭ مۇدھىش ئەلەم - كۈلپەتلىرى راستىنلا ئۇنى كېسەل - ئىمجان قىلىپ قويغان ئىدى. چەت ناھىيە - ۋىلايەتلەرگە بولسا، ئالىلقاچان ئۇنىڭ مۇسىبەت خەۋىرى يېتىپ بولغان ۋە بۇ شۇم خەۋەر مىڭلىغان كىشىلەرنى شۇنچە بىئارام قىلغان، قايغۇغا سالغان ئىدى.

«پاتىمە قۇربان ھايات ئىكەن!» دىگەن خەۋەر شۇ كۈنلا پۈتۈن قاغىلىق تەۋەسىگە تارقالدى. بىز جايىپرەك گۈكشىدا تۇرغان ئىككى ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە يۇرت - يۇرتتىن كېلىپ، پاتىمە قۇربانىنى زىيارەت قىلغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى دىسەم مۇبالىغىمۇ بولۇپ كەتمەس. ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىلىرى ھىلقى سۈت - قايماقچى ئايال ئېيتقانىدەك سۆزلەرنى قىلىپ يىغلاپ، كەينىدىنلا كۈلۈپ كېتەتتى.

خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ئالانتلىق سەنئەتكارلىرىنىڭ ھايات تەقدىرىگە، ئانچىلىك كۆڭۈل بۆلىدۇ - ھە!

«كالا سوياي، قىزىم!»

يازلىق كىنوخانىغا تاماشىبىنلار لىقمۇ - لىق تولغان ئىدى. خۇشئاۋاز بۇلبۇل ئۈستى ئوچۇق سەھنىدە پۈتۈن ئىشقى - زوقى بىلەن ناۋا قىلماقتا ئىدى. ئۈزۈلمەس ئالقىشلار، «يەنە شۇ! يەنە شۇ!» دىگەن سادالار پەلەككە كۆتىرىلمەكتە. تاماشىبىنلار شاۋقۇن - سۈرەن سېلىشىپ گويا دېڭىزدەك چايقالماقتا ئىدى. پەرىشتە سۈپەتلىك بىر بوۋاي شۇ دېڭىز دولقۇنلىرىنى يېرىسىپ ئالغا — سەھنىگە قاراپ ئىلگىرلەۋاتاتتى. بوۋاينىڭ ئۆزىنى كېيمىگە، ھاياجاندىن تىترەپ تۇرغان ئاپپاق ساقاللىرىنى دولقۇن ئەۋجىدىن سىلكىنىۋاتقان ئاق يەلكەنگە ئوخشىتىش مۇمكىن ئىدى. بوۋاي ئاخىرى سەھنىگە چىقتى - دە، «قىزىم!» دىگىنىچە پاتىمە قۇربانغا ئېتىلدى. پاتىمە قۇربان بۇ چاغدا تۆتىنچى ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاممىنىڭ گۈلدۈراس ئالقىشىغا مىننەتدارلىق سالىمى قايتۇرىۋاتاتتى. «قىزىم! — دەيتتى بوۋاي پاتىمە قۇرباننىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ، — يۈر، ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتەي، كالا سويۇپ مېھمان قىلاي! كۆڭلۈڭ تارتقانلارنىڭ ھەممىسىنى چاقىرغىن، ھەممىسىنى مېھمان قىلاي. يۈرگىنە قىزىم، بىر مېھمان قىلىۋالاي! ...»

بوۋاي قەلبىنىڭ قات - قېتىدىن ئورغۇپ چىقىۋاتقان، مىكرافون ئارقىلىق پۈتۈن مەيدانغا ئېنىق ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سۆز — ھەر بىر تاماشىبىننىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى. بۇ سۆز — خەلقىمىزنىڭ ئۆز تۆھپىكارىغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە قىزغىن مۇھەببىتىنىڭ ھارارەتلىك ساداسى ئىدى!

بۇ — 1979 - يىلىنىڭ ياز پەسلىدە مەكىت ناھىيىسىنىڭ قىزىل ئاۋات گۈكشىسىدا بولۇپ ئۆتكەن تەسىرلىك ۋەقەلەرنىڭ بىرى.

X X

AltunOq

خەلق سۆيگەننى پارتىيە سۆيىدۇ، ھۆكۈمەت قەدىرلەيدۇ. پارتىيە، ھۆكۈمەت بۇ ئاتاقلىق سەنئەت ئەھلىنىڭ سوتسىيالىستىك سەنئىتىمىزنىڭ گۈللەپ ياشنىشى يولىدا تۆككەن تەرى، سىڭدۈرگەن ئەجرىنى ئالاھىدە يۇقىرى باھالىدى، شۇ سەۋەپتىن ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتە رېسپوبلىكىسىدا دوستانە زىيارەتتە بولدى. 1956 - يىلىدىن بۇيان پايتەختىمىز بېيجىڭغا 5 نۆۋەت باردى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 - قېتىملىق يىغىنىغا رەسمىي ۋەكىللىك سالاھىيىتى بىلەن قاتنىشىپ، ماۋجۇشى، جۇزۇڭلى، ليۇشاۋچى، دېڭشياۋپىڭ، جۇدې قاتارلىق پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىمىز بىلەن كۆرۈشتى، خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى مەشھۇر شەھەرلىرىدە ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى. ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئەزاسى، مەملىكەتلىك مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەم مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى.

1982 - يىلى بۇ پىشقەدەم ناخشىچىمىزنىڭ 37 ناخشىسى شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسى، تېلېۋىزىيە ئىستانسى، مەركىزىي خەلق رادىيو ئىستانسىلىرى تەرىپىدىن لېنتىگە ئېلىندى، مەملىكەتلىك پىلاستىنكا زاۋۇدى تەرىپىدىن مەخسۇس ئىشلەنگەن «پاتىمە قۇربان ناخشىلىرى توپلىمى» مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ھەر قايسى مىللەت ۋە ھەر قايسى مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا سازاۋەر. پاتىمە قۇربان ھازىر زوراۋر پەيتلەردە تەلەپكە ئاساسەن سەھنىگە چىققاندىن باشقا ۋاقىتلىرىنىڭ ھەممىسىنى سەنئەت قوشۇنىمىزنىڭ ئىقتىدارلىق ۋارىسلىرىنى تەربىيىلەش ئىشلىرىغا بېغىشلىماقتا.

(بېشى 98 - بەتتە)

سۆھبىتىمىزنىڭ ئاخىرىدا، مەن ئۇنىڭدىن: «سەھنە ھاياتىڭىزغا نىسبەتەن تەسىراتىڭىز قانداق؟» دەپ سورىغىنىمدا، ئۇ: «قانائەتچىلىكتىن خالىي بولۇپ، كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىش ھەمدە سورۇن تاللاش» دەپ جاۋاپ بېرىپ، بۇ يەكۈننى مۇنداق يېشىپ چۈشەندۈردى: «سەنئەتكار بولغان كىشى ئۆزىنىڭ مەلۇم تالانتى ۋە ئىلگىرى قولغا كەلتۈرگەن مەلۇم نەتىجىلىرى بىلەنلا قانائەتلىنىپ قېلىپ، ئىزدىنىشنى، ئۆگىنىشنى، يېڭى ئەھۋالغا مۇۋاپىقلىشىشنى بوشاشتۇرۇپ قويسا، ئۇ بىر ئىزدا توختاپ قالىدۇ - دە، خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسايىن ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا يەنە، ھەر بىر سەنئەتكار ئۆزىنىڭ جانلىق تەشۋىقاتچىلىق رولىنى دەپسەندە قىلىپ، بەزى ناتوغرا، قالايمىقان سورۇنلارغا ئۆزىنى ئۇرىۋەرسە، ئۆز ئىناۋىتىنى ئۆزى دەخلىي - تەرۇزغا ئۇچرىتىپ، ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان ئاقىۋەتكە دۇچار بولىدۇ. شۇڭا، سەنئەتچىي ئۈچۈن ئەخلاقىي قاراش ئىنتايىن مۇھىم.»

سۆھبەت ئارقىلىق، مەن ئۇنىڭ سەھنە ھاياتىغا بولغان چەكسىز ئىشتىياقىي ۋە تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا بولغان كۈچلۈك ئىشەنچ - ئۈمىدىنى چوڭقۇر ھىس قىلدىم - دە، ئۇ ئېيتقان بىر ناخشىدىكى «سايرا زەرەپشان بۇلبۇلي» دىگەن مىسرانى كۆڭلۈمدە تەكرارلىدىم.

ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا

تۇرسۇن يۇنۇس

[ئاپتور ئىلاۋىسى:

1984-يىلى 11-ئايدا كۇنمىڭ شەھىرىدە مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تىياتىر كۆرىكى (تېلېۋىزور بىلەن كۆرسىتىلىدىغان) ئۆتكۈزۈلۈش بىلەن بىرگە جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تىياتىر تەزكىرىسى يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىندا مەن ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى تىياتىر تەزكىرىسى ئىشخانىسىغا ۋاكالىتەن «ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىنى ئوقۇپ ئۆتتۈم. مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن تىياتىر تەتقىقاتچىلىرى بۇ ماقالىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرنى ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق «ئۇيغۇر تىياتىرى» دېگەن بۇ بىر تىياتىر تۈرىنى رەسمىي ھالدا مۇئەييەنلەشتۈردى ۋە شۇ قېتىملىق كۆرەكتە ئاتنىشتۇرۇلغان مىللىي تىياتىر «غېرىپ — سەنەم»گە «ئۇيغۇر تىياتىرى» دەپ نام بەردى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىمۇ «ئۇيغۇر تىياتىرى — غېرىپ — سەنەم» دەپ يېزىلغان ئەينەك جازىلىق تەقدىرنامە ۋە بىر دانە لوڭقا مۇكاپات بەردى.

تۆۋەندە مەن شۇ قېتىملىق يىغىندا سۆزلىگەن تەتقىقات ماقالىنىڭ تەپسىلاتىنى تونۇشتۇرماقچىمەن.]

ئۇيغۇر تىياتىرى 30-يىللاردىن باشلاپ مەيدانغا كەلگەن مىللىي ئالاھىدىلىكى روشەن بولغان بىر خىل يەرلىك تىياتىر شەكلى بولۇپ ھازىرغا قەدەر «غېرىپ — سەنەم»، «پەرھات — شىرىن»، «تاھىر — زۆھرە»، «رابىيە — سەيدىن» قاتارلىق 20 نەچچە تىياتىر ئارقا-ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ ئۇزۇن يىللار مابەينىدە سەھنىدىن چۈشمەي ئوينىلىپ كەلمەكتە. لېكىن بۇ خىل تىياتىرلارنى نېمە دەپ ئاتاش تاكى ھازىرغا قەدەر بىرلىككە كېلىنگىنى يوق. بۇ تىياتىرلار ئىچىدە خەلق ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئەڭ كۆپ سازاۋەر بولغان «غېرىپ — سەنەم» تىياتىرىنى مىسالغا ئالساق، تەكشۈرۈشىمىزچە بۇ تىياتىرنى 30-يىللاردىكى سانائى نەفىسەلەر ئويناپ چىققاندا، ئۇنىڭغا «تىياتىر» دەپلا نام قويغان. 57-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر دىراما ئۆمىكى ئويناپ چىققاندا «دىراما» دەپ نام قويغان. شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى قۇرۇلغاندىن كېيىن 80-يىلى ئۇنى قايتا سەھنىلەشتۈرگەندىن كېيىن «مىللىي ئوپېرا» دەپ نام قويۇلدى. تۆۋەندە ئۇنىڭ زادى قايسى خىل تىياتىرغا مەنسۇپ ئىكەنلىكى ھەققىدە تەپسىلىي تەھلىل يۈرگۈزۈپ باقايلى.

«غېرىپ - سەنەم» تىياتىرى — ئوتتۇرا ئەسىردىن كېيىن بارلىققا كەلگەن شۇ ناملىق ئۇيغۇر كلاسسىك داستانى ئاساسىدا رەتلەپ چىقىلغان كۆپ پەردىلىك تىياتىر بولۇپ، بۇ ئەسەر 30 - يىللاردا سەھنىلەشتۈرۈلگەندىن باشلاپ تا ھازىرغا قەدەر سەھنىدىن چۈشمەي ئوينىلىپ كەلمەكتە. «غېرىپ - سەنەم» داستانى ئۇزۇن ئەسىرلەر مابەينىدە خەلق ئىچىدە كەڭ تارالغان ۋە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە يازما ۋە ئېغىز ئەدەبىياتى شەكىللىرى بىلەن ئومۇملىشىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدا تىياتىر ئامىللىرى ئىنتايىن مول بولغانلىقىدىن ئانچە كۆپ كۈچ سەرپ قىلمايمۇ سەھنىلەشتۈرۈشكە بولغانلىقى ئۈچۈن 30 - يىللاردىكى مەلۇم ئىجتىمائىي شارائىتنىڭ تۈرتكىسى ئاستىدا «غېرىپ - سەنەم» داستانىنى سەھنىلەشتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان. «غېرىپ - سەنەم» تىياتىرى ئەسلى داستاننىڭ مەزمۇنى ۋە بەدىئىي قۇرۇلمىسىغا ئومۇمىيۈزلۈك ۋارىسلىق قىلغاندىن تاشقىرى داستاندىكى ناخشا تېكىستلىرى ئەينەن ساقلىنىپ قالغانلىقى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ناخشا، مۇزىكىلىرىمۇ كەڭ خەلق ئاممىسىغا ئەڭ تونۇشلۇق بولغان 12 مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىن ئېلىنغانلىقى ئۈچۈن خەلق ئاممىسى ئىچىدە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قوزغىيالىدى ھەم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ سۆيۈپ كۆرىدىغان مىللىي تىياتىرىغا ئايلىنىپ قالدى.

«غېرىپ - سەنەم» تىياتىرى ئۆز ۋاقتىدا «دىراما» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، كېيىنكى ۋاقىتقا كەلگەندە ئۇنىڭ ئادەتتىكى دىرامىلارغىمۇ ئوخشىمايدىغانلىقى ياكى ئوپېرا بىلەنمۇ ئوخشىمايدىغانلىقى ئېنىق تۇرسىمۇ ئۇنى يەنىلا «ئوپېرا » دېگەن نام بىلەن ئاتاشقا باشلىدى. 1981 - يىلى «غېرىپ - سەنەم» نى بېيجىڭگە ئېلىپ بېرىپ قويغان چاغدىمۇ «ئۇيغۇر مىللىي ئوپېراسى» دېگەن نام بىلەن ئېلان قىلىندى. بېيجىڭدىكى سەنئەت ئەربابلىرى بۇ تىياتىرنى كۆرگەندىن كېيىن ناھايىتى يۇقىرى باھالارنى بېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىياتىرنىڭ «ئوپېرا» دېگەن نامى بولغاچقا ئۇلار تەبىئىي ھالدا ئوپېرانىڭ دۇنياۋى ئورتاق ئۆلچىمى ۋە ئوپېرانىڭ نەزەرىيىسى بويىچە سېلىشتۇرۇپ باھالاپ ئۇنى ئوپېرانىڭ تەلىۋى بويىچە قايتا ئۆزگەرتىپ چىقىش توغرىسىدا مۇھىم تەكلىۋى پىكىرلىرىنى بەردى ۋە ئۆزگەرتىش لايىھەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىز شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگىنىمىزدە، ئەگەر «غېرىپ - سەنەم» نى ئوپېرانىڭ ئاشۇ ئورتاق ئۆلچىمى بويىچە قايتا ئۆزگەرتىپ چىقىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا بىزنىڭ بۇ تىياتىرىمىز «غېرىپ - سەنەم» بولماي قالىدىغانلىقىنى، ھەمدە ئۇنى خەلقمۇ ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇق. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، «غېرىپ - سەنەم» قاتارلىق ئۇيغۇر يەرلىك تىياتىرلىرىنى خەلقارا ئوپېراسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا مۇنداق بىرنەچچە تۈرلۈك پەرقلەر مەۋجۇت.

1) ھەقىقىي ئوپېرا بولۇش ئۈچۈن ئەسەرنىڭ ناخشا، مۇزىكىلىرى پۈتۈنلەي يېڭىچە ئىجادىي ئاھاڭ بولۇشى لازىم. ئۇنداق بولمايدىكەن ئوپېرانىڭ ئورتاق ئۆلچىمىگە مۇۋاپىقلاشمايدۇ. لېكىن «غېرىپ - سەنەم» نىڭ ناخشا ۋە مۇزىكىلىرى يېڭى ئىجادىي ئاھاڭلار بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ناخشىلىرى 50 نەچچە يىل مابەينىدە خەلق ئىچىدە كەڭ ئومۇملاشقان 12 مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىن ئىبارەت. ھەر قانداق بىر كىشى «غېرىپ - سەنەم» تىياتىرىنى سېغىنغاندا ئۇنىڭ خەلق قەلبىگە سىڭىپ كەتكەن ئاممىباپ مۇقام، ناخشا، مۇزىكىلىرىنى بىرلىكتە

ئېغىزغا ئالماي قالمايدۇ. ئەگەر بۇ تىياتىرنى ئوپېرانىڭ تەلۋى بويىچە ئۆزگەرتكەندە ئۇنىڭ بارلىق ناخشىلىرىنى ئېلىپ تاشلاپ ئورنىغا ئىجادىي مۇزىكا ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇنداقتا بۇ تىياتىر ئەسلى پۇرىقىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويىدۇ - دە، يەرلىك تىياتىرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ. مەملىكىتىمىزدىكى بارلىق يەرلىك تىياتىرلارنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكىمۇ تىياتىر مۇزىكىسى يېڭى ئىجادىي مۇزىكا بولماستىن، بەلكى خەلق ئاھاڭلىرىنى ۋاستە قىلغانلىقىدا ياكى ئۇ تىياتىرلارنىڭ مۇزىكىلىرى خەلق ئاھاڭلىرى ۋە كىلاسسىك ئاھاڭلارغا ئاساسەن رەتلەپ چىقىلغانلىقىدا.

2) ئوپېرانىڭ تەلۋى بويىچە بولغاندا ھەر قانداق بىر ئەسەردە ھەر بىر پېرسوناژ ئۈچۈن بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئايرىم مېلودىيە يېزىلىپ، ئەنە شۇ ئارقىلىق ھەر بىر پېرسوناژنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان مۇزىكىلىق ئوبرازى يارىتىلىدۇ. شۇنداقلا پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىغا ئاساسەن بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان كۆي شەكىللىرى ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن «غېرىپ - سەنەم» قاتارلىق يەرلىك تىياتىرلارنىڭ ئەسلىدىكى مۇزىكا ئاھاڭلىرىنىڭ مەلۇم بىر پېرسوناژنىڭ مۇزىكىلىق ئوبرازىنى يارىتىش ئۈچۈن مەخسۇس ئىشلەنگەن ئاھاڭ بولمىغانلىقى، شۇنداقلا ئۇنى ھەممە كىشى ئېيتالايدىغان ۋە كىم ئېيتسىمۇ بولۇۋېرىدىغان كىلاسسىك ناخشا ئاھاڭلىرىدىن تەركىب تاپقانلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇ خىل ئاھاڭلار ئارقىلىق مۇئەييەن بىر پېرسوناژنىڭ مۇزىكىلىق ئوبرازىنى يارىتىش مۇمكىن ئەمەس. يەنە بىر تەرەپتىن، ئوبراز يارىتىمىز دەپ مۇقام ناخشىلىرىنىڭ مېلودىيىسىنى ئۆزگەرتىۋەتسەك خەلق ئۇنى «غېرىپ - سەنەم» ئاھاڭى دەپ ئېتىراپ قىلمايدۇ ھەمدە يەرلىك تىياتىرلارنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرىمۇ يوقىلىپ كېتىدۇ.

3) ئوپېرانىڭ تەلۋى بويىچە بولغاندا، پۈتۈن ئەسەرنىڭ ئوپېرالىق كۆي ساداسىنى ۋە تەسىرى ئۈنۈمىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئەر - ئاياللارنى يۇقۇرى ئاۋاز، ئوتتۇرا ئاۋاز، تۆۋەن ئاۋازلار بويىچە ئايرىپ ئۇلارنى ھەم ئۆزئارا ماسلاشتۇرىدىغان ھەم بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدىغان قىلىپ، شۇ ئاۋاز تۈرلىرى بويىچە ئاھاڭ يېزىلىدۇ. لېكىن بىزنىڭ ئۇيغۇر تىياتىرلىرىمىزدا قوللىنىۋاتقان كىلاسسىك ئاھاڭلىرىمىزنىڭ بىرەرسىنى يۇلۇپ ئېلىپ ئۇنى بىۋاستە ھالدا ئەر - ئاياللارنىڭ يۇقۇرى، ئوتتۇرا، تۆۋەن ئاۋازى ئورنىدا قوللىنىش مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى كىلاسسىك ئاھاڭلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسىدە تۆۋەن، ئوتتۇرا، يۇقۇرى ئاۋازلار قوشۇلۇپ كەتكەن. تېخىمۇ ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا بىر پۈتۈن ناخشا ئاھاڭىدا يۇقۇرى ئاۋازمۇ، ئوتتۇرا ئاۋازمۇ، تۆۋەن ئاۋازمۇ تېپىلىدۇ. ھەتتا بەزى كىلاسسىك ناخشىلىرىمىز بىرىنچى ئەۋجە، ئىككىنچى ئەۋجە، ئۈچىنچى ئەۋجىلەر بويىچىمۇ ئېيتىلىدۇ. ئەگەر ئاۋازنى تۈرلەرگە بۆلىمىز دەپ بىر پۈتۈن ناخشىنى پارچىلىۋەتسەك چولتا بولۇپ قالىدۇ - دە، ئۇيغۇر كىلاسسىك ناخشىلىرى ئۆز ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالالمايدۇ.

4) ئوپېرانىڭ تەلۋى بويىچە بولغاندا ئۇنىڭدىكى ناخشا ۋە مۇزىكىلار پېرسوناژلار ئىچكى ھەركىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ كۆپىيىپ بارىدۇ. ھەم ئىچكى ھەركەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ بارىدۇ. پۈتۈن ۋەقەلىكنىڭ دولقۇنسىمان راۋاجلىنىشىغا ئاساسەن مۇزىكىمۇ دولقۇنسىمان ھالەتنى شەكىللەندۈرىدۇ - دە، پۈتۈن ئوپېرانىڭ بەش باسقۇچىنى يەنى (1) باشلىنىش، (2) راۋاجلىنىش، (3) ئەۋجە، (4) بۇ-

رۇلۇش، (5) يېشىم قاتارلىق جەريانىنى روشەن ئىپادىلەپ بېرىدۇ. لېكىن بىزنىڭ يەرلىك تىياتىرىمىزدىكى كىلاسسىك ئاھاڭلار بولسا، ئەسلى ئۇ ۋەقەلىك مۇزىكىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يۇقۇرقى تەلەپكە بىۋاستە ماسلىشىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر بىز ئۇلارنى ئوپېرانىڭ تەلىۋى بويىچە ئۆزگەرتىمىز دەپ كىلاسسىك ئاھاڭلىرىمىزنى ئەينەن ئىشلەتمىسەك يەرلىك تىياتىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىگى يوقىلىپ كېتىدۇ — دە، خەلق ئۇنى ئېتىراپ قىلمايدۇ.

5) ئوپېرادا «كۆي بايان» شەكلى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ھەر خىل ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك زىددىيەتلەر بىلەن تولۇپ — تاشقان مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسى مەركەزلىك ھالدا كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. (بۇ خىل ناخشىلار ئومۇمەن كۆپ ئۆزگىرىشلىك ۋە كۆپ رېتىملىق بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن پېرسوناژلارنى چوڭقۇر ئىپادىلىگىلى بولىدۇ) لېكىن بىزنىڭ يەرلىك تىياتىرىمىزنىڭ كىلاسسىك ئاھاڭلىرى ئۆز رېتىمىدىن ئايرىلسا ئەسلىدىكى قىممىتىنى يوقىتىپ قويىدۇ. «كۆي بايان» شەكلىنى قوللىنىمىز دەپ مۇقام مۇزىكىسىنى ئۆزگەرتىۋەتسەك يەرلىك تىياتىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىگىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ.

6) ئوپېرا بىلەن ئۇيغۇر يەرلىك تىياتىرلىرىنىڭ يەنە بىر پەرقى سەھنە ئەسىرىنىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبىدىمۇ زور ئوخشىماسلىقلار بولىدۇ.

ئوپېرانىڭ سيۇژېت قۇرۇلمىسى ۋە دراماتىك توقۇنۇشلىرى ئوپېرانىڭ مۇزىكىلىق ئوبرازىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ھەممە ئاۋاز سادالىرىنىڭ تەسىرى كۈچىنى ۋە ئورتاق مۇزىكا قۇرۇلمىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بىزنىڭ ئۇيغۇر يەرلىك تىياتىرلىرىمىز ئۇنىڭ تەتۈرسىچە مۇزىكا بىلەن ناخشا پۈتۈن ئەسەرنىڭ دراماتىك توقۇنۇشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بۇ ئۇيغۇر تىياتىرىمىزنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىگى.

7) ئوپېرادا پېرسوناژلارنىڭ كۆپ خىل ئاكورتلۇق ناخشىلار ئارقىلىق پۈتۈن تىياتىرنىڭ مۇزىكا تۈسى جانلاندۇرۇلىدۇ. لېكىن بىزنىڭ ئۇيغۇر تىياتىرىمىزدىكى كىلاسسىك ناخشىلاردا ئاھاڭلارنىڭ ئۆزگىرىش ئارىلىغى ئىنتايىن زىچ بولغاچقا بىۋاستە ھالدا كۆپ خىل ئاۋازلار (شېكىبۇغا) بويىچە ئاكورتلاشتۇرغاندا مۇقام پۇرىقىغا تەسىر يېتىدۇ — دە، مۇقام ئۆز ئالاھىدىلىگىنى ساقلاپ قالالمايدۇ، شۇنىڭدەك ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ ئەسلىدىكى شەكىل ئالاھىدىلىگىمۇ يوقىلىپ كېتىدۇ.

ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ يۇقۇرقى ئالاھىدىلىگى ۋە ئۇنىڭ ئوپېرا بىلەن بولغان تۈپلۈك پەرقلىرى مەملىكىتىمىزدىكى خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ يەرلىك تىياتىرلىرى بىلەن ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ. شۇنداقلا بۇ خىل ئالاھىدىلىكلەر ئۇنىڭ شەك — شۈبھىسىز يەرلىك تىياتىرغا مەنسۇپ بولۇشقا تېگىشلىك ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا بۇرۇن قويۇلغان «دراما» ۋە «ئوپېرا» دېگەن نامۇۋاپىق نامىلارنىڭ ئورنىغا «ئۇيغۇر تىياتىرى» دېگەن نامنى قوللانساق مۇۋاپىق بولىدۇ، دەپ قارايمىز. شۇنى قەيت قىلىپ ئۆتۈش كېرەككى، يۇقۇرقى قارىشىمىزدىن ھەرگىزمۇ ئۇيغۇر مۇزىكا ئاھاڭلىرى بىلەن خەلقارالىق ئورتاق ئۆلچەمگە لايىق ئوپېرا ئىشلەشكە بولمايدۇ، دېگەن خۇلاسە چىقمايدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە بىزنىڭ ئۇيغۇر ئاھاڭلىرىمىزدىن ھەم ئوپېرانىڭ ئورتاق ئۆلچىمىگە باپ كېلىدىغان ھەم ئۆزىمىزنىڭ مىللى ئالاھىدىلىگىمىزگە ماس كېلىدىغان يۇقۇرى سۈ-

AltunOq

پەتلىك ئوپېرالارنى يارىتىش تامامەن مۇمكىن. ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. بۇنىڭدىكى ئەڭ مۇھىم ھالقا ئوپېرا ئۈچۈن چوقۇم ئوپېرا مۇزىكىسى ئىجاد قىلىنىشى شەرت. ھازىر مۇنداق بىر خىل خاھىش مەۋجۇتكى، بەزىلەر بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان بۇنداق ئىككى خىل تىياتىر شەكلىنى بىر - بىرىگە قارشى قويۇپ، ئۇلار بىرى يەنە بىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ، ئاخىرى بىرلا شەكىل قالىدۇ، دەپ قارايدۇ، تىياتىر سەنئىتىنىڭ بۇ ئىككى خىل شەكلى ئۆزىنىڭ مۇستەقىل تەرەققىيات يولى بىلەن راۋاجلانسا ۋە بۇ خىل گۈل تەڭ ئېچىلىپ بىردەك خۇشپۇراق چاچسا بۇ تېخىمۇ ياخشى ئىش ئەمەسمۇ؟

ھازىر ئۇيغۇر تىياتىرى تەرەققى قىلىپ ئۇنىۋېرسال سەنئەت شەكلىگە ئايلىنىۋاتىدۇ. بەزى جايلار ئۇيغۇرچە لەپەر شەكىللىرىنى تىياتىرغا سىڭدۈرۈۋاتىدۇ. ھەتتا نۇرغۇن ئۇسۇل ھەرىكەتلىرىمۇ تىياتىر ھەرىكەتلىرىگە قوبۇل قىلىنىپ سىڭدۈرۈلۈۋاتىدۇ.

يېقىندا ئوينالغان بەزى تىياتىرلارنى كۆرگىنىمىزدە، ئۇنىڭدا قىلىچۋازلىق بىلەن نەيزىۋازلىق ھەرىكەتلىرى خېلى سالماقنى ئىگىلەيدىكەن. ئۇلارنىڭ قىلىچۋازلىقى ياۋروپانىڭ دۇئىلىغىمۇ ئوخشىمايدۇ. خەنزۇ شىچۈي تىياتىرلىرىدىكى چامباشچىلىق ھەرىكەتلىرىگىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇلاردىكى قىلىچۋازلىق بىلەن ئۇسۇل ھەرىكەتلىرى بىر - بىرىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەچكە بۇ ئۆزى مىللى ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان بىر خىل پەۋقۇلئاددە ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى بولۇپ شەكىللەندى. ئۇيغۇر تىياتىرى ئۆزىنىڭ ئەنە شۇ پەۋقۇلئاددە ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا تىياتىرلاردىن مۇستەقىل ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ئۇنىڭ مۇستەقىل تەرەققى قىلىشىغا شارائىت تۇغدۇرۇپ بەرمەيدىغان بولساق باشقا تىياتىر شەكىللىرىنىڭ كۈچلۈك رىقابىتىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆزىنىڭ مىللى ئالاھىدىلىكىنى تەدرىجى يوقىتىپ، تەرەققىيات نىشانىسىدىن چەتنەپ، پۈتۈنلەي يوقلىش تەرەپكە مېڭىپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇنۇ تەكلىپلەرنى بەرمەكچىمىز.

(1) ئۇيغۇر تىياتىرى ئۆزىنىڭ مىللىيەتلىكى ۋە ئۇنىۋېرساللىقى بىلەن باشقا تىياتىرلاردىن پەرقلەنگەچكە بۇ خىل ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ قېلىش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن شارائىت يارىتىشىمىز لازىم.

(2) يۇقۇرقى نۇقتىنى چىقىش قىلىپ، بۇندىن كېيىنكى تىياتىر ئىجادىيەت ئىشلىرىمىزنىڭ ئەمەلىيىتى جەريانىدا تۆۋەنكە بېرىپ ھەر خىل خەلق مەشرەپلىرى ۋە ھەر خىل ئەلنەغمە شەكىللىرى، شۇنىڭدەك مەددالىق قاتارلىق بەدىئى شەكىللەرنى ئالاھىدە تەتقىق قىلىپ ئۇلاردىكى پايدىلىق تەرەپلەرنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىپ ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ۋە مىللىيەتلىكىنى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلەش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم.

بىزنىڭ بۇ نەزىرىيىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىمىزدىكى مەقسەت، ئۇيغۇر سەھنىسىدە ئوپېرا بىلەن ئۇيغۇر يەرلىك تىياتىرىنىڭ پەرقىنى ئېنىق ئايرىپ، ئاتالغۇلارنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ھەر ئىككى خىل سەنئەت شەكلىنى ئۆزىنىڭ مۇستەقىل تەرەققىيات نىشانىسى بويىچە تەرەققى

(ئاخىرى 75 - بەتتە)

ماھىر سازەندىدە يوشۇرۇن سىر بولامدۇ؟

پەتتارجان ئابدۇللا

ئەگەر ماھىر سازەندە بىرەر ئەسەرنى ئىجرا قىلىشتا ھەقىقەتەن ماھارەت كۆرسەتسە تاماشىبىنلار ئۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىشى بەلكى ئىنسانىيەت روھىنىڭ گۈزەللىكى ھەم دانىشمەنلىكىدىن ھاياجانلىنىشى ھەتتا ماھىر سازەندىدە قانداقتۇر بىر خىل «يوشۇرۇن سىر» بارمىكىن، دەپ گۇمان قىلىشى مۇمكىن.

ماھىر چالغۇچىنىڭ يوشۇرۇن سىرى بولامدۇ؟ بۇ مەسىلىنى چۈشىنىشتە ئالدى بىلەن چالغۇچىنىڭ مۇزىكا چېلىشتىكى ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىگەللىشىمىز، ئۇنىڭ مۇزىكا ئۆگىنىشتىن تارتىپ تاكى كامالەتكە يەتكىچە بولغان ئارىلىقتىكى بىر پۈتۈن تارىخىنى بىر قەدەر تەپسىلىي تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. ئەگەر ماھىر سازەندە بىرەر ئەسەرنى ھەقىقەتەن يۈكسەك تالانت ۋە ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلسىغۇ بىز ئۇنى «يوشۇرۇن سىر»لىرىنى ئاشكارا قىلىۋاتىدۇ، دەيمىز. لېكىن يەنە بىر قىسىم سازەندىلەر ساز چالسا نېمە ئۈچۈن كىشىنى ئانچە جەلپ قىلالمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى زادى نېمە؟

بۇنىڭ بىر قانچە تۈرلۈك سەۋەبلىرى بار. ئەگەر سازەندە تۆۋەندىكى شەرتلەرنى ئۆزىدە ھازىرلىسا ماھىر سازەندە بولالايدۇ.

(1) تەبىئىي تالانت (تەبىئىي مۇزىكا سېزىمى) بولمىغان كىشىلەر قانچە تىرىشسىمۇ، قانچە كۆپ مەشىق قىلسىمۇ ماھىر سازەندە بولالمايدۇ. (2) تەبىئىي تالانتنى يېتىلدۈرۈش جەريانىدىكى مۇقەررەر تەييارلىق يولىدىن ئۆتۈشى لازىم. (3) مول مۇزىكا بىلىمىگە ئىگە بولۇشى لازىم. (مۇزىكا نەزىرىيىسىنى ئىگەللىشى، كىلاسسىك ۋە ھازىرقى زامان مۇزىكىلىرىنى پۇختا ئۆزلەشتۈرۈشى، ھەر قايسى مىللەت مۇزىكىلىرىدىنمۇ خەۋەردار بولۇشى لازىم.) (4) مۇزىكىلىق ھېسسىياتقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم. (5) ھەر بىر ئەسەرنى ئىجرا قىلىشتا، پۇختا تەييارلىق بولۇشى لازىم، مانا مۇشۇ شەرتلەرنى ھازىرلىغاندىلا ئاندىن، ماھىر سازەندە بولالايدۇ ۋە ئۇنىڭ ئىجرا قىلغان ئەسىرى مەيلى يۇقىرى سەۋىيىلىك مۇرەككەپ ئەسەر بولسۇن ياكى ئاددىي ئەسەر بولسۇن، تاماشىبىنلارغا ناھايىتى يېقىملىق ئاڭلىنىدۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا، ھەر بىر سازەندە ئۆگىنىش ۋە چېنىقىش يولىدىن مۇقەررەر ئۆتۈشى زۆرۈر. بۇ، مۇزىكا بىلىمىنى ئىگەللەش ۋە يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە بولۇشنىڭ بىردىنبىر يولى، يەنى بۇ جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش يولىدۇر. بۇ يولدا بەزىلىرى مۇۋەپپەقىيەت قازانسا، بەزىلىرى مۇۋەپپەقىيەت قازىنالماسلىقى مۇمكىن. مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىرىدا

بولسا مەلۇم مۇزىكىلىق تالانتىنىڭ بىخ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈپ يېتىلىپ، قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق چالغۇچى بولۇشقا مۇناسىپ خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ پەيدىن - پەي ئىپادىلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئەمما بەزى سازەندىلەر ئۆمۈرۋايەت تىرىشىسىمۇ ئانچە چوڭ ئۇتۇم ھاسىل قىلالمايدۇ. بۇنىڭدىكى ئاساسىي سەۋەب، ئاشۇ سازەندىدە تەبىئىي مۇزىكا سېزىمىنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدا.

بەزى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ پىسخولوگىيىلىك خۇسۇسىيىتىدە مۇزىكىغا بولغان ئىشتىياق ھەۋەسلىرى تەبىئىي يوسۇندا ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇلار كىچىككىدىنلا ناخشا، مۇزىكىلارنى ئاڭلاشقا ئىنتىلىدىغان، ئاڭلىغاننى تېز قوبۇل قىلىدىغان، ئۆزى ياقتۇرغان مۇزىكىلارنى كۈندىلىك مەشغۇلاتىدا تىنىم تاپماي مەشىق قىلىدىغان، مۇزىكىچىنىڭ رېتىمىغا، ئاھاڭلارنىڭ تەلەپپۇزىغا، يەرلىك شىۋىلىرىگە، ئۇسلۇب جەھەتتىن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك يېڭى پورمىلارنى ئىگەللەشكە تىرىشىدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. يەنە بەزى ھەۋەسكارلاردا بولسا بۇ خىل ئالاھىدىلىك ئانچە گەۋدىلىك بولمايدۇ. دېمەك بۇ، ھەۋەسكارلارنىڭ مۇزىكا تالانتىغا (ئاساسلىقى تەبىئىي مۇزىكا سېزىمىغا) قارىتىلىدۇ.

مۇزىكىلىق تالانت مەسىلىسى مۇزىكانتنىڭ ئۆزىگە بېقىنمايدىغان غەيرى نەرسە بولماستىن، بەلكى ئۇ مۇزىكانتنىڭ ئىچكى دۇنياسى بىلەن چەمبەرچەس مۇناسىۋەتلىكتۇر. تالانت ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ تۇرماي، بەلكى ئادەمنىڭ پىسخىك خۇسۇسىيەتلىرى، پىكىر - قاراشلىرىدا دائىم دىگۇدەك ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭلاشقا مۇزىكا سېزىمى ناچار، بىلىم سەۋىيىسى تۆۋەنرەك ھەۋەسكارلار ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىلا مۇزىكا چېلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان ھالەتتىمۇ ئۇلارنىڭ بىر قەدەر ماھىر سازەندە بولالىشى ناتايىن. ئۇنىڭ ماھىر سازەندە بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ تەبىئىي پىسخىك خۇسۇسىيىتى يار بېرەمەيدۇ.

دۆلىتىمىزدە ئازاتلىقتىن كېيىن، ئۇيغۇر خەلق سەنئىتى قېرىنداش مىللەت سەنئەتلىرىگە ئوخشاش گۈللەپ ياشنىدى. دۆلىتىمىزنىڭ مۇزىكا تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ ھەر خىل چالغۇلار تۈرى بويىچە ماھىر چالغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن ئۆسۈپ يېتىلىشكە باشلىدى. بىز ماھىر چالغۇچىلارنىڭ تارىخىنى كۆزەتكىنىمىزدە، ئاتا كەسىپكە ۋارىسلىق قىلغانلارنىڭ كۆپ سالماقنى ئىگەللىگەنلىكىنى بايقايمىز. مەشھۇر خەلق سازەندىسى جاسى زاكىرنىڭ پەرزەنتلىرىدىن ھۈسەنجان جامى، خەلق نەغمىچىسى روزى ئاكىنىڭ پەرزەنتلىرىدىن مۇساجان روزى، خەلق داستانچىسى ئاۋۇت ئاكىنىڭ پەرزەنتلىرىدىن داۋۇت ئاۋۇتلار ئەنە شۇ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ مىراس كەسىپكە ۋارىسلىق قىلغۇچىلاردۇر. تۆۋەندە بىز بىر نەچچە نەپەر ئاتاقلىق سازەندىلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىنى قىسقىچە مۇلاھىزە قىلىپ كۆرەيلى.

ئاتاقلىق چالغۇچى ھۈسەنجان جامى ھەققىدە

ھۈسەنجان جامى كىچىككىدىنلا مۇزىكا ئۆگىنىشكە ھېرىسمەن بولۇپ، ئاتىسىدىن ۋە خەلق سازەندىلىرىدىن ساز چېلىشنى ئۆگىنىشكە باشلىدى. ئۇ 8 يېشىدىن باشلاپلا ئاتىسىغا ئەگىشىپ مەشرەپ ئولتۇرۇشلىرىغا بېرىپ ناخشا، مۇزىكا تىڭشاشنى ئادەت قىلدى. ھۈسەنجان مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئاتىسى ئىجرا قىلىۋاتقان نەغمىلەرنى ۋە تەسىرلىك ئىسلى خەلق ناخشىلىرىنى

ناھايىتى ئىشتىياق بىلەن تىڭشايتتى. بىر قانچە يىلدىن كېيىنلا ھۇسەنجاننىڭ مۇزىكا تالانتى كۆرۈنەرلىك ھالدا مەلۇم بولۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرى ۋە خۇلۇم - خوشنىلىرىمۇ ئۇنى تەنبۇر، دۇتار چالدۇرۇپ ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. ھۇسەنجان 40 - يىللىرى ئىلى، قا، قىي كۇلۇبىدا ھەۋەسكار سازەندە بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ ناھايىتى تېزلىكتە چاڭ چېلىشنى ئۆگىنىپ ھەر خىل كونسېرت نومۇرلىرىغا تەڭكەش قىلدى. 40 - يىللاردىكى ئىلى سانايى نەپىسە — پىشقەدەم سەنئەتكارلار جەملەشكەن جاي بولغاچقا ئەنە شۇ مۇھىتتا ھۇسەنجان خەلق مۇزىكىلىرىنى ئۆگىنىپ تالانتىنى جارى قىلدۇرۇشتا ياخشى پۇرسەتلەرگە ئىگە بولدى. ئۇ غوپۇر دىڭخۇلۇ، روزى تەنبۇر، مەتتايىر، زوردۇن شىۋە، ئابدىنەبى مانناپ قاتارلىق پىشقەدەم چالغۇچىلارنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۇلاردىن سىستېمىلىق ھالدا تەربىيە ئېلىشقا باشلىدى. ئۇ غوربەتچىلىك تۇرمۇشتىمۇ مۇزىكىغا بولغان ھەۋىسىنى قىلچە بوشاشتۇرماي تۈرلۈك چالغۇلار بىلەن خەلق ئاھاڭلىرىنى چېلىشنى ئۆگەندى. ھۇسەنجان ئۇستازلىرىدىن خەلق مۇزىكىسى «ئەجەم»، «نىم پەدە»، «ئاسمىنىڭدا ئاي بارمۇ»، «ئۇشاق مۇقام» نىڭ مۇقەددىمىسىنى ئۆگەندى. بۇنىڭ ئىچىدە «ئەجەم» مۇزىكىسى مۇرەككەپ، يۇقۇرى سەۋىيىلىك مۇزىكا ئىدى. شۇڭا ئۇيغۇر خەلقى «ئەجەم» نى مۇزىكىلارنىڭ تاجىسى دەپ قارايتتى. ھۇسەنجان ئۆزىنىڭ تەنبۇر چېلىشتىكى يېتەرسىزلىكلىرىنى تولۇقلاپ ماھارىتىنى يەنىمۇ يۇقۇرى پەللىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن «ئەجەم» مۇزىكىسىنى قاتتىق مەشىق قىلدى. ئۇنىڭ قول بېغىشلىرىدىن ۋە پەدە باسقان بارماقلىرىدىن قان تامچىلىرى ئېقىپ تۇرسىمۇ «ئەجەم» مۇزىكىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئىجرا قىلىش سەنئىتىنى چوڭقۇر ئىگەللەشكە تىرىشتى. خۇددى خۇالوگېڭنىڭ «بىر ئۆلۈش جاپالىق ئەمگەكتىن بىر ئۆلۈش تالانت كېلىدۇ» دېگىنىدەك، ھۇسەنجان ئۆزىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى بىلەن قولغا كەلگەن نەتىجىلىرىنى 50 - يىللىرى تۇنجى قېتىم سەھنىدە نامايەن قىلىپ «ئەجەم» مۇزىكىسىنى تەنبۇر بىلەن ناھايىتى نەپىس ۋە يېقىملىق ئىجرا قىلىپ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئەقىل، ئەلۋەتتە بىلىش ئىقتىدارىدۇر. ئىقتىدار بولسا كۆزىتىش ۋە دائىملىق مەشغۇلات ئېلىپ بېرىشتەك ھەر خىل پائالىيەتلەرنىڭ جۇغلانمىسىدۇر.

ھۇسەنجان 50 - يىللاردىن باشلاپ يېڭىلىق ياراتقۇچىلار قاتارىغا قەدەم قويدى. ئۇ ئۆز ئۇستازلىرىنىڭ «ئىجاتكارلىق — خەلق چالغۇچىلىرىنىڭ بەلگىسىدۇر» دېگەن سۆزى بويىچە ئۆزى ئىجرا قىلىۋاتقان ئەسەرلەرگە نىسبەتەن قانداقتۇر بىر يېڭىلىق كىرگۈزۈشكە ياكى بۇ ئەسەرنىڭ يېڭى ۋارىيانتلىرىنى يارىتىشقا تىرىشتى. كۆپىنى نازۇك ۋارىئاتسىيىلەر بىلەن بېزەشكە ئىنتىلدى. ھەمدە تەنبۇرنىڭ رەڭگارەڭ ئاۋاز شەكلىنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە، تەنبۇرغا ناخۇن ئۇرۇش بىلەن پەدە بېسىشنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەر خىل چالغۇلىرىدىكى چېلىش بىلەن پەدە بېسىش ئالاھىدىلىكلىرىنى يىغىنچاقلاپ، تەنبۇر چېلىشتا مۇۋاپىق تەرەپلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈپ ناخۇن ئۇرۇش تۈرلىرىنىمۇ كۆپەيتتى. ھۇسەنجان خەلق مۇزىكىسى «ئەجەم» نى تەنبۇر بىلەن ئىجرا قىلغاندا تەنبۇرنى يۇمشاق ئۇرۇش، قاتتىق ئۇرۇش، سەكتە ئۇرۇش، يەكتە ئۇرۇش، ئالماشتۇرۇپ ئۇرۇش، ياندۇرۇپ ئۇرۇش، سادا چىقىرىپ چېلىش، ناخۇن ئۇرۇپ دولقۇنلىتىش، تىترىتىپ پەدە بېسىش، يۇقۇرى، تۆۋەن سىرىپ پەدە بېسىش قاتارلىق چېلىش

ئۇسۇللىرىنى «ئەجەم» مۇزىكىسىنى ئىجرا قىلىشتا ئىجادىي يوسۇندا ئىشلەتتى. شۇنىڭ بىلەن تارىختىن بۇيان ئاددىي چېلىش پورمىلىرى بىلەن ئىجرا قىلىنىپ كېلىۋاتقان خەلق مۇزىكىسى — «ئەجەم» بىردىنلا يۈكسەكلىككە كۆتىرىلىپ، زامانىمىزنىڭ مەشھۇر مۇزىكىلىرىدىن بولۇپ قالدى. ھۈسەنجان جامى كۆپ تەرەپلىمە بىلىم ئېلىش ئارزۇسى بويىچە مۇقام شۇناس تۇردى ئاخۇن، روزى تەنبۇر زىكرى ئەلپەتتا، ساۋۇت ئاخۇن، ئابدۇۋەلى جارۇللا قاتارلىق پىشقەدەملەردىن مۇقام نەغمىلىرى ۋە مەشرەپ داستانلىرىنى ئۆگىنىش بىلەن تەتقىق قىلىشنى بىرلەشتۈرۈپ، 12 مۇقامنىڭ مۇقەددىمىلىرىنى «رۇباتۇ» شەكلىدە ئىجرا قىلىشتا ئۇنىڭ بەدىئىلىكىگە غايەت زور ھۆسۈن قوشتى. چالغۇچىدا مۇزىكىلىق ھېسسىياتنىڭ بولۇشى مۇھىم ئامىل ھېساپلىنىدۇ. چالغۇچى ماھارەت كۆرسەتكەندە ئىجرا قىلىۋاتقان ئەسەرگە نىسبەتەن تازا چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشى ۋە ئۇنى تولۇپ - تاشقان ھېسسىيات بىلەن ئىجرا قىلىشى لازىم. ھېسسىيات — مۇزىكىنى مۇكەممەل ئىگەللەپ ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىش نەتىجىسىدە پەيدا بولىدۇ. ھېسسىيات ئىجرا قىلىنىۋاتقان مۇزىكىنىڭ خاراكتېرىگە ۋە تەلىۋىگە ئاساسەن ئىپادىلىنىدۇ. مۇزىكىلىق ھېسسىيات — مۇزىكانتنىڭ قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىققان يۈكسەك مۇزىكا سېزىمىنىڭ چاقناپ تۇرغان جەۋھىرىدۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ھېسسىيات مۇزىكىنىڭ جېنى، مۇزىكانتنى بولسا ھېسسىياتنىڭ نامايەندىسى دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. ھۈسەنجان جامى ئەنە شۇنداق مۇزىكىلىق ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ماھىر سازەندە. ئۇ ئۆزى ئىجرا قىلىۋاتقان مۇزىكىنىڭ ئاددىي ۋە مۇرەككەپلىكىگە، يېقىملىق ۋە يېقىمسىزلىقىغا، شوخ ئۆزگىرىشچان، ئاستا ۋە ساددىلىقىغا، ئەنئەنىلىك مۇزىكىلار بىلەن ئىجادىي مۇزىكىلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ ئوخشىمىغان ھېسسىياتلاردا مۇزىكا ئىجرا قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ئۇ چېلىنىۋاتقان ئەسەرنى شاتلىنىپ، ئويىنىتىپ، نازىغىتىپ، مۇزىكىلىق خۇلقلىرىنى ئەكس ئەتكۈزۈش (ئېكىسپورومت) ئارقىلىق ئىجادىي ئۇسلۇپ يارىتىپ مۇزىكىنىڭ سەۋىيىسىنى يۇقۇرى كۆتىرىدۇ. بۇنداق (ئېكىسپورومت) ناھايىتى ئۆزگىرىشچان ۋە خىلمۇ - خىل بولۇپ ئۇنىڭدا چالغۇچىنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۈسەنجاننىڭ تەنبۇر چېلىشتىكى «يوشۇرۇن سىرى» مۇ ئۇنىڭ مۇزىكىلىق تالانتىنىڭ ئەركىن نامايەن قىلىنىشىدا ۋە ئۈزلۈكسىز يېڭى - يېڭى پورمىلارنى يارىتىپ چېلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ.

ھۈسەنجان تەنبۇرنىڭ پەدىسىنى بېسىشتا، قاتتىق بېسىش، يۇمشاق بېسىش، ئويۇپ بېسىش، سىيرىلدۇرۇپ سىلىق بېسىش، تارىنى ئىچىگە يىمىرىپ بېسىش، تىترىتىپ بېسىش، قىسقا تىپىلدۇرۇپ بېسىش، دەستىنى سىلكىتىپ سادا چىقىرىپ بېسىش قاتارلىق پورمىلارنى ئىشلىتىپ تەنبۇرغا ناخۇن ئۇرۇشتا ئادەتتە ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان سەكتە، يەكتە، مەرغۇللىتىش، سادا چىقىرىپ ئۇرۇش، ئالماشتۇرۇپ ئۇرۇش، سىيرىپ چېلىش، ئەگىتمە چېلىشتىن باشقا قىيىشتىما، ياندۇرما، سىيرىپ سەكرىتىش، چېكىپ سەكرىتىش، سىيرىپ ئۇششاق مەرغۇللىتىش، يوقۇرىدىن تۆۋەنگە، تۆۋەندىن يۇقۇرىغا سىيرىپ بېسىپ سادا چىقىرىش قاتارلىق پورمىلارنى ئىجادىي يوسۇندا قوشۇپ، تەنبۇرنىڭ 7 خىل چېلىش پورمىسىنى بېيىتىپ 13 خىلغا كۆپەيتتى. بۇ خىل چېلىش پورمىلىرى ئارقىلىق ئىجرا قىلىۋاتقان مۇزىكىلارنىڭ بەدىئىيلىكىنى يۇقۇرى كۆتىرىپ ئورۇنلاش سەنئىتىدە يېڭى سەھىپە ياراتتى.

AltunOq

ھۇسەنجان تەنبۇرنىڭ ئاۋازى ئارقىلىق ھەر خىل مۇزىكىلىق ھېسسىياتلارنى ئىپادىلەشنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى تەتقىق قىلىپ، تەنبۇر يۇزلىگىنىڭ خەرەك قىسمىدىن بوغۇز ئارىلىقىچە ناخۇن ئۇرۇپ چېلىش پورمىلىرىنى ئىشلەتتى. ئۇ تەنبۇر خەرىكىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدىن ناخۇن ئۇرۇپ ياڭراق، شوخ ئاۋازلارنى، تەنبۇر يۇزلىگىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا ناخۇن ئۇرۇپ، يۇمشاق، سىلىق ئاۋازلارنى، تەنبۇرنىڭ بوغۇز قىسمىغا ناخۇن ئۇرۇپ مۇڭلۇق، يېقىملىق ۋە تومۇراق ئاۋازلارنى چىقىرالايدۇ. تەنبۇر خەرىكىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدىن بوغۇزىغىچە تەدرىجى يوسۇندا ناخۇن ئۇرۇپ، قاتتىق، ئوتتۇرا قاتتىق، يۇمشاق، سىلىق ۋە تۆۋەنرەك ئاۋازلاردا مۇڭ چىقىرىپ تەنبۇرنىڭ ئومۇمى خۇسۇسىيەتلىرىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرەلەيدۇ.

تەنبۇر چېلىشتا «ناخۇن» ئەلۋەتتە مۇھىم تەرەپلەرنىڭ بىرى. ناخۇننىڭ شەكلى ۋە ئۇنىڭغا ئىشلىتىلىدىغان سىمنىڭ ئىنچىكە - توملىقىمۇ تەنبۇرنىڭ ئاۋاز تۈسىنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتىدۇ. ئەگەر ئۆلچەملىك «ناخۇن» بىلەن تەنبۇر چېلىنسا، ئۇنىڭ تەۋرىنىش كۈچى زور بولىدۇ. ھۇسەنجان جامى ئۇزۇن يىللىق مۇزىكا ھاياتى جەريانىدا تاشقى كۈچ قانچە چوڭ بولسا تىترەش كۆلىمىنىڭ شۇنچە چوڭ بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ھېس قىلىپ ئەينى زامانلاردا ئىشلىتىلىپ كېلىۋاتقان بىگىزسىمان ناخۇندا تەنبۇر چېلىنسا — بۇ خىل ناخۇننىڭ تەنبۇر تارىغا سۈركىلىدىغان قىسمى ھەجىم جەھەتتىن ناھايىتى كىچىك بولغاچقا تەنبۇر ئاۋازىنىڭ زىلغا مايىللىق ۋە تىترەش دائىرىسىنىڭ قىسقا ھەم ئاجىزراق بولىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ بىلەن تەنبۇردا مۇزىكىلىق ھېسسىياتنى تولۇق نامايەن قىلىش ئىمكانىيىتىنىڭ يېتەرسىز بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۇسەنجان كېيىنكى دەۋرلەردە بىگىزسىمان ناخۇننى سوكسىمان ناخۇنغا ئۆزگەرتتى. بۇنىڭ بىلەن تەنبۇرنىڭ ئاۋازى بۇرۇنقىدىنمۇ جاراڭلىق ۋە تولۇق چىقىدىغان بولدى. ھۇسەنجان ئاشۇنداق ئۆزگەرتىلگەن ناخۇن بىلەن تەنبۇر چېلىشتا، كۈچ سالمىقىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئۇنىڭ تەۋرىنىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئۇيغۇر خەلق مۇزىكىلىرىنىڭ ھەر خىل مۇزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى تولۇق ئىپادىلەش ئۈچۈن يول ئاچتى. ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك ئىپتىدائى سەۋىيىلىك نەرسىلەر ئاددى ھەم چۈشىنىشلىك كېلىدۇ. يۇقۇرى سەۋىيىلىك نەرسىلەر نەپىسرەك بولۇپ، ئۇنى ئىشلەپچىقىرىشمۇ قىيىنراق بولىدۇ. ھۇسەنجان جامىنىڭ ئورۇنلاش سەۋىيىسى يۇقۇرى بولغاچقا ئۇ زاماندىش سازەندىلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

ئۇ بىرەر ئەسەرنى ئورۇنلىغاندا تەنبۇرنى بىر نەچچە ناخۇنلاپ، بىر نەچچە پەدىنى بېسىش بىلەنلا ئاڭلىغۇچىلارنى دەررۇ ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالىدۇ. ئەگەر بىرەر مۇزىكا سورۇنىدا «ھۇسەنجان جامى كەپتۇ» دېگەن خەۋەر تارالسا، ھەرقانداق مۇھىم ئىشى بار كىشىلەرمۇ دەررۇ يېتىپ كېلىپ تاكى سورۇن تارقىغىچە بېرىلىپ مۇزىكا تىڭشايدۇ.

دېمەك ھۇسەنجان جامىدىمۇ ئەزەلدىن «يوشۇرۇن سىر» بولغان ئەمەس. ئۇنىڭ بەزى كىشىلەرگە «سىرلىق سازەندە» بولۇپ كۆرۈنۈشى، ئۇنىڭدا تەبىئى تالانت (تەبىئى مۇزىكا سېزىمى) بىلەن ئۆمۈرۋايەت جاپالىق ئىزلىنىشنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە مۇجەسسەملەنگەنلىكىنى بايقىيالمىغانلىقىدا.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

سايراۋ پشان بۇلبۇلى

— ياش ناخشچى مەھەممەت تۇرسۇننى زيارەت —

مەتتوختى ئەخمەت

ھەر بر سەنئەت ئەھلى ئۆز مەۋقەسنى خەلق ئاممسنڭ مەنىۋى ھايات ئېھتياجنى قاندۇرۇشتن ئبارەت مۇقەددەس بۇرچ ئۈستگە قۇرىدغانلا بولسا، ئۇ چوقۇم كشلەر قەلبدكى يۇقۇرى ئمززەتكە سازاۋەر سەنئەتكار بولۇشنڭ داغدام يولنى تاپالايدۇ. مەملكەت ئچى ۋە چەتئەل سەھنلردە سەنئەت ئەھلگە خاس بەدئى ھسسيات بلەن جاراڭلق ناخشلارنى ياڭرتپ، مەملكتمز ۋە ئاپتونوم رايونمز ئۈچۈن شان شەرەپ كەلتۈرگەن ياش ناخشچى مەھەممەت تۇرسۇن ئۆزنڭ سەنئەت ھاياتدا ئەنە شۇنداق غايىگە ئنتلگۈچى تىرشچان سەنئەت ئەھلنڭ بىرى. مەن ئۇنى زيارەت قلش ئارقلق، ئۇنڭ ھاياتى، جۈملدن سەھنە ھاياتغا ئائت بەزى چۈشەنچلەرگە ئگە بولدۇم.

مەھەممەت تۇرسۇن 1962 - يىلى يەكەن ناھيسگە قاراشلق ئشقول يېزسنڭ سيەك كەنتدە دېخان ئائلسدە تۇغۇلغان. ئۇ كچككدىنلا خەلقنڭ سەنئەت ئشلرغا قىزىقپ، يەرلك كشلەر خالس ئۇيۇشتۇرغان ئەلنەغمە - مەشرەپلەرنى بېرلىپ ئاڭلاشقا باشلغان ۋە كەلگۈسدە خەلقنڭ بر سەنئەتكارى بولۇش ھەۋسى قوزغالغان ئدى. قەدىمى مۇقام يۇرتدكى مەنىۋى مۇھىت بۇ گۆدەك ئۆسمۈرنڭ دەسلەپكى سەنئەت ئشتياقنڭ پەيدىن - پەي ئۇلغيشى ئۈچۈن تۈرتكە بولغان، ئۇنڭ گۆدەكلەرگە خاس يېقملق ئاۋاز ۋە سەبى - ساغلام ھسسيات بلەن ئېيتقان ناخشلرنى كشلەر زوقلنپ ئاڭلايتتى. ئۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگللردە، مەكتەپ ئۇيۇشتۇرغان سەنئەت پائالىيەتلرگە ئنتايىن قىزغنلق بلەن ئشترا ك قلاتتى، بولۇپمۇ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغدا ناخشا ئوقۇتقۇچسنڭ بىۋاستە يېتەكلشى ئارقسدا، قاتتق بېرلىپ مەشق قلىپ، دەسلەپكى قەدەمدە ناخشنى ئۇدارغا چۈشۈرۈپ ئېيتشنى، دۇتار چېلشنى ئۆگىنىۋالدى، بوش ۋاقتنى قولدىن بەرمەي ئاۋاز مەشقى ئېلىپ باردى. ئۇنڭ مۇنداق ئىزچل تىرشچانلقدىن تەسرلەنگەن ناخشا ئوقۇتقۇچسى ئۇنى تېخمۇ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيلمدى ۋە ئلھام بەردى. 1979 - يىلى ناھيىلك

سەنئەت ئۆمىكى ئۆمەك ئەزالىرىنى تولۇقلىماقچى بولغاندا، 8 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقان مەھەممەت تۇرسۇن ئىمتىھانغا قاتنىشىپ تاللاندى ھەمدە ناھىيىلىك ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىدە قىسقا مۇددەت تەربىيىلەنگەندىن كېيىن، 1980 - يىلدىن باشلاپ يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە رەسمىي قوبۇل قىلىندى.

«ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى، — دېدى مەھەممەت تۇرسۇن، ماڭا ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىۋېتىپ، — سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىندىم. ئەمما، قانداق قىلىپ خەلقىنىڭ ھەقىقىي سەنئەتكارى بولالايمەن؟ دېگەن مەسىلىنى ئويلىغاندا، ئىش ماڭا ئۇنچىۋالا ئاددىي تۇيۇلمىدى». مەھەممەت تۇرسۇن ئۆزى ئۆزىگە قويغان مۇشۇ سوئالنىڭ تۈرتكىسىدە، ئۆزىنىڭ ناخشىچى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ، ئاۋازىنى تەربىيىلەش ۋە ئاسراشقا تولىمۇ ئېتىبار بەردى. ئۇ ھەر كۈنى سەھەردە باشقىلاردىن بىر سائەت ئىلگىرى تۇرۇپ ئاۋاز مەشقى ئېلىپ باراتتى. بۇ ھال باشقىلارنىڭ سەھەرلىك شېرىن ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلغانلىقتىن، بەزى نارازىلىق كەيپىياتلارمۇ يۈز بەردى، شۇڭا ئۇ، چەت - ياقىلارغا، ئېتىز - قىرلارغا بېرىپ مەشق قىلىشقا توغرا كەلدى. شۇنداق بولسىمۇ، جاپاغا چىداپ ئۆگىنىش - مەشق قىلىش، پىشقەدەم ناخشىچىلار سەھنىگە چىقىپ ناخشا ئېيتقاندا، پەسكە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەشتىكى ماھارىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، ئىگىلەش ئارقىلىق، ھەر قانداق ناخشىنى تېكىست ۋە ئاھاڭ مەزمۇنىنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە جانلىق، ھېسسىياتلىق، تەسىرلىك ئېيتالايدىغان ھالەتكە كېلىپ، تەدرىجىي ھالدا تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇشقا باشلىدى. ئۇ، 1980 - يىلى 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە «كۆيلىمەك ئارمان ماڭا»، «تارىم قىزى» قاتارلىق ناخشىلارنى ئېيتىپ، مۇنەۋۋەر ناخشىچى مۇكاپاتىغا؛ 1981 - يىلى 1 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تىيانشان ساداسى» ناخشا كېچىلىكىدە «گۈزەل يۇرتۇم» قاتارلىق ناخشىلارنى ئېيتىپ، تەقدىرلەشكە؛ شۇ يىلى 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كەسپىي ئۆمەك ئەلنەغمە كۆرىكىدە «سايرا زەرەپشان بۇلبۇلى» قاتارلىق ناخشىلارنى ئېيتىپ، مۇنەۋۋەر ناخشىچى مۇكاپاتىغا؛ 1982 - يىلى 8 - ئايدا يەنە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ناخشا - ئۇسۇل، دىراما كۆرىكىدە مۇنەۋۋەر ئارتىست ۋە ناخشىچى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ياش ناخشىچىنىڭ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە قولغا كەلتۈرگەن مۇنداق بىر قاتار نەتىجىلىرى مېنىڭ دىققىتىمنى قوزغىدى. مەن ئۇنىڭ شۇ ۋاقىتلاردا قانداق ئويدا بولغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن: «سىز شۇنچە شان - شەرەپلەرنى قازىنىپسىز. ئەينى ۋاقىتتا مۇشۇلار تۈپەيلى سىزدە قانداق ھېسسىيات تۇغۇلغان ئىدى؟» دەپ سورىغىنىمدا، ئۇ سەممىي ھالدا كۈلۈپ تۇرۇپ: «بۇ مېنىڭ ئىستىقبالىمنىڭ مۇقەددىمىسى، شۇنداقلا، تېخىمۇ كەمتەر، تىرىشچان بولۇشۇمنىڭ تۈرتكىسى بولدى. مەن خەلقىنىڭ ئالقىش سادالىرى ئىلھامىدىن ئۈمىت ۋە ئىشەنچىنىڭ ساغلام بىخلىرىنى كۆرۈپ ئالالىدىم، بۇ بىخنى قانداق پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈپ، چېچەكلىتىپ، مېۋىگە كىرگۈزۈش مېنىڭ بىردىن - بىر غايەم بولۇپ قالدى» دەپ جاۋاپ بەردى.

ياش ناخشىچىنى تېخىمۇ ھاياجانغا سالىدىغان مىنۇتلار يېتىپ كەلدى: 1983 - يىلىنىڭ سېنتەبىر ئېيىدا مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان «ئۇلانمۇچىر سەنئەت كۆرىكى»گە يەكەن

ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىمۇ قاتنىشىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇلغاندا، پايتەخت بېيجىڭ سەھنىسىدە ئويۇن كۆرسىتىدىغانلىقىدىن چەكسىز شاتلىققا چۆمگەن مەھەممەت تۇرسۇن، تېخىمۇ بېرىلىپ جىددىي تەييارلىققا كىرىشىپ كەتتى. ئەپسۇسكى، بېيجىڭغا بارغاندىن كېيىن، كۆرەك باشلانغىلى بىر نەچچە كۈن قالغاندا، ئۇ قاتتىق زۇكامداپ قالدى. بىر ناخشىچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئاۋازىنىڭ پەۋقۇلئاددە بۇزۇلۇشىدىنمۇ ئېغىر قايغۇ بولمىسا كېرەك، بولۇپمۇ پايتەختتە ئويۇن قويماقچى بولغاندا زۇكامغا گىرىپتار بولۇش ئۇنىڭغا تولىمۇ ئەلەم قىلدى. لېكىن ئۇ قەتئىي ھالدا سەھنىدىن قالمايمەن دېگەن ئىرادىنى تىكلەپ، بىر تەرەپتىن جىددىي داۋالانسا، يەنە بىر تەرەپتىن تېكىستلارنى پىششىق يادلاپ، قايتا - قايتا مەشق قىلىپ، ئاخىرى سەھنىگە چىقتى. شۇ قېتىمقى كۆرەككە مەركەزدىكى بىر قىسىم رەھبەرلەرمۇ قاتناشقان ئىدى. ئۇ، ئالدىن تەييارلىق ئويۇنىسى كۆرسەتكەندە «گۈزەل دولان دەرياسى»، «ئانارگۈل بالا» قاتارلىق 12 ناخشىنى، رەسمىي كۆرەكتە و ناخشىنى ئارقا - ئارقىدىن ئېيتىپ، بىرىنچى دەرىجىلىك ناخشىچى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. كۆرەك ئاياقلاشقاندا تيانشان كىنو ستۇدىيىسى ئىشلىگەن «ئارتىست بولمايدىغان قىز» ناملىق فىلىمنىڭ ناخشىسىنى ئورۇنلىدى. ئۇ يەنە 1984 - يىلى 3 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تيانشان ئاۋازى» ناخشا كۆرىكىدە «سالام قەشقەر» قاتارلىق ناخشىلارنى ئېيتىپ مۇكاپاتلاندى. مۇسابىقىدىن كېيىنلا ئۇ جۇڭگو مىللىي سەنئەت ئۆمىكى تەركىبىدە چەتئەلگە چىقىپ ئويۇن قويۇشقا تاللاندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، چەتئەل سەھنىلىرىدە ئويۇن كۆرسىتىپ ۋەتىنىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈرۈش پۇرسىتى يېتىپ كەلگىنىدىن خۇشال بولغان ياش ناخشىچى، تۇرۇپلا يەنە ئەندىشىگىمۇ چۈشۈپ قالدى. چۈنكى، چەتئەل سەھنىلىرىدە ئويۇن قويۇش ئۈچۈن، ئەلۋەتتە چەتئەلنىڭ بىر نەچچە ناخشىلىرىنى بىلىش، چۈشىنىش، مەزمۇنىغا كەيپىياتىنى سىڭدۈرۈپ مۇناسىپ ھېسسىيات بېرىش زۆرۈر ئىدى. شۇڭا ئۇ ئابدىقادىر ئابدۇللا قاتارلىق تەجرىبىلىك، پىشقەدەم ناخشىچىلارنىڭ مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، ئالدى بىلەن ھەر بىر ناخشىنىڭ تېكىست مەزمۇنىنى پىششىق ئۆزلەشتۈرۈپ، ئېنىق چۈشىنىشنى، تەلەپپۇزنى ئىمكان قەدەر توغرا ئىپادىلەشنى ئۆگەندى. پۇختا تەييارلىقلار ئارقىلىق، 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنىگىچە جۇڭگو مىللىي سەنئەت ئۆمىكى تەركىبىدە ئالجىرىيە، بېلگىيە، گىرېتسىيە، چېخوسلوۋاكىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئويۇن قويۇش جەريانىدا، كۇۋەيت خەلق ناخشىسى «ئۇ بىزنىڭ كۇۋەيت»، سۈرىيە خەلق ناخشىسى «سۆيۈملۈك سۈرىيە»، تۈركىيە خەلق ناخشىسى «ياز دوستۇم»، «ئەسمەرىم»، چېخوسلاۋاكىيە خەلق ناخشىسى «بابوروف»، ئالجىرىيە خەلق ناخشىسى «ئەلجە زەئىر» ۋە قازاق خەلق ناخشىسى «ئاۋلوم» قاتارلىق ناخشىلارنى ئېيتىپ، شۇ جايدىكى تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ، ئۆزىنىڭ يېتىلىۋاتقان تالانتى ئارقىلىق ۋەتىنىمىزنىڭ خەلقئارادىكى شان - شۆھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇشقا تۆھپە قوشتى. چەتئەلدە ئويۇن قويۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇ، يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدىن شىنجاڭ مىللىي ناخشا - مۇزىكا ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى يەنىمۇ جارى قىلدۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ، ھازىر ئۆز ئانا تىلىدىلا ئەمەس، بەلكى قازاق، قىرغىز، خەنزۇ ۋە بىر نەچچە خىل چەت تىلىدا ناخشا ئېيتالايدۇ.

(ئاخىرى 85 - بەتتە)

بىپايان زېمىندىكى نەغمە - ناۋا

— ماي بوياق رەسىم «مۇقام» غا بېغىشلايمەن

فەن دىڭدىڭ

«مەشرەپ» كېچىلىكى قىزىپ تازا ئەۋجىگە چىققاندا مەشرەپ ئەھلى خۇددى بىر جان، بىر تەن بولۇپ، ھەممىنىڭ قېنى تەڭ ئۇرغۇپ، ھېچكىمنىڭمۇ قاراپ تۇرغۇسى كەلمەيدۇ! «12 مۇقام» قەدىمقى مۇڭلۇق مۇزىكا بولۇپ، ئۇنى ئاڭلىغىنىڭىزدا كۆڭلىڭىزنى ئېزىپ، سىزنى قانداقتۇر خىياللار دېڭىزىغا سۆرەپ كىرىدۇ. زېھنىڭىزنى ئېچىپ، لوگىكىلىق پىكىر يۈرگۈزۈشكە دەۋەت قىلىدۇ. دېمەك، بۇ مۇزىكىنىڭ نەپىسلىكىنى تەرىپلەشكە تىلىڭىز ئاجىزلىق قىلىدۇ. مەن غازى ئەمەتنىڭ بىر پۈتۈن مۇزىكا ۋەقەلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ماي بوياق رەسىم سىزىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ھەۋەسىم قوزغالغان ئىدى. مەن بۇ خىلدىكى رەسىمنى سىزىش ئاسان ئەمەس دەپ قارايتتىم. قۇربان ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن غازى ئەمەتنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدىم ۋە ھېيتلىغاچ رەسىم كۆردۈم.

ئىككى مېتىر ئېگىزلىكتىكى ماي بوياق رەسىم «مۇقام» (مۇشۇ ژورنالنىڭ 1985 - يىللىق 1 - سانىنىڭ كەينى مۇقاۋىسىدا) بېغىررەڭ سىزىلغان قۇرۇلمىسى مول رەسىم بولۇپ، ئۇنىڭدا تەخمىنەن 40 نەپەر ئوخشىمىغان خاراكتېردىكى ئوبراز سۈرەتلەنگەن. بىر قاراشتىلا مىڭ نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئورۇنلىنىپ كېلىۋاتقان يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن كىلاسسىك مۇزىكا «12 مۇقام» ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

مەن بۇ ھەيۋەتلىك ماي بوياق رەسىم ئالدىدا خېلىغىچە سۈكۈتتە تۇردۇم - يۇ، بىراق قەلبىم ئۈزلۈكسىز دولقۇنلىماقتا ئىدى. «غازى يەنىلا غازى ئىكەن! — دېدىم مەن ئۇنىڭ مۇۋاپپەقىيىتىگە ھەقىقەتەن قايىل بولغان ھالدا.

«مۇقام» دا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىر چوڭ مۇزىكا سورۇنى ئىپادىلەنگەن. سۈرەتتىكى سازەندىلەر مەخسۇس سەنئەت ئۆمىكىدىكى «ئالاھىدە» ئارتىستلار بولماستىن، بەلكى دائىم ئېتىز - ئېرىقلاردا ئەمگەك قىلىدىغان «يەرلىك» دېھقانلار، يەنى جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدىكى تېپىكلىككە ئىگە دېھقان سازەندىلەردۇر. ئېھتىمال ئۇلار بەلكى بىر كۈنلۈك ئەمگەكنى تۈگىتىپ، مۇشۇ يەردە جەم بولۇشقاندۇر، ياكى مول ھوسۇل كۈنلىرىنى تەبرىكلەۋاتقاندۇر، ياكى بولمىسا بايرام كۈنلىرىدىكى كەچلىك مۇزىكا مۇراسىمىغا يىغىلىشقاندۇر. جەنۇبىي شىنجاڭ مۇزىكا ماكانى.

رەسىمدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن 40 ئوبرازنىڭ بىرەرسىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاپ قالمىغان. قايسى چالغۇنى قانداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئادەم چالىدۇ، بۇ جەھەتتە رەسسام ناھايىتى كۆپ پىكىر يۈرگۈزگەن. رەسىمنىڭ قۇرۇلمىسى جەھەتتە «قوماندان» لىق كەيپىياتىنى قوغلاشماستىن ئەكسىچە ناھايىتى ئاددىي، رېيال ئۇسۇللار بىلەن «چىنلىق» ئاساسىدا «يەرلىك تۈس» نى

AltunOq

ئەكس ئەتتۈرۈش ئارقىلىق بىر خىل ساددا، يېقىملىق مەنزىرە يارىتىپ، ئۇنى كۆرگۈچىلەرنى خەلق پەقەت ماددىي بايلىقلا يارىتىپ قالماستىن مەنىۋى بايلىقنىمۇ يارىتىشقا قادىر، دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈرىدۇ. پەرىزىمچە مانا بۇ، ئەسەرنىڭ تۈپ مەنىسى بولسا كېرەك.

قاراڭ، بۇنىڭدىكى سازەندىلەر مۇقام ئىشقىدا مەستانە بولۇپ، مۇزىكىغا شۇنداق بېرىلگەندىكى، گويا مەي ئىلكىدە مەسۇ - مۇستەغرەت بولغان كىشىلەرنى ئەسلىتەتتى. غازى ئەمەتنىڭ دېيىشىچە ئۇنىڭ گەۋدىلەندۈرمەكچى بولغىنى مانا مۇشۇنداق «مەستانە» ئىشتىياق ئىكەن.

رەسىمنىڭ مەركىزىگە ساتار چېلىۋاتقان بىر مېھرى ئىسسىق، چىۋەر بىر مويسىپىت كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ دانا ئادەم يۇرت ئىچىدە ئىناۋەتلىك مۆتىۋەرلەردىن بولۇپ، ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ كۆزى دۇنيادىكى ئازاپ - ئوقۇبەتلەرنىڭ شاھىدى ئىكەنلىكى نامايەن بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇ مۇقامنىڭ كىلاسسىك مەنىسىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى مۇزىكا بىلەن مۇجەسسەملىنىپ كەتكەن. ئۇ خىيال سۈرمەكتە، ئۇ پىكىر قىلماقتا. ئۇنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ روھىي ھالىتى كىشىنى قانداقتۇر بىر خىل ئېچىنىشلىق مەنزىلگە باشلايدۇ. رەسسام بۇ ئوبرازنى گەۋدىلەندۈرۈشتە ئاق ساقاللىق، ئاق كىرپىكلىك ۋە ئاق چاپان، ئاق ئىشتان كەيگەن ھالەتتە سىزىپ، پېرسوناژغا بىر خىل تەمكىن ھېسسىيات بەخش ئەتكەن. ئۇنىڭ بارلىق ھەركىتى ئاددىي، سالماق بولۇپ، ئۇ ئاشۇ مۇشكۈل يىللاردا تاۋلانغان كۆكۈش مىس ھەيكەلگە ۋە ياكى ئاق مەرمەر ھەيكەلگە ئوخشايدۇ. مەن بۇ پېرسوناژنى مۇشۇنداق مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىش ناھايىتى مۇھىم دەپ ھېس قىلىمەن. ئۇ پۈتكۈل رەسىم قۇرۇلمىسىنىڭ «روھىي جېنى» قىلىنىپ ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن، باشقا پېرسوناژلار بولسا ئۇنى مەركەز قىلغان ھالدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ پېشقەدەم سازەندىنىڭ ئارقىسىدا خۇشتار چېلىۋاتقان ياداڭغۇ بوۋاي بولسا يېزا - قىشلاقلاردىكى مويسىپىت زىيالىيلارغا، ياكى بىرەر مەكتەپنىڭ مۇدىرىغا ۋە ياكى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ پېنسىيىگە چىققان كادىرىغا ئوخشايدۇ. ئۇ قارىماققا ناھايىتى زېرەك، تەققى - تۇرقى راۋرۇس، ئۇنىڭ ياش ۋاقتىدىكى جۇشقۇن، روھلۇق چاغلىرى مەشرەپ ۋە مۇزىكا سورۇنلىرىدا ئۆتكەن. سۈرەتتىن ئۇنىڭ ماھىر سازەندە ئىكەنلىكىنى ۋە مۇزىكا ئارقىلىقلا ئۆزىگە شاتلىق تاپالايدىغانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولىدۇ. ساقال - بۇرۇتلىرىنى پاكىز قىرغان بۇ ئىددىيلىق ئادەم دەل ئوتتۇرىدىكى ئاق ساقال مويسىپىت بىلەن سېلىشتۇرما قىلىنغان بولۇپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ مىجەز - خۇلقىدىكى ئالاھىدىلىكلەر كۈچلۈك پەرقلەندۈرۈلگەن.

خوتەن ئەتلىسىدىن كۆينەك كەيگەن، قويۇق چاچلىرىنى تالا - تالا قىلىپ ئۇششاق ئۆرگەن دۇتارچى قىزنىڭ چىرايىدىن مەردانىلىق ئالامىتى چىقىپ تۇرىدۇ. رەسسام ئۇنى خوتەن قارىقاش ئەتراپىدىكى قىزلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى قىلىپ سۈرەتلىگەن. بۇ ھەۋەسكار سازەندىنىڭ بىرەر پەدىنى خاتا بېسىپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلىۋاتقاندەك دۇتارنى پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ ئەستايىدىل چېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. بىراق ئۇنىڭ خۇشخۇي كەيپىياتىدىن خاتىرجەملىك بىلەن مېيىغىدا كۈلۈمسىرەۋاتقانلىقى، قانداقتۇر قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ھاياجان ۋە بەخت تۇيغۇسىغا چۆمۈلۈۋاتقانلىقى جىلۋىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ قىزنىڭ ئەتراپىدىكى ئەرلەرنىڭ ئوبرازىغا

سىلىشلىشتۇرغاندا ئۇ خۇددى ئەمدىلا ئېچىلىشقا باشلىغان مودەن گۈلدەك كۆركەم، گۈزەل قىلىپ تەسۋىرلەنگەن.

ساپايە، قوشۇق، تاش قاتارلىقلار زىل، ياڭراق ئاۋاز چىقىرىدىغان، رىتىمچانلىقى كۈچلۈك بولغان ئۇرغۇلۇق چالغۇلار بولۇپ، ئۇلارنى بىر قانچە قاۋۇل ئەزىمەت چالغان. ئۇلارنىڭ قەيسىرانە ھالىتى كىشىنى تەسىرلەندۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەركىتى مۇبالىغىلەشتۈرۈلگەن بولۇپ، چوڭ بىر ياي شەكلىدىكى ھەركەت سىزىقى بويىچە بەدەن تولغاش ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، بۇ ئارقىلىق ئوبرازنىڭ يارقىنلىقى ئاشۇرۇلغان. ئۇلار ئارقا رەتتىكى مۇزىكا چېلىۋاتقانلارنىڭ ئۆزئارا «جىم تۇرۇش» بىلەن «ھەركەت قىلىش» نىڭ سېلىشتۇرمىسى سۈپىتىدە دولقۇنسىمان ۋە مول ئۆزگىرىشچانلىققا ئىگە قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ تاش چېلىۋاتقان ھىلىقى ئەزىمەت مۇزىكىنىڭ رىتىمىغا ئەگىشىپ شۇنداق ئەۋرىشىم بولۇپ كەتكەنكى ئۇ ئۆزىنى تامامەن ئۇنتۇپ سىماپتەك ئېرىپ كەتكەن.

مەركىزىي پېرسوناژنىڭ يېنىدىكى قارامۇتۇق، قارا چاپان كەيگەن ھىلىقى داپچى قاۋۇل، زېھنى كۈچلۈك ئەزىمەت بولۇپ، يېزىلاردىكى ھەممە ئىش قولىدىن كېلىدىغان ئادەملەرنىڭ تىپى. ئۇنىڭ داپ چېلىشى شۇنداق كارامەتكى، ئۇ گاھ سىم - سىم يامغۇر ياققاندەك يەڭگىل ئاۋاز چىقارسا، گاھ گۈلدۈرمامىدەك قاتتىق ئاۋاز چىقىرىپ چاڭ كەلتۈرۈۋېتىدۇ. رەسسام بۇ بەردەم، ھىسسىياتچان قولنى ئۇقتىلىق ھالدا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇنى پۈتكۈل رەسىم قۇرۇلمىسىدا كەم بولسا بولمايدىغان «كۆز» قىلىپ ياراتقان. دىمەك، مۇزىكا سورۇنىدىكى قىرىق نەچچە ئوبراز خۇددى يېنىمىزدا تۇرۇۋاتقان تونۇش كىشىلەردەك ئىنتايىن جانلىق تەسۋىرلەنگەن. رەسسام بۇ ئوبرازلارنى نەچچە يىللىق تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن پىششىق تاۋلىغان. چوڭقۇر تۇرمۇش ئاساسى بولماي تۇرۇپ، بۇنداق جانلىق رەسىمنى سىزىپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس. «مۇقام» نىڭ كىشىنى تەسىرلەندۈرەلىشىدىكى ئاساسىي سەۋەپ، ئۇنىڭ ئوبرازلىق ھىسسىياتقا باي بولغانلىقىدا.

كۆپ ئوبرازلىق چوڭ ھەجىمدىكى بۇ بەدىئى قۇرۇلمىدا ئاپتور پۈتكۈل قۇرۇلمىنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە قانداق ماسلاشتۇرۇشتا ئالاھىدە ماھىرلىق كۆرسەتكەن. ئۇ ھەر خىل مۇرەككەپ رەڭلەرنى يېقىملىق قىزىل رەڭگە مەركەزلەشتۈرۈپ، بۇ خىل رەڭ بىلەن مۇقامنى قەدىمى ئۇسلۇپ جەھەتتە بىرلىككە كەلتۈرۈپ، رەسىمنى ئۇستىخانلىق، قېنىق، نەپىس ھالەتكە كەلتۈرگەن. ئاپتور ئۇنىڭدىن باشقا نۇر ۋە كۆرۈنۈشىنىڭ يارقىنلىقىنى مەلۇم دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇرۇپ، نۇر بىلەن سىزىقچىلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، نۇرغۇن ئوبرازلارنى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغان ئاق، قارا، بوز رەڭلەر مۇناسىۋىتىگە بوي سۇندۇرغان. شۇنىڭ بىلەن نۇر، شەكىل، رەڭلەرنىڭ بەزىبىر ئىنچىكە تەرەپلىرىنى يىغىنچاقلاپ، قۇرۇلمىنى مۇستەھكەملىگەن. ئۇزۇنىسىغا سىيلىنغان بېغىر رەڭ گىلەم خۇددى بىر توپ ھەيكەل ئورۇنلاشتۇرۇلغان مەيداندەك رەسىملەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، قۇرۇلمىنى تۇراقلاشتۇرغان.

60 - يىللارنىڭ دەسلىۋىدە غازى ئەمەتنىڭ ۋەقەلىك خاراكتېرگە ئىگە بولغان ماي بوياق رەسىمى «جىنايى ھۆكۈم» روشەن ئوبرازچانلىققا ۋە تەسىرلىك دىراماتىك خاراكتېرگە ئىگە بولغانلىقى بىلەن كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىۋارىنى قوزغىغان ھەمدە ياخشى باھاسىغا

ئېرىشكەن ئىدى. 80 ــ يىللاردىكى بۈگۈنكى كۈندە غازى ئەمەت «مۇقام» دىن ئىبارەت بۇ رەسىمدە كونكرىت جانلىق ئوبرازلارنى يارىتىپ كىشىلەرنى تەسىرلەندۈرمەكتە. «مۇقام» نى «جىنايى ھۆكۈم» دىن كېيىنكى ئىككىنچى نامايەندە دىيىشكە بولىدۇ. كېيىنكى ئەسىرى ئالدىنقى ئەسەرگە قارىغاندا نۇرغۇن جەھەتلەردە بۆسۈش ھاسىل قىلىپ، شۇنىڭدەك يۈكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشتۈرۈش ئارقىلىق بۇرۇنقى نوقۇل ئۆرپ ــ ئادەت خاتىرىلىرىدىن ھالقىپ كەتكەن (بۇ خىل ئەسەرلەردە پەقەت نوقۇل ھالدىكى خەلق ئۆرپ ــ ئادەتلىرىنىڭ ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى ۋە كىيىم ــ كېچەكلىرىنىڭ ناھايىتى تەپسىلى سۈرەتلىنىشى بىلەنلا قانائەتلىنىپ، ئوبراز ۋە مەنىۋى مۇھىت يارىتىشقا سەل قارىلىدۇ) بولۇپ، ئەسەرنى تېخىمۇ چوڭقۇر مەزمۇنغا، پەلسەپىۋى خاراكتېرگە ئىگە قىلغان. «مۇقام» نىڭ ھەقىقى مەركىزى ئىدىيىسى، قەدىمقى مىللەتنىڭ ئەقىل ــ پاراسىتى ۋە مەدىنىيەت ئەنئەنىسىنىڭ يېڭى دەۋردىكى نامايەندىسى ۋە ئۇنىڭ قايتا كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەتتۇر. ئاپتورنىڭ دىيىشىچە: «مۇقام» نى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگىنىگە 3 ــ 4 يىل بولغان ئىكەن. لېكىن بۇ رەسىم ئەڭ ئاخىرى بۇلتۇر خوتەننىڭ قاراقاش ناھىيىسىدە سىزىپ پۈتكۈزۈلۈپتۇ. ئۇ يەردە يولدا كېتىۋاتقان دىخانلارمۇ ئىختىيارى كېلىپ ئۇنىڭ رەسىمدىكى نۇقسانلارنى كۆرسىتىپ بېرىدىكەن. ئۇلار ھەم رەسىمنى كۆرگۈچىلەر، ھەم رەسىمدىكى ئادەملەر ئىكەن. ئۇلار بەزىبىر قەدىمقى چالغۇلار ۋە كىيىم ــ كېچەكلەرنى ئەكىلىپ بېرىپ رەسامنى قولايلىق شارائىت بىلەن تەمىنلىگەن.

«مۇقام» دىن ئىبارەت بۇ رەسىمنىڭ ئالاھىدىلىكى دەل ئۇنىڭ «چىنلىق» تىن ئايرىلمىغانلىقى، قويۇق «يەرلىك» ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقىدا. بۇنى غازى ئەمەتتە بولغان ئالاھىدە مىللى ئاڭ ۋە يەرلىك سەنئەت ئېتىقاتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

سەنئەت ھامان يارقىن ئوبرازلار ئارقىلىق كىشىنى تەسىرلەندۈرىدۇ. مەسىلەن، رودىننىڭ «پېكىر يۈرگۈزگۈچى»، سورىكوپنىڭ «ئايال ئاقسۆڭەك مولوسوۋا»، جاڭ جاۋخېنىڭ «مۇساپىرلار»، «گېنېرال پادون» كىنو سىنارىيىسى، «چايخانا» دىرامىسى قاتارلىقلار غايەت قىممەتلىك بەدىئى ئەسەرلەردىن بولۇپ، ئۇلاردا يارىتىلغان ئىنتايىن روشەن ئوبرازلار مەڭگۈلۈك ساقلىنىپ كەلمەكتە. «مۇقام» نىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغانلىقىمۇ ــ ئۇنىڭدا بىر قانچە ئۇنتۇلغۇسىز ئوبرازلار يارىتىلغانلىقىدا. بۇ رەسىمنىڭ ئەڭ قىممەتلىك يېرى ئەنە شۇ يەردە.

قەدىمقى كىشىلەر سىزغان «خەيشىنىڭ زىياپەت سۈرىتىنى ئېلىپ يۈرۈشى» ناملىق رەسىمدە فېئودال ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئەيشى ــ ئىشرەتلىك شەھۋانىلىقى تەسۋىرلەنگەن. «مۇقام» دا بولسا زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ مەردانىلىقى ۋە ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى تەسۋىرلەنگەن. ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللى سىمفونىيىسىدۇر، ئۇ بىپايان زېمىندىكى نەغمە ساداسىدۇر.

مەن رەسىم ئالدىدا ئۇزۇندىن ــ ئۇزۇنغىچە سۈكۈتتە تۇرغان بولساممۇ، لېكىن مەن شۇ تاپتا خۇددى «12 مۇقام» نىڭ مۇڭلۇق ساداسىنى ئاڭلاۋاتقاندەك، يۈرەك ــ قەلبىم ئەنە شۇ مۇقام تېمپىسىغا ئەگىشىپ توختاۋسىز ھاياجانلانماقتا ئىدى...

خەنزۇچىدىن ئابلىز مۇسا تەرجىمىسى

ئېلىمىز غەربىي يۇغۇر*لىرىنىڭ خەلق ئاھاڭلىرى ۋېنگرىيە خەلق ئاھاڭلىرى بىلەن مەنبەداش

جۇڭگو مۇزىكا ئىنستىتۇتى ئوقۇتقۇچىسى دۇياشيۇڭ قاتارلىقلار ئون يىلدىن ئارتۇق تەتقىق قىلىش ئارقىلىق مەملىكىتىمىزدىكى غەربىي يۇغۇرلارنىڭ خەلق ئاھاڭلىرى بىلەن ۋېنگرىيە خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ مەنبەداش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتى. بۇ كۆز قاراش جۇڭگو ۋە چەتئەل مۇزىكا شۇناسلىرىنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. بەزى چەتئەللىك ئالىملار بۇ، كىشىلەرنىڭ شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش تارىخىنى قايتىدىن تونۇشىدىكى زور ئىش، دەپ قارىدى.

60 - يىللاردا ئالىي مەكتەپنىڭ مۇزىكا پاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن دۇياشيۇڭ گەنسۇنىڭ خېشى كارىدورىدا ئۇزۇن مۇددەت خىزمەت قىلغان. 10 نەچچە يىل ئىلگىرى ئۇ، سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى يۇغۇرلارنىڭ ئۈچ قەبىلىسىدە خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاۋېتىپ، ۋېنگرىيە خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ نۇرغۇنلىرى يۇغۇر خەلق ئاھاڭلىرى بىلەن ئىنتايىن ئوخشايدىغانلىقىنى، ھەتتا يۇغۇرلارنىڭ «ئەللەي» ناخشىسى بىلەن ۋېنگرىيىنىڭ «ئەللەي» ناخشىسىنىڭ ئاھاڭلا ئەمەس، «ئەللەي، ئەللەي» دېگەن سۆزلەردىكى تەلەپپۇزىمۇ ئوپ - ئوخشاش ئىكەنلىكىنى بايقىغان. تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە ئۇ، غەربىي يۇغۇرلارنىڭ خەلق ئاھاڭلىرى بىلەن ۋېنگرىيە خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ بەش ئاۋازلىق ئاۋاز تىزمىسى، تۆت گىرادۇسلۇق، بەش گىرادۇسلۇق رامكا، بەش گىرادۇسلۇق قۇرۇلما، ئورۇن ئالماشتۇرغان چېكىتلىك ئاۋاز تىم شەكلى، ئۇدارنىڭ ئۆزگەرتىلىشى، مەنسۇپ ئاۋازنىڭ پۈتۈن ئاھاڭغا سىڭدۈرۈلۈشى، ئاخىرلاشتۇرۇش شەكلى قاتارلىق يەتتە جەھەتتە ئورتاقلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقىغان.

دېمەك ئارمىيە سىياسىي بۆلۈم سەنئەت ئۆمىكىدىكى ۋېنگىرىيىدە ئوقۇپ كەلگەن مۇزىكا خادىمى جاڭ رۇي 1983 - يىلى 6 - ئايدا گەنسۇدىكى يۇغۇرلار ئولتۇراقلاشقان رايوندا خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاۋېتىپ، ئۇمۇ يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش ھادىسىنى بايقىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گەنسۇ ئۆلكىلىك خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاش - رەتلەش ئىشخانىسىمۇ يۇغۇر خەلق ئاھاڭلىرىدىن 30 نەچچىنى يىغىپ، تېخىمۇ كەڭ دائىرىلىك، مول ماتېرىياللاردىن بۇ قىزىقارلىق ھادىسىنى بايقىغان.

دۇياشيۇڭ، جاڭ رۇي ۋە گەنسۇ ئۆلكىلىك خەلق ئاھاڭلىرىنى توپلاش - رەتلەش ئىشخانىسىدىكى مۇزىكا خادىملىرى بۇ ھادىسە ئۈستىدە ئەستايىدىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئۇنى دەلىللىگەن. شۇنداقلا ئۇلار بۇ خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ ئىپتىدائىي شەكىللىرىنى تەققاسلاپ ۋە ئۇلارنى تارىخ، ئېتنولوگىيە، تىلشۇناسلىق جەھەتلەردىنمۇ ئىلمىي يوسۇندا مۇھاكىمە قىلىپ،

* يۇغۇرلار (裕固族) — ھازىرقى چىڭخەي. گەنسۇ ئۆلكىلىرىدە ياشاۋاتقان ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن ئۇيغۇرلار.

بۇ ھەقتە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ 10 نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە يېزىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە دۇياشيۇڭنىڭ تەتقىقات نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، يۇغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى دىڭلىڭلار بولۇپ، ئۇلار بۇرۇن ھونلار بىلەن جوڭگونىڭ شىمالى قىسمىدا بىرگە ئولتۇراقلاشقان. ئۇلارنىڭ تىلى ئوخشاشلا ئالتاي تىلى سىستېمىسى، تۈركى تىللار ئائىلىسىگە مەنسۇپ ئىكەن. ھونلارنىڭ بىر قىسمى مىلادىيىنىڭ 1 - ئەسىردە ئېلىمىزنىڭ شىمالىي قىسمىدىن ياۋروپاغا كۆچكەن. يۇغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى 4 - ئەسىردە خېشى كارىدورى ئەتراپىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. «يۇغۇرلار دىڭلىڭلارنىڭ خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ قالغان. ھونلارنىڭ مۇزىكىلىرى غەربكە كۆچكەن ھونلار تەرىپىدىن ۋېنگىرىيىگە ئېلىپ بېرىلىپ، ساقلاپ قېلىنغان»، بۇنىڭ بىلەن ۋېنگىرىيىدىن شەرقتە قارا دېڭىز بويلىرىنى بويلاپ تاكى كاسپىي دېڭىزى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئۆتۈپ، مەملىكىتىمىزگىچە بولغان كەڭ ھەم ئۇزۇنغا سوزۇلغان رايون «بەش ئاۋازلىق كۆي سىستېمىسى رايونى» بولۇپ شەكىللەنگەن. بۇ «كۆي سىستېمىسى رايونى» نىڭ شەرقى ۋە غەربىدىكى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئوخشاپ كېتىشى تاسادىپى بولماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەسلى كېلىپ چىقىشى بىر ئىكەنلىكىدىندۇر.

ۋېنگىرىيە خەلق ناخشىلىرى بىلەن جۇڭگونىڭ شىمالىدىكى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئوخشاشلىغى ھەققىدە خەلقارا ئىلىم ساھاسىدىكى بەزى كىشىلەر ئىزدىنىپ كۆرگەن ئىدى. شۇڭا مەملىكىتىمىزدە مۇزىكا خادىملىرى تولۇق پاكىتقا ئىگە بولغان بۇ كۆز قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇزۇندىن بۇيانقى سىرنى يەشكەندىن كېيىن خەلقارادا زور تەسىر پەيدا قىلدى. بولۇپمۇ ۋېنگىرىيە، ئامېرىكا، كانادا، ئارگېنتىنا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئالىملىرى بۇنىڭغا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بېرىپ، بۇ، كىشىلەرنىڭ شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش تارىخىنى قايتىدىن تونۇشىدىكى زور ئىش، دەپ قاراشتى.

خەنزۇچىدىن **تۇرسۇن ئەمەت** تەرجىمىسى

مەيلى مۇزىكا، ئەدەبىيات ياكى باشقا ھەر قانداق سەنئەت ئۇنىڭ ھەقىقى مەنىسىدىن قارىغاندا، ھەممىسى نوقۇل ھالدىكى ئىچ پۇشۇغىنى چىقىرىدىغان نەرسە ئەمەس.

— چايكوۋىسكى

مىللىيەتلىكتىن ئايرىلغاندا، سەنئەتمۇ، ھەقىقەتمۇ، ھاياتلىقمۇ شۇنداقلا ھېچنەرسە بولمايدۇ.

— تۇرگىنىپ

سەنئەتكار تەبىئەتنىڭ ئاشىقى، شۇڭا ئۇ تەبىئەتنىڭ قۇلى ھەم تەبىئەتنىڭ خوجايىنى.

— تاگور

AltunOq

تاماشىبىنلارنىڭ پسخىكىسىنى تەتقىق قىلىش رىياللىقنىڭ تەلىۋى

سەنئەت ئىجادىيىتى بىلەن ئىجتىمائىي خاراكتېرلىق زوقىنىڭ مۇناسىۋىتى مەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ئىستېمالنىڭ مۇناسىۋىتى بولۇپ، بۇ كۆڭۈل ئېچىشنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. كىشىلەر سەنئەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا سەنئەت ئۆزىنىڭ جان تومۇرى بولغان زوقلانغۇچىلار بىلەن بىۋاستە باغلىنىشلىق ئىكەنلىكىنى، پەقەت كىشىلەرنىڭ زوقلىنىشىغا ئېرىشكەندىن كېيىنكى سەنئەت ئاندىن ھەقىقىي ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. شۇڭلاشقا مەلۇم بىر ئەسەرنىڭ سەنئەت بولۇشى - بولالماسلىقى ئاساسەن ئۇنىڭ كىشىلەرنى زوقلاندۇرالىشى ياكى زوقلاندۇرالماسلىقى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. دېمەك كىشىلەرگە ئېستېتىك زوق بېغىشلىغان ئەسەرلەرلا بەدىئىي ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ رېيال ئەھمىيىتى بولمايدۇ. بۇنى ئىجتىمائىي خاراكتېرلىق بەدىئىي زوقلىنىش پائالىيىتىنىڭ مۇرەككەپلىكى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

ئەمەلىيەت جەريانىدا بەزى سەنئەتكارلار مەلۇم بىر ئەسەر پەقەت كىشىلەرنى قانائەتلەندۈرەلىگەندىلا ئاندىن ئۇنىڭ كەڭ تارقىلىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن. ئەمدى كىشىلەرنىڭ رايىغا ياقتۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاددىي ئامالى پەقەت ئۇلارغا شەرتسىز ھالدا بويسۇنۇش بولۇپ، ئۇلار نىمىنى خالىسا شۇنى يارىتىشتىن ئىبارەت. ھەتتا بەزى سەنئەتكارلىرىمىز دەل مۇشۇنداق ئامالنى قوللاندى. بىراق ئەمەلىيەت بۇ بىر خىل يارىماس چارە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

كىشىلەرنىڭ رايىغا بېقىش كويىدا بولغۇچىلار مۇنداق بىر ئاساسىي پاكىتقا سەل قارىغان. يەنى ئۇلارنىڭ ئوبيېكتى بولغان كىتابخانلار ۋە تاماشىبىنلار ئېستېتىك كۆز قارىشىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى چۈشەنمەيدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا كىشىلەرنىڭ ھاۋايى - ھەۋىسى ۋە زوقلىنىشى ھەر خىل - ھەر ياڭزا ۋە مۇرەككەپ بولغانلىقتىن ئۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان كۆز قاراشلارمۇ سەنئەتنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇ بەدىئىي زوقلىنىش پائالىيىتىنىڭ پۈتۈن جەريانىغا باشتىن - ئاخىر سىڭگەن بولىدۇ. ئوبيېكتىپ ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئوخشىمىغان كۆز قاراشتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەڭ رازى قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ھەر قانداق بىر سەنئەتكار ھەممە تەرەپكە تەڭ ئېتىۋار بېرىمەن دەپ كىشىلەرنىڭ «رايىغا» بېقىۋەرمەسلىكى لازىم. چۈنكى جەمئىيەت تەرەققىي قىلغانسېرى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش دائىرىسى كېڭىيىپ، ياخشى - يامانغا بولغان تونۇشىمۇ بارغانسېرى مۇرەككەپلىشىپ بارىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن «رايىغا» بېقىش ئارقىلىق مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش زادى مۇمكىن ئەمەس.

بەدىئىي ئىجادىيەت — ئىجادىيەتچىنىڭ سۇبيېكتىپ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەشنى بەلگە قىلىدىغان ھەمدە ئىجادىيەتچىنىڭ سۇبيېكتىپ ھېسسىياتىنىڭ توغرا ياكى خاتا ئىكەنلىكىنى، جەمئىيەتكە پايدى-

لىق ياكى زىيانلىق ئىكەنلىكىنى بايقىغان بولۇشى كېرەك. سوبيېكتىپ ھېسسىيات بىرلەشمەيدىكەن بەدىئىي ئىجادىيەتتىن گەپ ئېچىش مۇمكىن ئەمەس. بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ مۇشۇ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتىدىن قارىغاندا ھەممىسى باشقىلارنىڭ رايىغا بېقىش ئاساسىدا ئىجات قىلىشنىڭ ئۆزى بەدىئىي ئىجادىيەتتە سوبيېكتىپ ھېسسىياتنىڭ ماھىيىتى ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلغانلىق بولىدۇ. ئەگەردە بەزى كىشىلەر سەنئەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا مۇئەييەن مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن بولسا، ئۇلارنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ھەرگىزمۇ كىشىلەرنىڭ رايىغا بېقىش ئارقىلىق ئېرىشكەن دېگىلى بولمايدۇ، بەلكى بۇنى ئۇلار كىشىلىك ھايات بىلەن سەنئەتكە نىسبەتەن مۇستەقىل كۆز قاراشقا ئىگە ئىكەنلىكى ۋە ئۇلار سەنئەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئۆز كۆز قاراشلىرىنى تەشۋىق قىلغانلىقى، كىشىلەر ئۇلارنىڭ بەدىئىي ئەسەرلىرىدىن مەلۇم دەرىجىدە بىلىمگە ئېرىشكەنلىكى، شۇنىڭدەك ئۇلار ھاياتلىقنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېستېتىك قابىلىيىتىنى ئۆستۈرگەنلىكى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلار كىشىلەرنىڭ رايى بويىچە ئىجات قىلغاندا نۇرغۇن نۇقسانلارنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بايقىۋالغانلىقىدا. مۇشۇ خىل نۇقتىنەزەر بىر سەنئەتكارنىڭ ئۆزگىچە ئۇسلۇب بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىشىغا تۈرتكە بولىدۇ. ھەقىقىي سەنئەتكار ئۆز ئېتىقادارى بىلەن كىشىلەرنى بويسۇندۇرۇش ئارقىلىق ئاندىن ئىجات قىلغان ئەسىرىنى بەدىئىي ئەسەرگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ماھىيەت جەھەتتە ئىجادىيەتچى ئۆزىنىڭ سوبيېكتىپ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش بولۇپ، مانا بۇ، بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتىدىن ئىبارەت.

بىز يۇقىرىدا ئېيتقاندەك بەدىئىي ئەسەرنىڭ كىشىلەرنى بويسۇندۇرالىشى بۇ سەنئەت ئەمەلىيىتىدە ھەقىقەتەنمۇ مەۋجۇت بىر ئەھۋال بولۇپ، ئۇ ھەرگىزمۇ قۇرۇق خىيال ئەمەس، زوقلانغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ مەلۇم بىر بەدىئىي ئەسەر تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغانلىقىنى پۈتۈنلەي ئېتىراپ قىلىدۇ. بۇنداق قىلىش ئاقىۋەتتە كىشىلەرنى مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى، سەنئەت پائالىيىتىدىكى بويسۇندۇرۇش بىلەن ئۇرۇشلاردىكى بويسۇندۇرۇش تۈپتىن ئوخشىمايدۇ. يەنى ئۇرۇشتىكى بويسۇندۇرۇش زورلۇق كۈچ ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر تەرەپنىڭ يەنە بىر تەرەپنى مەجبۇرلاش خاراكتېرىگە ئىگە. سەنئەت پائالىيىتىدىكى بويسۇندۇرۇش بولسا بەدىئىي ئەسەرنىڭ سەنئەت كۈچى ئارقىلىق كىشىلەرنى بويسۇندۇرغانلىقتۇر. چۈنكى، كىشىلەر بەدىئىي ئەسەر ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ بەدىئىي زوق ئېلىش تەلىپىنى قاندۇرالايدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن بۇنداق بويسۇندۇرۇش ئىككى تەرەپ ئۆز ئارا ئاكتىپ ماسلىشىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ، مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا سەنئەتكارلار ھەرقاچان قارشى تەرەپنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ بويسۇندۇرۇلۇپ كېتىشىدىن ساقلىنىشى لازىم. بەزى سەنئەتكارلار بويسۇندۇرۇش دېگەن سۆزنى ھامان باشقىلارنى زوراۋانلىق ئارقىلىق بويسۇندۇرۇش دەپ، خاتا چۈشىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلار بويسۇندۇرۇلغۇچىلار بىلەن ئۆزىنى قارىمۇ - قارشى ئورۇنغا قويۇپ ئاسانلا بويسۇندۇرۇلغۇچىلارنىڭ ئۆزىگە ماسلىشىشىدىن مەھرۇم بولىدۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەتتە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ.

پاكىتلار شۇنى ئىسپاتلىدىكى ئەگەردە سەنئەتكار باشقىلارنى شەرتسىز ھالدا ئۆزىگە بويسۇندۇرالمايدىكەن، ئۇ ھالدا ھەرگىز زوقلىنىشنى باشقىلارغا تاڭالمايدۇ. بەدىئىي ئىجادىيەتتە

قارشى تەرەپنى بويسۇندۇرۇشنى تەكىتلەش، بۇ پەقەت مەسىلىنىڭ بىرلا تەرىپى. چۈنكى بەدىئىي ئەسەر ئارقىلىق قارشى تەرەپنى بويسۇندۇرۇشنىڭ يەنە بىر مۇھىم تەرىپىمۇ بار، بۇ ئىككى تەرەپ ئۆز ئارا بىر ـ بىرىنى شەرت قىلىدۇ. ئەگەر بۇ ئىككى تەرەپ بىرلىككە كەلمەيدىكەن، ئۇ ھالدا سەنئەتكارلارنىڭ مەمەدانلىقىنى ۋە ئۆز بېشىمچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ـ دە، سەنئەتكارمۇ روناق تاپالماي قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا رايىغا بېقىش بىلەن بويسۇندۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇسۇلنىڭ ھەر ئىككىسىدە بىر تەرەپلىمىلىك بولۇپ، ئۇلاردىن ساقلانمىغاندا بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ.

سەنئەت تاماشىبىنلارغا مۇھتاج، ئۇ پەقەت بەدىئىي تەسىر كۈچ ئارقىلىقلا كىشىلەرنىڭ زوقلىنىشىغا مۇيەسسەر بولۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا بەدىئىي ئەسەر ئاندىن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. كىشىلەر ئىجتىمائىي خاراكتېرلىق بەدىئىي زوقلىنىش پائالىيىتىنىڭ مۇرەككەپ قانۇنىيىتىنى ئىگەللىيەلمىگەنلىكىدىن ھېسسى بىلىش باسقۇچىدىلا توختاپ قالىدۇ ـ دە، ئۇندىن باشقا ئامال تاپالمىغاندىن كېيىن رايىغا بېقىش بىلەن بويسۇندۇرۇش ئوتتۇرىسىدا گاڭگىراپ قالىدۇ. ئاندىن رايىغا بېقىشتا مەغلۇپ بولسا بويسۇندۇرۇشقا ئۆتىدۇ، بويسۇندۇرۇشتىمۇ مەغلۇپ بولسا يەنە رايىغا بېقىشقا قايتىدۇ. خۇددى بىر ئادەمنىڭ تۆت تامنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ كەچكىچە ئۇ تامدىن ـ بۇ تامغا ئۇسۇپ يۈرگىنىگە ئوخشاش ئىش قىلىدۇ. مانا بۇ بىلىشنىڭ ھېسسى باسقۇچىدا توختاپ قالغانلىقىدىن كېلىپ چىققان پاجىئەلىك ئاقىۋەت.

رايىغا بېقىش بىلەن بويسۇندۇرۇشنىڭ ھەممىسى، مەسىلىنى ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىشنىڭ چارىسى ئەمەس. ئەگەر سەنئەتكارلار چىقىش يولى تاپىمەن دەيدىكەن، ئۇنداقتا ئۇلار سەنئەتنىڭ كىشىلەرنى قىزىقتۇرىدىغان تۈپ ماھىيىتىنى تەتقىق قىلىشى ھەمدە ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت پائالىيىتىنى ئۇنىڭغا ماسلاشتۇرۇشى لازىم. تاماشىبىنلارنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن سەنئەتكار ئۆزىدە چوڭقۇر كەسپىي ماھارەتنى يېتىشتۈرۈشى لازىم. مانا بۇ سەنئەتكارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشىدىكى مۇھىم شەرت. يەنە بىر جەھەتتىن سەنئەتكار سەنئەت پائالىيىتىدىكى بويسۇندۇرۇشنى باشقىلارغا زورمۇ ـ زور تاڭماسلىقى، بەلكى قارشى تەرەپنى ھەقىقىي تۈردە قايىل قىلىشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن سەنئەتكارنىڭ ئالدى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىشىگە توغرا كېلىدۇ. مانا شۇنداق قىلغاندىلا سەنئەتكاردا ئوبيېكتنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدىغان كەسپىي ئىقتىدار يېتىلىدۇ. بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ خىزمەت ئوبيېكتى: كىتابخانلار، ئاڭلىغۇچىلار ياكى تاماشىبىنلاردۇر. بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ مەقسىتىمۇ ئۆز ئوبيېكتىنىڭ تەلىۋىنى قاندۇرۇشتىن ۋە ئۇلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت، بۇنىڭسىز بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ ئېستېتىك زوقلاندۇرۇش رولىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.

خەنزۇچىدىن گۈزەل ئىسلام تەرجىمىسى

«چىن مودەن» دىرامىسى توغرىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت يىغىنىنىڭ خاتىرىسى

يولداش شاھىدىن گۆھەرى بىلەن تۇرسۇنجان لېتىپ يازغان 6 كۆرۈنۈشلۈك مۇزىكىلىق دىراما «چىن مودەن» («شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلىنىڭ 84 - يىل 6 - سانىدا ئېلان قىلىنغان) نى يېقىندا شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى سەھنىلەشتۈرۈپ، ئۇنى كەڭ تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. ئەسەردە مەردان بىلەن چىن مودەندىن ئىبارەت ئىككى ياشنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسى ئارقىلىق كونا فېئوداللىق ئەدەپ - قائىدىلەرگە قارشى ئۆتكۈر كۈرەش جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

3 - ئاپرېل چۈشتىن بۇرۇن جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى، «شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمى ۋە شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى بىرلىكتە مەزكۇر ئەسەر ھەققىدە مەخسۇس سۆھبەت يىغىنى ئۇيۇشتۇردى. يىغىنغا سىراجىدىن زۇپەر، ئابلەت ئۆمەر، ھاجى ياقۇپ، ئابدۇكېرىم خوجا، ئۆتكۈر ئەپەندى، ئابدۇشۈكۈر يالقۇن، سەيپۇل يۈسۈپ، ئابلىز ئىسمايىل قاتارلىق مۇناسىۋەتلىك يولداشلاردىن بولۇپ 40 قا يېقىن ئادەم قاتناشتى.

يىغىنغا جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ رەئىسى يولداش سىراجىدىن زۇپەر رىياسەتچىلىك قىلدى، ئۇ مۇنداق دېدى: يولداشلارغا مەلۇم، بۈگۈنكى يىغىنىمىزدا شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى سەھنىلەشتۈرگەن «چىن مودەن» دىرامىسى توغرىسىدا سۆھبەتلەشمەكچىمىز. شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى يېقىنقى بىر قانچە يىللاردىن بۇيان نۇرغۇنلىغان سەھنە ئەسەرلىرىنى كەڭ تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە «چىن مودەن» دىرامىسىنى ئۆتمۈشتە ئۆتكۈر ئەپەندى بىلەن مەرھۇم ل. مۇتەللىپ يېزىپ چىققان بولسىمۇ، ئەينى يىللاردىكى قالايمىقانچىلىق ۋە زوراۋان كۈچلەرنىڭ ئېغىر بېسىمى تۈپەيلىدىن، ئەسەر كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغان ئىدى. بۇ نۆۋەت يولداش شاھىدىن گۆھەرى بىلەن تۇرسۇنجان لېتىپ بۇ ئەسەرنى قايتا يېزىپ چىققاندىن كېيىن بۇ قېتىم ئوپېرا ئۆمىكى جاپالىق رېپېتىس قىلىش ئارقىلىق ئاخىرى سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. بۇ بىزنىڭ مىللىي سەنئىتىمىزگە قوشۇلغان زور بىر بايلىق بولۇپ كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئارزۇسى قاندۇرۇلدى. مەن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاپتور، رېژىسسور، كومپوزىتور ۋە ئارتىست يولداشلارغا كۆپلەپ رەھمەت ئېيتىمەن. ئەمدى يولداشلارنىڭ بۇ تىياتىر ھەققىدە كەڭ - كۇشادە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ بۇ ئەسەرنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن قىممەتلىك پىكىرلەرنى بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: (شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن تەتقىقاتچىسى) «چىن مودەن» دىرامىسىنى ناھايىتى ياقتۇرۇپ كۆردۈم. مەن ئويۇنغا كىرگەن كۈنى 5- پەردىگە كەلگەندە تىياتىرخانىدا بىردىنلا كۈلكە سادالىرى ياڭرىدى. بۇ ئاپتور، رېژىسسور ۋە ئارتىستلارنىڭ جاپالىق ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسى. بىر تىياتىر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەسەر ياخشى يېزىلمىسا، ئۇنى مۇزىكا ۋە «ھەشەمەت» لىك دېكوراتسىيىلەر بىلەن ھەر قانچە بېزىگەندىمۇ يەنىلا چېنىپ قالىدۇ. لېكىن بۇ تىياتىر بىر قەدەر ياخشى يېزىلغان ھەم ياخشى سەھنىلەشتۈرۈلگەن. شۇڭا دىرامىنى ئاپتونوم رايونىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىغا سوغا قىلىش ئۈچۈن يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئەرزىيدۇ. ئەسەردە تارىخىي ۋەقەلىك بىر قەدەر چىنلىق بىلەن ئىپادىلەنگەن. «چىن مودەن» دېگەن بۇ ئىسىم ئەڭ دەسلەپتە قۇمۇلدىن چىققان. بۇ توغرىدا يازما خاتىرە، تارىخىي قوشاق ۋە رىۋايەتلەر بار. 1808 - يىلى مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ قۇمۇلغا مۇپەتتىش ئەۋەتكەنلىكى توغرىسىدىمۇ ئېنىق يازما خاتىرىلەر بار. قۇمۇلنىڭ ۋاڭلىقى 1602 - يىلى ئەبەيدۇللا بەگدىن باشلانغان بولۇپ، بۇ ئەسەردىكى ۋەقەلىك تەخمىنەن 6 - ۋاڭلىق دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. ئەسەردىكى ئورۇن، ۋاقىت مەسىلىسىگە كەلسەك، «باغداش» دېگەن سۆزنى بەزىلەر «8 تاش» دەپ چۈشەندۈرگەن. بۇ ئىنتايىن خاتا. بۇ ئەسلى 5 تاش. ھازىرقى تىلىمىزدىكى «باغ» سۆزى ئوخشاشلا باغ دېگەن مەنىنى بېرىدۇ. «داش» دېگەن سۆز «داش قازان» دېگەن مەنىدە بولۇپ، «باغداش» دېگەن سۆز باغداشنىڭ ھازىرقى جۇغراپىيىۋى ئورنىغا بېرىلگەن ئىسىم. يەنى بۇ قازانغا ئوخشاش چوڭقۇرلۇقتىكى باغ دېگەن سۆزدۇر.

شۇنىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرۈش كېرەككى، ئەسەردە رول ئالغان ئارتىستلىرىمىز ناھايىتى ياخشى ئويناپ چىققان. ئەسەر ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقى ۋە ئارتىستلىرىمىزنىڭ ماھارەت جەھەتتىكى ئۈستۈنلىكى بىلەن بۇ تىياتىر خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ چىققان. شۇڭا ئۇنى ئەلۋەتتە ماختاشقا ئەرزىيدۇ.

ئەمدى مەن ئەسەردىكى تۈزىتىشكە تېگىشلىك بولغان مەسىلەر ئۈستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. ئەدەبىي ئەسەردە، بولۇپمۇ دىرامىدا مىللىي ئۆرپ - ئادەت، يەرلىك خۇسۇسىيەت ئۆز ئىپادىسىنى تاپمىسا زادى بولمايدۇ. مەسىلەن، «غۇنچەم» دىرامىسىنى ئالساق، ئەسەرنى كۆرگەندىن كېيىن غۇلجىنى ئەسلەيمىز، «مۆلجەرتاغ بورانلىرى» نى كۆرگەندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەينى ۋاقىتتا بولۇپ ئۆتكەن قىرغىنچىلىق بىلەن شۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى كۆز ئالدىمىزدا نامايەن بولىدۇ. لېكىن «چىن مودەن» دە بولسا بۇ تەرەپ تازا يورۇتۇپ بېرىلمىگەن. بۇ تەرەپلەرنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاساسەن دىئالوگلاردا قۇمۇل شىۋىسىنى ئاساس قىلىش كېرەك. كىيىم - كېچەك جەھەتتىمۇ بەزى كىيىملەر يەرلىك ئۆرپ - ئادەتكە ئۇيغۇن كەلسە يەنە بەزىلىرى ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. (باش ئىنىكئانىڭ كىيىمىنى ئۆزگەرتىسە) ئەسەردە تارىخىي ۋەقە ئەكس ئەتتۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتىكى خاس ئالاھىدىلىك ئۆز ئىپادىسىنى تېپىشى كېرەك، قەدىمىي چاغلاردا مۇسىبەت بولسا پەقەت باشقىلا ئاق سەللە كىيىۋالاتتى. قالغان كىيىملەرنىڭ ھەممىسى قارا بولاتتى. بۇنى

AltunOq

رېژىسسور يولداشلار ئويلىشىپ كۆرسە، ئەڭ ئاخىرقى بىر تەلۇۋىم، دىرامىدىكى پەردە ئېچىلىشتىن ئىلگىرىكى مۇزىكىنى قۇمۇل مۇقاملىرىغا ئۆزگەرتسە.

ھاجى ياقۇپ: (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)

ئوپېرا ئۆمىكى بۇ نۆۋەت «چىن مودەن» دىرامىسىنى سەھنىلەشتۈرۈپ كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. بۇ ناھايىتى ياخشى ئىش، بىراق بۇ ئەسەرنىڭ تىلىدا بەزىبىر مۇۋاپىق بولمىغان مەسىلەر بار ئىكەن. بۇنى تۈزىتىپ كەتسە ئەسەرنى ئومۇمەن ياخشى دېيىشكە ئەرزىيدۇ.

ئابدۇشۇكۇر يالقۇن: (شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىن)

«چىن مودەن» دىرامىسىنى باشتىن-ئاياق ناھايىتى قىزىقىپ كۆردۈم. ئومۇمەن مەن كۆرگەن ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە مۇشۇ ئەسەرگە يەتكىدەك ئەسەرنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلدىم. مۇشۇ نۇقتىدىن، ئاپتور، رېژىسسور، كومپوزىتور ۋە ئارتىست يولداشلارغا چىن قەلبىمدىن مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن.

ئەسەر يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇشتىن سىرت ئۇنىڭدا يەنە مەلۇم يېتەرسىزلىكلەرمۇ بار ئىكەن. يەنى ئەسەردىكى باش قەھرىمان چىن مودەنگە قارىغاندا يانداش قەھرىمان زۆھرەنىڭ رولى ئۈستۈن تۇرىدىكەن. (زۆھرەنىڭ ئاغزىدىن بەرگەن دىئالوگ) مۇشۇ قىياپەتنى ساقلاپ قالغان ئاساستا باش قەھرىماننىڭ سۆز - ھەركىتىنى تېخىمۇ بىر بالداق يۇقۇرى كۆتىرىشكە توغرا كېلىدىكەن. يەنە بىر مەسىلە، چىن مودەننى ۋاڭنىڭ قىزى زۆھرە قاچۇرۇۋەتكەندە ۋاڭنىڭ ئاغزىدىن بېرىلگەن گەپ - سۆزلەر مۇۋاپىق ئەمەس. ۋاڭنىڭ ئوبرازى ئەكمۇ ۋەھشىيانە بولۇپ كەتكەن. ئۇندىن باشقا يەنە چىن مودەننىڭ دادىسى ياقۇپ مىرىزىل ئۆلگەن چاغدىكى ھەركەتلەرمۇ قوپاللىراق بولۇپ قالغان، بۇنى بىر ئاز ئەمەلىيەتكە يېقىنلاشتۇرسا، ئەسەردىكى باش ئىنكاسلار، زۆھرە ۋە لەيلىنىڭ رولى بىر قەدەر ياخشى يېزىلغان ھەم ياخشى ئوينالغان. 5 - كۆرۈنۈشتىكى جەڭ، جەڭ بولماستىن، چامباشچىلىق تۈسىنى ئېلىپ قالغان، بۇنى تۇرمۇش چىنلىقىغا ئۇيغۇنلاشتۇرسا، بولۇپمۇ دىخان - چارۋىچىلاردا ئۇنداق ماھارەتنىڭ بولۇشى كىشىنى بىر ئاز شۈبھىلەندۈرۈپ قويىدۇ.

سەيپۇل يۈسۈپ: (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)

ئەسەر ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا تەھرىر بۆلۈمىمىزگە كەلگەن، ئەسەرنى كۆرۈپ چىققىنىمدىن كېيىن، ئىشلىتىش توغرىسىدا يولداشلارغا مەسلىھەت بەرگەن ئىدىم. يولداشلار نۇرغۇن كۈچ سەرپ قىلىپ ئەسەرنى ھازىرقى ھالەتكە كەلتۈردى. سەھنىلەشتۈرۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئەسەرنىڭ باش قىسمى ناھايىتى ياخشى، كىشىنى خىيالى جەلپ قىلىدۇ، لېكىن ئاخىرقى بىر پەردىسىدىكى ئوردا نەۋكەرلىرى بىلەن بۆرىلارنىڭ قىلىچۋازلىق ھەركىتى ئاجىز بولۇپ قالغان. ئەسەرنىڭ مۇشۇ يېرىگە ئازراق ئىشلىسە، ئەسەر بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدىكەن ھەم تىراگېدىك ئالاھىدىلىكى تېخىمۇ كۈچىيىدىكەن.

ئەمدى ئوپېرا ئۆمىكىدىكى يولداشلارغا بېرىدىغان تەكلىۋىم، ئەسەرنى ياخشىلاش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپرەك تىرىشسا، ئادەم ۋە ماددىي جەھەتلەردە بىزمۇ مۇناسىپ ياردەم بەرسەك.

ئابدۇكېرەم خوجا: (جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى، شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)

مەن مۇشۇ چاغقىچە نۇرغۇنلىغان تىياتىرلارنى كۆرگەن بولسامۇ، ئەمما، ھىچ قايىسىسى مېنى «چىن مودەن» دىرامىسىچىلىك ئۆزىگە جەلىپ قىلالىغان ئەمەس. بۇنىڭدىكى مۇھىم مەسىلە «چىن مودەن» ئۆزى تارىخىي ۋەقە بولغاچقا ئاپتور شۇ تارىخىي ۋەقەنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ بەدىئىي توقۇلمىنى بىر قەدەر ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ئىپادىلەپ بەرگەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ.

بۇرۇن بىزنىڭ ئارتىستلىرىمىز ئەسەر ئالدىدا خىجىل بولاتتى، ئەمەلىيەتتە ئەسەر ئارتىستلىرىمىز ئالدىدا خىجىل بولىدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ، بۇ ئۇتتۇق ئاپتور، رېژىسسور، ئارتىست يولداشلارنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ئارقىسىدا قولغا كەلگەن.

ئەسەردىكى بىر يېتەرسىزلىك، بەزى كۆرۈنۈشلەردىكى سەھنە دېكوراتسىيىسى ياخشى ياسالمىغان. مەسىلەن، 2 - كۆرۈنۈشتىكى ۋاڭ ئۆردىسى تارىخىي جىنلىققا تازا باپ كەلمەيدۇ. ئۇنى ۋاڭ ئۆردىسىغا لايىق بېزەش كېرەك.

ئابلەت ئۆمەر: (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ھەم دوتسېنت)

مەن «چىن مودەن» ھەققىدىكى بۇ تارىخىي ۋەقەلىكنى خېلى بۇرۇن ئاڭلىغان بولسامۇ، ئەمما دىرامىنى كۆرگەندىن كېيىن ئىنتايىن تەسىرلەندىم. بۇ ئەسەردە ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇققا، گۈزەللىكنىڭ — خۇنۈكلىككە، ياخشىلىقنىڭ — يامانلىققا بولغان كەسكىن كۈرىشى تولۇق ئىپادىسىنى تاپقان. ئەسەر يۇقۇرقىدەك ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن زور دەرىجىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ئەسەرنى ئاپتونوم رايونىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىغا سوغا قىلساق بولىدىكەن. ئۇندىن باشقا بۇ تىياتىرنىڭ سەھنىدىكى ئۈنۈمى بىر قەدەر ياخشى بولۇپ، ئۇنىڭدا كۈلكە بىلەن يىغا؛ كومېدىيە بىلەن تىراگېدىيە جانلىق بىرلەشتۈرۈلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەسەرنى تىراگېدىك كومېدىيە دېيىشكە بولىدۇ.

لېكىن بۇ ئەسەردە تۈزىتىشكە تېگىشلىك بەزى مەسىلىلەرمۇ بار ئىكەن. مەسىلەن: ئەسەرنىڭ كومپوزىتسىيە قۇرۇلمىسى بىر ئاز چېچىلىپ كەتكەن، شۇ سەۋەپتىن ئەسەر كىشىنى ئۆزىگە تازا جەلىپ قىلالمايدۇ. (ئەسەردىكى كومپلېكت ئاخىرىغا سوزۇلۇپ كەتكەن). شۇڭا زىددىيەتلەر توقۇنۇشىنى تىياتىرنىڭ باشتىن - ئاخىرىغىچە سىڭدۈرۈش كېرەك. شۇنداقتىلا كىشىنى مەھلىيا قىلىش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ.

مەھەممەت تاتلىق: (ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى. ئۇ بولمىغانلىقتىن سىراجىدىن زۇبەير ۋاكالىتەن يەتكۈزدى).

ئوپېرا ئۆمىكىمىز «چىن مودەن» دىرامىسىنى ئىشلەپ چىقتى، ئۆمىكىمىز ۋە مۇناسىۋەتلىك يولداشلار يېڭى ئىشتىراكچىلىرىنىڭ پىكرىنى تەپسىلىي ئاڭلاپ كىتابىنى ئۈزلۈكسىز ئۆز-

گەرتسە. مېنىڭچە بۇ ئەسەرنىڭ بەدىئىيلىكىنى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتىرىپ، ئۇنى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىغا سوغا قىلساق.

تۇردى سامساق: (يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ خادىمى) مەن «چىمەن مودەن» دىرامىسىنى كۆرگەندىن كېيىن بىزنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىمىزدا يېڭىچە بىر گۈللىنىشنىڭ بارلىققا كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئاپتور ئەسەرنى يېزىشتا ئىخچاملىققا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن بولۇپ، ئەسەرنى كۆرگەن كىشى زېرىكىشلىك ھېس قىلمايدۇ. بۇ ئەسەر ھەقىقى تۈردە دىراماغا خاس بولغان شەمشەردەك پىششىق تىل بىلەن يېزىلغان. ئەسەرنى شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىغا ئاپىرىپ كەڭ تەشۋىق قىلسا بولىدىكەن.

بىزنىڭ ئارتىستلىرىمىزمۇ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئويناپتۇ. ئۇلارنى ئالاھىدە ماختاشقا ئەرزىيدىكەن.

گەرچە بۇ ئەسەرنىڭ تىلى ناھايىتى ياخشى بولسىمۇ، يەنە بەزى مەسىلىلەر بار ئىكەن. مەسىلەن: «ئۇششۇك تەككەن غازاڭدەك»، «ھەممە قانۇن سىلەرنىڭ ئوردىدىن چىقىۋاتسا» دىگەندەك گەپلەرنى ئۆزگەرتىش كېرەك.

تاش مامۇت: («شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى)

بۇ ئەسەردىكى ئۇيغۇر قىزى گۈلخانغا «چىمەن مودەن» دىگەن ئىسىمنىڭ قانداق قويۇلۇپ قالغانلىقى مۇھىم بىر مەسىلە بولۇپ، ئۇنى ئىپادىلەشتە، قانداقتۇر بېيجىڭ خانلىقىدىن كەلگەن مۇپەتتىشنىڭ بۇ ئۇيغۇر قىزىغا «بەخت ئاتا قىلىپ» ئات قويۇپ بەرگەنلىكىگە مەدھىيە ئوقۇماستىن، بەلكى بۇنىڭدا ئاساسلىق قىلىپ گۈلخاننىڭ نەقەدەر گۈزەل، ئەقىل - پاراسەتلىك، چىۋەر قىز ئىكەنلىكى ۋە شۇ تۇپەيلىدىن شەھۋانەپەرەس مۇپەتتىشنىڭ مەشرەپ بولىۋاتقاندا ئۇنىڭغا كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، «چىمەن مودەن» (ھەقىقەتەنمۇ مودەن گۈلىگە ئوخشايدىكەن)، دەپ ماختىغانلىقى؛ ئارقىدىنلا ئۇ چىمەن مودەننى بېيجىڭدىكى خان ئوردىسىغا ئېلىپ كەتمەكچى بولغانلىقى، ئاخىرىدا يەرلىك خەلقنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىپ چىمەن مودەننى يوشۇرۇپ قويۇپ، مۇپەتتىشكە بەرمىگەنلىكىنى ئىپادىلەش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندىلا بۇ تىياتىر تاماشىبىنلارغا ئىجابىي تەسىر بېرەلەيدۇ. يەنە بىر مۇھىم مەسىلە بۇ تىياتىرنىڭ 1 -، 2 -، 3- كۆرۈنۈشلىرىدىكى ۋەقەلىك بايان خاراكتېر بىلەن راۋاجلىنىپ، زىددىيەتلەر تۇقۇنۇشى بەك كېچىكىپ قانات يايغاچقا، يۇقۇرىدىكى ئۈچ كۆرۈنۈش، ناھايىتى سۇس بولۇپ قالغان. 4 -، 5- كۆرۈنۈشلەردىكى كۆرەش كەسكىن بولغاچقا كىشىنى خېلى جەلپ قىلىدۇ. 6 - كۆرۈنۈشتىكى ئۇرۇشۋازلىق چېچىلاڭغۇلۇق بولۇپ، قامالشماي قالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارتىستلارمۇ ياشتا چوڭ بولۇپ قالغاچقا، بۇ بىر ھايات - ماماتلىق جىددىي ئېلىشىش بولماستىن، خۇددى ئۇيۇشقاق بالىلارنىڭ ئويۇنىدەك ناھايىتى سۇنئىي بولۇپ قالغان. شۇڭا 6 - كۆرۈنۈشنى «ئەلەم كۆرىشى» ئەمەس «بەم كۆرىشى» قىلىپ ئىپادىلىسە مۇۋاپىقراق بولىدۇ.

ئەمدى 1 - كۆرۈنۈشتىن 3 - كۆرۈنۈشكىچە بولغان سۇسلۇق مەسىلىسىنى بىر - بىرىگە قارىمۇ - قارشى بولغان، گىرەلىشىپ كەتكەن، مۇرەككەپ مۇناسىۋەتنى ئارقىلىق ھەل قىلىش

كېرەك. چۈنكى تىياتىردا پەقەت بىر - بىرسىگە زىت بولغان پېرسوناژلارنى ئۆز ئارا ئۇچراشتۇرۇپ، ئۇلارنى كۆرەشكە سالغاندىلا ئاندىن زىددىيەتلەر توقۇنۇشى كەسكىنلىشىپ، تىياتىر ۋەقەلىگى جىددىلىشىدۇ ۋە شۇنداقتىلا تىياتىر تاماشىبىنلارنى تەبىئىي ھالدا جەلپ قىلالايدۇ.

بۇ تىياتىردىكى ئۈچىنچى بىر مەسىلە سەھنە دېكوراتسىيىسى ۋە سەھنىدە بېرىلگەن ئاۋازلار دىگەندەك ياخشى بولمىغان. دېكوراتسىيىنىمۇ خۇددى تىياتىر ۋەقەلىگى ۋە تىياتىر پېرسوناژلىرىغا ئوخشاشلا يۈكسەك دەرىجىدە تىپىكلەشتۈرۈش كېرەك. يەنە ئۇنىڭدا تىياتىر ۋەقەلىگى ۋە پېرسوناژلارنىڭ پائالىيىتىگە ماس كېلىدىغان تىپىك مۇھىتنى يارىتىپ بېرىش كېرەك. لېكىن بۇ تىياتىردىكى چىن مودەننىڭ دادىسى ئۆلىدىغان كۆرۈنۈشنى 1 -، 3 - كۆرۈنۈشتىكى دېكوراتسىيە بىلەن ئوخشاش قىلىپ قويغان. ئەڭ ياخشىسى ئۇنى چىن مودەننىڭ تاغ قاپتىلىغا جايلاشقان ئۆيى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرسا، شۇ كۆرۈنۈشتىكى ۋەقەلىككە ماس كېلەتتى. يەنە 6 - كۆرۈنۈشتىكى سۇمبە قىزۇل ۋەقەلىككە ماس كەلمەيدۇ. ئۇنى ئالدى تەرەپكە ئۆتكىلى بولمايدىغان تىك يارنىڭ لېۋىگە ئورۇنلاشتۇرغان بولسا، ئۇزىدىن قېچىپ كەلگەن چىن مودەن ۋە مەردانىلارنىڭ ئۇ يەرگە قامىلىپ قېلىپ كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن دۈشمەنلەر بىلەن قانلىق ئېلىشىشقا مەجبۇر بولغانلىقىنى تەبىئىي كۆرسىتىپ بەرگىلى بولاتتى.

سەھنىنىڭ كەينىدىن بېرىلگەن ئاۋازدىمۇ مەنتىقىسىزلىك بار. مەسىلەن: 1 - كۆرۈنۈشنىڭ بېشىدا چىن مودەن دۆڭگە چىقىپ يېرىگە قارىتىپ ئوقيا ئاتقاندا قوي - كالىلارنىڭ مۆرۈشى شۇئانلا تىمتاس جىمىپ كېتىدۇ. ئەسلى بۇ ئاۋاز بارا - بارا پەسىيىپ توختىشى كېرەك ئىدى. بۇ گەرچە كىچىك مەسىلىدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئۇ سەھنىدە ئورۇنلىنىۋاتقان تىياتىرنىڭ چىنلىقىغا زور تەسىر يەتكۈزىدۇ.

ياسىن مۇخپۇل: («شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلىنىڭ تەھرىرى)

بۇ ئەسەرنى مۇندىن ئىككى يىل ئىلگىرى شاھىدىن گۇۋەرى بىزگە ئەۋەتكەن ئىدى. «چىن مودەن»نىڭ ھەر خىل ۋارىيانتى بولغان بولسىمۇ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ھازىر ئوينىلىۋاتقىنى تارىخى چىنلىققا بىر قەدەر ئۇيغۇن بولغاچقا، بىز بۇنى قايتا پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ھازىرقى ھالەتكە كەلتۈردۇق. بۇ جەرياندا بىز قۇمۇل رايونىغا بېرىپ، «چىن مودەن»نىڭ قەۋرىسى ۋە ھەتتا ئەينى ۋاقىتتا جەڭ بولغان يەرلەرگىچە بېرىپ تەپسىلىي تەكشۈردۇق ھەم تارىخىي ماتېرىياللارنى ئىگىلىدۇق. ئەسەردىكى قۇمۇل خەلق ئاھاڭىغا سېلىنغان بىر كوبلېت ناخشا ئەنە شۇ «چىن مودەن» ۋەقەلىگىنىڭ بىر ۋارىيانتىدىن ئېلىنغان. مانا بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا ئەسەر بىر پۈتۈن تارىخىي ۋەقەلىككە ئىگە.

ئەرشىدىن تاتلىق: («مىراس» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ خادىمى):

يولداشلارنىڭ ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى توغرىسىدا بەرگەن پىكىرلىرىگە تامامەن قوشۇلىمەن. ئەسەردىكى باش قەھرىمان چىن مودەن يېزا قىزى بولسىمۇ، ئەمما، ئۇنىڭ يېزا قىزلىرىغا خاس ئالاھىدىلىكى دىيەرلىك ئىپادىلەپ بېرىلمىگەن. 4 - كۆرۈنۈشتە ئاتىسى ئۆلىۋاتسا قىزى

ناخشا ئېيتىدۇ. بۇ، ئۆرپ ـ ئادەتكە ئۇيغۇن ئەمەس. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىدە مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتكە نۇقسان يەتكۈزىدىغان ئىشلاردىن قاتتىق ساقلىنىشىمىز لازىم.

ئەسەردىكى سۇمبە قورۇلىنىڭ كۆرۈنۈشى رېئاللىققا ئۇيغۇن ئەمەس. بۇ ھەقتە رېژىسسور ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك يولداشلار يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزدىنىپ باقسا.

ئابدۇسالام تىلىۋالدى: («شىنجاڭ سەنئىتى» ژورنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدىن)

بۇ ئەسەردە ئىپادىلەنگەن ۋەقەلىك تارىخىي رېئاللىققا ئۇيغۇن بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى ياخشى ئېچىپ بېرىلگەن. تىياتىردا رول ئالغان بەزى ئارتىستلار ئىلگىرى بۇ خىل دىرامىسىنى كۆپ ئويناپ باقمىغان بولسىمۇ، لېكىن، بۇ يولداشلار رېژىسسورنىڭ ماھىرلىق بىلەن يېتەكلىشى ئارقىلىق زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئۆزلىرى ئورۇنلىغان پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازىنى بىر قەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتقان. بۇلارنىڭ ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ.

ئەسەردە ئورتاق تىلنى ئاساس قىلىپ پەقەت ناخشا ـ مۇزىكىدا قۇمۇل خەلق ئاھاڭلىرى ئاساس قىلىنسا ئەسەردىكى يەرلىك ئالاھىدىلىكنى ياخشى ئېچىپ بەرگىلى بولىدىكەن. ئويلىشىپ كۆرۈشكە تېگىشلىك يەنە بىر تەرەپ، «چىن مودەن» دىگەن ئىسىمنى پەقەت ئوردىدىلا ئىشلىتىپ، باشقا پۇقرالار ئۇنى ئۆز ئىسمى (گۈلخان) بىلەن ئاتىسا مۇۋاپىق بولغىدەك.

بۇگۈنكى يىغىنغا قاتناشقان يولداشلار مەسىلەر ئۈستىدە مۇنداق كۆز قاراشقا كەلدى:

① «چىن مودەن» دىرامىسىدىكى ۋەقەلىكنىڭ، قۇمۇل رايونىنىڭ باغداش دىگەن يېرىدە بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي چىنلىققا ئىگە ۋەقە ئىكەنلىكىنى مۇقىملاشتۇرۇلدى.

② ئوپېرا ئۆمىكىدىكى رېژىسسور، كومپوزىتور، ئارتىست يولداشلارنىڭ بۇ قېتىمقى سەۋىيىسىگە قارىغاندا، «چىن مودەن» دىرامىسىنى تېخىمۇ يۇقۇرى كۆتۈرۈش ئاساسىدا ئاپتونوم رايونىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىغا سوغا قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى مۇقىملاشتۇردى.

③ ئوپېرا ئۆمىكى ۋاقىتنىڭ قىسقا بولۇشىغا قارىماي زور كۈچ سەرپ قىلىش ئارقىلىق «چىن مودەن» دىرامىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلەپ چىققانلىقىنى قارارلاشتۇرۇلدى. ئاخىردا يىغىن ئىشتىراكچىلىرى ئوپېرا ئۆمىكىدىن، تىياتىر ۋەقەلىكىنى؛ رېژىسسورنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى؛ سەھنە دېكوراتسىيىسى ۋە تىياتىر مۇزىكىسى قاتارلىق جەھەتلەردە تېخىمۇ يۈكسەلدۈرۈش قىلىپ، يەنىمۇ بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

خاتىرىنى رەتلىگۈچى: ئابدۇسالام تىلىۋالدى

گارمونىيىلىك بىر تەرەپ قىلىش

5 ـ باپ

ئوتتۇرا قىسىم

(بېشى 84 ـ يىل 6 ـ ساندا)

§33. بىز بىرەر مېلودىيىنى مۇھاكىمە قىلغاندا، بىرىنچى قەدەمدە باشلىنىشنى ۋە ئاخىرلىشىشنى شەكىللەندۈرۈش ئۇقۇمىنى تونۇغۇزۇش لازىملىقىنى ئالدىنقى قىسىمدا ئاللىقاچان كۆرسىتىپ ئۆتتۇق. ئىككىنچى قەدەمدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىش قايسى خىل كۆي يۆتكەشنى ئىشلىتىش. ئادەتتىكى كىشىلەردە، مېلودىيىدىكى ۋاقىتلىق كۆتىرىش، چۈشۈرۈش بەلگىلىرى بىزنىڭ قانداق كۆيگە يۆتكەپ كىرىشىمىزنى ئىپادىلەيدۇ، ــ دېيىدىغان بىر خىل خاتا كۆز قاراش مەۋجۇت. بولۇپمۇ ۋاقىتلىق بەلگىلەر بار يەردە كۆي يۆتكەشنىڭ ھاجىتى يوق، كۆي يۆتكەش لازىم بولغان جايدا، مېلودىيە مۇقەررەر مەزكۇر كۆينىڭ ئاۋاز باسقۇچى ئىچىدىكى ئاۋازلارنى كۆپ ئىشلىتىدۇ. بىز تۆتىنچى باپتىكى ئاخىرقى مەشىق تېمىسىنى مۇھاكىمە قىلىپ كۆرسەك، ئىچىدىكى 11 ـ تېمىنىڭ مېلودىيىسى پۈتۈنلەي $F^{\#}$ كىچىك كۆينىڭ ئاۋاز باسقۇچى ئىچىدىكى ئاۋازلار بىلەن چەكلەنگەن. لېكىن ئىچىدە ئىككى قېتىم ئېنىق ھەم كەم بولسا بولمايدىغان كۆي يۆتكەش مەۋجۇت بولۇپ، B كىچىك كۆي ۋە A چوڭ كۆيگە يۆتكەلگەن، ئەكسىچە كۆپ سانلىق ئوقۇغۇچىلار تۆۋەندىكى F چوڭ كۆينىڭ مېلودىيىسىنى ھېچ قانداق ھاجىتى بولمىسىمۇ ^{b}E چوڭ كۆيگە يۆتكەيدۇ.

57 ـ مىسال گەرچە ئاددىي بولسىمۇ، بىزگە كىرىك بولغان تەكشۈرۈش قىلىش ئۇسۇلىدۇر. (57 ـ مىسالغا قاراڭ)

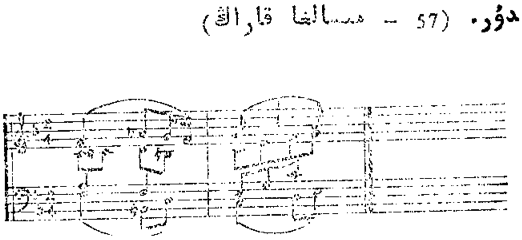

57 ـ مىسال

ئەگەر ئوقۇغۇچى قانداق جايدا كۆي يۆتكەش لازىملىقىنى بىلگەن بولسا ئىدى، ئۆزىدە بىر خىل ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى شەكىللەنگەننىڭ سىرتىدا باشقىچە ئامالغا يول قالمايتتى. لېكىن بىز بۇ خىل ئىقتىدارنىڭ تاۋ-

لىنىپ چىقىدىغانلىقىنى كېيىنلىك قىلالايمىز. دەسلەپتىلا پىئانىنو ئۈستىدە ئاككورت مەشق تېمىسى ئىشلەشنىڭمۇ ئىنتايىن چوڭ پايدىسى بولۇپ، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ھاياجانلىق ئاھاڭ ئىشلەشنى كۆپلەپ مەشق قىلسا ئەڭ ئاخىرى چوقۇم مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىدۇ.

§34. كۆپلىگەن كوي يۆتكەش، ھامان يىرىك ئەسەرلەردە تەسادىپى ھالدا ئىشلىتىلىپ، زىننەت ئۈستىگە بىر خىل ھۆسۈن قوشىدۇ. مۇناسىۋىتى ناھايىتى يىراق بولغان كوي يۆتكەشتە، ھامان مېلودىيە ئىچىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلەردىن يىپ ئۇچى تېپىشقا بولىدۇ، ئەمما ئاددى ھالدىكى كوي يۆتكەشلەردە بۇ خىل ئۇسۇلنى ھەرگىز ئىشلىتىشكە بولمايدۇ، شۇڭلاشقا ئوقۇغۇچى تۆۋەندىكى مۇناسىۋەتلەرنى پىششىق بىلىۋېلىشى لازىم.

C چوڭ كوي ئىچىدە كوي يۆتكەشكە بولىدىغىنى G چوڭ كويى، F چوڭ كويى (ئادەتتە ئاخىرلىشىش قىسمىدا) E چوڭ كويى، بىر قەدەر ئاز ئۇچرايدىغان ھەم يۆتكەشكە بولىدىغىنى ♭E چوڭ كويى، A چوڭ كويى، ♭A چوڭ كويى (شۇنىڭدەك مەنسۇپ ئاۋازغا تۆۋەندىكى مەنسۇپ ئاۋازغا يۆتكەش ھەمدە يۇقۇرى تۆۋەندىكى چوڭ، كىچىك ئۈچ گىرادۇسلۇق ئاۋازلار ئۈستىدىكى ھەر قايسى كويلەرگە يۆتكەش)

كىچىك كوي تەرەپتىن: A كىچىك كويى، E كىچىك كويى، D كىچىك كويى، F كىچىك كويى.

C كىچىك كويى ئىچىدە كوي يۆتكەشكە بولىدىغىنى: ♭E چوڭ كويى، ♭A چوڭ كويى. G چوڭ كويى؛ بىر قەدەر كۆپ ئۇچرىمايدىغانلىرى ♭B چوڭ كويىگە يۆتكەش (♭E نىڭ ئۆتكۈنچى كويى سۈپىتىدە) كىچىك كويى تەرەپتىن: F كىچىك كويى، G كىچىك كويى.

§35. ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىنى $\frac{6}{4}$ ئاككورت (ئۈچلۈك ئاككورتنىڭ بىر خىلى) نى ئىشلىتىشكە بالدۇرراق ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇشى لازىم. ئەگەر مۇقىم بىر ئۇنۇمنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەسەر ئىچىدە بۇ خىل ئاككورتنى ئىشلەتسە، ئەلۋەتتە مۇمكىن. بۇ يەردە بىز ئىككى دانە مىسال كۆرسىتىپ ئۆتەيلى: بىرى ماركس لۇيىگېننىڭ كىرىش مۇزىكىسى (56 – ئەسەرنىڭ بىرىنچى قىسمى، ئىچىدىكى ئىككىنچى تاكت؛ يەنە بىرسى شىكۇلىيابىننىڭ كىرىش مۇزىكىسى (16 – ئەسىرى) ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىز باياتىن ئوتتۇرىغا قويغىنىمىزغا ئوخشاش زىننەت ئۈستىگە بىر خىل ھۆسۈن قوشۇپ، ئىنتايىن كۆركەم قىلىپ ئىشلەتكەن. لېكىن ئادەتتىكى ئەھۋال ئاستىدا، مەيلى قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە ياكى يۇمشاق ئۇدار ئۈستىدە بولسۇن بۇ خىل ئاككورتنى ئىشلەتمەسلىك كېرەك. چۈنكى:

1) ئۇنى قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە ئىشلەتكەندە، ئومۇمەن بىر خىل كوي يۆتكەش كەيپىياتى بولىدۇ: (58 – مىسالغا قاراڭ)

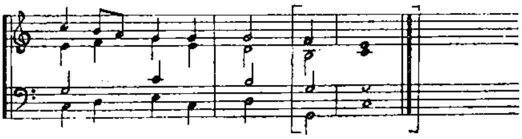

58 – مىسال

ئەگەر 58 – مىسالنى چېلىپ كۆرسەك، ئاڭلىغۇچىنىڭ كۆڭلىدە G كويى ئۈستىدە ئاياقلىشىش ھېسسىياتى تۇغۇلىدۇ. ئەگەر بىرىنچى تاكت يۇقۇرى ئاۋاز بۆلىكىدىكى ئەڭ ئاخىرقى G ئاۋازنى A ئاۋازغا ئۆزگەرتىدىغان بولساق، بۇ خىل ھاجەت تېخىمۇ ئېنىق بولىدۇ. تىرناق ئىچىدىكى ئاشۇ خىل ئاياقلى

شىشنىڭ سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەنلىگى ئاكلغۇچىلىگى
يوقلۇغى ئۈستىدە سۆزلەپ ئولتۇرمىساقمۇ بولىدۇ.

2) يۇمشاق ئۇدار ئۈستىدە ئىشلەتكەندە،
بۇ ئاككورت، ئىككى باشقا ئاككورت ئوتتۇرىـ
سىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينايدۇ. لېكىن ئوخـ
شاشلا باخشى ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولمايدۇ.
چۈنكى تېخىمۇ يامان قىلىشنىڭ ھېچبىر ھاجـ
تى يوق. مەسىلەن: 59 - مىسالدىكى ئىككى
دانە ئىككىرەك بىرلىك ئاۋازنى ئالساق، بۇ
يەردىكى ئاككورتنىڭ بىر نەچچە خىل تەڭـ
كەش قىلىش ئۇسۇلى بار بولۇپ $\frac{6}{4}$ نى ئىشـ
لىتىشنىڭ ھاجىتى يوق، لېكىن كۆپلىگەن كىـ
شىلەر مۇشۇنداق نۇقسانلارنى سادىر قىلىپ
تۇرىدۇ. (59 - مىسالغا قاراڭ)

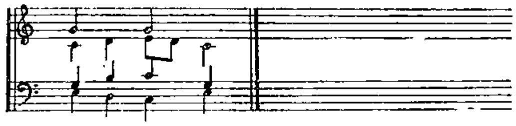

59 - مىسال

ئەگەر 59 - مىسالدىكى «ئورتا ئاۋاز بۆـ
لىگى» دىكى بىرىنچى ئاۋاز A بولسا، ھەر
قايسى ئاۋاز بۆلەكلىرى بىر - بىرىگە يېقىن
بولىدۇ، ھەم بىر قەدەر ئىشلەتكۈچىلىگى بولىـ
دۇ. لېكىن ئۇقۇغۇچى ماھارەت تەرەپتىن ئىشەنـ
چىگە ئىگە بولالماي تۇرۇپ، بۇ خىل ئورۇنـ
دىماق تەس بولغان ئۇسۇلنى قوللانماسلىق كېرەك.

§36. داۋاملىق ئاساسى ئاككورت بىلەن
مەنسۇپ ئاككورتنى ئىشلىتىشۋەرمەسلىك لازىم.
بولۇپمۇ مەزكۇر كۆي دائىرىسى ئىچىدە تېخىـ
مۇ شۇنداق، بۇ ئاسان سادىر بولىدىغان نۇقـ
سانلاردىن ئەمەس. ئەگەر بۇ ئىككى ئاككورتـ
نىڭ ئەسلى ئورنىنى ئىشلەتسە تېخىمۇ چاتاق
بولىدۇ. (مەسىلەن: 60 - مىسال): بۇ يەردە
60 - مىسالنىڭ ناچارلىقى قىلچە مۇبالىغە

قىلىنغىنى يوق. 61 - مىسال بولسا ئوخشاش
بىر مۇزىكا جۈملىسىنىڭ يەنە بىر خىل ياخشى
بىر تەرەپ قىلىنىشىدۇر. (60 - 61 - مىسال
لارغا قاراڭ)

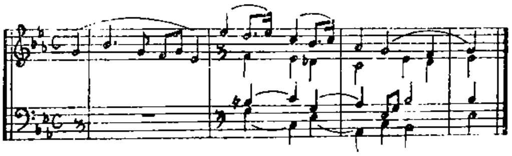

60- مىسال

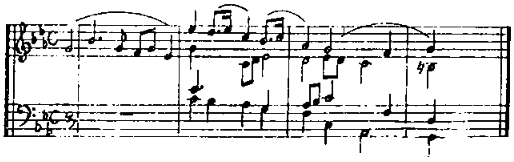

61 - مىسال

§37. نەپەس سىزىقى ئارقىلىق تۇتاشتۇـ
رۇلغان ئوخشاش گىرادۇستىكى ئاۋاز ھەمىشە
يۇقۇرى ھەم تۆۋەندىن خوشنا ئاۋازغا يېقىنـ
لىشىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، بۇ تۇتاشـ
تۇرۇلغان ئاۋازنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر ئۇدارىغا
بىر ئاككورت تەڭكەش قىلىش ھەم ھىلىقى ئاـ
ۋازنى يۇقىـۇرى - تۆۋەن يېقىنلاشتۇرماسلىق
لازىم. بۇ خىل ئاۋازنىڭ ئالدى - كەينىدىكى
ئاۋاز بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇشى پەقەتلا ئاۋازنىڭ
ئەسلى ئورنىنى ئۆزگەرتىش ئەمەس، بەلكى
كومپوزىتورلاردا ئاشۇ ئۆزگەرتىلگەن ئاۋاز قىسـ
مىدا بىر ماس بولمىغان ئاۋاز تۈيغۇسىنى
پەيدا قىلىشتىن ئىبارەت. مەسىلەن: 61 - مىـ
سالدىكى مېلودىيىنىڭ ئاخىرلىشىش قىسمىدىكى
$\frac{1}{2}$ لىك G ئاۋازىدىكى ئەھۋال مۇشۇنداق.
ئەگەر ئاشۇ مېلودىيىنى 2/4 ئۇدارغا ئۆزگەرتـ
سەك، بۇ G ئاۋازى تاكت سىزىقىنىڭ ئىككى
تەرىپىگە بۆلۈنۈپ خۇددى يۇقۇرىدا سۆزلەنـ

گەنگە ئوخشاش بىر تۇتاشتۇرۇلغان ئاۋازغا ئايلىنىدۇ. 62 ـ مىسالدىكى E ئاۋازى بىلەن 63 ـ مىسالدىكى D ئاۋازى ئەنە شۇنداق مىساللاردۇر. (62 ـ 63 ـ مىساللارغا قاراڭ)

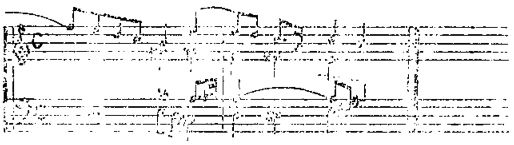

62 ـ مىسال

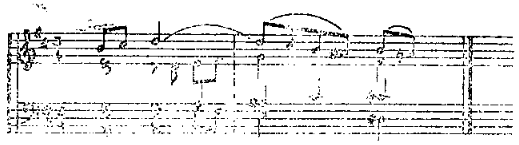

63 ـ مىسال

§38. ئەگەر قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە كۆرۈنگەن ئاۋاز، ئالدىدىكى يۇمشاق ئۇداردىكى ئاۋازنىڭ ئۆزى بولسا، ئالدى ـ كەينىدىكى ئىككى ئاۋاز گەرچە نەپەس سىزىقى ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلمىغان بولسىمۇ، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن پىرىنسىپنى ئوخشاشلا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. (مەسىلەن: 64 ـ مىسالغا قاراڭ) ئەگەر بىرەر مۇقىم مەقسەت بولمىغان تەقدىردە، قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە ئومۇمەن ئاككورت ئالماشتۇرۇش كېرەك، بۇ بىر پىرىنسىپ. غەرەزلىك ھالدا قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە ئالدىدىكى يۇمشاق ئۇداردىكىگە ئوخشاش ئاككورت ئىشلىتەلەيدۇ، بىراق كەينىدىكى ئاككورتنىڭ ئورنىنى ئالماشتۇرۇش كېرەك ھەمدە بىر نەچچە ئۈتكۈنچى ئاۋازنى قوشۇش كېرەك. كەينىدىكى ئاككورتقا نىسبەتەن بىرەر يېڭى ھېسسىيات تۇغۇلۇشى لازىم. (مەسىلەن: 65 ـ مىسالغا قاراڭ)

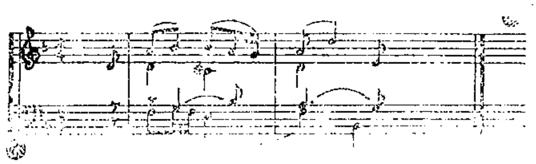

64 ـ مىسال

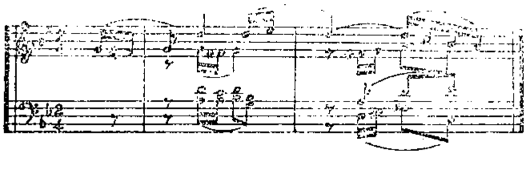

65 ـ مىسال

§39. «تەقلىت قىلىش» بارلىق مۇزىكىلارنىڭ ھاياتى، لېكىن كۆپ سانلىق ئوقۇغۇچىلار، ئومۇمەن ھەممە كۈچىنى سەرپ قىلىپ، قاتتىق تەقلىت قىلىشنى قوغلىشىدۇ. گەرچە قاتتىق تەقلىت قىلىشنى ئىشلىيەلىگەندىمۇ، ھېچقانداق بىر قىممىتى بولمايدۇ. چۈنكى «كۆپەيتىپ يېزىش» بىلەن «تەقلىت قىلىش» بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئىش. بىرەر ئاھاڭنى قاتتىق تەلەپلىك كانۇن قىلىپ يېزىش ياكى تۆۋەندىكى ئاۋاز بۆلىكىدە بىر نەچچىلىگەن ئاۋازنى كۆپەيتىپ يېزىپ، پۈتۈنلەي ئوخشاش ھالدىكى مۇزىكا جۈملىسىنى شەكىللەندۈرۈشلەرنى مۇزىكا ئىجادىيىتى دەپ ھېسابلىغىلى بولمايدۇ؛ بۇنى پەقەت نىمىسىنى كۆرسىتىشنى ئوخشىتىپ بېقىش دېيىش كېرەك. مۇقىم بىر ئورۇندا تەقلىت ئىشلىتىشنى ھېس قىلالىساق، مۇۋاپىق تەقلىت قىلىشنى ئىشلىتىش، ئاندىن مۇزىكا ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل تەقلىت قىلىش ئاھاڭنىڭ ئەسلىدىكى روھىنى ساقلاپ قالالىسا بولىدى، بىر مۇنچىلىغان ھاجەتسىز ئۇششاق جايلارنى بولسا ئۆزگەرتىشكە بولىدۇ.

تەقلىت قىلىشتا ئۈچ خىل مۇھىم شەكىل بار، ئۇلار: (1) مېلودىيىلىك، (2) گارمونىيە

لىلىك، (3) رىتىملىق تەقلىت قىلىشتىن ئىبارەت.

ئالدىدا كۆرسىتىلگەن نۇرغۇن مىساللاردىكى تۆۋەن تەرەپتىكى نەچچە ئاۋاز بۆلەكلىرىدىنلىك يۈرۈشىدە، نۇرغۇنلىرى ئاھاڭنىڭ تەلۋۈدىن كېلىپ چىققان. 66 ـ مىسال بىلەن 67 ـ مىسالدا ئىشلىتىلگەن تەقلىت قىلىشلار ناھايىتى ئېنىق ھالدا ئەسلىدىكى مۇزىكا جۈملىسى بىلەن بەكمۇ ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. ياخشى تەقلىت قىلىشلار ئەنە شۇنداق بولۇشى كېرەك. 68 ـ مىسالدا ئوتتۇرا ئاۋاز بۆلىكى بىر خىل ئاۋاز ئېگىزلىكىنىڭ كانونلۇق يۈرۈشىنى ئىشلەتكەن، تەقلىت قىلىش ئەركىنرەك بولغانلىقى ئۈچۈن ئالاھىدە ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشكەن. (66 ـ، 67 ـ، 68 ـ مىساللارغا قاراڭ)

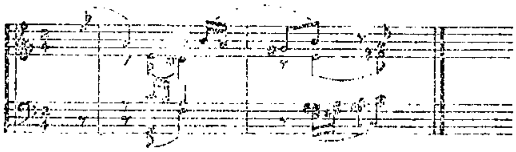

66 ـ مىسال

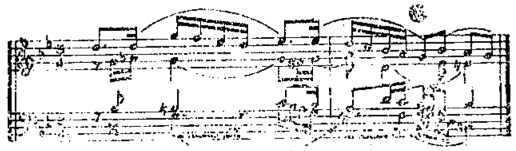

67 ـ مىسال

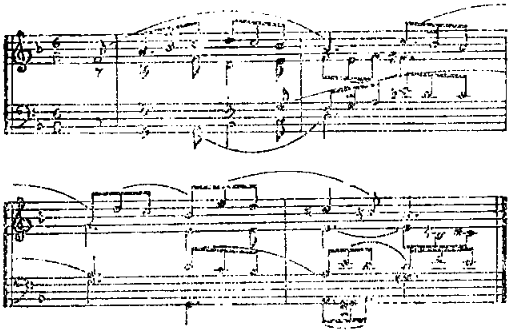

68 ـ مىسال

گارمونىيىلىك تەقلىت قىلىش بىر قەدەر ئاز ئۇچرايدۇ، ھەم مۇھىممۇ ئەمەس. لېكىن دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىككى خىل ئەھۋال بار. بىرىنچى خىل ئەھۋال 69 ـ مىسالدىكىگە ئوخشاش «قالدۇق ئاۋاز» ئىشلىتىپ ئاككورتنىڭ زىننەتلىكلىكى ئاشۇرۇلىدۇ، لېكىن بۇ خىل ئۇسۇل ناھايىتى ئاسانلا كونا ئۇسلۇپ بولۇپ قالىدۇ. بەزى ھاللاردا ئاھاڭ باشلانغان ۋاقىتتا، ئەگەر ئورنى ئېنىق ھەم تەسىرى كۈچلۈك ئاككورتلار بولسا، ھەمىشە ئاياقلىشىش قىسمىغا يېقىن جايىدا يەنە بىر قېتىم ئىشلىتىشكە بولىدۇ. 69 ـ مىسالنىڭ 2 ـ تاكتىدا بىر قالدۇق ئاۋاز ئىشلەتكەن، شۇڭا 4 ـ تاكتتا يەنە بىر قالدۇق ئاۋاز ئىشلىتىپ، تەكرارلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن. 70 ـ مىسالدا باشلىنىشتىلا بىر ئالاھىدە ئاككورتنى ئىشلىتىپ ئارقىدىنلا يەنە ئىككى قېتىم ئىشلەتكەن.① (69 ـ، 70 ـ مىسالغا قاراڭ)

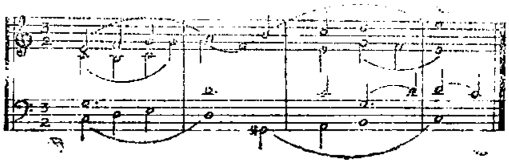

69 ـ مىسال

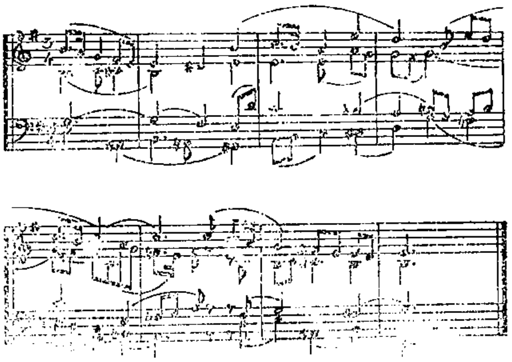

70 ـ مىسال

① بۇ ئالاھىدە ئاككورت بىرىنچى تاكت 3 ـ ئۇدارىدىكى تۆت ئاۋازنىڭ ئاككورتىنى كۆزدە تۇتىدۇ. كېيىنكى ئىككى قېتىم كۆرۈنۈش بولسا 3 ـ تاكتنىڭ 3 ـ ئۇدارى، بۇ ئورۇندا PR نى ئىشلىتىش A# گە ۋەكىللىك قىلىدۇ، يەنە 7 ـ تاكتنىڭ 2 ـ ئۇدارى.

70 - مىسالدىكى چوڭ كۆينىڭ ئىشلىتىلىشىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك. گەرچە چوڭ كۆيدىن چوڭ كۆيگە يۆتكەلگەندىن كېيىن يەنە چوڭ كۆيگە قايتىشتىكى ھىسسىيات كۈچلۈك بولمىسىمۇ، لېكىن ئاۋازى «فىلشىيا» كۆي شەكلىدىكى «مەركىزى ئاۋاز» (كۆي فورمىسى ئىچىدىكى بىر مۇھىم ئاۋاز) بولغانلىقتىن كىچىك كۆي بىلەن چوڭ كۆي ئوتتۇرىسىدا بىر خىل ئىنچىكە باغلىنىش بولىدۇ؛ ئادەتتە ئوقۇغۇچى ئېھتىياتسىزلىقتىن بۇ نۇقتىنى چۈشۈرۈپ قويىدۇ.

رىتىم جەھەتتىن تەقلىت قىلىشتا، يەنە مىسال كۆرسىتىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئالدىدىكى 24-، 25-، 26- مىساللارنىڭ ھەممىسى ياخشى مىساللاردۇر.

نۇرغۇنلىغان باشقا ماھارەتلەرگە ئوخشاش، بۇ خىلمۇ ئۆز مەيلىچە كۆپ ئىشلىتىلىپ، مۇزىكىنىڭ قىممىتىنى يوقىتىپ قويىدۇ؛ لېكىن كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغىمىغان يەردىن ئۇنى ئېلىپ ئىشلەتكەندە، قالايمىقانچىلىق يۈز بېرىش ئېھتىمالى ئانچە بولمايدۇ. گارمونىيە ئۆگەنگۈچى كىشى، ئەگەر 71 - مىسالدىكى بىرىنچى خىل شەكلىنى ياقتۇرۇپ قالغاندا، ئىككىنچى خىل يېزىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقىنى ئومۇمەن ئويلاپ يېتەلمەيدۇ. (71 - مىسالغا قاراڭ)

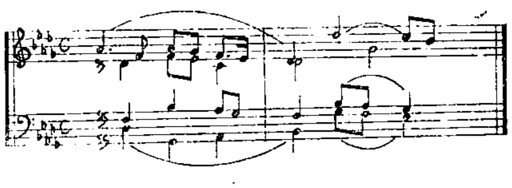

71 - مىسال

§ 40. بەزىدە يۇقۇرى ئاۋاز بۆلۈكىدىكى مېلودىيىنىڭ ئىككى - ئۈچ ئاۋازى گارمونىيە بولۇپ شەكىللەنمەي يەككە ھالدا كۆرۈنسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇنۇمى يەنىلا ناھايىتى ياخشى بولىدۇ، بولۇپمۇ يۇقۇرى دولقۇن (ئەۋج) بىلەن زىچ باغلانغاندىن كېيىن، كىشىگە شاتلىق بېغىشلايدۇ. لېكىن، قانداق جايدا بۇ خىل ئۇسۇلنى ئىشلىتىشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى، پەقەت چۈشىنىپ ئېلىشقىلا بولىدۇكى ئۇنى تەرىپ قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل، ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىلگەندە، بەكمۇ دىققەت قىلىشىمىز كېرەك؛ يۇقۇرى ئاۋاز بۆلىكىدىكى مېلودىيىنىڭ ئۆزىدىلا ناھايىتى ئۇزۇن دەم ئېلىش بولىدۇ، شۇڭا تۆۋەنكى ئاۋاز بۆلىكىدە، يۇقۇرى ئاۋاز بۆلىكىدىكىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان بىرەر يالغۇز چېلىشنى ئورۇنلاشتۇرۇش لازىم. بۇ نۇقتىنى ئاخىرىدىكى (§53 [2]) تا يەنە مۇھاكىمە قىلىمىز، لېكىن بۇ يەردە ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش لازىمكى، ئاۋاز بۆلەكلىرى تولۇقلىنىپ يۈرگۈزۈلگەن ۋاقىتتا، پەقەت بىرلا ئاۋاز بۆلىكىگىلا دىققەت قىلىپ قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ يەككە ھالدىكى پۈتۈن ئاھاڭىنىڭ مەنىسىنى ئىگەللىگەنلىكىگە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك.

§ 41. دوراش ھەر خىل مېلودىيە ئىچىدە (مەيلى ئۇزۇن ياكى قىسقا بولسۇن) ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. دوراشنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئاسان سادىر بولىدىغان بىر نۇقسان، ئەينەن تەقلىت قىلىشتۇر. بۇ خىل تەقلىت قىلىشنى يېزىش ناھايىتى ئاسان. ئاڭلىنىشتا ناھايىتى راۋان، لېكىن تولىمۇ ئاددى بولۇپ قېلىشتىن ئالاھىدە ئېھتىيات قىلىش كېرەك. 72 - مىسالنىڭ يۇقۇرى ئاۋاز بۆلىكىدەك ئاشۇنداق بىمەنە ئاھاڭنى كىتاپخان ھەرگىزمۇ گارمونىيىلىك تېمىنىڭ تەڭكىشى دەپ ھېساپلىماسلىقى كېرەك. مۇشۇنداق مېلودىيىگە تەڭكەش قىلىنىدىغان گارمونىيە ئاساسەن 72 - مىسالدىكىدەك نەتىجىگە ئېلىپ كېلىدۇ. 73 - مىسال ئاشۇنداق يېقىمسىز ئاھاڭ ھەققىدە ماھارەتلىك ئىزدىنىش ئېلىپ بارغاچقا، ئۇنۇمگە ئېرىشەلىگەن.

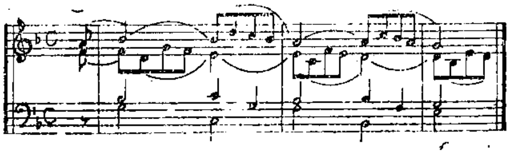

72 - مىسال

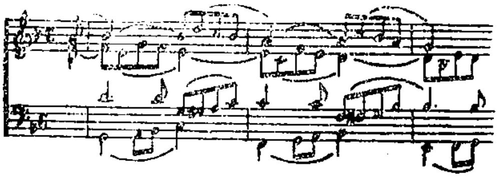

73 - مىسال

دوراشنى بىر تەرەپ قىلىشتا ناھايىتى ئاسان ئۇنتۇلۇپ قالىدىغان بىر نۇقتا بار. ئۇ بولسىمۇ: بىرىنچى مۇزىكا جۈملىسى كۆپىنچە تەبىئى ھالدا ئاۋاز باسقۇچى ئىچىدىكى ئاۋازلاردىن تەركىپ تاپىدۇ؛ لېكىن ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئاۋازلار چوقۇم تۆۋەن تەرەپتىكى بىر مۇزىكا جۈملىسى بىلەن يۇقۇرى - تۆۋەن جۈملە ئىچىدە ئالاھىدە گارمۇنىيە بولغان بولسىمۇ ئىنتايىن تەبىئى بىرىككەن بولۇشى كېرەك. (ئەگەر بۇ مۇزىكا جۈملىسى دوراش قىسمىنى ئىشلەتمىگەن بولسا، بۇ خىل گارمۇنىيىنى ھەرگىز ئىشلەتكىلى بولمايدۇ.) مەسىلەن: 74 - مىسال ئىچىدىكى ئۈچىنچى، تۆتىنچى ئىككى تاكتىنىڭ گارمۇنىيىسى ئەگەر دوراش مۇناسىۋىتىدىن بولمىسا، ئۇنى ھەرگىزمۇ ئۇنداق تەكىەش قىلغىلى بولمايدۇ: (74 - مىسالغا قاراڭ)

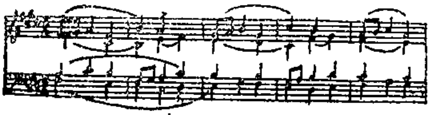

74 - مىسال

ئەڭ ئاخىرىدا، ئەگەر دوراشنىڭ تۈزۈلۈشى تېپىلمىسىز، زورمۇ - زور بولۇپ قالسا، ئۇ ھالدا تۇيۇقسىز ھەم باشقىچە بىر ئاككورتنى ئىشلىتىپ بۇ خىل ئەھۋالنى ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ. بەزى ۋاقىتتا ئەنە شۇنداق باشقىچە مەنا تۇيىلىدىن، ئالدىدىكىدەك بىر تۇتاش دوراشلارنى ئىشلىتىمىز. (75 - مىسالغا قاراڭ)

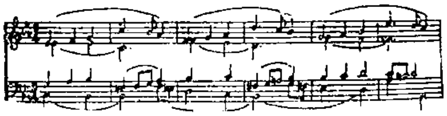

75 - مىسال

§ 42. ئالدىنقى قىسمىدا قالدۇق ئاۋازنىڭ ھەمىشە ئاھاڭنىڭ باشلىنىش ھەم ئاخىرلىشىش قىسمىدا بولىدىغانلىقىنى سۆزلەپ ئۆتتۇق؛ تەسادىپى ھالدا ئاھاڭنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ، بولۇپمۇ مېلودىيە ناھايىتى ئۇزۇن بولغان ئورۇندا؛ ئۇلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشى كۆپىنچە ناھايىتى ئېنىق بولىدۇ، چۈنكى تولىمۇ تارقاقلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ. ھازىرچە پەقەت 70 - مىسالدىكى ئاۋازنى كۆرسىتىپ ئۆتسەكلا، بۇ خىل مەقسەتنى چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

§ 43. 34 - كۆي يۆتكەش پاراگرافىدا، گەرچە «تۆۋەنكى مەنسۇپ ئاككورت» بۇ خىل كۆپ ئىشلىتىلىدىغان كۆي يۆتكەش دەپ قارالسىمۇ، لېكىن ئەمەلىي ئىشلىتىشتە، تۆۋەنكى مەنسۇپ ئاككورتنىڭ كۆي يۆتكىلىشىگە ئالاھىدە ئېھتىيات قىلىش لازىم؛ ئەگەر ئىشلىتىش جايىدا بولمىسا، ئاھاڭنىڭ كۆي خاراكتېرى بۇزۇلىدۇ. تۆۋەنكى 7 تاكتلىق گارمۇنىيىنى، مۇزىكا تەربىيىسى كۆرمىگەن كىشىلەر ئاڭلىسىمۇ، ئۇنىڭ C چوڭ كۆيى بولماستىن، بەلكى F چوڭ كۆيى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايدۇ: ئەڭ ئاخىرقى C ئاككورتى يېرىم توختاشقا ئوخشاپ كېتىدۇ ھەمدە مۇزىكىنىڭ تولۇق ئاياقلاشمىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. (76 - مىسالغا قاراڭ)

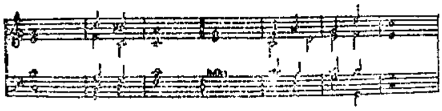

76 ـ مىسال

ئەگەر ئوقۇغۇچى قانائەت ھاسىل قىلمىسا، يۇقۇرىدىكى ئاھاڭنى بەش، ئالتە قېتىم چېلىپ كۆرۈپ، ئاندىن كالىلىسىدا زادى قانداق كۆينىڭ تەسىرى قالغانلىقىنى ئويلاپ كۆرسە بولىدۇ. ئوخشاش ساندىكى كۆي يۆتكەش، ئەگەر «مەنسۇپ كۆي» گە يۆتكىلىپ كىرسە كۆڭۈلدە بىئاراملىق ھىسسىياتى تۇغۇلمايدۇ. شۇڭلاشقا چاقتان ھەجىمىدىكى مېلودىيىدە بىسول (يېرىم چۈشۈرۈلگەن) 7 گىرادۇسلۇق كۆي يۆتكەش ئاز ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن كۆپلىگەن كۆي يۆتكەشلەردە ھەمىشە بىر دىيىس (يېرىم كۆتىرىش) بەلگىسى قوشۇشقا توغرا كېلىدۇ، ياكى ئەسلىدىكى بىر بىسول بەلگىسى بىلەن مەنسۇپ كۆيگە يۆتكىلىدۇ. C چوڭ كۆيى ئىچىدە ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدىغىنى G چوڭ كۆيى، E چوڭ كۆيى (مۇناسىۋەتلىك كىچىك كۆينىڭ مەنسەپ ئاككورتى)، A كىچىك كۆيى، A چوڭ كۆيى بىلەن D كىچىك كۆيىمۇ كۆپ ئىشلىتىلىدۇ) بولۇپمۇ دوراش ئىچىدە ^{b}E چوڭ كۆيى بىلەن ^{b}A چوڭ كۆيى C چوڭ كۆيىدىن بىر ئاز يىراق بولسىمۇ، ئىشلەتكىلى بولماسلىق خەۋپى تۇغۇلمايدۇ، لېكىن تۆۋەندىكى مەنسۇپ كۆينى پەقەت كۆي يۆتكەشنى ئىشلىتىپ ئەڭ ئاخىرىدا ئەسلىدىكى كۆيگە قايتقان ئەھۋال ئاستىدىلا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. چۈنكى مۇزىكىنا دېيىلىق كۆي تەرەپتىن بىر قەدەر ئۇزۇن ۋاقىتتى زايا قىلىپ قويىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مۇزىكىنى بىۋاستە تەسلى كۆيىگە قايتۇرۇش. تەكسى ھالدا مەزكۇر كۆيىدىن ھالقىپ چىقىپ قارشى تەرەپتىكى بېمۇللۇق كۆيلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، بىر خىل

كۆي خاراكتېرىنىڭ تەكشى ھەم مۇقىملىقىنى تۇرغۇزغانغا يەتمەيدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، مەسىلەن، بىر F كۆيلۈك ئاھاڭ كۆي يۆتكەش سەۋەبىدىن ئوتتۇرىدا ناھايىتى ئۇزۇن بىر پارچە C چوڭ كۆينى ئىشلەتتى، ئۇنداقتا ئاڭلىغۇچى ئۆزلىگىدىن C كۆيى بۇ ئاھاڭنىڭ ئاساسى كۆيى ئىكەن دەپ تونۇيدۇ؛ بۇ ۋاقىتتا ئۇلارپلا F كۆيگە قايتساق ئاڭلىغۇچى ئاھاڭ مەزكۇر كۆيگە قايتماي، بەلكى تۆۋەندىكى مەنسۇپ كۆيگە يۆتكىلىپ كىرگەنلىكىنى ھېس قىلالايدۇ؛ شۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى ئاۋال F ئۈستىدىكى مەنسۇپ 7 لىك ئاككورتنى ئىشلىتىپ ^{b}B چوڭ كۆيىگە يۆتكىلىپ كىرىپ، ئاندىن قايتا F چوڭ كۆيىگە قايتىش كېرەك، ئەگەر ئوقۇغۇچىدا كۆي يۆتكەش ماھارىتىگە نىسبەتەن ھېچقانداق ئىشەنچىسى بولمىسا، ئەڭ ياخشىسى ئاھاڭنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ ئاخىرىسىدا تۆۋەندىكى مەنسۇپ كۆينى ئىشلىتىپ ئۇنى ئەڭ ئاخىرىدا ئاساسى كۆيگە قايتىشنىڭ تەييارلىقى قىلىش پىرىنسىپىغا ئەمەل قىلىش كېرەك. (77 ـ مىسالغا قاراڭ)

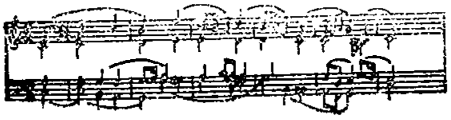

77 ـ مىسال

§44. ئەڭ ئاخىرىدا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك تۆت نۇقتىنى ئوتتۇرىغا قويىمىز:

1) ھەقىقەتەن ئىشەنچ بولغان تەقدىرىدىمۇ بېخوتلۇق قىلماسلىق. نامۇۋاپىق ئاككورتنى ئىشلىتىپ قويىمىزدە، ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويىمىز. ئەگەر بىز مەقسەتلىك ئىشلىتىدىغان بولساق، ئۇ ھالدا بۇ خىل ياساپ تۇرغۇزۇشمۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولمايدۇ. تۆۋەن-

دىكى مىسالدىكىدەك يۈرۈش خام ئەسەرلەردە، كۆپ ئۇچرايدۇ. (78 - مىسالغا قاراڭ)

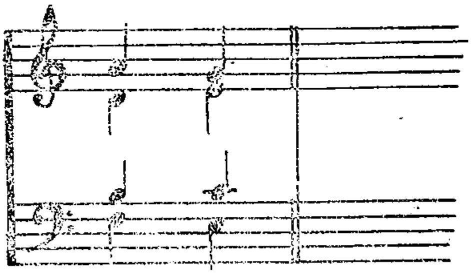

78 - مىسال

بۇ خىل يېزىش ئۇسۇلىدا (شۇنىڭغا ئوخشاش مىساللار ناھايىتى كۆپ) ئالدىدىكى ئاككورتنىڭ ئىشلىتىلىشى جايىدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بەزىدە مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ھەسسىياتى كەمچىل بولۇپ قالىدۇ.

2) 7 گىرادۇسلۇق ئاۋازنى خالىغانچە چۈشۈرۈشكە بولمايدۇ، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتسىز ئۈزتكۈنچى ئاۋازلارمۇ بۇنداق قىلىشتىن ساقلىنىش كېرەك. 79 - مىسالدا ئەگەر E^b ئاۋازنى E نىڭ ئورنىغا دەسسىتىدىغان بولساق ئۇ ۋاقىتتا پۈتۈنلەي چاتاق چىقىدۇ. لېكىن ئىنتايىن ئاز كىشىلەر E^b نى ئىشلەتمەيدۇ. (79 - مىسالغا قاراڭ)

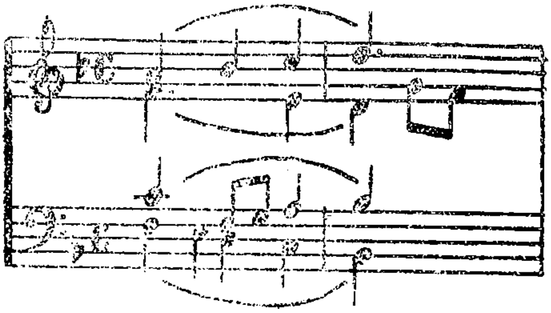

79 - مىسال

3) كىشىدە مۇقىم بىر مەقسەت بولغان تەقدىردىمۇ قاتتىق ئۇدار ئۈستىدىكى ئاۋاز بىلەن ئالدىدىكى ئاۋازنى تۇتاشتۇرۇپ بىر ئاۋاز قىلماسلىق كېرەك. مەسىلەن: جۈملە ئايرىش 80 - مىسالنىڭ ئوتتۇرا ئاۋاز بۆلىكىدەك، ئوخشاش رەتلىك بولۇشنى ساقلاپ قالالىشى لازىم. كۆپ ھاللاردا بۇ خىل تۇتاشتۇرۇش زورۇر بولسىمۇ لېكىن كۆپ ئىشلىتىدىغان بىر خىلى ئىككىنچى ئاۋازنىڭ ئۆزى ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بىر ماس بولمىغان ئاۋاز بولىدۇ ھەم ناھايىتى ئاز كىشىلەرلا ئۇنى مۇۋاپىق ئىشلىتەلەيدۇ. (80 - مىسالغا قاراڭ)

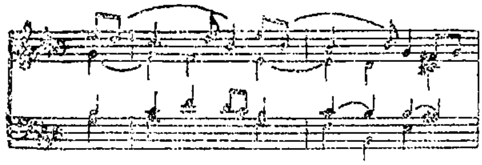

80 - مىسال

4) ئاخىردىكى قاتتىق ئۇدار ئۈستىدە، ئورنى ئالدىدىكىگە ئوخشاش بولغان ئاككورتنى ئىشلىتىش، ئېھتىمال ئەڭ ئوسال ئەھۋال ھېساپلانسا كېرەك. 81 - مىسال، بۇ ئەھۋال بىلەن ئانچە پەرق قىلمايدىغان بىر خاتالىق. بۇ ئوقۇغۇچى ئۆزى تاللاپ ئىشلىتىدىغان تېما شەكلى، لېكىن ئۇ باشقا تەرەپتىن ئاللىقاچان ئالاھىدە نەتىجىگە ئېرىشكەن بولىدۇ. (81 - مىسالغا قاراڭ)

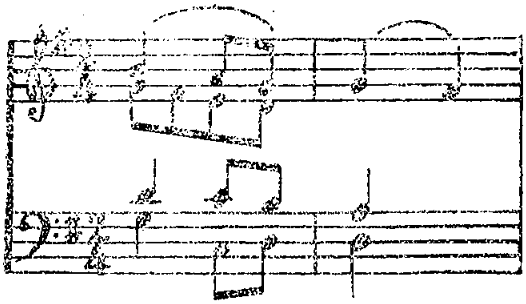

81 - مىسال

6 - باپ

ستىللىك* بىر تەرەپ قىلىش

§45. بۇ باپتا مۇھاكىمە قىلماقچى بولغان مىلودىيىدە، ماھىيەت تەرەپتىن كۆپىنچە يەنە بىر قاتلام چوڭقۇرلاشتۇرۇش مەسىلىسى مەۋجۇت بولۇپ، ئۇنى ئالدىنقى بىر نەچچە باپ بىلەن ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ھازىرچە، ئەگەر ئوقۇغۇچى ئالدىنقى ئۈچ باپنى پىششىق بىلىپ، ھەممە مەشىق تېمىلىرىنى ئىشلەپ بولالىغان بولسا، ئاز دىگەندىمۇ بىر خىل پىشقان ماھارەتكە ئىگە بولۇپ، ئاككورتلارنى كۆڭۈلدىكىدەك تەڭكەش قىلالايدۇ. شۇنداقتىمۇ ھامان بەزى ئوششاق ئورۇنلارغا كۆڭۈل بۆلەلمەيدۇ. بولۇپمۇ پۈتۈن ئاھاڭنىڭ مەنىسى ھەم تەكشىلىكىنى ھەممە تەرەپتىن تەڭ ئويلاپ يېتەلمەيدۇ. مەسىلەن: تەقلىت قىلىش مەشقىنى ئىشلىگەندە، ئوقۇغۇچى ھامان مەشىق تېمىسى ئىچىدە تەقلىت قىلىشقا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئاساسى تەرەپنى ئۇنتۇپ قالىدۇ. لېكىن بۇ باپتىكى ئاھاڭ ئۇنى تومۇمى ئورگاننىڭ مۇھىم بىر بۆلىكى دەپ قاراپ ھەممىدە باشقا كېتىۋاتقان ئاككورتلار بىلەن ئۆيۈلتاشتەك بىرلەشتۈرۈپ بارغانسېرى سەلتەنەتلىك جەزبىدار قىلىدۇ.

§46. بۇندىن كېيىن ئوقۇغۇچى ئىشلەش ۋاقتىدا بەلگىلەنگەن چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى ئىشلىتىدۇ. لېكىن مەشىق تېمىلىرى ئۈستىدە گەپ بولغاندىمۇ، ھەر خىل چالغۇ ئەسۋاپلىرىنىڭ يېزىلىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەگەر ئوقۇغۇچى بەلگىلەنگەن مىلودىيە ئۈچۈن گارمونىيە تەڭكەش قىلىنغان ۋاقتىدا، ئىشلەتمەكچى بولغىنى ئادەم ئاۋازى ياكى قايسى خىل چالغۇ ئىكەنلىكىگە ئىزاھات بەرمىسە، ھەممە تەڭكەش قىلىنغان ئاۋاز بۆلىكى، بىرەر خىل چالغۇنىڭ ھەر قانداق داۋاملىق ئىشلىتىدىغان ئالاھىدە ئۇسۇلىنىمۇ ئاشكارىلىمىسا، ئۇنداقتا بۇ، كۆپىنچە قىللىق چالغۇ ئەسۋاپلىرى ياكى ئادەم ئاۋازى ئۈچۈن يېزىلغان بولىدۇ. لېكىن، ئەگەردە ئالىت ئاۋاز بۆلىكى ھەم ئوتتا ئاۋاز بۆلىكى C نوتا كۇلۇچىنى ئىشلەتكەن بولسا، مۆلچىرىمىزچە ئادەم ئاۋازى ئۈچۈن يېزىلغان ھىساپلىنىدۇ. بولۇپمۇ بىز ئەھۋالنى ئانالىز قىلىپ بىرنەچچە باشقا چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى ئىشلەتسەك پىئانىنو ياكى ئورگان (گۈەنفىڭچىك) بولغاندىمۇ ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى توغرا ئىگەللەيدىغان بولساق، ئىشلىتىشكە بولىۋېرىدۇ. ئەگەر ئوقۇغۇچى ئاھاڭغا تەڭكەش قىلىش ۋاقتىدا تۆت دانە كورنى (يۈەنخا) ئىشلەتكەن بولسا؛ ياكى ئىككى تۇرۇپكا (شياۋخاۋ) ھەم ئۈچ تىرومبى (چاڭخاۋ) ئىشلەتكەن بولسا ياكى بولمىسا بىر ئوبو، ئىككى كىلارنىت ھەم فاگوتتا (داگۈەن) ئىشلەتكەن بولسا (پەقەت ئاھاڭنىڭ ئەسلىچە ئىپادىلىنىشى ئۈچۈن مۇشۇ خىل چالغۇ ئەسۋاپلىرى گۇرۇپپىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىشلىتىلگەن بولسا)؛ ئىشلىتىش ياخشى بولمىغان تەقدىردىمۇ ئۇنى پايدىلىق مەشىق ھىساپلاشقا بولىدۇ.

§47. قىللىق چالغۇ ئەسۋاپلار ئۈچۈن ئەسەر يازغان ۋاقىتتا، شۇنى ئالاھىدە ئەستە تۇتۇش

*ستىلى — روس تىلىدىن كەلگەن، خەنزۇچە دۇيۋېي دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ بىر خىل پولى فونىيالىك مۇزىكا («گرىك تىلىدىن كىرگەن» خەنزۇچە فۇدىياۋ يىنيۈزې دېيىلىدۇ) شەكلى بولۇپ ئەركىن ستىلى ۋە قاتتىق تەقلىدلىك ستىلى دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. بۇ خىل مۇزىكا شەكلىدە ھەر قايسى بۆلەكلەر گارمونىيىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۆز ئالدىغا مىلودىيە بولۇپ شەكىللىنىدۇ.

AltunOq

لازىمكى، نەپەس سىزىقى كامانچە بەلگىسى ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ، ئەلۋەتتە جۈملە ئايرىش؛ بەلگىسى قاتارىدا ئىشلىتىلمەيدۇ. بۇ ئۇسۇلنى بىراقمۇ كۆپ ئىشلەتكەن، ئۇ خىل كامانچە بەلگىسىنىڭ جۈملە ئايرىش بەلگىسىگە ئوخشاش ۋەكىللىك قىلىشى ناھايىتى مۇۋاپىقتۇر. ئەگەر تۆۋەندىكى مۇزىكا جۈملىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر نەپەس سىزىقى ئىسكىرىپكا نوتىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلسا، ھېچقانداق مەنىسى بولمايدۇ. (82 - مىسالغا قاراڭ)

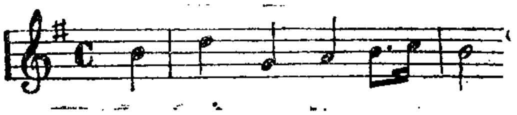

82 - مىسال

بىر تارتىش بىلەن بۇ 7 ئاۋازنى چېلىپ كېتەلەيدىغان ھېچبىر ئىسكىرىپكىچى يوق، لېكىن ئاھاڭ نوتىسىغا ئاساسلانغاندا، مۇشۇنداق ئىشلىمەيمۇ بولمايدۇ؛ بۇ خىل مۇزىكا جۈملىسى، تۆۋەندىكىدەك شەكىلدە يېزىلىشى كېرەك. (83 - مىسالغا قاراڭ)

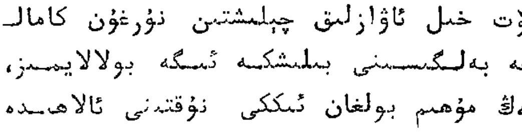

83 - مىسال

بىر مۇنچىلىغان قىلىلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىدىكى تۆت خىل ئاۋازلىق چېلىشتىن ئۇرغۇن كامانچە بەلگىسىنى بىلىشكە ئىگە بولالايمىز، ئەڭ مۇھىم بولغان ئىككى نۇقتىنى ئالاھىدە ئەستە تۇتۇش لازىم.

1) كامانچە ئالماشتۇرۇش، جۈملىنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشىنى ئىپادىلىمەيدۇ، (83 - مىسالنىڭ بىرىنچى ئاۋازى بىلەن ئىككىنچى ئاۋاز ئوتتۇرىسىدىكى ئەھۋالغا ئوخشاش)

2) ئەگەر ھېچقانداق بىر ئالاھىدە مۇددىئا بولمىسا، چالغۇچى ھامان بىرىنچى ئۇدۇلدا كامانچىنى تۆۋەنگە تارتىشنى ياخشى كۆرىدۇ؛ شۇڭلاشقا ھەر بىر تاكىتتا داۋاملىق قوش كامانچە بەلگىسى ئىشلىتىش كېرەك.

§48. ۋاكالىلىق ئەسەرلەرنى يېزىشتا، بولۇپمۇ، بىر قەدەر ئىشەنچ بولمىغان جۈملىلەرنى يېزىشتا، ئەڭ ياخشىسى ئۆزىمىز تېكىستنى بىر بۆلەك مۇزىكا جۈملىسىگە سېلىپ ئېيتىپ كۆرۈشىمىز كېرەك. (84 - مىسالغا قاراڭ)

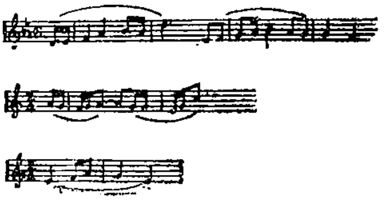

84 - مىسال

§49. يۇقۇرىدا سۆزلىگەنلىرىمىزنى، ئەگەر باشقا چالغۇ ئەسۋابلىرىدا ئىشلەتسەك، تەبىئىكى باشقىچە بولمايدۇ. ھەر قانداق بىر تەڭكەش قىلىشقا ئائىت كىتاپنى ئازراقلا تەھلىل قىلىدىغان بولساق، ئوقۇغۇچى چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ئىشلىتىشتە نۇرغۇن مۇۋاپىق بولمىغان ئۇسۇللاردىن قانداق ساقلىنىشنى بىلىپ ئالالايدۇ؛ مەسىلەن: ترومبى بىلەن فاگوتقا بىر مۇنچە زادىلا قاملاشمىغان مۇزىكا جۈملىلىرىنى يازغاندەك، ياكى كىلارنىت ئۈچۈن نۇرغۇن arpeggio* لۇق تەڭكەش قىلىشنى يازغانغا ئوخشاش.

§50. تەبىئى سىتىلنىڭ بىر قەدەر ياخشى ئۈنۈمى بولىدىغانلىقىنى سېزىلەپ ئولتۇرۇشنىڭ

* arpeggio ئىتالىيان تىلىدىن كەلگەن، خەنزۇچە فايىن دېيىلىدۇ. بۇنىڭدا ئاككورت ئىچىدىكى ھەرقايسى گورۇپپا ئاۋازلار بىرلا ۋاقىتتا چىقماي خۇددى شۇ تىلنىڭ ۋاخىنىدەك يۇقۇرى - تۆۋەن يۈرىدۇ.

33) بۇ خىل تەڭكەش پىئانىنو ھەم خارپ (شۆچىڭ) تا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

ھاجىتى يوق. شۇڭا توپلانغان، رەتلىك بول-
غان ئاككورتلارنى بۇ يەردە ئىشلەتمىسىمۇ بولى-
دۇ. (84 - مىسالغا قاراڭ)

يۇقۇرىدىكى بۇ خىل قىسقا جۈملىنى، مۇشۇ جۈملىگە ياندىشىقان باشقا ئاۋاز بۆلەكلىرى ئۈچۈن يېزىشقا بولىدۇ. بولۇپمۇ مۇكەممەل ئۈنۈمگە ئىگە بولىماق تەس بولغان ئۈچ ئاۋاز بۆلىكىدىن تەركىب تاپقان ئەسەرلەر ئۈچۈن بۇ خىل يېزىش ئۇسۇلى ناھايىتى ياخشى مەشق ھېسابلىنىدۇ. چوقۇم ئەستە تۇتۇش لازىمكى: بىر كوبلېت مۇزىكىدا ستىلىنىڭ مەنىسى قانچە قويۇق بولغانسېرى، كومپوزىتور ئاككورت تەرەپتىن كۆچەپ كىتىشنىڭ ھېچبىر ھاجىتى يوق. ئەگەر بىز بىاخىنىڭ fnga* ئاھاڭلىرىنى تەھلىل قىلىدىغان بولساق، ئۇ ئىشلەتكەن گارمونىيە ئاساسىنىڭ ناھايىتى ئاددى ئىكەنلىكىنى ئادەم ئويلىمىغان يەردىن چىققانلىقىنى بايقاپ ئالالايمىز. ئەكسىچە قىلىپ ئېيتقاندا ھېچقانداق ستىلىلىك مەزمۇن بولمىغان ئاددى ئاھاڭلاردا بولسا گارمونىيە تەرەپتىن تېخىمۇ كۆچەش كېرەك. تۆۋەندىكىسى بىر ئاددى مۇزىكا جۈملىسىنىڭ باغلىنىشى:

يۇقۇرى دەرىجىلىك گارمونىيىلىك مەشغۇلاتتا، كۆپىنچە بىر دانە دىنى ناخشا ھېساپلاپ گارمونىيە تەڭكەش قىلىمىز. 85 - مىسالدا يۇقۇرىدىكى ئىككى قىسقا جۈملە بىرلىكتە قوشۇپ ئىشلىتىلگەن. بۇنىڭ كۆچەپ يازغان ھەققى گارمونىيىگە قارىغاندا مەزمۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر. (85 - مىسالغا قاراڭ)

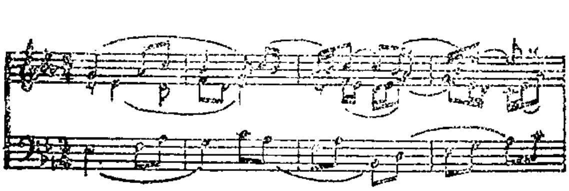

85 - مىسال

§51. مەزمۇنى بىرقەدەر چوڭقۇر بولغان ئاھاڭلارغا ئۆزىگە ماس كېلىدىغان چېلىش شەكلىدىكى ئاۋاز بۆلەكلىرىنى تەڭكەش قىلىش كېرەككى، ھەرگىزمۇ ئۆز ئۆك ھالدىكى ئاككورتلارنى ئىشلەتمەسلىك كېرەك؛ بولۇپمۇ باسماقلىق چالغۇلاردا شۇنداق قىلىش كېرەك. لېكىن چېلىش قىسمىدا بەكمۇ ئاددى بولغان arpeggio لۇق شەكلىدىكى ياكى تەكرارلاش شەكلىدىكى ئاككورتلارنى بەلكى بىر قەدەر يېڭى ھەم مەزمۇنلۇق ئاۋازلارنى ئىشلىتىش كېرەك.

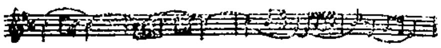

86 - مىسال

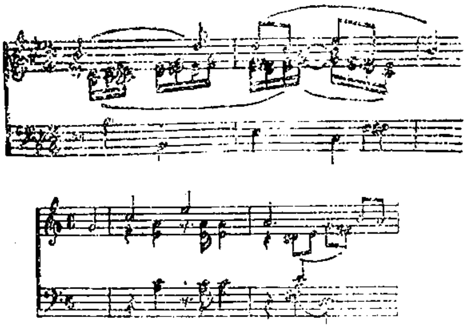

87 - مىسال
87

86 - مىسالدا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىككى نۇقتا بار. ئالدى بىلەن ئىككى كىلارنىتتا باشلانغان ئاشۇ خىل ئاۋاز رىتمى، ئەگەر داۋاملىق ئىشلىتىۋەرسە، كىشىنى بىر خىل تولىمۇ ئاددى ھېسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويىدۇ. شۇڭا ئۈچ قېتىم ئىشلەتكەندىن كېيىن، شەكلىنى ئۆزگەرتىش كېرەك. يەنە بىر نۇقتا، كۆپلىگەن كىشىلەر ئاشۇ تۆت دانە 16 دەن بىرلىك ئاۋاز رىتىمنى نۇرغۇن يەردە قايتا - قايتا، قالايمىقان ئىشلىتىۋېرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن تەڭكەش

*fnga لاتىن ۋە ئىتالىيان تىلىدىن كەلگەن، خەنزۇچە فۇگېچۇي دېيىلىدۇ. بۇنىڭدا كۆپ ئاۋاز بۆلەكلىرىدىن تەركىپ تاپقان ئاۋاز بەش گىرادۇس ئۈستىدە تەقلىت قىلىپ، فولى چونىيەنىڭ مۇزىكا شەكلى بىلەن تېمىنى تەرەققى قىلدۇرىدۇ.

قىلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى يوقىتىپ قويىدۇ، ھەمدە بۇ ئاۋاز رىتىمىنىڭ چۈشۈرگىسىگە يېقىنلىشىش ۋاقتىدىكى تەڭكەش قىلىش ئۈنۈمىگە نۇقسان يەتكۈزىدۇ. ئەڭ ئاخىرقى بىر نۇقتا، ئاۋازلار-نىڭ تىزىلىشىدا چوقۇم چالغۇلارنىڭ خاراكتې-رىغا ئەھمىيەت بېرىش لازىم؛ 86 - مىسال ئەگەر پىئانىنودا چېلىنسا، ئىنتايىن قوپال ئاڭلىنىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتىكى ئەھۋال ئاستىدا، بۇ خىل ئاككورتلارنىڭ تىزىلىش ئۇسۇلىنى ئىشلەتمەسلىك كېرەك بولمايدۇ؛ لېكىن بۇ يەر-دە ئىشلىتىلگەن چالغۇ ئەسۋابى كىلارنېت بول-غاچقا، ئۇنىڭ ئاۋاز تۈسى يېقىملىق بولۇپ، ئاڭلىنىشتا ئادەمنىڭ قۇلىقىنى ئاغرىتمايدۇ.

§52. ئەگەر ئوقۇغۇچى ھازىرچە ئىجادى-يەت ئۈچۈن سىتىلنىڭ لازىملىقىنى ئاللىقاچان بىلىپ يەتكەن بولسا، ئۇنىڭدىكى تۆۋەندىكى ئاۋاز بۆلەكلىرىنىڭ قانداق ھەرىكەتلىنىشى ھەم نېمە ئۈچۈن بۇ خىل ھەرىكەتلىنىش لازىملىقى قاتارلىق مەسىلىلەرگە دۇچ كېلىدۇ. سىتىللىك يېزىش، بىرمۇنچىلىغان ئۆتكۈنچى ئاۋازلارنى ئاددىيلاشتۇرۇۋېتىش بىلەن تۈگىمەيدۇ، شۇنداق-تىمۇ، ئۆتكۈنچى ئاۋازنىڭ ئىشلىتىلىشى مۇۋا-پىق بولسا، راۋانلىقنى ئاشۇرۇش ئۈنۈمى بو-لىدۇ. ئاۋاز بۆلەكلىرىنى سىتىل شەكلى بىلەن يېزىشتىكى مەقسەت ئادەتتە بىرەر كوپلېت قۇرۇلمىسى مۇكەممەل بولغان ئاھاڭ ئىجاد قىلىشتىن ئىبارەت، بۇنىڭ ئىچىدە مەيلى رې-تىملىق ياكى مېلودىيىلىك بولسۇن، بىرەر مۇزىكا مەنىسى ماتېرىيال قىلىنىپ ھەمدە ئۇ پۈتۈن بۆلەكتە ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ئاخىرىدا بىراق تاماملىنىدۇ. يېزىش تەجرىبىسى بار كىشى بۇ خىل مۇزىكىلىق مەزمۇنغا ئىگە ماتېرىيالنى ھېچقانداق كۈچ سەرپ قىلمايلا، بىرلا قول سىلىپ جۈندەپ كېتەلەيدۇ؛ لېكىن يېڭى ئۆگەنگۈچى ناھايىتى قىيىنچىلىق ھېس قىلىدۇ. ئەمما بىرەر مېلودىيىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەھلىل قىلىدىغان بولساق، بولۇپمۇ ئۇ-نىڭ توختاش قىسمىغا ئالاھىدە دىققەت قىلى-دىغان بولساق، قانداقلا بولسۇن ئۇنىڭدىن بۇ خىل ماتېرىيالنى تېپىپ چىقالايمىز. لېكىن، ئەگەر بۇ خىل ماتېرىيالنى تاپالمىساق، ئۆزى-مىز بىرنى ئىجاد قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىراق ئۇمۇمى تەرەپتىن بەكمۇ ئېنىق ئورۇننى ئىگە-گەللىتىشكە بولمايدۇ. 88 - دىن 90 - غىچە بولغان مىساللاردىكى ئۈچ كوپلېت مېلودىيىدە، ھەر بىر كوپلېتنىڭ بېشىدا گارمونىيە تەڭكەش قىلىنغان. 88 - مىسالدا تەڭكەش قىلىش جە-ھەتتە مېلودىيە ئىچىدىكى رىتىم خىللىرى ئىشلىتىلگەن؛ 89 - مىسالدا توختاش قىسمى-دىكى ئاۋاز خىلى ئىشلىتىلگەن؛ 90 - مىسال-دا ئىجاد قىلىنغان يېڭى ئاۋاز خىلى ئىشلى-تىلگەن.

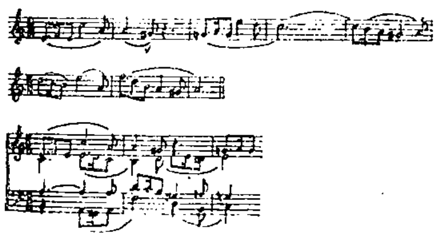

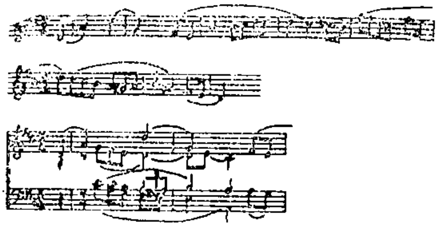

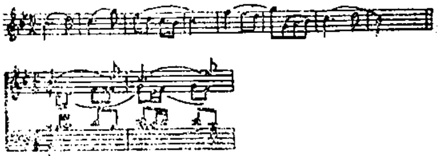

88
89 - مىساللار
90

§53. 88 ـ مىسالدىكى ئاھاڭدا بىر دانە دەم ئېلىش بەلگىسى ئىشلىتىلگەنلىكىگە دىققەت قىلىش كېرەك، بۇ باشقا ئاۋاز بۆلەكلىرى ئۈ‑چۈن ئىنتايىن تەبىئىي ھالدا ئاشىدۇ بىر كى‑چىك رىتىم خىلىدىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى بارلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. خۇددى كومپوزىتورلار پەۋقۇلئاددە ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە ئىشلەت‑كەن قائىدىلەرگە ئوخشاش. بۇ خىل قىسقا جۈملىنى ستىللىك بىر تەرەپ قىلىش تولىمۇ كۆپ بولۇپ كەتسە ھەمىشە قالايمىقانچىلىق يۈز بېرىدۇ. دەم ئېلىش بەلگىلىرى ھەرگىز‑مۇ ئۇنىڭ ئۆزگەنگەن يەرلىرىدە يازغىدەك بىرەر نەرسە يوقلىقىنى ئىپادىلىمەيدۇ، بەلكى ئۇ يەردە ئاڭلىغۇچىنىڭ دىققەت كۈچىنى باشقا ئاۋاز بۆلىكىگە مەركەزلەشتۈرۈشنى ئىپادىلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مېلودىيە ئىچىدە دەم ئېلىش بەلگىسىنى ئىشلىتىش پەقەت تۆۋەنكى ئاۋاز بۆلىكىدە ئىپادىلەش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بې‑رىدۇ، ھەرگىز ئۇ يەردە كېيىنكى مۇزىكا جۈم‑لىنىڭ كېلىش مەنبەسىنى ئىككىلىنىپ بېكىتەل‑مەيدىغان قىلىپ قويمايدۇ.

1) بەزى ۋاقىتتا مېلودىيە باشلىنىشتىلا دەم ئېلىش بەلگىسى ئىشلىتىلىدۇ. بىرمۇنچە كى‑شىلەر ئۇ يەردە زورۇقۇپ بىر نەچچە ئاساسى ئاككورت ھەم مەنسۇپ ئاككورت، ياكى ئىشلى‑تىلمەيدىغان بىر ئاساسى ئاۋازنىڭ قالىدۇق ئاۋازىنى ئىشلىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ يەردە چاقىقانغىنە بىر ئاۋاز شەكلى ياكى ئاۋاز رىتى‑مىنى ئىجات قىلغىلى بولىدۇ، 91 ـ مىسالدا مېلودىيە باشلىنىشتىلا دەم ئېلىش بەلگىسى ئىشلىتىلگەن، گارمونىيىنىڭ تەڭكەش قىلىشىدا بولسا قاتار تىزىلغان قوپال ئاككورتلار ئىشلى‑تىلگەن، 92 ـ مىسال يەنە بىر خىل تەڭكەش قىلىش ئۇسۇلىدۇر گەرچە كۆرۈنۈشتە ھېچقان‑چە تەس ئەمەستەك تۇرسىمۇ ئەمما مۇزىكى‑لىق تۈسى بىر قەدەر كۈچلۈكتۇر.

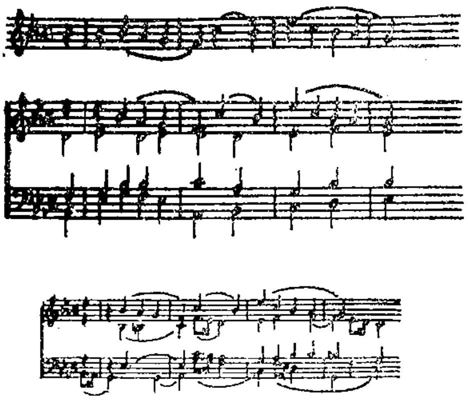

91/92 ـ مىساللار

2) بەزىدە مېلودىيىنىڭ يۈرۈشىدە ئىنتا‑يىن ئۇزۇن دەم ئېلىش بەلگىسى ئۇچرايدۇ، بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا ھامان بىر يۇقۇرى دولقۇن شەكىللىنىدۇ ھەمدە بۇ يۇقۇرى دولقۇن قانداق قىلىپ دەم ئېلىش بەلگىسى بولغان بۇ بىر بۆلەك مېلودىيىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشتا بىزنى گاڭگىرىتىپ قويىدۇ. لېكىن ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا مۇزىكا جۈملىسىنى ھەقىقى ئەسەرگە ئوخشىتىپ يېزىشىمىز، ھەرگىزمۇ ئۇنى ئەپلەپ ـ سەپلەپ تولدۇرماسلىقىمىز كېرەك.

93 ـ مىسال بىر كوپلىت قىللىق مۇزىكا مېلودىيىنىڭ ئاخىرى:

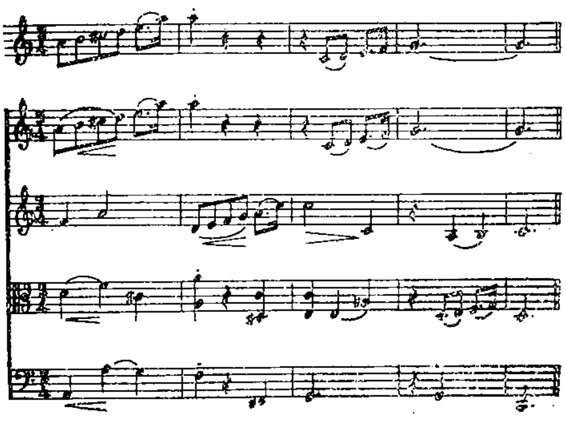

93 ـ مىسال

خەنزۇچىدىن ئۆزمەھەت ساپىت تەرجىمىسى

گاۋ گۈيلىنىڭ ياغاچ ئويمىلىرى

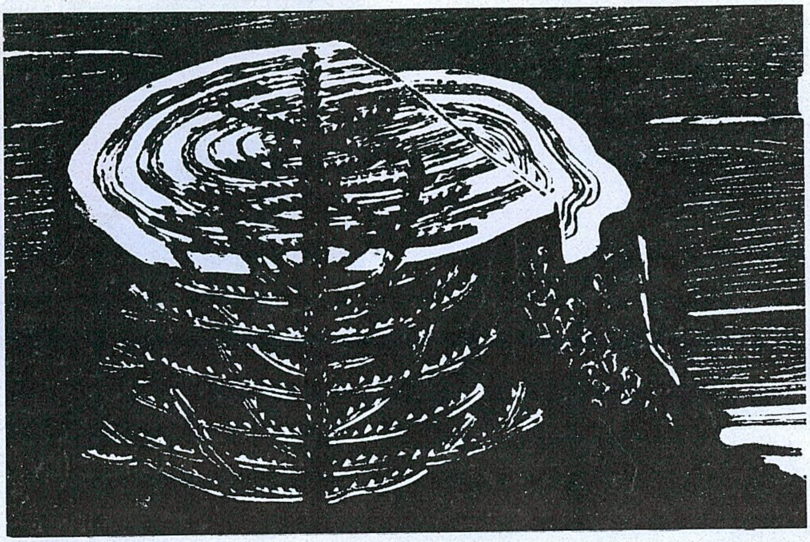

تېمىسىز

ئىگىلىك ياراتقۇچىلار

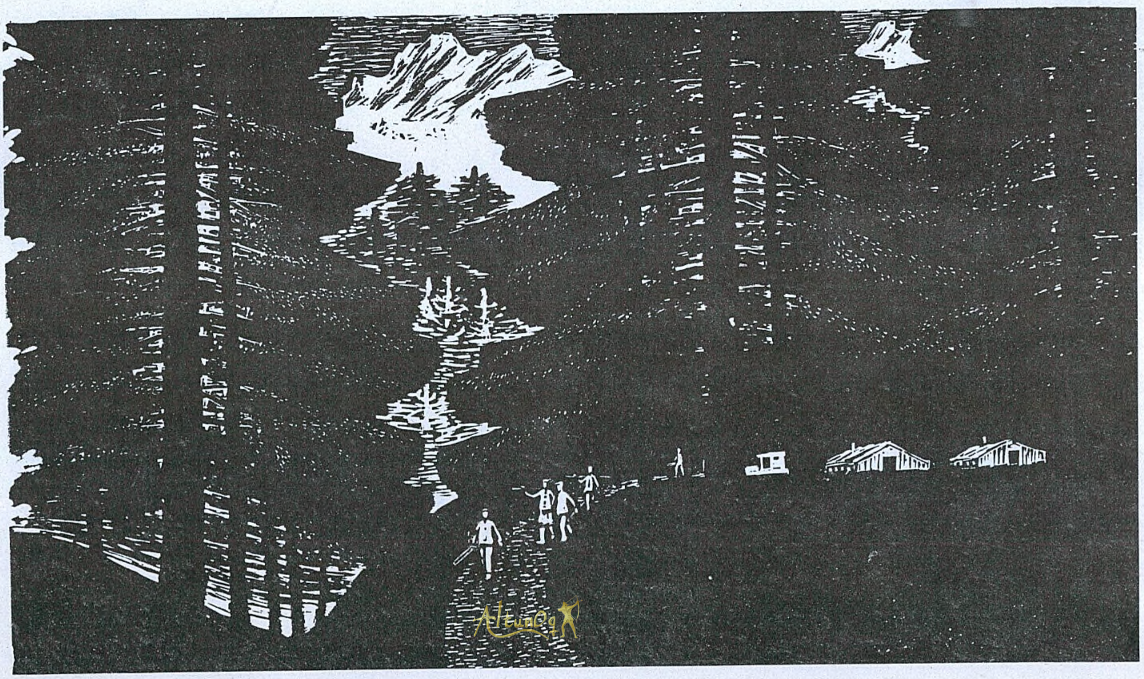

سەھەر